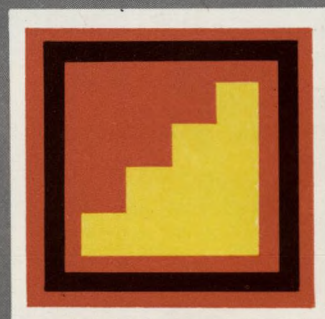

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μιχάλη Παπαγιαννάκη ΠΑΣΟΚ-ΕΟΚ-ΣΟΚ; Άριστάδη Μπαλά Το συνέδριο του ΕΔΠ, Άγγελου Έλεφαντη, Το τάλιρο του «δημοκρατικού» τύπου, Το «νέφος» και τα ΝΕΑ, Σταύρου Λιβαδά 'Ο «Ήρακλής» και η Λερναία Ύδρα ■ Λαωνίδα Λουλούδη 'Η πολιτική του φόβου και ο φόβος της πολιτικής, Γιώργου Πάσχου 'Η ανασυγκρότηση της εκτελεστικής εξουσίας ■ Γιώργου Τσιάκαλου Για την εκπαίδευση των Έλληνοπουλων στη Δυτ. Γερμανία ■ Μιχ. Παπαγιαννάκη, Τα οικονομικά της Γιουγκοσλαβίας ■ Αντώνη Μανιτάκη 'Η σχέση κράτους και κοινωνίας στην πολιτική φιλοσοφία του Χέγκελ, Λουί Άλτουσέρ 'Η τεράστια θεωρητική επανάσταση του Μάρξ ■ Γιώργου Καρρά 'Η κριτική Εύρωκομμουνισμού ■ ■ ■ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, Τάκης Σινόπουλος Το γκρίζο φως, Δ. Ν. Μαρωνίτης Πράξη ανάγνωση - ■ Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες Μια άπ' αυτές τις μέρες, Το φθινόπωρο του Πατριάρχη, 'Η θλιβερή ιστορία της Έρέντρα, ο Γκ. Μάρκες μιλά στον μεταφραστή του Claude Couffon, Τάκη Θεωρόπου Γιά τὰ ἐκατό χρόνια μοναξιάς Π.Α. Ζάννα, «Αντιποίησης αρχής» του Α. Κοτζιά, Γιώργου Κουρουπού, 'Ωδεία: Παιδαγωγικά Ιδρύματα ή επιχειρήσεις; Μαριάννα, Δήτσα 'Ο υπερρεαλισμός ανάμεσά μας; Παντελή Μπουκάλα Σκιάζομαι...

Μηνιαία επιθεώρηση ● τεύχος 35 ● 'Ιούνιος 1980 ● 80 δρχ.

ο πολιτης

Μηνιαία επίθεώρηση ● τεύχος 35 ● Ιούνιος ● 80 δραχ.
Κέκροπος 2, Αθήνα (Πλάκα), τηλ. 3245332

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μιχάλη Παπαγιαννάκη	ΠΑΣΟΚ-ΕΟΚ-ΣΟΚ;
Αριστείδη Μπαλτά	Τό συνέδριο του ΕΔΠ
Άγγελου Έλεφάντη	Τό τάλιρο του «δημοκρατικού» τύπου
.....	Τό «νέφος» καί τά ΝΕΑ
Σταύρου Λιθαδά	Ο «Ηρακλής», ή Λερναία Ύδρα, αλλά καί ο Νορεντίν Χότζα καί ή κόπρος του Αύγειου
Λεωνίδα Λουλούδη	Η πολιτική του φόβου καί ο φόβος τής πολιτικής
Γιώργου Πάσχου	Η άνασυγκρότηση τής έκτελεστικής έξουσίας
Γιώργου Τσάκαλου	Γιά τήν εκάιδευση των Έλληνόπουλων στή Δυτ. Γερμανία
Μιχάλη Παπαγιαννάκη	Τά οικονομικά τής Γιουγκοσλαβίας
Αντώνη Μανιτάκη	Η σχέση κράτους καί κοινωνίας στήν πολιτική φιλοσοφία του Χέγκελ
Λουί Άλτουσέρ	Η τεράστια θεωρητική επανάσταση του Μάρξ
Λογοτεχνικός Πολίτης	
Γιώργου Καρρά	«Η Κριτική του εύρωκομμουνισμού» του Έρνεστ Μαντέλ
Άλληλογραφία	

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμηνη 400 δραχ., έτήσια 800. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώ-
πης: έξάμηνη 550 δραχ., έτήσια 1000 ΗΠΑ-Καναδ. (άερ.): έξάμηνη 600 δραχ. έτήσια 1200 ● Για
Όργανισμούς, Τράπεζες, Άνών. Έταιρείες: έξάμηνη 600 δραχ., έτήσια 1200 ● ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ -
ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Αθήνα 119, τηλ. 32.45.332.

Έκδότης: Νικ. Πολίτης, Βορρά 9, Άγία Παρασκευή, Ίδιοκτησία: «Σ. Δελέγκας καί Σία Ο.Ε.», Διευθυντής:
Άγγελος Έλεφάντης ● Φωτοστοιχειοθεσία: Φωτοκύτταρο ΕΠΕ Ύμηττου 219, τηλ. 7516333, 7514958 ●
Έκτύπωση: Άφοί Χρυσοχού, Στυφαλίας 8 - Περιστερί, τηλ. 5719937 ● Διόρθωση: Παντελής Σπ. Μπουκά-
λας ● Επιμέλεια, Άφροδίτη Άντωνάκη

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

ΠΑΣΟΚ - ΕΟΚ - ΣΟΚ;

Ἡ Εὐρώπη ἄρχισε νά «ξεφεύγει» ἀπό τόν ἀμερικανικό ἔλεγχο καί ἀναπτύσσονται πιά οἱ δυνατότητες γιά οἰκοδόμηση γνήσιας εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς μέσα στό σύστημα διεθνῶν σχέσεων. Καί ἀφοῦ οἱ Εὐρωπαῖοι κάνουν τέτοια θέματα πρὸς ἡμᾶς, ἡμεῖς, χωρὶς ν' ἀλλάξουμε τίς θέσεις, μποροῦμε στό ἐξῆς νά ἀντιμετωπίσουμε μέ νέο τρόπο τήν εὐρωπαϊκή πολιτική, νά μετέχουμε στά ὄργανα καί τοὺς θεσμούς τῆς ΕΟΚ, νά συνεργαζόμαστε πολιτικά μέ τίς εὐρωπαϊκές σοσιαλιστικές δυνάμεις κ.λπ. Αὐτὴ εἶναι, μέ λίγα λόγια, ἡ οὐσία τῶν ὁσων εἶπε, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ὁ πρόεδρος τοῦ ΠΑΣΟΚ κ. Ἀνδρέας Παπανδρέου σέ συνέντευξή του στὰ ΝΕΑ τῆς 26.5.80.

Οἱ δημόσιες ἀντιδράσεις στή σημαντικὴ αὐτὴ πολιτικὴ ἐκτίμηση καί δήλωση ἦσαν, σχεδόν χωρὶς ἐξαίρεση, στό κλίμα πού προωθεῖ ἡ νέα κυβέρνηση, ἤπιες. Στό κάτω-κάτω αὐτὸ πού ἀποκαλεῖται πολιτικός κόσμος τῆς χώρας καθὼς καί τὰ λεγόμενα «μέσα πληροφόρησης καί ἐπικοινωνίας» ἀπὸ καιρὸ περιμέναν τὴ στροφή αὐτῆ, σέ σχέση μέ τὸ πολὺ πρόσφατο παρελθόν τοῦ ΠΑΣΟΚ πάνω στήν εὐρωπαϊκὴ πολιτική, ἡ ἀκόμη καί προετοιμαζαν τὸ ἔδαφος γιά τὴν ἀνακοίνωσή της. Ἦταν κοινὸ, καί ἀνοιχτὸ, μυστικὸ στοὺς παροικοῦντες τὴν Ἱερουσαλήμ ὅτι ἡ δύναμη τῶν τετελεσμένων γεγονότων, ἡ δυναμικὴ τῆς πορείας πρὸς τὴν κυβέρνηση (δυναμικὴ «τῶν πραγμάτων» ἢ τῶν ἐπιθυμιῶν, τὸ ἴδιο κάνει), τὸ φλέρι πρὸς τὸ Κέντρο καί ἄλλοι παράγοντες ἐκεῖ ὄδηγοῦσαν τίς ἀναλύσεις τῶν ἡγετικῶν κύκλων τοῦ Κινήματος καί ἰδιαίτερα τοῦ ἀρχηγοῦ του. Τὸ πρόβλημα ἦταν τὸ πότε καί τὸ πῶς. Λύθηκε κι αὐτὸ.

Ἕνα δεῦτερο πρόβλημα ἦταν καί εἶναι πῶς θά «περάσει» ἡ στροφή αὐτὴ στή «βάση», μέλη καί ὄπαδους τοῦ κινήματος. Καί δέν μπορεῖ κανεὶς νά ξερεῖ λεπτομέρειες ἢ νά κάνει προφητείες. Ἦδη ὅμως ὑπάρχουν δείγματα πλευροκοπήματος ἀπὸ τὴν μεριά τοῦ ΚΚΕ, στή βάση «εἶδατε πού σᾶς τὰ ἀλλάζει;... ἐνῶ ἡμεῖς σταθεροὶ στὰ ὄχι μας...». Καί δέν ἔχει κανένα νόημα νά τονιστεῖ ἐδῶ ἡ σαθρότητα τοῦ ἐπιχειρήματος ἢ τὸ ἀνάλογο παρελθόν (καί παρόν καί, πιθανότατα, μέλλον) ἀνάλογης συμπεριφορᾶς τοῦ «ἐνός καί μοναδικοῦ» κόμματος πρὸς τοὺς ὄπαδους του (βλ. πρόσφατα παραδείγματα στό θέμα τοῦ Ἀφγανιστάν π.χ.). Ἀπὸ ἴδια πολιτικὴ διαπαιδαγώγηση λογικὸ, σ' ἓνα βαθμὸ τουλάχιστον, εἶναι νά περιμένει κανεὶς ἴδιες ἀντιδράσεις. Ἀλλὰ στό κάτω-κάτω εἶναι δικὰ τους προβλήματα αὐτά.

Ἐκεῖνο πού εἶναι λιγότερο δικό τους, γιατί ἀφορᾶ τὸ σύνολο τῶν «δημοκρατικῶν δυνάμεων», στό ὁποῖο μᾶς στριμώχνουν ἐκόντες ἄκοντες καί μᾶς, ἀλλὰ καί στή γενικότερη ποιότητα τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς χώρας, εἶναι βέβαια ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο γίνεται ἡ ἐπεξεργασία τῆς πολιτικῆς γραμμῆς καί τῶν ἀποφάσεων καί ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο στή συνέχεια μᾶς «διαπαιδαγωγοῦν» ὄλους μας, δικαίους καί ἀδίκους. Καί ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο τὸ ΠΑΣΟΚ μᾶς «περνάει» τὴ νέα γραμμὴ του θυμίζει, καί ὄχι ἄδικα, παλιές καλές μέρες ὅποτε κανεὶς δέν μποροῦσε «νά ἔχει δίκιο πρὶν ἀπὸ τὸ κόμμα». Τὰ ὅσα, λίγα καί φτωχά, ἐπικαλεῖται ὁ πρόεδρος του γιά νά δικαιολογήσει τὴν «στροφή» του ἔχουν εἰπωθεῖ, μέ ἀναλύσεις, ἐπιχειρήματα καί παραδείγματα (πολλῶν καί ποικίλων τάσεων καί κατευθύνσεων), ἀπὸ χρόνια τώρα, καί ὅπωςδήποτε ἀπὸ τότε πού ἄρχισε ἡ ἡμιτελὴς καί κολοβωμένη (ἀπὸ δική του εὐθύνη ἐπίσης) συζήτηση γιά τὴν ἐλληνικὴ ἔνταξη στήν ΕΟΚ. Καί τότε στελέχη καί βάση τοῦ ΠΑΣΟΚ, σέ ἀγαστὴ ὁμοφωνία, πρόγκαραν ὅσους τὰ ἔλεγαν καί τοὺς ἔβριζαν σέ διάφορους τόνους (ἀπὸ τὴν χυδαιότητα μέχρι τὸν ἐξυπνακισμό) σάν «οὐρές τῆς δεξιᾶς», «βλάχους μέ βελάδα», «ἡττοπαθεῖς καί ξιπασμένους ξενομανεῖς» καί ἄλλα τῆς αὐτῆς ποιότητος, δηλώνοντας πῶς δέν ἀναγνωρίζουν «τετελεσμένα γεγονότα», πῶς ἡ Εὐρώπη εἶναι «τυμπανιαῖο πτώμα», πῶς οἱ εὐρωπαῖοι σοσιαλιστές εἶναι λακέδες τῶν ἀμερικανῶν, πῶς ἡ ΕΟΚ εἶναι ἡ οἰκονομικὴ βάση τοῦ ΝΑΤΟ (μέ τὸ ὁποῖο εἶναι τὸ ἴδιο «συνδικάτο», καί ὄχι μόνο γιά τὴ ρίμα...) καί λοιπά, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς.

Ἡ ἀλλαγὴ ὅμως τῆς γραμμῆς τοῦ ΠΑΣΟΚ δέν ὀφείλεται στό ὅτι ὁ ἀρχηγὸς του καί τὰ στελέχη του διάβασαν τίς παραπάνω ἀναλύσεις καί τίς ἐνστερνί-

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

στηκαν, ούτε φυσικά στό ότι λυπούνται και αποκηρύσσουν τον τρόπο με τον οποίο τις αντιμετώπισαν. Όχι, τέτοιες ενδείξεις δεν υπάρχουν. Ίσα-ίσα, ή αλλαγή γίνεται με τον ίδιο τρόπο: όσο άσχετες με το θέμα ήταν τότε οι συνθηματολογικές διαβεβαιώσεις του ΠΑΣΟΚ, άλλο τόσο είναι και τώρα. Όση υποτίμηση των όπαδών των στελεχών και των πολιτών διαφαινόταν τότε, άλλη τόση και τώρα. Ίδια σιγουριά, ίδιος τουπές, ίδια πίστη στη δυνατότητα της δι' αποκαλύψεως αλήθειας να πείθει τους έφ' όλης της ύλης όπαδούς, αλλά και τους άλλους, για τή σοβαρότητα των ενεργειών και έλιγμών («κάτι θά ξέρει αυτός...»). Και όσο αυτή ή πίστη δεν διαψεύδεται, ό χορός θά κρατεί καλά και ή επικίνδυνη αυτή μεθοδολογία θά συνεχίζει να ροκανίζει τις σάρκες του λεγόμενου «δημοκρατικού» χώρου. Και νά προκαλεί ακόμα και φαινόμενα πολιτικής σχιζοφρένειας: στίς συνοικίες της Άθήνας συνεχίζονται οι επιθέσεις κατά των τοίχων μέ τα «ξεπερασμένα» (;) πιά συνθήματα, έ λαμπερά πράσινα χρώματα, μέ πρώτο και καλύτερο τό «ΕΟΚ και ΝΑΤΟ, τό ίδιο συνδικάτο». Ή μήπως πρόκειται για ιδιότυπη μορφή συμμετοχής (έλλείψει άλλης) στην ένδοκοματική συζήτηση; Σίγουρα, ή νέα ευρωπαϊκή πολιτική του κ. Άνδρέα Παπανδρέου δεν θά αποφύγει κάποια, παλιά, προβλήματα.

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

Τό συνέδριο του ΕΔΠ

Άπό τις 29 Μαΐου μέχρι την 1η Ίουνίου 1980 συνήλθε στη Πάντειο τό 5ο Πανελλαδικό Συνέδριο του Ίπιστημονικού Διδακτικού Προσωπικού (Βοηθοί - Έπιμελητές) των ΑΕΙ όλης της χώρας για νά επεξεργαστεί τον άπολογισμό του κλάδου για τή χρονιά πού πέρασε, για νά συζητήσει τον προγραμματισμό δράσης για τό επόμενο ακαδημαϊκό έτος και για νά εκλέξει νέο Κεντρικό Συμβούλιο.

Τό 5ο Συνέδριο βρήκε τον κλάδο σε μία κατάσταση μεγάλης συνδικαλιστικής κάμψης. Παρόλο πού ή μεγάλη άπεργία του (Φεβρουάριος - Μάιος 1978) κατέληξε σε μερική νίκη, τό ΕΔΠ δεν κατόρθωσε στη συνέχεια ν' αντιμετωπίσει τήν πρωτότυπη επίθεση έναντίον του πού συνιστούσε ή παροχή πλουσιοπάροχων συντάξεων για όσα μέλη του ήταν διατεθειμένα ν' αποχωρήσουν από τό Πανεπιστήμιο μέσα στό χρονικό διάστημα πού καθόριζε ό Ν. 815.

Μέσα και από τις διαδικασίες κοινωνικής και πολιτικής απομόνωσης του άγώνα, πού εκδηλώθηκαν κατά τή διάρκεια της άπεργίας - σχεδόν πλήρης άδιαφορία των φοιτητών, διαρκής και πολύμορφη ύπονόμευση από τό ΚΚΕ, άρνηση του ΠΑΣΟΚ νά καλύψει πολιτικά τό τελευταίο και άποφασιστικό στάδιο της άπεργίας - τό ΕΔΠ είδε ξαφνικά πώς από πολλές μεριές θεωρείται άχρηστο. Ή πίστη του στη δημοκρατική προοπτική του άγώνα κλονίστηκε, τά μέλη του είτε αναγκάστηκαν ν' άποδεχτούν τήν έξαγορά είτε οδηγήθηκαν στην ένδοστρέφεια και ό κλάδος συνολικά βρέθηκε, από τά πράγματα, ύποχρεωμένος ν' άκολουθήσει μία καθαρά άμυντική τακτική ενάντια στίς εκδικητικές διώξεις πού εξαπόλυσε έναντίον του ένας σχετικά μεγάλος αριθμός καθηγητών (άρνήσεις άνανεώσεων θητείας και μονιμοποιήσεων μέ κριτήρια τά όποια, στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, στην ουσία αναφέρονταν στη συνδικαλιστική δράση ή και - παράδοξα - στην έπιστημονική έπάρκεια των ύποψηφίων). Άπό τό 1978 μέχρι σήμερα τό ΕΔΠ σχεδόν ύποδιπλασιάστηκε. Έτσι, ανάμεσα στον συνακόλουθο ύπερδιπλασιασμό της δουλειάς του και στην αναγκαία άμυνα για νά συνεχίσει νά ύπάρχει μέσα στα Πανεπιστήμια, ό κλάδος δεν βρήκε άκόμη τήν ευκαιρία ν' αναπτύξει περισσότερο τά στοιχεία κρι-

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

τικής που ανέδειξε ή 100ήμερη απεργία του, τά σχετικά με τό ρόλο που παίζει, με τό χαρακτήρα τής δουλειάς που κάνει, με τόν προσανατολισμό που μπορεί νά βρεί ως προοδευτικός διδακτικός και επιστημονικός φορέας, στοιχεία κριτικής τά όποια, αν αναπτύσσονταν, θά μπορούσαν ν' αποτελέσουν ένα μεγάλης σημασίας ιδεολογικό όπλο ενάντια ακόμη και στην πολιτική έξαγοράς που είσ-ήγαγε ό 815. Από τό τέλος τής απεργίας μέχρι σήμερα ό συνδικαλισμός του ΕΔΠ παρέμεινε αναγκαστικά άμυντικός συνδικαλισμός, χωρίς νέα ποιοτικά στοιχεία.

Μέσα σ' αυτές τίς συνθήκες, τό ΕΔΠ δέν βρέθηκε έτοιμο για τό «κίνημα τών καταλήψεων» του περασμένου Δεκέμβρη. Δέν μπόρεσε δηλαδή νά έκμεταλλευτεί τίς περιστάσεις και νά παρουσιαστεί ξανά στο προσκήνιο διεκδικώντας τό δικό του αυτόνομο λόγο για όλα τά θέματα που άφορούν τό Πανεπιστήμιο και που άνέσυχραν στην επιφάνεια οι καταλήψεις. Τό ΕΔΠ έδειξε νά μήν έχει τίποτε νά πει ούτε για τό έξεταστικό ούτε για όσα άλλα φάνηκε ν' άπασχολούν τούς φοιτητές, άποκαλύπτοντας έτσι με τήν άπουσία του ως κενό ούσιαστικού περιεχομένου ιδεολόγημα τήν άνενα επαναλαμβανόμενη διακήρυξη περι «συμμαχίας ΕΔΠ - φοιτητών». Ούσιαστικά μόνη παρέμβαση ύπήρξε τότε ή κοινή δήλωση τών 74 μελών του ΕΔΠ άπ' όλη τήν Έλλάδα, και ή όποια, και αυτή, παρέμεινε ελάχιστα γνωστή.

Έμμεσα πάντως τό «κίνημα τών καταλήψεων» έδρασε υπέρ του ΕΔΠ. Έπειδή ή άνάμνηση τής απεργίας τών 100 ημερών λειτουργούσε ακόμη τόσο για τήν κυβέρνηση όσο και για τό καθηγητικό σώμα, ή ισότιμη συμμετοχή του ΕΔΠ στην Έπιτροπή για τήν έπεξεργασία ενός νέου Νόμου Πλαισίου για τά ΑΕΙ (ή σύσταση τής όποίας αποτέλεσε τήν καραμανλική πολιτική άπάντηση στις καταλήψεις) επιβλήθηκε σχετικά εύκολα.

Τό ενδεχόμενο νά συνταχθεί και νά ψηφιστεί σύντομα ένας τέτοιος νόμος αποτέλεσε και τό στίγμα του 5ου Συνεδρίου του ΕΔΠ: οι εργασίες του ούσιαστικά περιστράφηκαν γύρω από τίς θέσεις και τή στάση του κλάδου απέναντι σ' ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Έτσι όλες οι πλευρές άναγνώρισαν λίγο ή πολύ ρητά τήν ύπαρξη μιås εκσυγχρονιστικής τάσης στο πλαίσιο τής Κυβέρνησης και μιås αντίστοιχης εκσυγχρονιστικής πολιτικής στά θέματα Παιδείας. Τό Συνέδριο δέχτηκε ως καταρχήν θετικές όρισμένες από τίς προτάσεις τής Έπιτροπής (οικονομική και διοικητική αυτότέλεια τών ΑΕΙ, ορθολογικότερη διάρθρωση, κατάργηση έδρας, άνοιγμα διδακτικού φορέα, συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων κ.λπ.) Τό γεγονός αυτό αξίζει νά σημειωθεί γιατί μέχρι σήμερα ΚΚΕ και ΠΑΣΟΚ άρνούνται συστηματικά νά δεχτούν ότι ύπάρχει όποιαδήποτε διαφοροποίηση στα πλαίσια τής δεξιάς όπως και όποιαδήποτε άυτόνομια (έπί τό άντιδραστικότερον) του καθηγητικού σώματος απέναντι στην εκσυγχρονιστική κυβερνητική τάση.

Από κει και πέρα ή κύρια σύγκρουση κατά τή διάρκεια του Συνεδρίου άφορούσε τό θέμα του διδακτορικού. Η μιá πλευρά στηρίχθηκε σε μιάν άνάλυση τής σημερινής πραγματικότητας του Έλληνικού Πανεπιστημίου: άνυπαρξία προϋποθέσεων για ούσιαστική επιστημονική δουλειά, άνυπαρξία επιστημονικής ζωής, άνυπαρξία αλλά ενδεχόμενα και έγγενής άδυναμία νά καθιερωθούν μεταπτυχιακές σπουδές, λειτουργία του καθηγητή ως φορέα έξουσίας που εξαγορεύεται άμεσα στο πολιτικό επίπεδο και όχι ως επιστημονικού καθοδηγητή, τό διδακτικό - αλλά και τό γενικότερα επιστημονικό - έργο τών ΑΕΙ διεξάγεται κατά κύριο λόγο από τό ΕΔΠ και μάλιστα ως *ένιαίο σώμα*, δηλαδή άνεξάρτητα από τήν κατοχή ή όχι διδακτορικού κ.λπ. κ.λπ. Η ίδια άποψη στηρίχτηκε στην πολιτική βούληση υπέρβασης του εκσυγχρονιστικού πλαισίου που φαίνεται ν' άποδέχεται σήμερα ή κυβέρνηση (πράγμα που θά άσκούσε και έμπρακτη κριτική στή σημερινή πανεπιστημιακή ιεραρχία, τή βασισμένη σε έξωακαδημαϊκές ή και συγγενικές σχέσεις και τυπικά κριτήρια) και ύποστήριξε πώς τό Συνέδριο όφείλει ν' άποσαφήνισει τίς θέσεις του κλάδου και νά δηλώσει ρητά πώς δέν δέχεται, μέσα στις σημερινές συνθήκες, τό διδακτορικό ως *άποκλειστικό κριτήριο* για τήν ένταξη τών μελών του στον υπό συζήτηση φορέα διδασκόντων και τήν εξέλιξη μέσα σ' αυτόν.

Η άλλη πλευρά άρνήθηκε μιá τέτοια άποσαφήνιση. Έτσι, είτε επιχειρηματολόγησε στο όνομα ενός Πανεπιστημίου-Ίδέας χωρίς καμιά άπολύτως σχέση

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

μέ το υπάρχον σήμερα Έλληνικό Πανεπιστήμιο (άλλα μέ πολλή ύλική και αυστηρότατα Ιεραρχική υπόσταση στις επέκεινα του Δυτικού καπιταλισμού χώρες) και αναγόρευσε τό διδακτορικό, μέ μιά κλασική διοικητική λογική, σέ πεμπουσία τής έπιστημοσύνης, είτε άρνήθηκε τελείως νά μιλήσει (καταψηφίζοντας, πάντως, τήν πρόταση άποσαφήνισης) θέλοντας νά 'χει έλεύθερα τά χέρια γιά μιά ένδεχόμενη συνολική καταγγελία άν και όταν οί γενικότερες πολιτικές συνθήκες και οί επικείμενες βουλευτικές εκλογές τό καταστήσουν αναγκαίο. (Παρεμπιπτόντως, ΚΚΕ και ΠΑΣΟΚ έχουν από καιρό καταθέσει στή Βουλή από ένα σχέδιο Νόμου-Πλαίσιου, τά όποια όχι μόνον άναγνωρίζουν τό διδακτορικό ως τό κριτήριο γιά τήν ένταξη στο φορέα διδασκόντων άλλα και ή συνολική τους σύγκριση μέ τό σήμερα έπεξεργαζόμενο ίσως δέν τά κατοχυρώνει ως αυτόχρημα προοδευτικότερα). Τελικά, και σέ κατάφωρη αντίθεση μέ τό κοινό αίσθημα των μελών του ΕΔΠ, ή πρόταση γιά άποσαφήνιση των θέσεων του κλάδου ως προς τό διδακτορικό καταψηφίστηκε μέ άποτέλεσμα τό ΕΔΠ νά βρίσκεται σήμερα πολιτικά άφοπλισμένο άπέναντι στήν κυβερνητική έκσυγχρονιστική τάση ακόμη και στενά στο έπίπεδο των ένδοπανεπιστημιακών σχέσεων όπου και, κατά κύριο λόγο, κινήθηκε μέχρι σήμερα ό προβληματισμός του.

Μέσα σ' αυτό τό κλίμα οί λίγες παρεμβάσεις συνέδρων πού έθιγαν όρισμένα ουσιαστικά ζητήματα στρατηγικού προσανατολισμού του κλάδου, ουσιαστικά, δέν άκούστηκαν. Έτσι δέν άκούστηκαν και δέν συζητήθηκαν:

- ή ανάγκη νά άσκηθεί κριτική στο ρόλο του άνακριτή και χωροφύλακα πού έπιφυλάσσει στο ΕΔΠ τό σημερινό έξεταστικό σύστημα και νά διαμορφωθεί μιά αντίληψη πού θά έντάσσει σωστά τίς έξετάσεις μέσα στήν εκπαιδευτική διαδικασία.
- ή ανάγκη ν' άνοίξει τό πρόβλημα τής σχέσης του Πανεπιστημίου μέ τό κοινωνικό περιβάλλον και του ΕΔΠ μέ τή δουλειά του.
- ή ανάγκη νά έξεταστούν οί φυσικές και οί τυπικές διακρίσεις – κατά φύλα, κατά ηλικία, κατά έπιστημονική «έπάρκεια» κ.λπ. στο πλαίσιο του ΕΔΠ, όπως και οί έπιπτώσεις αυτών των διακρίσεων στή δουλειά μέσα στο Πανεπιστήμιο.
- ή ανάγκη νά έξεταστεί τό περιεχόμενο και οί μορφές τής συμμαχίας του ΕΔΠ μέ τούς φοιτητές.
- ή ανάγκη νά διερευνηθεί τό ζήτημα του τί πάει νά πει προοδευτικός έπιστήμονας σήμερα.
- ή ανάγκη νά συζητηθούν οί τρόποι και οί μορφές συνδικαλιστικής και πολιτικής παρέμβασης προς τήν κατεύθυνση διεύρυνσης και υπέρβασης τής έκσυγχρονιστικής πολιτικής κ.λπ.

Τό Συνέδριο έδειξε πώς τό ΕΔΠ βρίσκεται σήμερα σέ μιά κατάσταση σχετικής άκινήσιης και άμεσα ίσως μόνο ως θεατής μπορεί ν' αντιμετώπισει τά γεγονότα πού άφορούν τήν υπόσταση και τό μέλλον του.

Από κεί και πέρα, τό 5ο Συνέδριο χαρακτηρίστηκε από μιά έντονότερη από προηγούμενα Συνέδρια (και μέ μιά νέα χιουμοριστική διάθεση) καθαρά πολιτική αντίπαράθεση. Έτσι, μετά από έντονη συζήτηση, έγκρίθηκε τό ψήφισμα διαμαρτυρίας ένάντια σέ δημοσίευμα του Ριζοσπάστη πού άναφερόταν ψευδώς σέ δήθεν θέσεις του Κεν. Συμ. του κλάδου και τό όποιο μοιράστηκε σέ φωτοτυπία από φοιτητές τής ΚΝΕ σέ πανελλήνια κλίμακα στις παραμονές του Συνεδρίου. Ακόμη, αρκετοί συνέδριοι από διαφορετικές Σχολές κατήγγειλαν τόν τρόπο μέ τόν όποιο φοιτητές τής ΚΝΕ προσπάθησαν νά επηρεάσουν τίς προσυνεδριακές διαδικασίες και τίς διαδικασίες εκλογής Συνέδρων. Τέλος, αναπτύχθηκε μιά όξεία πολιτική σύγκρουση γύρω από όρισμένα ψηφίσματα πού προτάθηκαν, μέ χαρακτηριστικότερο ένα ψήφισμα γιά τήν σοβιετική επέμβαση στο Αφγανιστάν και ένα σχετικό μέ τήν άναγνώριση τής Έλληνικής Έθνικής Αντίστασης.

Τό 5ο Συνέδριο του ΕΔΠ δέν άποτέλεσε τομή στή συνδικαλιστική ιστορία του κλάδου. Απλά πιστοποίησε τή σημερινή του κάμψη και τήν άδυναμία του νά ανάλαβει συλλογικά πρωτοβουλίες πού θά βαθύνουν τήν προβληματική του και θά άναδείξουν τόν δυνάμει σημαντικό κοινωνικό του ρόλο. Η ένδεχόμενη ψήφιση ενός νέου Νόμου πού θά διέπει τή δουλειά του – και ή όποια σίγουρα

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

θά όρσει τή λήξη του σημερινού μεταβατικού σταδίου – μπορεί ταυτόχρονα να σημάνει τό τέλος της σημερινής στάσης άναμονής και ν' αποτελέσει κίνητρο και άφετηρία για ένα νέο, βαθύτερο, ποιοτικά διαφορετικό προσανατολισμό του ΕΔΠ.

Άριστειδης Μπαλτάς

Ό «Ήρακλής, ή Λερναία Ύδρα άλλά και ό Ναορεντίν Χότζα και ή κόπρος του Αύγείου

Ό Ήρακλής

Τά συγκεκριμένα γεγονότα είναι λίγο-πολύ γνωστά: Ό πρόεδρος και κύριος μέτοχος της Ποδοσφαιρικής Άνώνυμης Έταιρίας «Ήρακλής» Θεσσαλονίκης, ένας άκόμη μέτοχος της ΠΑΕ «Ήρακλής» και ή... Ρίτα, συνελήφθησαν και καταδικάστηκαν από ποινικά δικαστήρια για άπόπειρα δωροδοκίας του ποδοσφαιριστή του ΠΑΟΚ Θεσσαλονίκης Φ. Πέλλιου.

Φυσικός άυτουργός ή Ρίτα... «συνελήφθη επ' άυτοφώρω επιδίδουσα εις τόν εν λόγω ποδοσφαιριστήν δέσμην χαρτονομισμάτων τών εκατό χιλιάδων δραχμών, προκαταβολήν του συμφωνηθέντος ποσού τών πεντακοσίων χιλιάδων δραχμών, ούτως ώστε ούτος νά έχει μειωμένην άπόδοσιν εις τόν μεταξύ τών δύο ομάδων άγώνα...»

Ήθικός άυτουργός ό κ. πρόεδρος «... έπικοινωνήσας μετά της κατηγορουμένης και του εν λόγω ποδοσφαιριστού και επιβεβαιώσας τήν συμφωνίαν, έδωσεν τās εκατό χιλιάδας δραχμάς εις τόν τρίτον κατηγορούμενον, διά νά τās μεταφέρει εις τό κατάστημα του ποδοσφαιριστού, όπου εύρίσκοντο αυτός και ή Ρίτα...». Ό τρίτος του τριό: ό ενδιάμεσος. Κάτι μεταξύ φυσικού και ήθικού άυτουργού «...άφου παρέλαβεν τόν φάκελον μέ τά χρήματα, μετέβη μέ τό άυτοκίνητόν του, διά νά τά παραδώσει εις τήν... Ρίταν. Συνελήφθη επ' άυτοφώρω επιδίδων τά χρήματα της δωροδοκίας εις ταύτην...»

Άπόπειρα δωροδοκίας. Τά γεγονότα καθαρά, τά στοιχεία άδιάσειστα, «υπό τά ότα και τά βλέμματα της εγκαίρωσ ειδοποιηθείσης Χωροφυλακής». Υπόθεση ρουτίνας ως προς τό άνακριτικό και τό λοιπό νομικό-ποινικό της σκέλος. Όπως επίσης και ως προς τίς επιπτώσεις για τήν ΠΑΕ Ήρακλής. Τό σχετικό θεσμικό πλαίσιο δέν θά μπορούσε νά διαβλέψει πιό σαφή περίπτωση άπόπειρας δωροδοκίας και συνεπώς έφαρμογής της προβλεπόμενης ποινής: ύποβιδασμός του Ήρακλή...

Στή Θεσσαλονίκη τήν έκπληξη και τό πάγωμα τών πρώτων ώρών μετά τήν άπόφαση, άκολούθησε μιά αύξουσα κινητικότητα φιλάθλων, τοπικών ήγετών του άθλήματος, άλλά και της κοινωνικής και πολιτικής ζωής της συμπεριτεύουσας, του ντόπιου άλλά και του άθηναιικού ήμερήσιου τύπου, που γρήγορα μετέτρεψαν τήν πίκρα και τήν δυσaréσκεια σε κίνημα διαμαρτυρίας και παν-θεσσαλονίκεια κινητοποίηση. Ό ύποβιδασμός του Ήρακλή – «έπιχειρήσις σφαγισμοϋ» – παίρνει διαστάσεις άνισότιμης μεταχείρισης και έπιχειρούμενου πλήγματος στον άθλητισμό, άλλά και στο λαό της νύμφης του Θερμαϊκού, της Βόρειας Ελλάδας... Στους ρυθμούς του «Μακεδονία Ξακουστή...», που σαλπίζουν σε κάθε κατεύθυνση καθημερινά, όγκοϋται και γενικεύεται ή παλαιική κινητοποίηση.

Αυτά ως προς τά γεγονότα... Μέ μιά μικρή ύπόμνηση: Ούσιαστικά ή περί-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

πτωση τέτοιας απόπειρας δωροδοκίας δέν είναι ούτε ή μοναδική ούτε... ή τελευταία. 'Ο σχετικός νόμος έχει και παλιότερα εφαρμοστεί σ' άλλες αντίστοιχες περιπτώσεις. 'Ενδείξεις ή και ύπόνοιες τέτοιων γεγονότων αρκετές φορές ήρθαν στη δημοσιότητα. Λίγο πέρα από τή δημοσιότητα τέτοια συμβάντα αναφέρονται και ομολογούνται ανοιχτά. Καί τήν αίσθηση τής...μεσολάβησης τέτοιων γεγονότων στην έκβαση και διαμόρφωση τών αποτελεσμάτων αρκετών αγώνων, τή γεύτηκαν αρκετές φορές οί φίλαθλοι. Για τό παρελθόν, πρίν τήν εφαρμογή του επαγγελματισμού στο ποδόσφαιρο, ύπάρχει κοινή και δημόσια πιά ομολογία όλων, ότι αποτελούσαν αναπόσπαστα στοιχεία τής περι τό ποδόσφαιρο πρακτικής.

'Η... Λερναία 'Υδρα

'Η καθιέρωση του επαγγελματισμού στο ποδόσφαιρο ήρθε νά εκλογικεύσει ένα διαρκώς διευρυνόμενο σύνολο σχέσεων και πρακτικών ανθρώπων πού συνωθούνταν στην «άθρατη πλευρά του φεγγαριού», δηλαδή πίσω κι έξω από τά θεσμικά και ιδεολογικά πλαίσια του ερασιτεχνικού ποδοσφαίρου. 'Η «άνιδι-τελής προσφορά και ύπηρεσία εις τό άθλητικό 'Ιδεώδες», ή «άμιλλα» και ό «εύγενής συναγωνισμός», τό «άγνόν φίλαθλον πνεύμα» από ένα σημείο και πέρα λειτουργούσαν ως στενός κορσές για ποδοσφαιριστές, «παράγοντες» σωματείων, προπονητές, παντοειδείς ποδοσφαιροθεραπευτές, ΠΡΟ-ΠΟ, πρακτορεία και παίχτες, τζογαδόρους ή μεσίτες και μεσάζοντες ποικιλόμορφων συναλλαγών, φιλάθλους, άεριστζίδικα και μή παραποδοσφαιρικά και προαθλητικά επαγγέλματα, εμπόρους άθλητικών ειδών, Τύπο, Τηλεόραση, αλλά και εμπόρους... πλυντηρίων και άπορρυπαντικών, έξασκούντες τς δημόσιες σχέσεις, ψηφοθηρες και ψηφουσλλέκτες...

Κι αυτή ή συνύπαρξη, αυτός ό συνωστισμός ανάδινε καμιά φορά και δυσοομία... και δυσφήμιζε τό άθλημα και περιθωριοποιούσε τήν έμβέλειά του. Κι έτσι συνέβη, άς πούμε, κάτι σάν αυτό πού μαθαίναμε, πώς όταν ή ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων έμποδίζεται από τς παραγωγικές σχέσεις, τότε... άπλά μιά μέρα ήρθε ό επαγγελματισμός...

Τό «άθλητικόν ιδεώδες και τό πνεύμα του 'Ολυμπισμού, γεννηθέντα κι αναπτυχθέντα τό πρώτον έν 'Ελλάδι», παρόλο πού ίσως γι' αυτούς τούς λόγους δικαιούνταν στόν τόπο μας ιδιαίτερης μεταχείρισης, αναγκάστηκαν και δέχτηκαν συγκάτοικο. Παράλληλα μέ τό «εύγενώς αγωνίζεσθαι και συναγωνίζεσθαι», κάποιοι έπίσημα και νόμιμα πιά τό επαγγέλλονται, τό οργανώνουν ή και παντοιοτρόπος τό ύπηρετούν μέ τό άζημίωτο.

Μ' αυτές τς καινούριες ρυθμίσεις κάποιοι ένίσχυσαν τή θέση τους και κάποιοι άποδυναμώθηκαν, κάποιοι πέρασαν σέ ρόλους πρωταγωνιστή και κάποιοι έξοβελίστηκαν. Μερικά κεφάλια κόπηκαν για νά δυναμώσουν άλλα άλλα κυρίως δυνάμωσε τό «κύκλωμα» του ποδοσφαίρου... Σάν... τή Λερναία 'Υδρα.

'Ο Ναστρεντίν Χότζα και ή κόπρος του Αύγειου

Μέ τήν επαγγελματοποίηση και μετατροπή του ποδοσφαίρου σέ έπιχείρηση, δημιουργούνται δυνάμει και οί προϋποθέσεις για τήν ανανέωση τής ιδεολογικής διάστασης και λειτουργίας του ποδοσφαίρου, και τήν, μέ νέους όρους, ένταξη του στα πλαίσια τής κοινωνικής ζωής.

Δέν είναι άντικείμενο αυτού του σημειώματος ή κοινωνιολογική έρμηνεία του φαινομένου, ούτε οί πολιτικοκοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις του. 'Η πλευρά πού μäs ενδιαφέρει, γιατί από μιά σκοπιά μäs άνησυχεί και μäs συγκλονίζει, είναι ή λειτουργία τών μέσων μαζικής ένήμερωσης, και μιάς μερίδας του δημοκρατικού τύπου, αλλά και κάποιων παραγόντων τής πολιτικής ζωής περι τό ποδόσφαιρο. Μ' άφορμή τούς... άθλους του 'Ηρακλέους.

Παράλληλα μέ τόν πολιτικό κόσμο, πού σύσσωμος εύμενώς άποδέχτηκε ή και πρωτοστάτησε στην επαγγελματοποίηση του ποδοσφαίρου, έξαπολύθηκε μιά όλόκληρη έκστρατεία από τήν Τηλεόραση και τό Ραδιόφωνο, αλλά κι όλον τόν Τύπο, μέ πρωτοστατούντα τό δημοκρατικό - ίσως λόγω μεγαλύτερης έξοικείωσης και συγγένειας μέ τούς έξουχρονισμούς - για τή βαθιά τομή πού έπιχειρήθηκε στο ποδόσφαιρο.

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

Άρθρα και αναλύσεις, σχόλια και συνεντεύξεις, παρουσίαζαν ή και εκθειάζαν την αλλαγή του θεσμικού πλαισίου: ΠΑΕ, νέοι νόμοι και θεσμοί για τη διαιτησία, τής μεταγραφές, τόν περιορισμό και τήν πάταξη τής συνδιαλλαγής και τού παρασιτισμού, τήν ίσοτιμία σωματείων κέντρου και επαρχίας, μεγάλων και μικρών, τό νέο πνεύμα αθλητών, παραγόντων – επιχειρηματιών και φιλάθλων πού απαιτούσε και έν δυνάμει προωθούσε ό επαγγελματισμός.

Γενική έξυγίανση και εκσυγχρονισμός, αποκατάσταση τού φιλάθλου πνεύματος, αλλά και τού ποδοσφαιρικού θεάματος, σε αξιοπρεπή «έντός τών τειχών» ένασχόληση. Μέ νέο, εύηλόληπτο πλέον, πρόσωπο τό ποδόσφαιρο θά μπορούσε νά παίξει τό ρόλο τού πρεσβευτή καλής θέλησης διεθνώς και δυνάμει νά προσκομίσει νέους τίτλους τιμής στό Έθνος. Άρμονική συνύπαρξη τού πνεύματος τού αθλητισμού και πρωταθλητισμού, μέ τό διορισμό ή τήν επαγγελματική και επιχειρηματική δραστηριότητα όρισμένων. Τά κίνητρα όλων, θεμιτά, βρίσκουν κοινή Ικανοποίηση στήν καλύτερη ποιότητα ποδοσφαίρου. Κάτι σάν τό θέατρο, άς πούμε. Κοινό συμφέρον όλων, επιχειρηματιών, θιασαρχών, ήθοποιών, θεατών, ή καλύτερη ποιότητα θεάματος.

Δημοσιογραφία και άρθρογραφία υπεύθυνη και σοδαρή, ανάλογη τών περιστάσεων, αλλά και έξυπνη: μέ συγκρατημένη αισιοδοξία και κριτική διάθεση αντιμετώπισαν τήν επιχειρούμενη αλλαγή. Οί ένδοιασμοί προέρχονταν από τήν άνοιχτά διατυπούμενη άμφιβολία, άν και κατά πόσο τά άρμόδια κυβερνητικά όργανα και οί νεοθεσμοθετημένες κεφαλές τού αθλήματος θά 'δειχναν τήν άπαραίτητη άποφασιστικότητα, θάρρος και άμεροληψία στήν τήρηση τού γράμματος και τού πνεύματος τού νόμου. Παράλληλα μέ τή διατύπωση τών άμφιβολιών, πλειοδοτούσαν σε εκκλήσεις και εύχές για τήν πιστή, δίκαιη και άτεγκτη εφαρμογή τών νέων κανόνων.

“Ως εδώ ώραία και καλά...” Η περίπου...

Γιατί συστηματικά αποκρύφτηκε από τίσ στήλες τού Τύπου μιά μόνιμη αντίφαση πού ή προώθηση τού επαγγέλματος συντηρούσε και όξυνε:

‘Η διεύρυνση τού οικονομικού ρόλου τού ποδοσφαίρου έχει προϋπόθεση τό όξιμένο ένδιαφέρον τών φιλάθλων γι’ αυτό· άρα τό κίνητρο τού κέρδους προϋποθέτει μιά συνολικότερη και ουσιαστικότερη επέμβαση τών άμεσα και ίσχυρών ένδιαφερομένων, ώστε ν’ άποφευχθούν δυσμενή γι’ αυτούς παρατράγουδα από τά «γυρίσματα τής μπάλας»... Πόσο μάλλον άν κάποιος επιτήδειος μπορούσαν νά επενδύσουν κερδοσκοπώντας ή και «πολιτικολογώντας» άσύστολα, εκμεταλλεόμενοι τέτοια «γυρίσματα».

Έτσι όταν ή συστηματική, έντεχνη και παντοίτροπη καλλιέργεια τού κλίματος ύψηλού ένδιαφέροντος, πού λειτούργησε σάν agent provocateur, συνέτεινε καθοριστικά στό νά συντελεσθούν γεγονότα, όπως αυτά στό γήπεδο τού ΠΑΟΚ (έκατοντάδες τραυματισμοί από συγκρούσεις φιλάθλων μεταξύ τους, και μέ τήν Άστυνομία), ή στή Ριζούπολη (άντίστοιχα, συνδυασμένα, μέ ταυτόχρονη καταστροφή τών εγκαταστάσεων τού γηπέδου) ή στά Μέγαρα («λαϊκή εξέγερση» και όδομαχίες μέ τά ΜΑΤ), οί μόνες διαστάσεις πού προδλήθηκαν για νά έρμηνεύσουν τά γεγονότα ήταν ή δράση μιάς «ελάχιστης μειοψηφίας φιλάθλων» και ό Μπάλκος.

Άρωγός στήν άποδοχή τής επίχειρησης έξυγίανσης και εκσυγχρονισμού, συνέννοχος στήν άπόκρυψη τής άχίλλειας πτέρνας, άπ’ τούς πρωτοπόρους στόν κοινωνικό «άποχαρκτηρισμό» τού αθλήματος δεδομένου ότι τό ιδεολογικό του βάρος ήταν ως πρós αυτό πολύτιμο και άναγκαίο, μιά μερίδα τού τύπου συστηματικά όργάνωνε και μεθόδευε τή «νέα εικόνα» τού ποδοσφαίρου, πού μεγιστοποιούσε και τά περιθώρια τής δικής του πλέον επιχειρηματικής και πολιτικής εκμετάλλευσής του. Ξάνοιγμα και διείδυση τών έφημερίδων και στόν πολυποίκιλο και σχετικά παρθένο χώρο τών φιλάθλων, (πρός άγραν άναγνωστών βέβαια) και μέσα από τή «φιλαθλοποίηση» τών άναγνωστών καλλιέργεια τής δυνατότητας νά χρησιμοποιηθεί τό ποδόσφαιρο στόν καθορισμό τού πολιτικού κλίματος (πρός πολιτικήν εκμετάλλευσιν βέβαια).

Η συνταγή παλιά, γνωστή και δοκιμασμένη. Τή δίδαξε ό ίεροδίκης Ναρσεντίν Χότζα πέντε αιώνες πρίν, στά βάθη τής Άνατολής: έπένδυσε σε κάθε κατεύθυνση πού μπορεί ν’ άποδώσει, και «σκόρπα δίκιο» παντού. Κι ό μύθος λέει ότι εφαρμόζοντάς την, ό Ναρσεντίν, κατόρθωσε νά επιδιώσει. Στίς μέρες

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

μας (τί σου είναι ή εξέλιξη) ή εφαρμογή της μπορεί νά εξασφαλίσει όχι μόνο επιβίωση αλλά και κυριαρχία. Και ό επαγγελματισμός σωστός. Κι ό ΠΑΟΚ δίκιο, αλλά κι ό ΠΑΟ κι ό Άρης και ό Όλυμπιακός κι οι φίλαθλοί τους επίσης. Και στίς συγκρούσεις τους κάθε πλευρά είχε τό δικό της δίκιο...

Στίς καθημερινές του αναφορές στά δισέλιδα και τετρασέλιδα τών άθλητικών του σελίδων, ό περί ου ό λόγος Τύπος τσουβαλιάζει, άρμονικά συνδυάζει και «ύπηρετεί» τήν άθλητική ιδέα, τόν πρωταθλητισμό, τά συμφέροντα του Βαρδινογιάννη και τών έφοπιστών, τό Έθνος, και τόν πάσης φύσεως μεσάζοντα, τό «άγνό» φίλαθλο, τήν ιδιωτική ζωή του ποδοσφαιριστή, τήν ελληνική λεβεντιά και περηφάνεια, τά Adidas...

Έτσι και τώρα και μάλιστα πιό ώμα και βάρβαρα..., κι οι νόμοι κι οι θεσμοί σωστοί. Όρθή και ή ενέργεια τής καταγγελίας τής δωροδοκίας άπ' τόν ΠΑΟΚ. Άλλά δικαιωμένο και τό «πανθεσσαλονίκειο κίνημα» σωτηρίας του Έρακλή. Πλήρης κάλυψη, άποδοχή και ενίσχυση τών «πλατιών λαϊκών κινητοποιήσεων». Έπικρότηση, προβολή και άνοιχτή προμοδότηση τών πρωτοβουλιών τής «επιτροπής σωτηρίας» και τών άποφασιστικών παρεμβάσεων του δημοκρατικού δημάρχου Θεσσαλονίκης και τών βουλευτών του ΠΑΣΟΚ κ. Ίντζέ και του ανεξάρτητου χριστιανού κ. Παπαθεμελη, που αγωνιζόμενοι για τό πλατιά λαϊκό αίτημα προσάγουν τό σημαντικότερο πρόβλημα στο Κοινοβούλιο. Όλοσέλιδα ρεπορτάζ για τόν πρωταγωνιστή κ. Πρόεδρο «που ζούσε κι άνέπνεε μόνο για τόν Έρακλή». Κοινωνιολογίζουσες έρμηνείες για τά κίνητρά του και υπερχειλιζουσα συμπάθεια μπρός στο προσωπικό του δράμα, που τόν όδήγησε στην άπόπειρα... Καθημερινά πλέον τά ρεπορτάζ του «συγκροτήματος», άκόμα και πρωτοσέλιδα για τόν επιχειρούμενο σφαγιασμό του Έρακλέους, για τίς μεθοδεύσεις του ύφυπουργού άθλητισμού κ. Άχιλλέα Καραμανλή, για τό «κάζο» τής Ν. Δημοκρατίας άπ' τό επεισόδιο φιλάθλων - Ράλλη. Έπανατροφοδότηση έμμέσως του εκπνεύσαντος λόγω άνυπαρξίας ύλης σήριαλ τής διαμάχης Ράλλη - Άβέρωφ. Άποκάλυψη άλλης μιάς πτυχής τών αντιδεξιών διαθέσεων του κόσμου· άλλη μιά συγκλίνουσα συνιστώσα στο γενικό αίτημα τής Άλλαγής...

Νωπά άκόμα τά γεγονότα του «νερού του Καματερού» άλλά και τής «δολοφονίας του Τσιρώνη». Όμως άσθενικές και άσθενείς οι μνημες κι οι άντιστάσεις μας σ' αυτή τή διαρκή συσσώρευση τής «Κόπρου του Άγγείου». Ίσως και έξοικείωση στή συνύπαρξη μαζί της. Σήμερα στους άθλους του Έρακλέους δέν προδίδεται και ό καθαρισμός της. Η «κόπρος» άφομοιώνει τόν Έρακλή. Ως πότε θ' άντέχουν θαμμένοι στον όγκο της κάποιοι «ευαίσθητοι» στην όσφρηση και γεύση προοδευτικοί δημοσιογράφοι.

Σταύρος Λιβαδάς.

Τό «νέφος» και τά ΝΕΑ

Μήπως είδατε τό νέφος;

Μεγάλη ή άπορία του δημοσιογράφου κ. Β. Καββαθά στα ΝΕΑ τής 12ης Ίουνίου 1980, τήν επομένη τής εμφάνιση του νέφους πάνω άπό τόν ουρανό τής Άθήνας: «Σκέπασε πραγματικά χθές τήν Άθήνα τό μαύρο νέφος»; Προβληματίζονταν επίσης στην πρώτη σελίδα και οι τίτλοι αυτής τής «δημοκρατικής», τής μεγαλύτερης - χωρίς εισαγωγικά - εφημερίδας τής Έλλάδας: «Έδώ τό νέφος, εκεί τό νέφος πούναι τό νέφος...; Και στή μέσα σελίδα ξεδιάντροπα ό τίτλος μäs ρωτούσε: «Μήπως είδατε τό νέφος;»

Όλο τό ρεπορτάζ προσπαθούσε νά άποδείξει ότι νέφος δέν ύπήρξε παρά στή φαντασία του ΠΑΚΟΕ, ότι δέν ήταν παρά άπέικασμα τής τρομάρας τών Άθηναίων, κάτι σαν όμαδική ύστερία, όπως κάποτε έδλεπαν τήν Παναγία στα

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

τζάμια και πιό πρόσφατα ξπιναν τό νερό του Καματερου (με κύριο νεροκουβαλητή τά ΝΕΑ). Διά του λόγου δέ τό ασφαλές, γράφουν τά ΝΕΑ ότι τό Νοσοκομείο Νοσημάτων Θώρακος διαβεβαίωσε «ότι δέν παρουσιάστηκε ξεχωριστή κίνηση ασθενών», ότι ή Μετεωρολογική Ύπηρεσία δήλωνε πώς «στά χαμηλά στρώματα υπήρξε μιά αναστροφή τής θερμοκρασίας όχι όμως σοβαρή», ενώ ό φωτορεπόρτερ των ΝΕΩΝ φωτογράφησε από 6 σημεία τήν Αθήνα και τή βρήκε πεντακάθαρη. Κι όλα αυτά συμφωνούν με τήν ανακοίνωση του Ύπουργείου Κοινωνικών υπηρεσιών που καθισούχαζε τό κοινό θεωρώντας ότι «ή μεγίστη τιμή διοξειδίου του άζώτου ήταν 242 μικρογραμμάρια ανά μ³ άέρος έναντι του επιτρεπτού όρίου ώριαίων τιμών 470 μικρογραμμάρια ανά μ³» άρα «δέν υπάρχει κανένα πρόβλημα για τή δημόσια υγεία».

Στό ίδιο ρεπορτάζ ειδικοί επιστήμονες του ΤΕΕ και τής Ένωσης Έλλήνων Χημικών τόνιζαν ότι δέν έχουν τά κατάλληλα όργανα και πείρα για νά κάνουν ακριβείς μετρήσεις και συνεπώς δέν μπορούν νά άποφανθούν για τήν ταυτότητα του νέφους. Ωστόσο οι άνθρωποι δέν είπαν ότι τό νέφος δέν υπάρχει επειδή δέν μπορούν νά τό μετρήσουν και νά τό αναλύσουν. Αντίθετα μάλιστα. Και γι' αυτό προτείνουν μέτρα για τήν αντιμετώπισή του. Παρά ταύτα ό κ. Καβάθας και τά ΝΕΑ προβληματίζονται κι άναρωτιούνται: υπάρχει ή δέν υπάρχει τό νέφος; Και επειδή βεβαίως δέν υπάρχει νέφος ούτε στα μάτια τους ούτε στα κεφάλια τους, άνακύπτει ένα ερώτημα: Γιατί τά ΝΕΑ θέλουν νά εξαφανίσουν τό νέφος;

Δεδομένου ότι σ' αυτά που λέμε και σ' αυτά που κάνουμε (ή που δέν κάνουμε) υπάρχει πάντοτε και για όλους μας ένα πρακτικός λόγος, τό ερώτημα είναι βάσιμο. Και επειδή, βεβαίως, κανείς δέν θ' άπαντήσει για λογαριασμό των ΝΕΩΝ πρέπει νά βγάλουμε μόνοι μας τά συμπεράσματά μας. Διότι συννεφιάζει.

Ύστερόγραφο: στή 4η σελίδα του ίδιου φύλλου των ΝΕΩΝ υπάρχει ή φωτογραφία μιάς παιδικής ζωγραφιάς που τή συνοδεύει ό έξης υπότιτλος τής έφημερίδας: «Τό νέφος σαν καρκίνος περιβάλλει τήν πρωτεύουσα. Η ζωγραφική του μικρού Αθηναίου είναι εύγλωττη». Οποίος πλουραλισμός.

Άγγελος Έλεφάντης

**Έδώ τό... νέφος
έκεί τό νέφος
πουναι τό νέφος...**

Τό τάλιρο τής δημοκρατίας

Άριστερός, δημοκρατικός, κυβερνητικός και άκροδεξιός τύπος αύξησε τήν τιμή πώλησης των έφημερίδων κατά 50%. Άλλά ποιά αξία έχει ένα τάλιρο; Καμία ή σχεδόν καμία. Μ' ένα τάλιρο δέν αγοράζεις σχεδόν τίποτε. Έπομένως τί πειράζει που οι έφημερίδες άνέβασαν τήν τιμή φύλλου από 10 σε 15 δραχμές;

Πειράζει και παραπειράζει.

Αυτό τό τάλιρο έχει άνεκτίμητη αξία. Γιατί καταδικάζει τόν κόσμο ν' αγοράζει μιά μόνο εφημερίδα τήν ήμέρα. Και συνεπώς του στενεύει τόν όρίζοντα τής ενημέρωσης, του περιορίζει τήν όπτική τής άνάλυσης, τόν υποχρεώνει νά άγνοεί τήν άποψη των άλλων, νά παραγνωρίζει τόν άλλον, άρα νά τόν φοβάται, νά τόν υποπτεύεται, νά τόν περιφρονεί. Ο καθένας στή γωνίτσα του μέ τήν εφημεριδόυλα του, τό μονόλογό του χωρίς αντίλογο και τόν ύπνάκο του. Άπ' τήν άλλη μεριά οι «δημοκρατικές» εφημερίδες για νά πουλήσουν τά δεκαεξασέλιδα τής λογοδιάρροιάς τους άυτοπαρουσιάζονται σαν βάρδοι τής δημοκρατίας και των δημοκρατικών θεσμών - τό έμπόρευμα έχει πέραση. Άλλά τό μονοπώλιο τής μιάς και μοναδικής Άλήθειας δέν είναι δημοκρατικό.

A.E.

Η ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

του Γιώργου Πάσχου

Οι κοινωνικοοικονομικοί μετασχηματισμοί που εμφανίζονται στις κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα σφράγισαν καθοριστικά τόσο τις μορφές του αστικού κράτους όσο και τις συγκεκριμένες διαφοροποιήσεις του σε κάθε επιμέρους χώρα. Ο κλασικός φιλελευθερισμός με τον ελεύθερο οικονομικό ανταγωνισμό και το «κράτος-νυκτοφύλακα» εμπνέει πια μόνο άμετανόητους ρομαντικούς ή έξ επαγγέλματος (αντιδραστικούς) ιδεολόγους. Ο κρατικός παρεμβατισμός με τη συν-ακόλουθη ισχυροποίηση της εκτελεστικής εξουσίας και την ανάλογη άποδυνάμωση των κοινοβουλευτικών θεσμών αποτελεί ήδη – όχι μόνο στη χώρα μας – κοινή και όμολογημένη διαπίστωση.

I. Εισαγωγικά

Πραγματικά, η προηγούμενη διαπίστωση απέτελεσε και θεμελιώδη ιδεολογική και πολιτική αφετηρία των πολιτικών δυνάμεων της εξουσίας κατά τις κοινοβουλευτικές συζητήσεις για την ψήφιση του νέου Συντάγματος. Ο Κ. Καραμανλής δήλωνε στις 8.1.1975 στη Βουλή:

«Όπως βλέπετε κύριοι συνάδελφοι εις όλας τας μεγάλας Δημοκρατίας, παρέστη ανάγκη, λόγω της ραγδαίας τεχνολογικής εξέλιξης και των πολυπλόκων οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων τα όποια εμφανίζει η εποχή μας, να ενισχυθεί άλλοι περισσότερον, άλλοι ολιγότερον η Έκτελεστική Έξουσία διά να δύναται να κυβερνάται η χώρα κατά τρόπον αποτελεσματικόν».¹

Και επανελάμβανε στις 28.3.1975:

«Παντού όμως επικρατεί η τάσις της ενισχύσεως της Έκτελεστικής Έξουσίας, διά να είναι

δυνατή ή ταχεία και αποτελεσματική αντιμετώπισις των πολυπλόκων προβλημάτων που παρουσιάζει η εποχή μας».²

Στις ίδιες ιδεολογικές και πολιτικές προδιαγραφές κινήθηκε και ο Γενικός Εισηγητής της Πλειοψηφίας Δ. Πατασπύρου:

«Η εκτελεστική εξουσία, ως τοιαύτης νοουμένης εν προκειμένω του τε Προέδρου της Δημοκρατίας και της Κυβερνήσεως, λαμβάνει διά των συγχρόνων συνταγμάτων περισσότερας δυνατότητας άμεσου ενεργείας και προγραμματικής, κανονιστικής, διοικητικής, επιχειρηματικής δράσεως προς αντιμετώπισιν των συνθέτων και πολυπλόκων προβλημάτων της κοινωνικής και οικονομικής ζωής. Τό φαινόμενον τουτό έχει λάβει διαστάσεις εις όλας τας ευρωπαϊκάς χώρας μετά τούς δύο παγκοσμίους πολέμους».³

Καθώς οι πολιτικές δυνάμεις της αντιπολίτευσης και ειδικότερα της Άριστερας δέν ήταν σε θέση ούτε αυτή τή συνταγματική συγκεκριμενοποίηση του

1. Βλ. Πρακτικά των συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής των συζητήσεων επί του Συντάγματος 1975 (Πρακτικά), σ. 17.

2. Βλ. Πρακτικά, σ. 42.

3. Βλ. Πρακτικά, σ. 919.

«άνηκομεν εἰς τὴν Δύσιν» νά ἀντιμετωπίσουν ἐμπρακτα οὔτε νά λειτουργήσουν καταλυτικά μέσα στίς κοινοβουλευτικές διαδικασίες, ἐσπευσαν νά παραιτηθοῦν καί ἀπό τὴν ἀποκρυπτογράφηση τοῦ πολιτεύματος, πού ἐγκαθιδρύει τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975, στίς ταξικές του διαστάσεις. Ἡ ἐπιλογή αὐτὴ ἀπετέλεσε τὴ βασικὴ τακτικὴ ἀφετηρία τῆς Ἀντιπολίτευσης καί συγκεκριμενοποιήθηκε μέ τὰ λόγια τοῦ Γενικοῦ Εἰσηγητῆ τῆς μειοψηφίας Δ. Τσάτσου ὡς ἑξῆς:

«Κύριοι συνάδελφοι, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὑπάρχει ἀνάγκη ἐνισχύσεως τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. Αὐτὴ ἡ ἀνάγκη εἶναι ἀδήριτη καί ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴν σύγχρονον τεχνολογίαν, ἡ ὁποία ἔχει μεταβάλλει τοὺς ρυθμούς τῆς ζωῆς... Χρειάζεται ἐνίσχυσις. Τὸ πρόβλημα εἶναι πὺθὴν θὰ γίνῃ, εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἡ ὁποία ἐλέγχεται ἀπὸ τὴν Βουλὴν, ἢ εἰς τὸν Πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας...»⁴

Ἡ σαφὴς ἐπιλογή τῆς Κυβέρνησης καί τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας νά ἀποδώσῃ ποικίλες, ὄχι μόνον ρυθμιστικὲς ἀλλὰ καί ἐξουσιαστικὲς, ἀρμοδιότητες στὸν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας προκάλεσε τότε ἔγκυρες ἐπιστημονικὲς κριτικὲς, πολιτικούς φόβους καί ἐπιφυλάξεις, πού μέχρι πρόσφατα ἐμοιάζαν ἀνεπίκαιρες· ἕνα μόνις χρόνον μετὰ τὴν ψήφιση τοῦ Συντάγματος ὁ Ἄ. Μανιτάκης⁵ διαπίστωνε σωστά:

«Ἐνῶ ὁ συντακτικὸς νομοθέτης θέσπισε (καί ἔληξε) «πολίτευμα προεδρευομένης κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας» (ἄρθρο 1 παρ. 1), ἡ συνταγματικὴ πρακτικὴ ἀπέδωσε «ἀμυγῆς κοινοβουλευτικὸ σύστημα διακυβέρνησης» μέ τὸν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας περιοριζόμενον σὲ ἀρμοδιότητες συμβολικοῦ μᾶλλον χαρακτῆρα».

Ἡ κριτικὴ στίς συνταγματικὰ προβλεπόμενες «ὑπερἐξουσίες» τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ἐπανῆλθε ὅμως στὸ προσκήνιο, ἐγινε ἐπιτέλους ἐπικαιρὴ, μέ ἀφορμὴ τῆ μετακίνηση τοῦ Κ. Καραμανλῆ στὴν Προεδρία τῆς Δημοκρατίας. Οἱ σχετικὲς ἀναλύσεις, τὰ ἐρωτήματα ἀλλὰ καί τὰ «σενάρια» πού διατυπώθηκαν, ἐπανέλαβαν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν παλιὰ συνταγματολογικὴ κριτικὴ τοῦ 1975 καί ἐγκλωδίστηκαν κατὰ κανόνα στὸ μέγα ἐρώτημα τί θὰ γίνῃ ἂν καί ὅταν τὸ ΠΑΣΟΚ διαρρήξῃ τὰ «συστήματα πελατείας», ἀνατρέψῃ τὴ μεταχουντικὴ πολιτικὴ ἀποκρυστάλλωση, κερδίσει τίς ἐκλογὲς καί παρουσιαστῇ «ἐπιτέλους» ἡ κομματικὴ ἀνομοιογένεια ἀνάμεσα στὸν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας καί στὴν Κυβέρνηση. Ἀναζητώντας τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ, διέπρατταν καί διαπραττουν, ὅμως, ἕνα πολὺ κοινὸ μεθοδολογικὸ σφάλμα: θέτουν ἕνα ἐρώτημα γιὰ τὸ μέλλον, πού ἡ ἀπάντησή του δὲν ὑπάρχει στὸ παρόν. Καί αὐτὸ, ὅταν ἡ Νέα Δημοκρατία ἀνασυγκροτῇ τὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία μέ βάση κάποιους ἐπιτελικούς συλλογισμούς, πού δὲν ἀφοροῦν βέβαια μόνον τὸ ἀδέ-

βαιο μέλλον, ἀλλὰ καί τὸ πολὺ χειροπιαστὸ σήμερον. Σήμερον ὅταν διαμορφώνονται νέοι συσχετισμοὶ δυνάμεων, νέες ἐντάσεις ἀλλὰ καί νέες εὐθραυστες ἰσορροπίες στὸ ἐσωτερικὸ τῶν κυβερνητικῶν μηχανισμῶν.

II. Ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία 1975-1980

Κατὰ τὸ ἄρθρο 26 παρ. 2 Συντ. «ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ἀσκεῖται ὑπὸ τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καί τῆς Κυβερνήσεως». Αὐτὴ ἡ συνταγματικὴ δυαδικὴ συγκρότηση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, πού ὅπως παρατηρεῖ ὁ Φ. Βεγλερῆ⁶ ἐμπνέεται ἀπὸ τὰ πρότυπα τῆς συνταγματικῆς μοναρχίας, δὲν δηλώνει ὡστόσο καί τὸ συγκεκριμένον τρόπο μέ τὸν ὁποῖο ἀσκήθηκε ἡ ἀσκεία τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας στὴν Ἑλλάδα. Διότι ἀφενὸς ἡ ἐννοία «Κυβέρνηση ἐν στενῇ ἐννοίᾳ» ἐμφανίζεται εἰδικότερα εἴτε μέ τοὺς ἐπιμέρους ἀρμόδιους ὑπουργούς εἴτε μέ τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιον⁷ καί ἀφετέρου ἡ συνταγματικὴ ἀναγνώριση ὀρισμένων ἀρμοδιοτήτων σὲ κάποιο ὄργανον τοῦ κράτους δὲν συνεπάγεται ὅπωςδήποτε καί τὴν πραγματικὴ ἀσκῆσιν τῶν ἀπὸ αὐτῶν. Τέλος, τὸ κείμενον τοῦ Συντάγματος, ἐνῶ προσδιορίζει τοὺς θεσμούς-κέντρα ἐξουσίας στὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, δὲν δηλώνει καί οὔτε εἶναι δυνατό νά δηλώνει – ποιά κέντρα πραγματικῆς ἐξουσίας ἀναδεικνύονται σὲ κάθε πολιτικὴ συγκυρία καί ποιά εἶναι ἡ σχέση μεταξὺ τῶν.⁸

Μέ βάση τίς παραπάνω παρατηρήσεις, εἶναι ὀρθὴ ἡ γενικὴ διαπίστωση ὅτι κατὰ τὴν περίοδον 1975-80 ἐπικράτησε τὸ κοινοβουλευτικὸ σύστημα διακυβερνήσεως.⁹ Αὐτὸ σημαίνει πρῶτα ἀπὸ ὅλα ὅτι ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας περιορίστηκε στὴν ἀσκῆσιν συμβο-

6. Φ. Βεγλερῆ, «Ἡ διαρρύθμιση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας κατὰ τὸ Σχῆδιον τοῦ νέου Συντάγματος», *Τὸ Σύνταγμα*, 1975, σ. 288 ἐπ.

7. Βλ. Βεγλερῆ, ὁ.π., σ. 288.

8. Βλ. τίς σχετικὲς ἐννοιολογικὲς διευκρινίσεις τοῦ Ν. Πουλιαντζῆ, *Πολιτικὴ ἐξουσία καί κοινωνικὲς τάξεις*, τομ. α', σ. 159: «Οἱ διάφοροι κοινωνικοὶ θεσμοὶ καί, εἰδικότερα, ὁ θεσμὸς τοῦ Κράτους, δὲν ἔχουν, μιλώντας κυριολεκτικὰ, ἐξουσία. Οἱ θεσμοί, ἐξεταζόμενοι ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἐξουσίας, δὲν μποροῦν παρά νά ἀναφέρονται στίς κοινωνικὲς τάξεις πού κρατοῦν τὴν ἐξουσία. Αὐτὴ ἡ ἐξουσία τῶν κοινωνικῶν τάξεων εἶναι ὀργανωμένη, κατὰ τὴν ἀσκῆσίν της, σὲ εἰδικούς θεσμούς, σὲ κέντρα ἐξουσίας, ἐνῶ τὸ Κράτος, μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο, εἶναι τὸ κέντρο ἀσκῆσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας», καί σ. 160 ἐπ.: «Μέσα σ' αὐτὸ ἄλλωστε τὸ πλαίσιο μποροῦμε νά καθιερώσουμε διακρίσεις, ὅπως τυπικὴ ἐξουσία (rouvoig formel) ἢ πραγματικὴ ἐξουσία, πού σχετίζονται μέ τοὺς θεσμούς – κέντρα ἐξουσίας (...) Αὐτὴ ἡ διάκριση δὲν καλύπτει μιὰ διάκριση ἀνάμεσα σὲ θεσμούς πού διαθέτουν ἐξουσία, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἕνας διαθέτει, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν ἄλλον, τὴν πραγματικὴ ἐξουσία. Αὐτὴ ἡ διάκριση δείχνει ὅτι οἱ σχέσεις ἐξουσίας τῶν τάξεων μποροῦν νά προκαλέσουν μιὰ μετατόπιση τοῦ κέντρου βάρους ἀνάμεσα στὰ «κέντρα» πού συγκεντρώνουν αὐτὴ τὴν ἐξουσία. Με τὴν ἐννοία ὅτι οἱ πραγματικὲς σχέσεις ἐξουσίας τῶν τάξεων ἀντανακλῶνται περισσότερο σὲ ἕνα κέντρο παρά σὲ ἕνα ἄλλο».

9. Γ. Παπαδημητρίου, «Νά ἐπικρατήσῃ ὁ ρυθμιστικὸς ρόλος», *Τὰ Νέα*, 7.5.1980.

4. Βλ. *Πρακτικά*, σ. 922.

5. Α. Μανιτάκης, «Ἐνας χρόνος Σύνταγμα», *Τὸ Βῆμα*, 11.6.1976.

λικής μόνο εξουσίας, καθώς υλοποίησε αποκλειστικά τις «ρυθμιστικές» αρμοδιότητες, που προβλέπει το Σύνταγμα. «Διότι, άπλοῦστατα, είχα νά κάνω μέ μία Κυβέρνηση, ένα Πρωθυπουργό που μιλούσε τή γλώσσα μου», δήλωσε αὐτάρεσκα ὁ Κ. Τσάτσος.¹⁰ Στήν πραγματικότητα βέβαια ἦταν ὁ τότε Πρωθυπουργός Κ. Καραμανλῆς ἐκεῖνος πού περιόρισε τόν τότε Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας στό ρόλο τοῦ ρυθμιστή καί ὄχι τοῦ ἐξουσιαστή τοῦ πολιτεύματος.

Ἡ πραγματική ἄσκηση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας συγκεντρώθηκε ἐτσι καταρχήν στήν Κυβέρνηση, δηλαδή στόν Πρωθυπουργό καί στούς ὑπουργούς. Ποιά κέντρα πραγματικῆς ἐξουσίας ἀναδείχτηκαν ὁμως στό ἐσωτερικό τῆς Κυβέρνησης κατά τήν περίοδο 1975-80;

Τό Ὑπουργικό Συμβούλιο, πού κατά τό ἄρθρο 1 τοῦ ν. 400/1976 συγκροτεῖται ἀπό τόν Πρωθυπουργό, τούς ἀντιπροέδρους τῆς Κυβέρνησης, τούς ὑπουργούς – μαζί μέ τούς ἀναπληρωτές ὑπουργούς καί τούς ὑπουργούς ἄνευ χαρτοφυλακίου –, λειτούργησε κατά κανόνα ὑποτυπῶδως κατά τήν περίοδο αὐτή, κυρίως γιά νά ἐπιτροπῆσει κάποιες προαποφασισμένες ἐπιλογές τοῦ Πρωθυπουργοῦ ἢ τῶν μονίμων ἐπιτροπῶν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου (κατά κύριο λόγο τῆς κυβερνητικῆς ἐπιτροπῆς, καί μετά τῆς οικονομικῆς καί τῆς νομισματικῆς ἐπιτροπῆς).

Πραγματική ἐξουσία συγκέντρωσαν λοιπόν ὀρισμένες φορές οἱ μόνιμες ἐπιτροπές τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, μέ σημαντικότερη τήν κυβερνητική ἐπιτροπή, καί διαρκῶς ὁ Πρωθυπουργός καί τά ἐπιμέρους ὑπουργεῖα. Στό ἐσωτερικό τῆς Κυβέρνησης λειτούργησαν ἐτσι πολλαπλά κέντρα πραγματικῆς ἐξουσίας. Κάθε τέτοιο κέντρο ἐξουσίας διέθετε μία σχετική ἀὐτονομία τόσο ἀπό τίς ἀστικές κοινωνικές ὁμάδες ἢ τάξεις ὅσο καί ἀπό τά ὑπόλοιπα κέντρα ἐξουσίας. Τήν ἀὐτονομία αὐτή ὑπέβαλε τό «χλωμό» Ὑπουργικό Συμβούλιο καί τήν ὀριοθέτησε ἡ κοιμματική ἰσχὺς τοῦ ἐκαστοῦ ὑπουργοῦ. Ἐξάλλου ὁ Κ. Καραμανλῆς μόνο κατ' ἐξαιρέση συνεργάστηκε ἡ παρενέβη σέ ζητήματα τῆς τρέχουσας κυβερνητικῆς πολιτικῆς εἴτε ἀναιώνιας προηγούμενες ἀποφάσεις τῶν ἀρμόδιων ὑπουργῶν «του» (βλ. λ.χ. τήν ἀναστολή στήν ἐφαρμογή ὀρισμένων διατάξεων τοῦ ν. 815/1978) εἴτε συγκεκριμενοποιώντας, μέ κάποιες διαφοροποιήσεις, τίς ἀποφάσεις τους.

Αὐτό δέν σημαίνει βέβαια ὅτι ὁ Κ. Καραμανλῆς συγκέντρωσε, ὡς Πρωθυπουργός, πραγματική ἐξουσία μέ δευτερεύουσα σημασία ἢ μέ περιστασιακό χαρακτήρα. Ἀντίθετα, ἡ κυριαρχία του στό ἐσωτερικό τῆς Κυβέρνησης ἦταν ἀπόλυτη, συχνά δυναστική. Τό πρόσωπό του ἀπετέλεσε τό *συγκλίνον σημεῖο* ὄχι μόνο γιά τήν Κυβέρνηση, ἀλλά γιά ὀλόκληρη τήν ἐκτελεστική ἐξουσία. Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἦταν ἡ ἐγγύηση γιά τήν συνοχή τοῦ κυβερνῶντος κόμματος καί ὁ ἀνώτατος κριτής γιά τίς ἀντιφάσεις ἢ ἀδυναμίες τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς. Ὁ χαρισματικός ἡγέτης ἦταν τό *ὑπέρτερο κέντρο πραγματικῆς ἐξουσίας, μία «ιδιότυπη πολιτική δύναμη – σχετικά ἀὐτόνομη ἀπό τό κόμμα στό ὁποῖο ἀνήκει»*.¹¹

10. Βλ. ἀποκλειστική συνέντευξη τοῦ Κ. Τσάτσου στόν Λ. Δάνο, *Ἐλευθεροτυπία*, 15.5.1980.

11. Α. Ἐλεφάντη, «Μά εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ Καραμανλῆς θά μεταπηδήσει στήν Προεδρία τῆς Δημοκρατίας;», *Ὁ Πολίτης*, τ.33/1980, σ.15.

Ἡ κυριαρχία τοῦ Καραμανλῆ στό ἐσωτερικό τῆς Κυβέρνησης ὀργανώθηκε καί υλοποιήθηκε μέ ὀλα τά βασικά γνωρίσματα τοῦ «χαρισματικοῦ τύπου ἐξουσίας» (Μ. Weber). Ὁ Καραμανλῆς ποτέ δέν ἀποδέχτηκε νά εἶναι μόνο «πρώτος μεταξύ ἴσων» καί πάντα διεκδίκησε, ὡς ἱστορική ἀποστολή του, τήν ἀποκλειστική καί ἀθθεντική ἀπόφαση γιά τό τί εἶναι «ἐθνικό» ἢ «γενικό συμφέρον». Κανένα κοιμματικό του στέλεχος δέν ἀμφισβήτησε ποτέ τίς ἀσυνήθιστες πολιτικές του ἱκανότητες. Στίς σχέσεις μέ τούς ὑπουργούς «του» ποτέ δέν ἀὐτοπεριορίστηκε ὄτε περιορίστηκε ἀπό κάποιους τυπικούς κανόνες ἐπικοινωνίας. Ὅταν σέ ὀλα αὐτά προστεθεῖ τό γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος συνέταξε τήν ἐκσυγχρονιστική στρατηγική τῆς Νέας Δημοκρατίας καί συγχρόνως μεθόδευσε τίς κυριότερες τακτικές τῆς ἐπιτυχίας, τότε ἐντοπίζεται καί ἡ μήτρα ἀπό τήν ὀποία προέκυψαν ἕνας ὀρισμένος καταμερισμός καί μιά ἐξειδίκευση κατά τήν ἄσκηση πραγματικῆς ἐξουσίας ἀπό τούς κυβερνητικούς μηχανισμούς. Ὁ καταμερισμός αὐτός ἦταν βασικά ὀριζόντιος καί σέ μεγάλο βαθμό *ἀθθαίρετος*, δηλαδή ἀπό τόν ἴδιο τόν Καραμανλῆ προσδιορισμένος: ἄσκησε ἀποκλειστική ἐξουσία σέ ὀρισμένους τομεῖς πού ὁ ἴδιος ἐπέλεξε ἐξαιτίας τοῦ περιεχομένου καί τῆς σημασίας τους (λ.χ. εὐρωπαϊκή πολιτική). Συγχρόνως ὁμως παρενέβη καταλυτικά σέ ζητήματα τῆς τρέχουσας πολιτικῆς, πού – ἐνώ καθ' ὕλην ἀρμόδιο ἦταν κάποιος ὑπουργεῖο – ὁ ἴδιος ἐπέλεγε κατά τήν κρίση του. Ἐνώ ὁμως στήν πρώτη περίπτωση ἡ ἀὐτονομία του ἀπό τά ἄλλα κυβερνητικά κέντρα πραγματικῆς ἐξουσίας ἦταν σχεδόν ἀπόλυτη, στή δεύτερη περίπτωση ἦταν ἐντονα *περιορισμένη*. Ὁ περιορισμός αὐτός δέν σήμαινε κάποια ἰσοτιμία ἀνάμεσα στά δύο κέντρα ἐξουσίας, στόν Πρωθυπουργό καί στό συγκεκριμένο ὑπουργεῖο. Ἀντίθετα, ἡ σχέση αὐτή ἦταν μόνιμα ἄνιση, ἦταν σχέση ἐκουσίας ὑποταγῆς στήν ἀθθεντία τοῦ χαρισματικοῦ ἡγέτη. Ὅσο ὀσο ὁ πολιτικός ρόλος τοῦ Κ. Καραμανλῆ ὡς διαιτητῆ τῶν κυβερνητικῶν ἀντιφάσεων καί τῶν ἐνδοκυβερνητικῶν ἐντάσεων, ὡς ἀποκλειστικοῦ πόλου τῆς κυβερνητικῆς συνοχῆς καί παράλληλα ὡς κοιμματικοῦ ἀρχηγοῦ, τοῦ ἐπέβαλε καί μιά *de facto* ἐξάρτηση ἀπό τούς λοιπούς κυβερνητικούς μηχανισμούς. Ἀπό τήν ἐξάρτηση αὐτή δέν μποροῦσε νά διαφύγει, εἴτε τό ἤθελε εἴτε ὄχι, ἀκριβῶς λόγω τῆς ιδιότητος καί τῶν πολιτικῶν του εὐθυνῶν ὡς Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως. Ἡ ἐξάρτηση αὐτή ἀντιστάθηκε καί τελικά περιθωριοποίησε σέ μεγάλο βαθμό τή λειτουργία του ὡς «Ἐθνάρχη». Σέ αὐτή τήν ἰδιότυπη ἀὐτονομία τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ ὡς μονοπρόσωπου καί ὑπέρτερου κέντρου πραγματικῆς ἐξουσίας συμπεκνώθηκαν, κατά κύριο λόγο, ὁ ρόλος, ἡ ἰσχὺς ἀλλά καί οἱ πολιτικές ἀμυχές τοῦ Κ. Καραμανλῆ κατά τήν περίοδο 1975-80.

III. Οἱ μεταπολίσεις στά κέντρα ἐξουσίας

Ἐνας τρόπος νά προσεγγίσει κανεῖς τίς πρόσφατες μεταπολίσεις ἀνάμεσα στά κέντρα ἐξουσίας, πού λειτουργοῦν στό ἐσωτερικό τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, εἶναι ἴσως ἡ τόσο προσφιλής, γι' αὐτό καί συνεχιζόμενη, πολιτικομαντεία: τί θά κάνει ὁ Ράλλης ἢ ὁ Ἀβέρωφ ἢ ὁ Μητσοτάκης, πότε θά γίνουν ἐκλογές καί τί ἀποτελέσματα θά ἔχουν, «πού τό πάει ὁ Καραμανλῆς», ἄν, ὅταν κ.ο.κ. Ἄν ὁ πολιτικός μας βίος θυμίζει πολύ συχνά θεατρική παράσταση ἢ ἀστρονομικό

ρομάντσο, αυτό δέν σημαίνει υποχρεωτικά πώς και ή πολιτική ανάλυση πρέπει υποχρεωτικά νά είναι ένα σενάριο περί τού μέλλοντος γενέσθαι. Διότι τότε είναι δυνατό, οποιαδήποτε επιχειρηματολογία νά απομονώνει αυθαίρετα κάποια στοιχεία και νά εξαιρεί άλλα, νά αναπτύσσεται κατά βούληση σέ άτέρμονες εικασίες και σέ πιθανές ή άπιθανες υποθέσεις, νά μελλοντολογεί εύκολα και άνεξέλεγκτα πρὸς κάθε κατεύθυνση. Τελικά νά επιλέγει μέ... πολιτικά κριτήρια ανάμεσα στήν Pepsi-Cola και στήν Coca-Cola.

Ο μόνος ίσως δρόμος γιά νά αποφύγει κανείς τήν πολιτικομαντεία αλλά και τή σιωπή, είναι νά επιχειρήσει μία ἐξ αντιδιαστολής σύγκριση ανάμεσα στόν τρόπο πού λειτουργήσε ή ἐκτελεστική ἐξουσία κατά τήν περίοδο 1975-80 και στόν τρόπο πού λειτουργεί κατά τή σύντομη περίοδο μετά τήν ἐκλογή τού νέου Προέδρου τῆς Δημοκρατίας και τού νέου Πρωθυπουργού. Ἀφετηρία γιά μία τέτοια σύγκριση δέν μπορούν νά είναι βέβαια οί σχετικές διατάξεις τού Συντάγματος, τουλάχιστον ἐφόσον δέν ἔχει μεσολαβήσει κάποια ἀναθεώρησή του. Γιά τήν ὑπό ἐξέλιξη ἀνασυγκρότηση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, στήν παρούσα συγκυρία, ξεχωριστή σημασία ἔχει ὁ συγκεκριμένος τρόπος ἐκλογῆς τού Προέδρου τῆς Δημοκρατίας και τού Ἀρχηγού τού κυβερνώντος κόμματος. Ο τρόπος ἐκλογῆς τους ἀποτελεῖ σέ μεγάλο βαθμό και τή μήτρα τῶν συλλογισμῶν πού ἀκολουθοῦν.

A. Ο Προέδρος τῆς Δημοκρατίας ὡς νέο κέντρο πραγματικῆς ἐξουσίας

Οί 183 ψήφοι πού ἐξασφάλισαν, μέ βάση τό ἄρθρο 32 παρ. 3 τού Συντάγματος, τή μετάβαση τού Κ. Καραμανλή στήν Προεδρία τῆς Δημοκρατίας σηματοδοτοῦν ἀναμφίβολα τό τέλος μίας συνταγματικῆς ἐκκρεμότητας και τήν ἐναρξη μίας νέας, περισσότερο σύνθετης περιόδου γιά τό μεταδικτατορικό πολιτικό και συνταγματικό βίο μας. Ἀποτελοῦν ἕνα βασικό δείκτη γιά νά ἐκτιμηθεῖ ή πολιτική σημασία τῆς προεδρικῆς ἐκλογῆς, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τῆς μετατοπίσεως στό ἐσωτερικό τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. Ο Προέδρος τῆς Δημοκρατίας δέν ἐκλέχτηκε οὔτε ὡς ὑπερκομματικός, ὅπως ὁ ἴδιος ζήτησε, οὔτε ὡς λαοπρόδητος, ὅπως θά μπορούσε ἰσως νά μεθοδευτεῖ μέ τή διάλυση τῆς Βουλῆς. Η ἰσχύϊ αὐτή πλειοψηφία πού συγκέντρωσε ή ὑποψηφιότητά του σέ μία Βουλή μέ ἀμφισβητούμενη ἀντιπροσωπευτικότητα, προσδιορίζει σέ μεγάλο βαθμό και τά περιθώρια, μέσα στά ὁποῖα μπορεί ὁ Καραμανλῆς νά ἀναπτύξει πολιτικές δραστηριότητες και πρωτοβουλίες χωρίς νά ὑποστεί ἀμετάκλητη πολιτική φθορά. Κάποιες ἀπόψεις τού τότε Εἰσηγητῆ τῆς Πλειοψηφίας Δ. Παλασπύρου πού διατυπώθηκαν κατά τῆς κοινοβουλευτικῆς συζητήσεως γιά τήν ψήφιση τού Συντάγματος, ἀποκτοῦν σήμερα ιδιαίτερη ἐπικαιρότητα:

«Ο τρόπος ἐκλογῆς τού Προέδρου τῆς Δημοκρατίας προσδιορίζει τήν πολιτικήν και νομικήν βαρῦτητα τῆς θέσεώς του πολύ περισσότερο ἀπό τήν ἔκτασιν τῶν κατά τό Σύνταγμα ἀρμοδιοτήτων του».¹²

12. Βλ. Πρακτικά, σ. 917.

Μέ τήν μετακίνηση ὅμως τού Καραμανλῆ, ὡς ἰδιότυπης πολιτικῆς δύναμης, στήν Προεδρία τῆς Δημοκρατίας, ἐπικαιρες ἔγιναν και οί διαφορετικές ἐκτιμήσεις τού τότε Εἰσηγητῆ τῆς Μειοψηφίας Δ. Τσάτσου ὅτι:

ή «ἐξουσία ἐνός ὄργάνου δέν προκύπτει μόνο ἀπό τῆς συγκεκριμένους ἀρμοδιοτήτες του, ἀλλά και ἀπό τῆς δυνατότητος πολιτικῆς ἐπιρροῆς πού ἀποκτᾷ λόγω τῶν ἀρμοδιοτήτων του... Τό ἀξίωμα παρέχει στό φορέα του δυνατότητες καθοριστικῆς γιά τήν πολιτική μας ζωῆ».¹³

Η ὁρθότητα τῶν δύο αὐτῶν διαφορετικῶν ἀντιλήψεων ἔμεινε ἀμφίβολη ὡς τώρα, καθὼς ὁ Κ. Τσάτσος περιορίστηκε στίς ρυθμιστικῆς ἀρμοδιότητες ἐνός «προέδρου χρυσαυθένων». Οἱ ἴδιες ὅμως ἀντιλήψεις προσδιορίζουν σήμερα σέ μεγάλο βαθμό τά ὄρια μέσα στά ὁποῖα κινεῖται ὁ νέος Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας: ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶναι καθλωμένος στό ἐπίπεδο μίας ἐντασης πού πηγάζει ἀπό τό γεγονός ὅτι στηρίζεται πολιτικά σέ μία ἰσχυρή κοινοβουλευτική συγκατάθεση, ἐνῶ συγχρόνως διαθέτει κατά τό Σύνταγμα σημαντικῆς ἐξουσιαστικῆς ἀρμοδιοτήτες, ἀρα και δυνατότητες πολιτικῆς ἐπιρροῆς. Στό ἐρώτημα, πῶς θά λειτουργήσῃ στό μέλλον ὁ Καραμανλῆς στά πλαίσια αὐτῆς τῆς ἐντασης δέν ὑπάρχει γενική ἀπάντηση. Ἄλλωστε ἰσως οὔτε ὁ ἴδιος μπορεί νά προβλέψει. Η διαμόρφωση τού συνολικοῦ συσχετισμοῦ τῶν κοινωνικῶν πολιτικῶν και στρατιωτικῶν δυνάμεων θά προσδιορίζει κάθε φορά καταλυτικά τά συγκεκριμένα περιθώρια, μέσα στά ὁποῖα θά μπορεί νά ἀξιοποιήσει ή ὄχι τῆς συνταγματικῆς προβλεπόμενης ἐξουσίας του.

Η παραπάνω γενική ἐκτίμηση δέ σημαίνει ὅμως ὅτι ὅλα τά ζητήματα πού ἔχουν σχέση μέ τό νέο πολιτικό ρόλο πού ἀνέλαβε ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶναι ἀδιευκρίνιστα και ἐκκρεμῆ. Ὑπάρχουν ἤδη κάποια «δεδομένα» γιά τό νέο ρόλο του, πού μπορούν και πρέπει νά σημειωθοῦν:

● Η ἐκλογή τού Κ. Καραμανλῆ ὡς Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ὑπῆρξε σχεδόν καθαρᾷ κομματική, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τόσο τήν ἀριθμητική της ὄσο και τή συγκεκριμένη μεθόδουσή της. Ο νέος «κομματικός» Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἐμφανίζεται ἔτσι – ἰσως γιά πρώτη φορά μετά τήν μεταπολίτευση – ὀφειλέτης στή Νέα Δημοκρατία. Οφείλει τήν ἐκλογή του σέ ὄλους ἐκείνους πού λίγο πολύ τού ὀφείλουν τή βουλευτική τους ἰδιότητα. Εἴτε λοιπόν πρόκειται γιά ἐξόφληση παλαιοῦ χρέους τῶν βουλευτῶν τῆς Νέας Δημοκρατίας εἴτε γιά ἀνοιγμα καινούριου λογαριασμοῦ μέ ὀφειλέτη τόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας, ὁ συγκεκριμένος τρόπος ἐκλογῆς του δέν διατάραξε κατά κανένα τρόπο τή στενή σύνδεσή του μέ τό κυβερνῶν κόμμα: ὄχι μόνο διότι τόν ψήφισαν ὄλοι οἱ βουλευτές τῆς Νέας Δημοκρατίας, ἀλλά συγχρόνως διότι δέν τόν ψήφισε κανένα κόμμα ἀπό τήν ἀντιπολίτευση.

● Ο συγκεκριμένος τρόπος τῆς ἐκλογῆς του ἔχει ὅμως και κάποιες ἄλλες διαστάσεις. Σέ ἕνα τόσο σοβαρό ἐγχείρημα δέν δικαιολογοῦνται λάθη: ὁ Καραμανλῆς πρέπει νά βεβαιώσει σέ κρίσιμες μελλοντικές στιγμές ὅτι ή ἀναγνώρισή του ὡς χαρακτηριστικοῦ ἡγέτη

13. Βλ. Πρακτικά, σ. 34.

δέν ήταν ούτε άδικη ούτε συγκυριακή, ότι τό «χάρισμα» του λειτούργησε ακόμη μία φορά σωστά σέ ό,τι άφορά τουλάχιστον τά μακροπρόθεσμα άστικά συμφέροντα. Τότε μόνο θά φανεί εκ τών ύστερων άν ή έκλογή του άποτελεί πολιτική ήττα, εγκατάλειψη τής Νέας Δημοκρατίας ή τακτικό έλιγμό πού άποσκοπει νά στερεώσει και νά ύλοποιήσει τίς θεσμικές έγγνήσεις γιά τήν άναπαραγωγή τών άστικών σχέσεων έξουσίας και έκμετάλλευσης. Γιά τήν ώρα πάντως, μέ τή μετακίνηση του Κ. Καραμανλή στην Προεδρία τής Δημοκρατίας τό άστικό μας πολίτευμα ένισχύει τή θωράκισή του, χωρίς έπικίνδυνα πειράματα του τύπου «ή όλα ή τίποτα» και εκ του άσφαλου.

● Ο Κ. Καραμανλής διατηρεί και ως Πρόεδρος τής Δημοκρατίας τήν ιδιότητά του ως μονοπρόσωπο κέντρο πραγματικής έξουσίας, μέσα σέ ένα συνταγματικό πλαίσιο πού καταρχήν άποκλείει τήν ενός άνδρός άρχή. Η πραγματική δύναμή του δέν θεμελιώνεται ώστόσο σήμερα στίς συνταγματικά προβλεπόμενες άρμοδιότητές του, αλλά εκδηλώνεται μέ τήν άποφασιστική έπιρροή του πάνω στά κυβερνητικά στελέχη τής Νέας Δημοκρατίας. Η ιδιότυπη άυτονομία, πού πάντα διέθετε τόσο άπό τήν Κυβέρνηση όσο και άπό τή Νέα Δημοκρατία, έγινε όμως τώρα — μέ τήν έκλογή του — τυπικά άπόλυτη. Ο Καραμανλής, ως Πρόεδρος τής Δημοκρατίας, τυπικά δέν ευθύνεται πλέον γιά τά λάθη, τίς παραλείψεις ή τίς άδυναμίες τής κυβερνητικής πολιτικής τής Νέας Δημοκρατίας. Καθώς απέχει άπό τό φαύλο κύκλο του πληθωρισμού και τής έκμηδένισης τών πραγματικών εισοδημάτων, τής αδιάλλακτης και τώρα φιλελεύθερης λιτότητας και του παρασυνταγματικού αυταρχισμού, μένει καταρχήν άνεπαφος άπό τίς άντιδεξιές έπικρίσεις και τίς πολιτικές ταλαντεύσεις πού γεννούν οι καθημερινές ταξικές έντάσεις. Αυτόπεριορίζεται τυπικά στίς ρυθμιστικές του άρμοδιότητες και διαφυλάσσει, έτσι, συγχρόνως τό πολιτικό του κύρος.

● Οι συλλογισμοί αυτοί δέν διαπιστώνουν βέβαια ότι ο Κ. Καραμανλής απέχωρησε τελεσίδικα άπό τήν τρέχουσα πολιτική, ότι ο πολιτικός ρόλος του περιορίστηκε στίς κατά τό Σύνταγμα ρυθμιστικές άρμοδιότητές του. Μέσω τής διαδικασίας έκλογής του, ο πολιτικός του ρόλος παρέμεινε συνδεδεμένος μέ τίς διακυμάνσεις τής πολιτικής ισχύος τής Νέας Δημοκρατίας. Αυτό δέν σημαίνει άναγκαστικά ότι «οι δεσμοί του Κ. Καραμανλή, ως Προέδρου τής Δημοκρατίας, μέ τό κόμμα του δέν θά μεταβληθούν», ότι ή Νέα Δημοκρατία θά είναι έτσι ή άλλως τό «κόμμα του Προέδρου». Τέτοιου είδους «νομοτέλειες» δέν ύπάρχουν στην πολιτική πρακτική. Και έπιπλέον, ο Κ. Καραμανλής τής μεταδικτατορικής περιόδου ύπήρξε πρώτα άπό όλα ο άστός πολιτικός ήγέτης και κατά δεύτερο λόγο ο άρχηγός τής Νέας Δημοκρατίας. Άπό αυτόν κυρίως τόν ευρύτερο πολιτικό ρόλο του προκύπτουν ή ικανότητα και ή δυνατότητα νά επιδρά, άτυπα πιά και διακριτικά, στίς κατευθυντήριες κυβερνητικές έπιλογές. Η έπικοινωνία του μέ τή διαχασμένη Κυβέρνηση όρίζεται, έτσι, στην παρούσα συγκυρία ως άνιση και άτυπη συνεργασία. Στο πρόσωπο του Καραμανλή συνεχίζουν νά συμπυκνώνονται οι όροι όχι μόνο γιά τήν ήδη εύθραυστη ένότητα τής Νέας Δημοκρατίας, αλλά κυρίως γιά τήν έσωτερική συνοχή τής εκτελεστικής έξουσίας και γιά τήν έπικυριαρχία τής έξουσίας αυτής πάνω στίς άλλες έξουσίες, κυρίως πάνω στό Κοινοβούλιο.

B. Η Κυβέρνηση

Οί 88 ψήφοι πού συγκέντρωσε ή ύποψηφιότητα του Γ. Ράλλη γιά τήν έκλογή άρχηγού τής Νέας Δημοκρατίας έναντι τών 84 του Ε. Άβέρωφ είναι ένας άποφασιστικός, αλλά και άνακουφιστικός, σταθμός γιά τίς διεργασίες και τίς εξέλιξεις στό έσωτερικό του κυβερνώντος κόμματος. Η δημοκρατικότητα τής έκλογής άπό πολλούς έπισημάνθηκε και άπό κανέναν δέν άμφισβητήθηκε. Άπό τήν ίδια ώστόσο έκλογή προέκυψε ένας εφαρμοσμένος και ήμιεπίσημος διχασμός τής Νέας Δημοκρατίας — «φραξιοτισμός», «δμηδοποίηση» ή «φατριασμό» θά έσπευδε ίσως νά τόν χαρακτηρίσει ή κοινοβουλευτική μας Άριστερά, άν εμφανιζόταν στα δικά της χωρικά ύδατα. Ο διχασμός αυτός σημαίνει, πρώτα άπό όλα, ότι στό έσωτερικό τής Νέας Δημοκρατίας ο λόγος του Γ. Ράλλη δέν είναι ο λόγος του άδιαμφισβήτητου κομματικού ήγέτη και ούτε άναγνωρίζεται ως ο λόγος ενός διορισμένου τοποτηρητή του Κ. Καραμανλή.

Τί σημασία έχει όμως, πιά συγκεκριμένα, ο διχασμός αυτός σέ ό,τι άφορά τίς μετατοπίσεις και άνακατατάξεις πού μορφοποιούνται προοδευτικά στό έσωτερικό τής κυβέρνησης και στίς σχέσεις της μέ τόν Πρόεδρο τής Δημοκρατίας;

● Μέ τό διχασμό τής Νέας Δημοκρατίας δημιουργήθηκε και ήδη διαμορφώθηκε στίς γενικές γραμμές της μία σημαντική, σέ σύγκριση μέ τό παρεθόν, μείωση του πρωθυπουργικού θεσμού. Ένας δραστικός περιορισμός στίς δυνατότητες του Πρωθυπουργού νά συγκεντρώνει και νά όργανώνει πραγματική έξουσία, άρα και νά δρά ως μονοπρόσωπο και αυτόνομο κέντρο έξουσίας. Άπό τήν τόσο κρίσιμη έκλογή του δέν άναδείχτηκε κάποια άυτοδυναμία του πρωθυπουργικού θεσμού (άνάλογη λ.χ. μέ αυτή πού διέθετε προηγουμένως ο Καραμανλής), αλλά πολύ περισσότερο μία ουσιαστική έξάρτησή του τόσο άπό τόν Πρόεδρο τής Δημοκρατίας όσο και άπό τά άνωτέρα κομματικά στελέχη του κυβερνώντος κόμματος. Η έξάρτηση αυτή δηλώνει άκριβώς πόσο εύπαθής και άσταθής είναι κομματικά ή ήγετική θέση του Γ. Ράλλη. Μιά άστάθεια πού οφείλεται όχι μόνο στην παραμονή του Κ. Καραμανλή στον πολιτικό μας βίο, αλλά κυρίως στό γεγονός ότι ο Γ. Ράλλης ούτε έλέγχτηκε, ούτε άναγνωρίζεται, ούτε μπορεί νά δρά ως άδιαμφισβήτητος ή άναντικατάστατος κομματικός ήγέτης. Άπό αυτές τίς άνακατατάξεις και άνασυντάξεις τών «πολιτικών οικογενειών» τής Νέας Δημοκρατίας προκύπτουν και τά κυριότερα γνωρίσματα τής κυβερνητικής, γενικότερα, και τής πρωθυπουργικής, ειδικότερα, λειτουργίας:

● Η πολιτική και ιδεολογική συνέχεια. Ο νέος πρωθυπουργός δέν διαθέτει τήν κομματική ισχύ ή τήν πολιτική έμβέλεια γιά νά έπιχειρήσει *expressis verbis* κάποιους τυχόν νέους πολιτικούς ή ιδεολογικούς προσανατολισμούς τής κυβέρνησης και τής Νέας Δημοκρατίας. Ο διάδοχος του Κ. Καραμανλή στην πρωθυπουργία, μέ τό «φιλελεύθερο ριζοσπαστισμό» του, απέκτησε μόνο τήν πρωτοβουλία τών κινήσεων στους κομματικούς και κυβερνητικούς χειρισμούς έναντι του Ε. Άβέρωφ και του «έθνικόφρονος φιλελευθερισμού». Η έπίμονη διακηρυκτική άναφορά του Γ. Ράλλη στίς πολιτικές και ιδεολογικές θέσεις του χαρισματικού προκατόχου του στην Πρωθυπουργία, άποτελέσαν βασική έγγνηση γιά τή διατήρηση

της συνέχειας στην κυβερνητική πολιτική – και σοβαρό εκλογικό άτομα του Γ. Ράλλη. Αυτή ακριβώς ή συνέχεια στις επιλογές της Νέας Δημοκρατίας επιβλήθηκε στις «παραδοσιακές» αξίες και στους συμπαγείς μηχανισμούς της προδικτατορικής ΕΡΕ, που στήριξαν και υποστήριξαν την υποψηφιότητα του Ε. Αβέρωφ.

Η ίδια αυτή συνέχεια σημαίνει ωστόσο συγχρόνως ότι η Κυβέρνηση είναι «καταδικασμένη» όχι μόνο να διακηρύσσει μέσω του Πρωθυπουργού («ούτε πιά δεξιά ούτε πιά αριστερά») αλλά και να υλοποιήσει επιλογές, που δεν θα άρουνται μά θα επικυρώνουν – ίσως με κάποιες διαφοροποιήσεις σε σύγκριση με τό παρελθόν – τη χαρακτηριστική ταλάντευση της Νέας Δημοκρατίας αφενός ανάμεσα στον οικονομικό φιλελευθερισμό και στον κρατικό παρεμβατισμό και αφετέρου ανάμεσα στον πολιτικό φιλελευθερισμό και στον κρατικό αυταρχισμό. Μιά ταλάντευση που μέχρι σήμερα λειτούργησε συνεκτικά μάλλον παρά διαλυτικά για την ελληνική Δεξιά.

● *Ο «ορθολογισμός».* Αυτή ή συνέχεια στην κυβερνητική πολιτική συνοδεύεται όμως από μία αδιαφιλονίκητη τομή στην εσωτερική οργάνωση και λειτουργία της Κυβέρνησης. Η απουσία χαρισιατικών ιδιοτήτων στον Πρωθυπουργό, τον εξαναγκάζει – αντίθετα με τον προκάτοχό του – να δρά με μεθόδους που ο Μ. Weber εγγράφει στον «ορθολογικό» ή «νόμιμο τύπο εξουσίας». Ο Γ. Ράλλης είναι, δηλαδή, άναγκασιμώς να άσκει πρωθυπουργικές άρμοδιότητες μάλλον παρά ένδοκυβερνητικές εξουσίες, να τηρεί σαφείς και άπρόσωπους (συνταγματικούς, καταστατικούς και άλλους) κανόνες επικοινωνίας με τά υπόλοιπα μέλη της Κυβέρνησης και με τούς βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας. Ως άπλός «προϊστάμενος» της Κυβέρνησης, ως «πρώτος μεταξύ ίσων» δεν μπορεί να έπιχειρεί αυθαίρετους καταμερισμούς ή έξειδικεύσεις άρμοδιοτήτων· οί ένεργειές του πρέπει να εντάσσονται κατά τό δυνατό στις λίγο-πολύ προκαθορισμένες άρμοδιότητες του Πρωθυπουργού και να δικαιολογούνται στο έσωτερικό της Κυβέρνησης ακριβώς με βάση αυτή την τυπική άρμοδιότητά του. Αντίθετα με τον Κ. Καραμανλή, ως Πρωθυπουργό, δεν μπορεί να επιβάλλει ένα αυθαίρετο (κάθετο ή όριζόντιο) καταμερισμό των κυβερνητικών άρμοδιοτήτων, χωρίς να κινδυνεύσει ή πολιτική, αλλά και συνταγματική (άρθρο 82, παρ. 2 Συντ.) άποστολή του να «έξασφαλίζει την ενότητα της Κυβερνήσεως».

Αυτή ή «ορθολογική» μεταλλαγή στην εσωτερική λειτουργία της Κυβέρνησης δεν συνεπάγεται όμως όπωσδήποτε κάποιες κομματικά επικυρωμένες και συλλογικές διαδικασίες. Τέτοιες διαδικασίες προϋποθετούν και άπαιτούν κατά κύριο λόγο την ουσιαστική λειτουργία του Έπουργικού Συμβουλίου, ως forum όπου αναπτύσσεται ό ένδοκυβερνητικός διάλογος, έπιχειρούνται διαπραγματεύσεις και συμφωνισμοί. Μόνο με μία τέτοια εξέλιξη είναι δυνατό να μιλάμε κυριολεκτικά για διαμόρφωση δύο πόλων εξουσίας (Πρόεδρος της Δημοκρατίας και Κυβέρνηση ως Έπουργικό Συμβούλιο). Η εξέλιξη όμως αυτή δεν διαφαίνεται στον κομματικό όρίζοντα της Νέας Δημοκρατίας, διότι στην πράξη, αντί να τονώσει, θά κλονίζει την ήδη εύθραυστη συνοχή της. Άλλά και οί μόνιμες έπιτροπές του Έπουργικού Συμβουλίου δύσκολα θά μπορούσαν να λειτουργήσουν όμαλά και ουσιαστικά χωρίς τον Καραμανλή ως άνάτατο διαιτητή. Οί άμοιβαίες υποχωρήσεις, οί συμβιβασμοί

και οί συμφωνισμοί άκολουθούν για την ώρα – και όπως φαίνεται θά συνεχίσουν να άκολουθούν – τά δοκιμασμένα μονοπάτια των άτυπων διαδικασιών, των παρασκηναικών διαβουλεύσεων αλλά και των αναπάντεχων αίφνιδιασμών.

● *Οί αντίφάσεις.* Η άδυναμία του Έπουργικού Συμβουλίου να λειτουργήσει, ως συλλογικό όργανο, συνεκτικά για την Κυβέρνηση σημαίνει ότι στο έσωτερικό της έκτελεστικής εξουσίας θά διατηρηθεί ή πολλαπλότητα των κέντρων εξουσίας. Καί αυτή ή διαπίστωση δεν οδηγεί όμως στο συμπέρασμα ότι ή νέα Κυβέρνηση υπό τον Γ. Ράλλη είναι ένας άπλός άνασχηματισμός της προηγούμενης Κυβέρνησης. Διότι ή περιορισμένη κομματική δύναμη του Πρωθυπουργού και οί εύθραυστες ισορροπίες που είναι υποχρεωμένος να συντηρεί, αυξάνουν την πολιτική και όργανωτική αυτότελεια των έπιμέρους έπουργείων, ιδιαίτερα εκείνων που διεθύνονται από στελέχη της «τάσης Έβέρωφ». Η αυξημένη αυτή αυτότελεια είναι και ό όργανωτικός όρος για την όξυνση των εντάσεων στο έσωτερικό των κυβερνητικών μηχανισμών, καθώς δεν υπάρχουν οί επικυρωμένοι θεσμοί έκτόνωσης και συντονισμού. Τίς εντάσεις αυτές θά τίς όξύνει ή θά τίς άμβλύνει βέβαια ή πορεία της ταξικής πάλης. Μέ τη σημερινή άκνησία πάντως του λαϊκού «κινήματος», μεγαλύτερη σημασία φαίνεται να έχει ή ποιότητα των πολιτικών χειρισμών του Πρωθυπουργού.

● *Η παρουσία στο Κοινοβούλιο.* Στην κλασική φιλελεύθερη θεωρία, τό κοινοβούλιο άποτελεί ένα forum για δημόσια συζήτηση και δημοκρατικό έλεγχο και συγχρόνως τον κυριότερο θεσμό για την τυπική κατοχύρωση και την ουσιαστική υλοποίηση της λαϊκής κυριαρχίας. Αν στο μεταξύ τό κοινοβούλιο έγινε ό τόπος όπου βουλευτές και έπουργοί διεξάγουν και διασταυρώνουν άνέξοδα και πειθαρχικά την κομματική τους προπαγάνδα, ωστόσο δεν έπαψε να είναι για τίς φιλελεύθερες δημοκρατίες και ό χώρος όπου άναδεικνύονται, επιβάλλονται ή υποτάσσονται όσοι κομματικοί ήγέτες δεν έλκουν την ιδιότητά τους από κάποιο χρίσμα ή από την οικογενειακή τους παράδοση. Ο Καραμανλής δεν είχε πιά κατά την περίοδο 1975-80 ούτε την κομματική ούτε την πολιτική άνάγκη να επικυρώσει την ιδιότητά του μέσω των κοινοβουλευτικών διαδικασιών. Για τό νέο πρωθυπουργό, αντίθετα, ή ένισχυση τουλάχιστον της έσωκομματικής του δύναμης έξαρτάται και από την τακτικότητα και ποιότητα της παρουσίας του στη Βουλή ως Πρωθυπουργού. Η δηλωμένη πρόθεσή του να μετέχει τακτικά στις εργασίες της Βουλής, όταν άσκειται κοινοβουλευτικός έλεγχος και όταν συζητούνται κεντρικά πολιτικά ζητήματα, δεν πρόκειται βέβαια να καταστήσει πανίσχυρο τό Κοινοβούλιο έναντι της έκτελεστικής εξουσίας, ή να συμβάλει στην πολιτική έκφραση των κοινωνικών αντιθέσεων. Μπορεί πάντως να άναμορφώσει τον πρωθυπουργικό θεσμό, με ένα πρωθυπουργό να διαλέγεται ήπια στη Βουλή και συγχρόνως μπορεί να βελτιώσει αισθητά τό πολιτικό κύρος του Κοινοβουλίου, να υπογραμμίσει ή σημασία του κοινοβουλευτικού έλέγχου και να κάνει λιγότερο μονότονες και άποκαρδιωτικές τίς κοινοβουλευτικές συζητήσεις.

IV. Μερικά συμπεράσματα

Μέ τη μετάβαση του Κ. Καραμανλή στην Προεδρία

της Δημοκρατίας διακόπτεται οριστικά ή μέχρι τότε πολιτική σαφήνεια της λειτουργίας ενός κοινοβουλευτικού συστήματος διακυβέρνησης· αντικαθίσταται από τη συνταγματική ασάφεια σέ δ,τι αφορά την επιλογή ανάμεσα στην προεδρευόμενη και στην προεδρική δημοκρατία. Η συνταγματική αυτή ασάφεια, εκτός από τις ποικίλες μελλοντολογικές εικασίες πού καλλιεργεί, έχει ωστόσο ήδη κάποια πολύ συγκεκριμένα πολιτικά αποτελέσματα:

● *Σταθεροποίηση των πολιτικών δομών.* Α. Μέ την εκλογή του Κ. Καραμανλή ενισχύεται πολιτικά η σαφής συνταγματική επιλογή της αβασίλευτης δημοκρατίας. Οι επιπτώσεις όμως αυτής της εκλογής για τις διεργασίες στην Άκρα Δεξιά παραμένουν αδιερεύνητες.

● *Σταθεροποίηση των πολιτικών δομών.* Β. Η μετακίνηση του Κ. Καραμανλή στην Προεδρία της Δημοκρατίας σημαίνει παράλληλα την ουσιαστική κάλυψη όλων των βασικών θεσμών στο έσωτερικό της εκτελεστικής εξουσίας. Έτσι όμως σταθεροποιούνται, με τρόπο θετικότερο, οι πολιτικές δομές του άστικού κράτους, έδραιώνεται η άστική εξουσία και η αναπαραγωγή της.

● *Ούτε σοσιαλισμός ούτε βαρβαρότητα.* Οι κοινωνικές αντιθέσεις στη χώρα μας δξύνονται, η λαϊκή δυσφορία για τη μείωση των πραγματικών εισοδημάτων αυξάνει, προοπτικές ανάκαμψης δέν διακρίνονται στον ορίζοντα. Κι όμως: καθώς οι κοινωνικές εντάσεις δέν αναπτύσσονται σέ πολιτική σύγκρουση, η κοινωνία μας δέν αντιμετωπίζει τό δίλημμα «σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα». Η έκσυγχρονηζόμενη ελληνική Δεξιά δέν υπαγορεύει πιά πολιτικές επιλογές υπό την απειλή των τάνκς, διακηρύσσει ότι οι κυβερνητικές εναλλαγές αποτελούν αυτονόητο περιεχόμενο της δημοκρατίας και συγχρόνως ενισχύει ουσιαστικά τους άστικούς πολιτικούς θεσμούς. Η κομμουνιστική Άριστερά, ξεδοντιασμένη, δέν θέτει – γιατί ούτε θέλει ούτε μπορεί – θέμα εξουσίας, ενώ τό ΠΑΣΟΚ συνεχίζει νά διαπραγματεύεται ή νά αναβάλλει για τό μέλλον την επιλογή ανάμεσα στό Βενιζέλο και στό Βελουχιώτη. Τί δηλώνουν λοιπόν για την Άριστερά οι πρόσφατες εκλογές του νέου Προέδρου της Δημοκρατίας και του νέου Πρωθυπουργού; Πώς ή αντιδικτατορική πάλη ανήκει στό παρελθόν και ή σοσιαλιστική αλλαγή σέ κάποιο μακρινό και αδέβαιο μέλλον. Και συγχρόνως πώς οι έκκρεμότητες παραμένουν για όσους ούτε τόν άνυπαρκτό «ύπαρκτό σοσιαλισμό» εύλογούν ούτε συμφωνούν πώς ό Πρόεδρος της Δημοκρατίας ενός άστικού κράτους μπορεί νά μίν έχει

ταξικές λειτουργίες, αλλά «νά εκφράζει μέ τη στάση και τό υπερφυσικό κύρος του την έθνική όμοψυχία, την άπεριόριστη άφοσίωση στό δημοκρατικό πάλιευμα, την έγγυση για τη διασφάλιση της λαϊκής κυριαρχίας...».¹⁴

● *Κομματική, πολιτική ή ταξική όμοιογένεια της εκτελεστικής εξουσίας.* Τί θά πράξει λοιπόν ό Κ. Καραμανλής άν και όταν τό ΠΑΣΟΚ σχηματίσει Κυβέρνηση; Άγνωστο, γιατί τότε θά υπάρξει άναμφίβολα όχι μόνο κομματική αλλά και πολιτική άνομοιογένεια στό έσωτερικό της εκτελεστικής εξουσίας. Και αυτό μπορεί νά προκαλέσει πολιτική ή και συνταγματική κρίση.¹⁵ Μπορεί όμως νά προκαλέσει μόνο κάποιες άπλές εντάσεις, στό βαθμό πού ό Πρόεδρος της Δημοκρατίας θά προτιμήσει τό ρόλο του άστού ήγέτη από τό ρόλο του συντηρητικού πολιτικού, θά καλλιεργήσει την εϊρηνηκή συνύπαρξη στό έσωτερικό της εκτελεστικής εξουσίας, έτσι ώστε νά μίν τραυματίζεται ό «σκληρός πυρήνας» του καπιταλιστικού συστήματος (ή άναπαραγωγή του κεφαλαίου) και νά μή διαταράσσεται τελικά ή άπρόσκοπτη άναπαραγωγή της άστικής κυριαρχίας.

«Εϊναι περισσότερο ένδιαφέρον νά εξετάσουμε αυτό πού συμβαίνει όταν τό εκτελεστικό και τό νομοθετικό άντανακλούν τάξεις ή μερίδες διαφορετικές από τό συνασπισμό εξουσίας. Στην περίπτωση αυτή, πρόκειται για μία πραγματική «διάκριση» των εξουσιών του Κράτους, μέ δύο λόγια για μία πραγματική διαίρεση της πολιτικής εξουσίας πρós όφελος αυτών των διαφορετικών τάξεων ή μερίδων; Τίποτα άπ' αυτά δέν συμβαίνει. Σ' αυτή την περίπτωση, ή ένότητα της θεσμοποιημένης εξουσίας διατηρείται, μέσω της συγκέντρωσής της στον κυρίαρχο τόπο, στον οποίο άντανακλάται ή ήγεμονική τάξη ή μερίδα. Οι άλλες εξουσίες λειτουργούν κυρίως μέ τη μορφή αντίστασης στην κυρίαρχη εξουσία: ένσωματωμένες στην ένωτική λειτουργία του Κράτους, συντελούν στην όργάνωση της ήγεμονίας της τάξης ή μερίδας πού άντανακλάται, σαν πολιτική δύναμη, στην κυρίαρχη εξουσία.»

14. Βλ. τό κύριο άρθρο στην Αύγή, 6.4.1980.

15. Έτσι Γ. Παπαδημητρίου, δ.π.

16. Ν. Πουλιαντζά, δ.π., σ. 180.

«Όλες οί υποσχέσεις (τῶν Γερμανῶν) γιά ἰσότητα καί δικαιοσύνη μέ μαεστρία μετατρέπονται σέ δεσμά πού περισφίγγουν τούς ἀδυνάτους (Ρόζα Ίμβριώτη)¹»

Σχετικά μέ τήν ἐκπαίδευση τῶν Ἑλληνόπουλων στή Δυτική Γερμανία

τοῦ Γιώργου Τσιάκαλου

Οί συζητήσεις πού γίνονται τά τελευταία χρόνια στή Δυτ. Γερμανία γύρω ἀπό τό θέμα τῆς σωστής σχολικῆς ἐκπαίδευσης τῶν Ἑλληνόπουλων καί γενικότερα τῶν παιδιῶν τῶν μεταναστῶν, πού μόνο σάν ἀπόηχος φτάνουν στήν Ἑλλάδα, δημιουργοῦν στούς μή εἰδημονες τήν ἐντύπωση ὅτι ὑπάρχει ἐκεῖ σοδαρή καί ὑπεύθυνη ἐπιστημονική διαμάχη. Δυστυχῶς δέν εἶναι ἔτσι. Οἱ ἑκατοντάδες ἐργασίες ἐπί πτυχίῳ, διδακτορικές διατριβές καί μονογραφίες, πού γράφτηκαν καί κυκλοφόρησαν, δέν συμβάλλουν στή διαφώτιση καί λύση προβλημάτων ἀλλά ἀποτελοῦν μιά ἐπιστημονικοφανή «θεμελίωση» καί δικαιολόγηση μιᾶς πολιτικῆς πού ἐπιβλήθηκε ἀπό τίς ἀνάγκες τῆς γερμανικῆς οἰκονομίας: δηλαδή τῆς πολιτικῆς τῆς ἀναγκαστικῆς ἐνσωμάτωσης τῶν ἀλλοδαπῶν παιδιῶν στίς γερμανικές τάξεις, μέ σκοπό τήν ὅσο τό δυνατό πιό ὀλοκληρωμένη ἀφομοίωσή τους στή γερμανική ἀγορά ἐργασίας. Πρὶν ἀπό μερικά χρόνια ἡ διαπίστωση αὐτή

θά ἀποκρούονταν μέ ἀγανάκτηση ἀπό τούς ὁπαδούς τῆς ἀναγκαστικῆς ἐνσωμάτωσης. Σήμερα ὅμως ὑπάρχουν ὅλα τά στοιχεῖα δημοσιευμένα, ἂν καί ὄχι σέ ἐντυπα πλατιάς κυκλοφορίας, ἔτσι ὥστε ὁ καθένας μπορεῖ νά διαπιστώσει ποιός κρύβεται πίσω ἀπό τίς «γεμάτες στοργή» ἐκκλήσεις γιά ἐνσωμάτωση: οἱ σύνδεσμοι Γερμανῶν διιομηχάνων καί ἐργοδοτῶν. Ξεφυλλίζοντας τό ὄργανό τους «Υπηρεσία Πληροφοριῶν τῆς Γερμανικῆς Οἰκονομίας» (iwd) διαπιστώνει κανένας γρήγορα τήν ἐντονη ἀνησυχία τους γιά τά ὀξυμένα δημογραφικά προβλήματα, πού θά ἐπηρεάσουν τήν ἀγορά ἐργασίας στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '80 μέ ἀποκορύφωμα τό ἔτος 1992.

Σέ εἰδική σύσκεψη, πού ἔγινε στό ἐπιστημονικό κέντρο τῆς Daimler-Benz (Μερσεντές) μέ συμμετοχή πολιτικῶν, ἐπιστημόνων, ἐκπροσώπων τῶν Γραφείων Ἐργασίας, καί, φυσικά, τῶν ἐργοδοτῶν, διαπιστώθηκε, ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν νεαρῶν μαθητευομένων ἐργατῶν ἀπό 6.250.000 (1982) τό 1990 θά κατεβεῖ σέ 4 ἑκατομμύρια.

Οἱ ἀνάγκες μποροῦν νά καλυφθοῦν μόνο μέ τήν ἀνάλογη προετοιμασία «ἀλλοδαπῶν παιδιῶν,

κοριτσιῶν καί προβληματικῶν παιδιῶν» δήλωσε ὁ εἰσηγητής Νίσπελ τῆς ἐταιρίας «Ζήμενς».

Τῆ λύση τοῦ προβλήματος γιά τόν τομέα τῶν ἐμπορικῶν καταστημάτων βλέπει ὁ δρ. Ράιβενιχ τῆς ἐταιρίας «Κάουφχόφ» «στά ἀλλοδαπά κορίτσια μέ ἀπολυτήριο δημοτικοῦ καί καλές γνώσεις τῶν γερμανικῶν καί τῆς ἀριθμητικῆς».

Ἡ σύσκεψη διαπίστωσε γιά ἄλλη μιά φορά, ὅτι «τό πρόβλημα νά ἐνσωματωθοῦν ποιοτικά οἱ ξένοι ἐργάτες στή Δυτ. Γερμανία, βασικά προέκυψε ἀπό τήν πολιτική στήν ἀγορά ἐργασίας». (Ὅλα τά ἀποσπάσματα ἀπό τό iwd, No 22, 1979).

Ὁ Σύνδεσμος Γερμανῶν Ἐργοδοτῶν χαρακτήρισε «σάν ἓνα ἀπό τά σημαντικότερα καθήκοντα τήν ἰσότιμη συμμετοχή τῶν ἀλλοδαπῶν παιδιῶν στό γερμανικό ἐκπαιδευτικό σύστημα» (iwd, No 47, 1979), καί ὁ κύριος μέτοχος τοῦ μεγαλύτερου τράστ τῆς Δυτ. Γερμανίας Φλίκ (ὁ Φλίκ καταδικάστηκε σάν ἐγκληματίας πολέμου γιά τήν ἰδιαίτερη ὑποστήριξη πού ἔδωσε στόν Χίτλερ, καί ἀπελευθερώθηκε ὀργότερα γιά νά ξαναοικοδομηθεῖ τό τράστ) φόν Μπράουνιτς, πού συμμετεῖχε σάν ἐμπειρογνώμονας στήν

1. Τόσο αὐτό ὅσο καί τά ἄλλα ἀποσπάσματα τῆς Ρ. Ίμβριώτη εἶναι ἀπό τήν ἐφημερίδα τῶν μεταναστῶν *Η ΠΑΤΡΙΔΑ*, 18/4/1966.

έπιτροπή του ομοσπονδιακού υπουργείου παιδείας για εκπαιδευτικά προβλήματα αλλοδαπών παιδιών, έκανε σαφές σε συνέντευξη τύπου, ότι κανένας τους «δέν θά άνεχτεί καθυστέρηση στην εφαρμογή των προτάσεών» τους (DIE ZEIT, 23-3-1979).

«Θά καταδικάσουμε δηλ. τά Έλληνόπουλα νά θυσιαστούν στό βωμό του Μολώχ, πού αυτή τή στιγμή είναι τά τράστ. τά ξένα συμφέροντα;» έγραφε προφητικά ή παιδαγωγός Ρόζα Ίμδριώτη, πού οί απόψεις της στό θέμα αυτό αποτελούν τή βάση των εργασιών των δημοκρατικών Έλλήνων επιστημόνων στή Δυτ. Γερμανία.

Δείγματα τής «μαεστρίας» αυτής πήραν αρκετές φορές και οί άναγνώστες του έλληνικού τύπου από τούς συνειδητούς ή όχι κονδυλοφόρους των ιθυνόντων τής δυτικο-γερμανικής οικονομίας, πού άποστολή τους έταξαν νά καλύψουν τά παραπάνω σχέδια μέ πέπλο επιστημονικοφάνειας και «δημοκρατικότητας». Τό τελευταίο όχι σπάνια συκοφαντώντας απόψεις όπως αυτές τής Ρόζας Ίμδριώτη, πού ή ζωή της συνδέθηκε μέ όλους τούς αγώνες του λαού μας, σάν «έθνικι-

στικές», «φασιστικές», «χουντικές».

Καιρός είναι λοιπόν νά τραθήξουμε τό πέπλο τής «δημοκρατικότητας» για νά φανεί ή ιδιότυπη αντίληψη δημοκρατίας και ό πραγματικός έθνικισμός, πού αυτούς κι όχι τούς Έλληνες εργάτες χαρακτηρίζει. Καιρός είναι νά τούς αφαιρέσουμε τή μάσκα τής επιστημονικοφάνειας για νά βγει στό φώς τό αληθινό τους πρόσωπο τής ήμιμάθειας.²

Τό ιδεολογικό υπόβαθρο τής αναγκαστικής ένσωμάτωσης

Οί Έλληνες γονείς και οί σύλλογοί τους δέν άρνούνται σε κανένα αλλοδαπό τό δικαίωμα νά στείλει τά παιδιά του στίς γερμανικές τάξεις. Έχουν όμως τούς λόγους τους, πού θά τούς δοΰμε παρακάτω, νά ζητούν για τά δικά τους παιδιά ένα άλλο σχολικό σύστημα, όπου τά βασικά μαθήματα θά γίνονται στή μητρική γλώσσα, τά γερμανικά θά διδάσκονται έντατικά σάν δεύτερη γλώσσα και τά μουσικοτεχνικά μαθήματα και ή γυμναστική θά γίνονται μαζί μέ τά Γερμανόπουλα. Σ' ένα τέτοιο σχολείο άποφεύγεται ή

σχολική άποτυχία πού έχει σάν αίτια τήν έλλιπή γνώση τής γερμανικής γλώσσας· δίνεται ή δυνατότητα καλής εκμάθησης των γερμανικών· ή συννααστροφή μέ τά Γερμανόπουλα γίνεται σε μαθήματα όπου ή επίδοση και ή γλώσσα δέν παίζουν ιδιαίτερο ρόλο, αλλά όπου, αντίθετα, τά παιδιά είναι πρόθυμα και σε θέση νά άναγνωρίσουν τίς γλωσσικές και πολιτιστικές ιδιαιτερότητες του άλλου. Τί τό πιο δημοκρατικό από τό νά δοθεί ή δυνατότητα στους γονείς νά στείλουν τά παιδιά τους σ' εκείνο τό σχολείο και νά τ' αφήσουν νά μορφωθούν σ' εκείνη τή γλώσσα πού αυτοί θέλουν; Τό δικαίωμα αυτής τής επιλογής είναι στήν Ελλάδα άπρόσβλητο για τόσες διαφορετικές

2. Σε όσους παρακολουθούν τή διαμάχη από τή διακριτική άπόσταση εκείνου του επιστήμονα, πού δέν θέλει νά ρθει σε άμεση και διαρκή έπαφή μέ τούς Έλληνες γονιούς και τά προβλήματα τους, ή γλώσσα μου σε τούτο τό σημείο τους φαίνεται μονόπλευρη και άντιεπιστημονική. Τό ξέρω. Γι' αυτούς, λοιπόν, σ' ένα άλλο άρθρο θά δείξω τόν τρόπο χρηματοδότησης ερευνών σ' αυτόν τόν τομέα, καθώς και τό πολιτικό υπόβαθρο τής ένασχόλησης μέ τά θέματα αυτά. Και μετά ξανασηζήταμε.

3. Τό δικαίωμα επιλογής τούς τό άρνούονται γιατί, λέει, οί "Έλληνες γονείς είναι «άπληροφόρητοι», «άγράμματοι», «άπλοϊ έργάτες»(!). Έτσι όμως ύπονομεύεται στήν πράξη και τό αίτημα για έκλογικά δικαιώματα τών μεταναστών. Γιατί όποιος θεωρεί τούς μετανάστες «άνικανους» ν' άποφασίσουν για τά θέματα πού τούς άφορούν άμεσα, πώς θά ζητήσει ν' άποφασίσουν για γενικότερα πολιτικά προβλήματα;

4. Για νά δημιουργήσουν έντυπώσεις οί όπαδοί τής άναγκαστικής ένσωμάτωσης φέρνουν σάν επιχείρημα ότι, τέτοιου είδους σχολεία πού ζητούν οί "Έλληνες γονείς, υπάρχουν στήν Βαυαρία τού Στράους, ενώ δέν γίνονται δεκτά στά σοσιαλδημοκρατικά κρατίδια. Άρα, συμπεραίνουν, αυτό πού ζητούν οί γονείς είναι άντιδραστικό! (Κι αυτό πού ζητούν οί έργοδότες προοδευτικό;) Παραλείπουν όμως νά πουν ότι τά ελληνικά σχολεία στή Βαυαρία είναι ιδιωτικά (φορέας είναι τό ελληνικό κράτος), παραχωρήθηκαν στήν Ελλάδα στήν έποχή τής δικτατορίας (έτσι ώστε ή χούντα μπορούσε νά δημαγωγεί ότι λύνει προβλήματα), και παρόμοια σχολεία παρέχονται και στά σοσιαλδημοκρατικά κρατίδια στους «εύγενείς λαούς», πού έχουν τήν οικονομική δυνατότητα νά τά χρηματοδοτήσουν.

έθνότητες, όπως τούς Τούρκους, τούς Άρμένιους, τούς Γερμανούς κ.ά. Όμως οί όπαδοί τής ένσωμάτωσης άρνούονται στους "Έλληνες γονείς τό δικαίωμα τής επιλογής, και καθώς οί άλλοδαποϊ έργάτες στή Δυτ. Γερμανία δέν έχουν έκλογικά δικαιώματα, ούσιαστικά δέν ισχύει γι' αυτούς ή αρχή τής δημοκρατίας.³ Πρόκειται, λοιπόν, για ένσωμάτωση πού πραγματοποιείται ενάντια στήν εκφρασμένη θέληση γονιών και παιδιών και γι' αυτό σωστά ονομάζεται από τούς μετανάστες «άναγκαστική ένσωμάτωση».

Για τούς ίδιους λόγους και οί έπιστημονικές συζητήσεις επάνω σ' αυτό τό θέμα, μόνο κατ' έπίφαση δημοκρατικές είναι, αφού τελικά οί άποφάσεις παίρνονται μέ κριτήρια πού βρίσκονται έξω από τό χώρο τής έπιστήμης.

Η σοβαρότητα τών άντιδημοκρατικών αυτών διαδικασιών γίνεται φανερή από τό γεγονός ότι ή άναγκαστική ένσωμάτωση δέν ισχύει για όλες τές έθνότητες, παρά μόνο για τούς έργάτες από τές χώρες τής νότιας Ευρώπης. Έτσι, αυτό πού ζητούν οί "Έλληνες γονείς και τούς τό άρνούονται - δηθεν για παιδαγωγικούς και κοινωνικούς λόγους - οί γερμανικές αρχές, ισχύει από καιρό για τή μικρή δανέζικη μειονότητα!

Έπίσης έθνικά σχολεία είναι άυτονόητα για τούς Άμερικανούς, Άγγλους, Γάλλους και Ίάπωνες πολίτες.⁴ Τέτοιου είδους σχολεία είναι άυτονόητα και για τά Γερμανόπουλα πού βρίσκονται στο έξωτερικό και γι' αυτό επιδοτούνται από τήν όμοσπονδιακή κυβέρνηση μέ 5 δισεκατομμύρια δραχμές τό χρόνο. Φανερό λοιπόν ότι για τή Δυτική Γερμανία ύπάρχουν λαοί ("Αμερικανοί, Γάλλοι, Άγγλοι, Ίάπωνες, Δανοί) πού είναι άξιοι νά έχουν τά δικά τους σχολεία και άλλο λαοί ("Έλληνες, Τούρκοι, Ίταλοί, Ίσπανοί, Πορτογάλοι) πού πρέπει πρώτα νά ένσωματωθούν στα γερμανικά σχολεία, νά μορφωθούν μέ τή βοήθεια τής γερμανικής κι όχι τής μητρικής γλώσσας, ν' άφομοιώσουν πλήρως τές «άξίες» τού γερμανικού πολιτισμού για ν' άποκτήσουν τό δικαίωμα και τά εφόδια νά ζήσουν στή γερμανική κοινωνία. Πρόκειται, δηλαδή, όχι για ένα πρόβλημα διαφορετικών έπιστημονικών εκτιμήσεων - άν ήταν έτσι, οί εκτιμήσεις έπρεπε νά ισχύουν για όλους - αλλά για σννειδητή άξιολόγηση τής γλώσσας και τού πολιτισμού κάθε λαού. Η νοοτροπία τών άποικιοκρατών, πού δέν μπορούσαν νά φανταστούν για τούς σκλαβωμένους λαούς άλλη γλώσσα και εκπαίδευση από εκείνη τής μητρόπολης, δέν φαίνεται νά

διαφέρει απ' αυτή που επικρατεί σήμερα στη Δυτική Γερμανία. Κι όπως στην πρώτη περίπτωση υπήρχαν οι ιθαγενείς βοηθοί, που ήταν βασιλικότεροι από τη βασίλισσα της Αγγλίας, έτσι και στη δικιά μας υπάρχουν ορισμένοι, λίγοι ευτυχώς, που ταυτίζουν τις έννοιες του πολιτισμού, της προόδου και της γλώσσας αποκλειστικά με τον πολιτισμό και τη γλώσσα των Γερμανών προϊσταμένων τους. Νά, λοιπόν, ποιόν χαρακτηρίζει αντιδραστική και εθνικιστική νοοτροπία!

Τά επιστημονικά συμπεράσματα

Μελετώντας τις εργασίες που γράφονται στη Δυτική Γερμανία για τα προβλήματα των αλλοδαπών τρομάζει κανείς μπροστά στο «γερμανοκεντρισμό» τους, όπως ονόμασε η καθηγήτρια του πανεπιστημίου του Βερολίνου Albrechttheide την τάση να μην παίρνονται καθόλου υπόψη οι έρευνες και εργασίες που έγιναν σε άλλες χώρες του κόσμου. Η δυτικογερμανική επιστήμη στον τομέα αυτό έχει σε μεγάλο βαθμό αποκοπεί τόσο από τις ρίζες όσο και από την εξέλιξη της διεθνούς επιστήμης. Παράλληλα παρατηρείται σταδιακή εγκατάλειψη σε επικίνδυνο βαθμό κάθε επιστημονικής μεθοδολογίας. Είναι χαρακτηριστικές οι περιπτώσεις αντιγραφών και πλαστογραφιών σε «επιστημονικές» εργασίες, που εφόσον υποστηρίζουν την άποψη της αναγκαστικής ενσωμάτωσης δέν φαίνεται να ενοχλούν κανένα.⁵

Η διεθνής επιστήμη μιλάει καθαρά αλλά σκληρή γλώσσα για τους θιασώτες της αναγκαστικής ενσωμάτωσης.

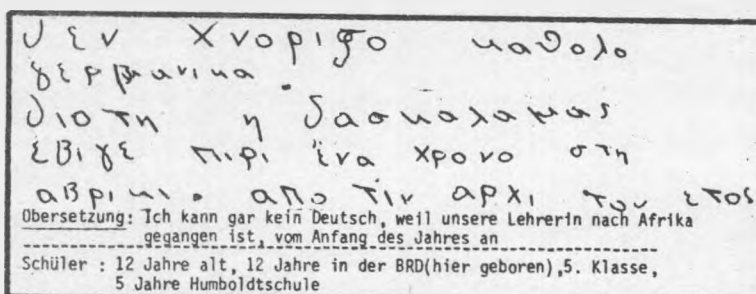
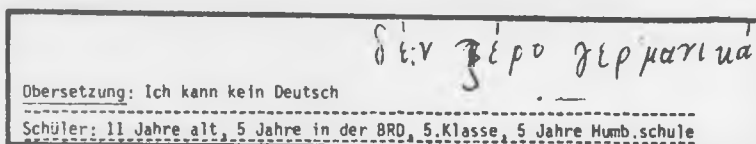
Ο δρ. Oektem, σε μεγάλη έρευνα που έκανε σε παιδιά Τούρκων εργατών στη Δυτική Γερμανία, διαπίστωσε ότι όσο προχωρεί η ενσωμάτωση τόσο επιβραδύνεται η ανάπτυξη της νοημοσύνης και της γλωσσικής ικανότητας. Παιδιά, που κατά την είσοδό τους στο σχολείο ήταν έντελως ομαλά, παρουσίαζαν μετά από τέσσερα χρόνια εκπαίδευσης μέχρι και δύο χρόνια καθυστέρηση τόσο στη νοημοσύνη όσο και στη γλωσσική ικανότητα (Ο. Oekten: *Ανακοίνωση στην τρίτη σύσκεψη Τούρκων δασκάλων*, 28/9/1976, Bottrop). Παρόμοιες ήταν οι διαπιστώσεις της

Hurst στην έρευνά της με παιδιά ιταλών μεταναστών στην Έλβετία: «Βρίσκουμε δείγματα συστολής και πνευματικής καθυστέρησης (...) διστακτικά αναπτύσσεται σταθερή προσωπικότητα». Στην εργασία της καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ενσωμάτωση σημαίνει τελικά άφομοίωση, που όμως μόνο επιφανειακά πραγματοποιείται χωρίς προβλήματα. «Τό εσωτερικό κόστος που πληρώνεται, ανάμεσα σε άλλα είναι πνευματική παρεμπόδιση, συστολή, άβεβαιότητα, φοβία

5. Δέν πρόκειται για σχήμα λόγου! Σε άλλο άρθρο θά φέρω συγκεκριμένα παραδείγματα.

6. P. Toukoma: *Siistolaisoppilaan Kielitaito ja Koulumenesty*, Helsinki 1975.

7. Στόν ANE: *Mitteilungen und Beisage*, Beslin, November 1977.

(Margret Hurst: *Integration und Enttremdung* Be 6/1973).

Τά θλιβερά αποτελέσματα της ενσωμάτωσης επιβεβαίωσε και η μεγάλη έρευνα του Toukoma που έγινε σε δύο βιομηχανικές πόλεις της Σουηδίας.⁶ Ο Toukoma παρακολούθησε την ανάπτυξη παιδιών Φιλανδών εργατών, που ήταν ενσωματωμένα σε σουηδικές τάξεις και τά συνέκρινε με μη ενσωματωμένα παιδιά. Τά πρώτα παρουσίασαν μεγάλες ελλείψεις τόσο στη μητρική όσο και στη σουηδική γλώσσα. Η διαφορά προς τά μη ενσωματωμένα συνομήλικα παιδιά σ' ότι αφορά τίς γλωσσικές ικανότητες έφτανε τά τρία έως τέσσερα χρόνια. Ίδιαιτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαπίστωση ότι ενσωματωμένα παιδιά που γεννήθηκαν στη Σουηδία παρουσιάζουν τίς μεγαλύτερες ελλείψεις στη γλώσσα και μάλιστα στη σουηδική. Οι ελλείψεις αυτές είναι τόσο μεγάλες που δύσκολα μπορούν να αναπληρωθούν. Σε παρόμοια αποτελέσματα κατέλη-

ξαν και πρόσφατες έρευνες στόν Καναδά.

Καθώς τόν τελευταίο καιρό συχνά ακούγεται ότι όλα τά προβλήματα θά λυθούν αν τά ξένα παιδιά πάνε στους γερμανικούς παιδικούς σταθμούς, καλό είναι ν' αναφερθούμε και στά συμπεράσματα του καθηγητή Isto Ruoppila, από την έρευνά του πάλι με τά παιδιά Φιλανδών εργατών στη Σουηδία: «Αν στην προσχολική ηλικία τά παιδιά δέν διδαχτούν τη μητρική τους γλώσσα και τό μάθημα (αργότερα) στό σχολείο γίνεται στην άλλη γλώσσα (δηλαδή σουηδικά, και στη δική μας περίπτωση γερμανικά), τότε η σχολική απόδοση των παιδιών των μεταναστών είναι πολύ χαμηλή... Ο κίνδυνος αυτός μπορεί να αποφευχθεί μόνο αν τά παιδιά διδαχτούν στην προσχολική ηλικία τη μητρική τους γλώσσα. Και για νά έχουμε επιτυχία πρέπει η μητρική γλώσσα να χρησιμοποιηθεί και στό σχολείο σάν γλώσσα διδασκαλίας».⁷

Στά πλαίσια αυτού του άρθρου

δέν είναι δυστυχώς δυνατό ν' αναφερθώ στις πολύ καλές εργασίες των Peal και Lambert, Simoes, Fishman, Taylor, McCormack, Ben-Zeev, Hornby, Genesee, Stoelting, Φθενάκη και πολλών άλλων που θεμελιώνουν με τόν πιο πειστικό τρόπο την άρνηση των Έλλήνων γονέων νά δεχτούν την ενσωμάτωση στις γερμανικές τάξεις σάν τό σωστό εκπαιδευτικό σύστημα γιά τά παιδιά τους. Πρέπει όμως νά σημειώσουμε τίς εργασίες του «National Dissemination and Assessment Centre» του πανεπιστημίου της Καλιφόρνιας στό Λός Άντζελες, πού αποδεικνύουν ότι, οί παραπάνω θεωρίες είναι και απόλυτα εφαρμόσιμες.

Στήν Αυστραλία, όπου επί 20 χρόνια ακολουθήθηκε, μέ κατατροφικά αποτελέσματα ή πολιτική της ενσωμάτωσης, δημιουργήθηκε τό 1974 ειδική επιτροπή γιά νά μελετήσει τίς αιτίες της άποτυχίας. Στό πόρισμά της ή επιτροπή συμβουλεύει τήν αυστραλιανή κυβέρνηση ν' ακολουθήσει διγλωσσική εκπαιδευτική πολιτική. Παρόμοια είναι τ' αποτελέσματα διαφόρων ερευνών και συσκέψεων του Συμβουλίου της Εύρωπης.

Φυσικά μέ τόν όρο γλώσσα εδώ έννοούμε κάτι περισσότερο από τό άπλό μέσο επικοινωνίας. Έννοούμε τήν παράδοση, τίς αξίες και τόν πολιτισμό πού κρύβεται στή γλώσσα κάθε λαού. Θέλουμε, μέ τά λόγια της Ρόζας Ίμβριώτη, «τό σχολικό νά διαμορφώσει τόν ολοκληρωμένο άνθρωπο και ολοκληρωμένος άνθρωπος γίνεται μόνο εκείνος πού ανατρέφεται μέ τή ζωντανή μητρική του γλώσσα, πού ζει και θρέφεται και ζυμώνεται μέσα στις παραδόσεις και στην ιστορία του τόπου του, μέσα στους πόθους και στά όνειρα της πατρίδας. Αύτός μόνο μπορεί νά γίνει ελεύθερος πολίτης και άληθινός πατριώτης».

Οί εμπειρίες των Έλλήνων εργατών

Δέν υπάρχει πολυτιμότερη πηγή γιά τήν επιστημονική άνάλυση του προβλήματος από τίς εμπειρίες των ίδιων των γονιών. Ο έρευνητής πού τούς θεωρεί άπληροφόρητους και περιφρονεί τή γνώμη τους είναι καταδικασμένος ν' άποτύχει σάν επιστήμονας. Πολλοί Έλληνες γονείς κατέχουν τή συνολική πείρα χιλιάδων άλλοδαπών εργατών. Οί

θετικές και άρνητικές εμπειρίες τους υπερτερούν ποσοτικά και ποιοτικά κατά πολύ των γνώσεων πού κερδίζουμε μέ οποιαδήποτε κοινωνιολογική έρευνα. Έτσι, χωρίς νά γνωρίζουν τίς άπόψεις των επιστημόνων, γνωρίζουν από τήν πράξη ότι ή *άναγκαστική ενσωμάτωση οδηγεί:*

α) *Στή σχολική άποτυχία.* Πράγματι τά περισσότερα από τά ενσωματωμένα παιδιά δέν παίρνουν ούτε άπολυτήριο δημοτικού. Σπάνιες εξαιρέσεις εκείνα πού παίρνουν άπολυτήριο γυμνασίου. Περίπου 5.000 παιδιά κάθε χρόνο, κυρίως από τά ενσωματωμένα στις γερμανικές τάξεις, παίρνουν τό δρόμο του γυρισμού στην Ελλάδα, γιά ν' αποφύγουν τήν άποτυχία πού προδιαγράφεται στα γερμανικά σχολεία.

β) *Στήν άποξένωση των παιδιών από τό περιβάλλον τους.* Παιδιά χάνουν σιγά-σιγά τήν ικανότητα νά μιλούν άνετα τήν ελληνική γλώσσα και άπομονώνονται άθελα μέσα στην ίδια τήν οικογένειά τους.

γ) *Στήν ψυχική καταστροφή.* Τό παράδειγμα του επτάχρονου Έλληνα μαθητή Άπόστολου Γούλιου, πού έξοντώθηκε ψυχικά και σωματικά, άποτελεί φοβερό παράδειγμα γιά όλους. Οί σχολικές αρχές της Φραγκφούρτης άρνήθηκαν νά τό στείλουν σέ τάξη μητρικής γλώσσας, άν και όμόφωνα γιατροί, παιδοψυχολόγοι και ψυχίατροι διαπίστωσαν ότι ή *άναγκαστική ενσωμάτωση* επέφερε φοβερό κλονισμό της υγείας του.

δ) *Στήν άπομόνωση μέσα στην τάξη.* Καταδικασμένα λόγω γλωσσικών και άλλων έλλείψεων νά μήν έχουν σχεδόν ποτέ καλή επίδοση στα μαθήματα, έπιβεβαιώνουν, άθελά τους, όλες τίς προκαταλήψεις των Γερμανών συμμαθητών τους. Τό «γκέτο» άποτελεί γιά τά περισσότερα άλλοδαπα παιδιά στις γερμανικές τάξεις καθημερινή εμπειρία.

ε) *Σέ άνυπέροβλητες δυσκολίες σέ περίπτωση επιστροφής τους στην Ελλάδα.* Οί όπαδοί της *άναγκαστικής ενσωμάτωσης* υποστήριζαν μέχρι πριν λίγο καιρό ότι θέμα επιστροφής δέν υπάρχει. Τώρα, πού ή παλιννόστηση δέν μπορεί πιά νά κρυφτεί, ισχυρίζονται ότι τά ενσωματωμένα παιδιά άκόμα κι άν δέν ξέρουν ελληνικά μπορούν πιο εύκολα νά ένταχθούν στα ελληνικά σχολεία από τά παιδιά πού φοιτούσαν σέ ελληνικές τάξεις!¹⁸ Τόν ισχυρισμό αυτό τόν

8. Αυτό ισχυρίζεται π.χ. ό Η. Eide-
neier στή ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ της 26/6/1973
και στον «Δημοκρατικό Προβληματι-
σμό», τ. 41, Μάρτιος 1979.

9. Κέντρον Συμπαραστάσεως Παλλι-
νοστούντων Μεταναστών: «Προβλή-
ματα Έπανάταξης των Έλλήνων πού
παλιννοστούν», Άθήνα, Δεκέμβριος
1979.

προβάλλουν και σε επίσημα έγγραφα παρ' όλες τις αντίθετες εμπειρίες τόσο των εργατών μας όσο και του κέντρου παλιννόστησης στην Αθήνα.⁹

στ) Στόν αφελληνισμό. Είναι γνωστές οι περιπτώσεις μοντέρνου γενιταρισμού από τό Δυτικό Βερολίνο όπου σε «μάχες» ανάμεσα σε Γερμανάκια και Τουρκάκια επι-

σουν εθνική συνείδηση. Αφήνουμε και εδώ την Ρόζα Ίμβριώτη να δώσει την απάντηση: «Ο κ. πρεσβευτής στην Μπόν (σημ.: πρόκειται για τον Άλέξη Κύρου, πού ήδη πριν από την δικτατορία αφαιρούσε τά διαβατήρια δημοκρατών μεταναστών) μάς καθουναάζει, ότι θά διδαχθεί λίγες ώρες ή ελληνική γλώσσα κι ίσως λίγη ιστορία και

Δεν ξέρω Γερμανικά
Περσι γ' πέρα γέ 9

Obersetzung: Ich kann kein Deutsch. Vergangenes Jahr erhielt ich es (Anm.: das Zeugnis) mit (Anm.: der Note) 9 (Anm.: entspricht der Note 2)

Schüler: 8 Jahre alt, 3 Jahre in der BRD, 3 Klasse, 3 Jahre Humboldtschule

κεφαλής των πρώτων ήταν ενσωματωμένα Τουρκάκια. Μά και οι Έλληνες έχουμε τό δικό μας τραγικό παράδειγμα: Στην Φραγκφούρτη, όπου ή αναγκαστική ενσωμάτωση προωθείται με ιδιαίτερη μανία, ένας 17χρονος Έλληνας, καλά ενσωματωμένος, μαθητής, ήταν επικεφαλής τρομοκρατικής ναζιστικής οργάνωσης πού σκοπό είχε νά πολεμήσει με δόμβες όλους τούς έχθρους τού (γερμανικού) κράτους (Σπήγγκελ 3/9/1979). Τό ότι ό εκγερμανισμός αποτελεί σκοπό, φαίνεται από τίς δηλώσεις πού επιτετραμμένοι της ομοσπονδιακής κυβέρνησης για θέματα αλλοδαπών στή βουλή της Βορείου Ρηνανίας-Βεστφαλίας: «Τό πρόβλημα αυτό τό λύσαμε ήδη μιά φορά... όταν ήλθαν οι Πολωνοί... τούς ενσωματώσαμε, και σήμερα, αν και έχουν ονόματα πού θυμίζουν τήν καταγωγή τους, είναι τό ίδιο καλοί Γερμανοί όπως και οι άλλοι. Μιά μέρα, στή δεύτερη ή τρίτη γενιά των μεταναστών, παιδιά με τούρκικα ονόματα θά μπορούν νά είναι τό ίδιο καλοί Γερμανοί όπως έγιναν παλιότερα οι Πολωνοί», (πρακτικά 16-5-1979).

Οι όπαδοί της αναγκαστικής ενσωμάτωσης υποκριτικά διαβεβαιώνουν ότι μερικές ώρες ελληνικά άρχουν για νά μάθουν τά παιδιά τή γλώσσα και ν' αποκτή-

γεωγραφία! Αμφισβητούμε ότι είναι δυνατόν με λίγες ώρες ό μαθητής νά μπορέσει, όπως είναι ανάγκη, από τό βασικό σχολείο κιόλας, νά κατέχει δόποτελα τό μηχανισμό της γλώσσας. Και τούτο δέν είναι υπόθεση λίγων ώρών κάθε εβδομάδα και μάλιστα όταν τό παιδί ζει μέσα σε ξένο περιβάλλον. Κι άκόμα ή τέλεια κατάκτηση της γλώσσας δέν είναι αυτοσκοπός, είναι προσπάθεια νά συνδέσουμε τά παιδιά με τήν εθνική ζωή, νά ζυμωθούν με τίς σκέψεις και τούς πόθους της πατρίδας, νά γνωρίσουν τό λαό.

Συμπέρασμα

Τόσο οι επιστημονικές έρευνες όσο και οι εμπειρίες των γονιών και των παιδιών αποδεικνύουν ότι μόνο εκπαίδευση πού στηρίζεται στή μητρική γλώσσα εξυπηρετεί τά συμφέροντα των παιδιών των Έλλήνων εργατών. Είναι αυτόνοητο ότι διαφορετική άποψη έχουν οι ιθύνοντες της γερμανικής οικονομίας και οι ακριβοπληρωμένοι αλλά ήμιμαθείς κονδυλοφόροι τους. Μόνο για τούς άφελεις άποτελεί έκπληξη αυτή ή σύγκρουση συμφερόντων.

Άγορα ΕΚΔΟΣΕΙΣ

- δρχ.
- GEORGES BATAILLE
‘Η ιστορία του ματιού
(είσαγωγή και μετάφραση
Δημήτρη Δημητριάδη) 170
- ΠΑΜΠΛΟ ΠΙΚΑΣΣΟ
Τά τέσσερα κοριτσάκια
(μετάφραση Άνδρέα Έμπεριόικου) 130
- ΣΤΡΑΤΗ ΔΟΥΚΑ
Σχέδια 700
- ΔΗΜΗΤΡΗ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ
Κατάλογοι. 1-4 140
- ΔΙΟΝΥΣΗ ΚΑΨΑΛΗ
Με μιά τρελή σοδειά 80
- ΠΑΝΤΕΛΗ ΜΠΟΥΚΑΛΑ
‘Αλγόριθμος 60
- ΑΛΟΗ ΣΙΔΕΡΗ
Πλήρης ήμερών 50
- ✠
- ΕΤΟΙΜΑΖΟΝΤΑΙ:
- ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΑΡΟΥΧΗ
Ποιήματα και σχέδια
1934-1937
- LEWIS CARROLL
Γράμματα σε μικρά κορίτσια
και φωτογραφίες
(μετάφραση Τζένης Μαστοράκη)
- ΤΖΟΖΕΦ ΚΟΝΡΑΝΤ
‘Η καρδιά του σκοταδιού
(μετάφραση Μαρίας Σεββάκη)
- ΦΕΝΤΕΡΙΚΟ ΓΚΑΡΘΙΑ ΔΟΡΚΑ
Τό κοινό —
Κωμωδία χωρίς τίτλο
(μετάφραση Κοσμά Ξενάκη)

Μιά πρόσκληση και μία πρόκληση

Ἡ πρόσκληση

«Ὅποιος θέλει ἄς συνεχίσει τὴν στατιστικὴ καὶ σὲ ἄλλες ἡμερίδες καὶ σὲ ἄλλες μέρες καὶ σὲ ἄλλες σελίδες». Μ' αὐτὴ τὴν ἐλάχιστη ἐνθαρρυντικὴ πρόσκληση μὲ ἐγκατέλειπε ὁ Ἄγγελος Ἐλεφάντης λίγους μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴς ἴδιες σελίδες.¹ Μετὰ ἕνα σύντομο ὑπανιγμὸ του γιὰ τὴς τρομολαγνικὴς ιδιότητες τῆς εἰκόνας πού παράγει ὁ ἡμερήσιος τύπος. Πρόσκληση γιὰ μιὰ ἐπώδυνη ἐπιστροφή διὰ μέσου δολοφονιῶν, ἐγκλημάτων, ἀνατιμήσεων, πληθωρισμῶν, καταστροφῶν, διασμῶν, διαρρήξεων, δυστυχημάτων, τροχαίων, ἐξαφανισμῶν στὸν ἀναζωογονητικὸ πρωτογονισμό, στὴν ἀρχέγονη ἀγνότητα πού θὰ ἀποκάλυπτε τὴν «τὴ φρίκη πού ἴσως εἶναι ἡ ἀλήθεια τῆς ποιότητός μας». Περιπέτεια ἐπικίνδυνη γιὰ τὸν καθένα, περισσότερο γιὰ μένα μὲ τὴ διαπιστωμένη ἀδυναμία νὰ μπερδεύω ἐπίτηδες τὸ ἀνοιχτὸ μὲ τὸ βαθύ γαλάζιο, νὰ καταργῶ τὸν δρίζοντα καὶ νὰ ἐνώνω τὸν οὐρανὸ μὲ τὴ θάλασσα, «σ' ἄρθρα χωρὶς ἀρχὴ καὶ τέλος, συγκεκριμένον στόχο καὶ σκοπὸ, χωρὶς ὀλοκλήρωση μὲ κυρίαρχο στοιχεῖο τὴν ὑποκειμενικότητα».² Καὶ ἀνεπιθύμητη ἂν δὲν ἀναδυόταν ἀπὸ τὴν καρδιά τοῦ ἐρέβους, καθημερινά,

ἡ πρόκληση...

Στὴ μοναχικὴ ἐκδοχὴ τῆς: καταμεσήμερο, μετὰ τὸ εἰσιτήριο στριμωξίδι, ξεχνώντας τὴν ἀβολὴ ἐπιστροφή μιᾶς σκληρῆς μέρας στὸ ἀφυπνιστικὸ ἐγεργήριο τῆς ἐθνικῆς κινδυνολογίας, στὸ μελίρροτο καταρράκτη ὄλων ἐκείνων τῶν «ἐνάντια» πού χτέες κυφοροῦσαν τὴν ἀντίσταση καὶ σήμερα προϋποθέτουν τὴν ὑποταγή.

Καὶ στὴ μαζικὴ ἐκδοχὴ τῆς, πρὸς χρῆση κάθε ἀριστερῆς συνείδησης πού δὲν ἐμπίπτει στὸν ἀνανεωτισμὸ τῆς τὸ προσωπικὸ δράμα: Ὀκτακόσιες εἰκοσιπέντε χιλιάδες ἑκατὸν ἑβδομηντατρία (ἀριθμὸς 825.173) φύλλα ἡμερησίως μὲ ἀνοδικὴ τάση τῆς τάξης τοῦ 10% (μέση κυκλοφορία 1979 – Φεβρουάριος 1980). Ποιὰ εἶναι ἡ σημασία τῶν ἀριθμῶν, πόσο ἀντιστέκεται ἡ πραγματικότητα στὴν περιγραφή τῆς, πῶς ἡ περιγραφή δημιουργεῖ μιὰν ἄλλη πραγματικότητα μὲ ἀνάγκες, ἐπιθυμίες, ὄραματα προορισμένα νὰ πληρωθοῦν ἀπὸ μιὰ νέα περιγραφή «πιὸ δυνατὴ» σ' ἕνα αὐτοτροφοδοτούμενο κύκλωμα μαζικῆς ἀφασίας. Οἱ ἀπαντήσεις ἐπείγουν ἂν δὲν ἀγνοοῦμε ἠθελήμενα διὰ τὴς ἐκδοτικῆς τολμηρότητες τῆς «λογοτεχνίας τοῦ κακοῦ» ἔχουν προλάβει σὲ πανελλήνιο καὶ παραμεθόριο κυκλοφορία πρωτοσέλιδες ἐκλαϊκεύσεις ἀκούραστων εἰδησεοποιῶν: «Ὁ Βαγγέλης καθόταν στὸ κρεβάτι καὶ κοίταζε τὴς γυμνὲς γυναῖκες πού ἔχουν στὸς τοίχους τοῦ δωματίου μου (ἐννοεῖ ἀφίσεις μὲ ἐρωτικὰ συμπλέγματα καὶ ἐρωτικὰ γυμνά [διευκρίνιση τοῦ εἰδησεοποιοῦ]). Ξαφνικά μ' ἔπιασε ἀμόκ ζήλειας, ἐνίωσα τὴν ἀνάγκη νὰ τοῦ κάνω κακό, νὰ τὸν πονέσω. Ἀρπαξα τὸ μαχαίρι...»³ Ὑπέρβαση; παρα-

1. Ἄγγ. Ἐλεφάντη: «Ὁ τρόμος πάνω ἀπὸ τὴν πόλη», περ. *Πολίτης*, τεύχ. 31, σελ. 2.

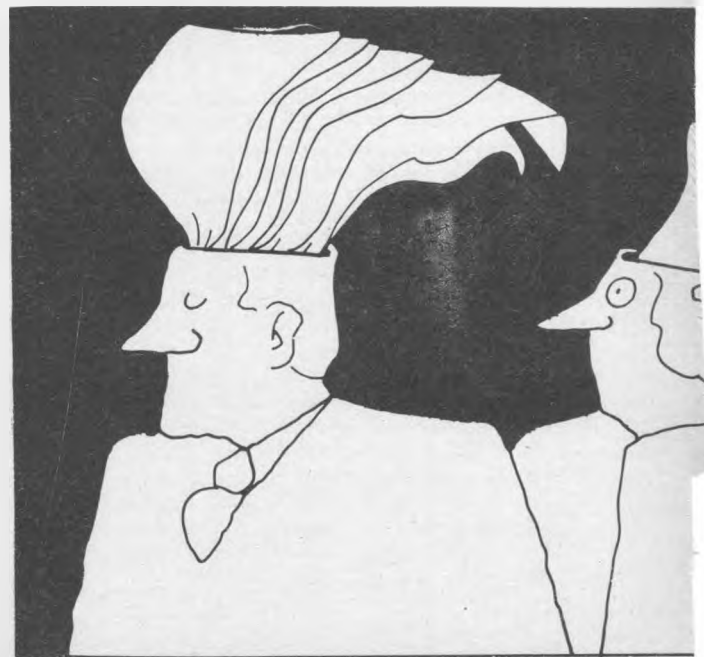
2. Δημ. Μανίνας: Ἐπιστολὴ γιὰ τὴν «γλώσσα τοῦ Πολίτη», περ. *Πολίτης*, τεύχ. 34, σελ. 102.

3. Ἐφημ. *ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ*, ἀριθ. φύλλου 8.234 28/3/1980, ρεπορτάζ Φ. Σιούμπουρα γιὰ τὸν φόνο τοῦ Βαγγέλη Νιτσόλα.

Ἡ πολιτικὴ καὶ ὁ φόβος

— ἐπικίνδυνη ἀποστολή

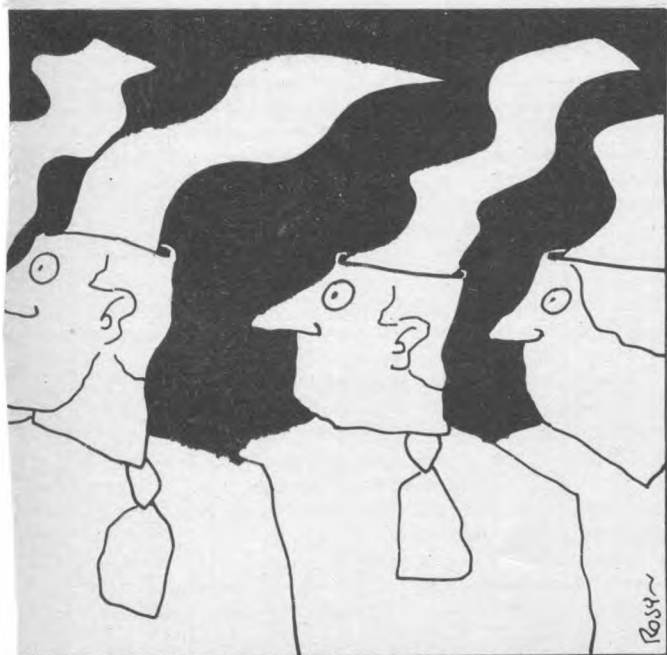
τοῦ Λεωνίδα

του φόβου της πολιτικής

την καρδιά του έρέβους -

ουλούδη

δίαση; άκραιο συμπεριφορά; τό λιγότερο. Τό περισσότερο: παρεξήγηση. Ποιός θά προλάβει έ δ ω αυτόν τόν αυτόματισμό τού μυαλού πού είναι άπουσία σκέψης. Κανένας.

Ή YENEΔ θά κλείσει τήν άτέλειωτη νύχτα μ' ένα ακόμα επεισόδιο τού «Δρόμου» (άκροαματικότητα Μαρτίου 60%) προσθέτοντας σ' αυτή τήν κρεατομηχανή άνέστιων παθών τά μπαγιατικά ράκη τού φιλόπρωχου έλληνοχριστιανισμού της.

Άλλά ύπάρχει και ό δημοκρατικός τύπος πού μάλιστα κυκλοφοριακά πλειοψηφεί (58.31%). Σοβαρός: έξιτώνοντας «στά ψιλά» έρωτική και όδική βία.

Υπεύθυνος: άποκαθιστώντας τήν προτεραιότητα τού μαζικού και λογοκρίνοντας τή δημοσιοποίηση τού άτομικού.

Παρεμβατικός: διαμορφώνοντας τά λαϊκά αίτήματα και κατευθύνοντας τήν διεκδίκησή τους.

Άντικειμενικός: ίχνηλατώντας τή χρυσή τομή επιμέρους άγανακτήσεων και καθολικής συνοχής.

Έθνικός: άντανακλώντας τήν ιδιόμορφη εκείνη όμοψυχία πού πρωτοβλάστησε στό κοινό άναγνωστήριο Ρίτσου και Άρχαίας Τραγωδίας, καλλιεργήθηκε στή σκιά τού διλήμματος Καραμανλής / τάνκς, και άνθισε μοσκοβολώντας φέτος στό θερμοκήπιο τής μετακαρμανλικής βουλής.

Και όλα αυτά νά τροφοδοτούν ένα άσίγαστο αντικυβερνητικό μένος, νά άποδοκιμάζουν τά προνόμια τής όλιγαρχίας, νά προπαγανδίζουν τά καταπατούμενα λαϊκά συμφέροντα. Ένας πανίσχυρος ιδεολογικός μηχανισμός στήν ύπηρεσία τού Λαού. Και αυτός; Ή έρώτηση λίγα χρόνια πριν άπευθύνονταν κυρίως στις ένοχες συνειδήσεις τών καθοδηγητών άλλοτριωμένων μαζών. Σήμερα πού πολλοί καθοδηγητές έχασαν τίς ένοχές τους και βρήκαν τίς συνειδήσεις τους όλο και λιγότερο προθυμοποιούνται νά άπαντήσουν στήν έρώτηση: «πώς συμβαίνει, άνθρωποι πού δέν έχουν τόσο μεγάλα συμφέροντα από τήν έξουσία νά ακολουθούν, νά συνδέονται μέ δεσμά άκατάλυτα μ' αυτήν, ζητιανεύοντας ένα κομματάκι»; Άλλά όλο και περισσότεροι διερευνούν τήν ύπόθεση ότι ή έξουσία δέν είναι μία αλλά «πολλαπλή». Γνωστός δημοσιογράφος έλευθεροτυπικού συγκροτήματος άποκαλύπτει μέρος... τής πολλαπλότητας σέ πρόσφατη συνέντευξη του:... «κρατική άθταιρεσία, λογοκρισία, άπόκρυψη και νόθευση τής πληροφορησης. Συμφέροντα εκδότη. Σκοπιμότητα τού έξουσιαστικού μηχανισμού. Λογοκριτική επέμβαση τού άρχισυντάκτη. Έξαγορά, συναλλαγή και δέλεαρ προνομίων. Συντεχνιακά κατάλοιπα. Έφρησχασμό ύπαλληλικής ρουτίνας. Έκμανλισμό τής βολής και τής προσωπικής προβολής»...⁴ Ένα ζήτημα πού θέτει ή «έξομολόγηση» αυτή είναι τί ιδεολογικό προϊόν τελικά παράγει αυτό τό υβρίδιο άντιστάσεων και συναλλαγής πού συμβαίνει νά βρίσκεται σέ άντίθεση μέ τήν πολιτική έξουσία τής άρχουσας τάξης. Και ζήτημα δεύτερο, πόσο άπελευθερωτική είναι για τίς άρχούμενες τάξεις αυτή «ή σνηγορούσα» ιδεολογία. Ζήτημα καιριο άν ληφθεί ύπόψη ή λειτουργία τού γραφτού στό σύγχρονο κόσμο ως προτύπου και προϋπόθεσης θεσμών, ύποβόλεα λεπτομερειών τής καθημερινής ζωής, και έπόπτη τής πιστής τους τήρησης. Πώς θά μπορούσε ή γραφή νά ψεύδεται; «Τό γράφει ή έφημερίδα» λένε οι άπλοϊκοί. «Έχω μπροστά μου μιά μαρτυρία, ένα ντο-

4. Γ. Βότσης: «Τό τέλμα τόλμησε νά ταράξει ό Μ. Χατζιδάκης», έφ. Αύγή, 4.5.80.

κουμέντο» δηλώνουν εκείνοι πού δέν πιστεύουν ότι είναι άπλοϊκοί. Έτσι δέν είναι μόνο μία άγωνία παρόμοια μ' εκείνη του άρρωστου του Janet για όλες εκείνες τίς φράσεις πού θά καθούν μέσα στην αϊωνιότητα κι εγώ δέν θά μπορέσω ποτέ νά τίς καταλάβω έντελώς!... αλλά και μία άγωνία ότι ή όριστική τους άπώλεια θά πάρει μαζί της και ένα μέρος από τό φοβερό μυστικό της κατάντιας ενός λαού σέ ζητιάνου τίς έξουσίας.

Και επειδή πολύ τό σκέφτηκα ότι «κριτική τοποθέτηση δέν σημαίνει... αυτοερωτική «καθαρότητα», παιχνίδι μέ κρυστάλλινες σφαιρές στην περιοχή του «άμόλυντου» ένθα ούκ έστιν φόβος και πάθος», (B. Φίλια: Διάνοηση σέ πύργους γυάλινους... έφ. Έλευθ., 23.1.80), πήρα τό «γλωσσάρι» μου στόν ώμο και άποδέχτηκα πρόσκληση και πρόκληση.

Πρώτος σταθμός σ' ένα ταξίδι φόβου και πάθους...

Ή «Προεδρολογία» είναι ένας πρώτος σταθμός πού δέν χορτάρισε ακόμα. Και όμολογώ δέν μέ συγκινούν τά διατηρητέα μνημεία, τά νεότευκτα σχήματα, οι άδειες πλατφόρμες, τά άγχώδη σουβρα-φέρτα, τά έναγώνια σουπα-μουπες, τά τελικά πάρε-δώσε. Μόνο για τό φόβο ένδιαφέρομαι, αυτόν τόν άόρατο Κίνγκ Κόγκ πού σφίγγει στή χερούκλα του την εθνική μας καρδούλα.

Ή φόβος...

«Μέ συνέπεια στή συνέχιση των ίδιων μεθόδων, άφού πείστηκαν όσοι έπρεπε, προχώρησαν στην επιχείρηση «έγγύηση του πολιτεύματος» μέσα σ' ένα καταγιομó καταστροφικών προβλέψεων στην περίπτωση άποτυχίας. Συνθηκολόγησαν προσωρινά και οι πολίτες, μέχρι νά άντιληφθούν τί ακριβώς συμβαίνει και μέ την προσμονή του λάθους...

Και την τρίτη ημέρα άποκτήσαμε ΕΓΓΥΗΣΗ...

Την Τετάρτη πρωθυπουργό και άνασάναμε...

Ή νέος όμως πρωθυπουργός στόν πρώτο του λόγο, κάλεσε όλους τους Έλληνες νά συσπειρωθούν γιατί οι καιροί είναι κρίσιμοι. Οι πολίτες προσγειώθηκαν άνώμαλα. Δέν πέρασαν πιά οι κίνδυνοι!»⁵

Και ή πολιτική του

Πού προϋποθέτει σέ χρόνο παρελθόντα αλλά και ένεστώτα έν παραλλήλω, τοποθετήσεις ού μήν και έντάξεις άριστερές.

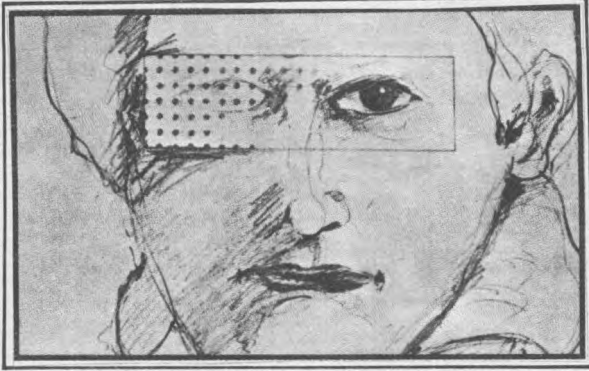
Έτσι από τό 1977 άποφαίνεται ότι .. «Ή κ. Καραμανλής δέν είναι διατεθειμένος νά άποκόψει μία για πάντα και νά άπομονώσει ήθικά και ένθικά την άκρα δεξιά αλλά συμβιδάζεται σέ διάφορα επίπεδα μαζί της χωρίς νά τοιμάει νά άνοιχτεί στις φιλελεύθερες άστικές συντηρητικές δυνάμεις...» (B. Φίλιας, έφ. Έλευθεροτυπία, 5.10.77), ένώ τό 1980 άγανακτεί τόσο μέ τά «επικίνδυνα παιχνίδια του κ. Μπάλκου» ώστε αυτός, ό καταξιωμένος πρώην πολιτικός κρατούμενος, ζητά τώρα την σύσταση έπιστημονικής άστυνομίας (B. Φίλιας, έφ. Έλευθεροτυπία, 27.2.80). Παρένθεση: ή ιδέα εφευρέθηκε μέ ιδιαίτερη επιτυχία από τό Όμοσπονδιακό Έγκληματολογικό Γραφείο της Δυτικής Γερμανίας όπου οι πολιτισμένοι άστυνομοτεχνοκράτες του Δόκτορα Heigold συλλέγουν-υποκλέπτουν-καταγράφουν, μόνο στο ύποσούστημα INPOL, 2.000.000 «πληροφορίες» σέ μία άκτίνα 60.000 χιλιομέτρων ήμερησίως. Κλείνει ή παρένθεση. Για νά ξαναγυρίσουμε στο 1977 όταν... «οι επικείμενες έκλογές πρέπει και μπορεί νά σημάζουν τό τέλος του μονίμου πατροναρίσματος της πολιτικής από τη Δεξιά» (B. Φίλιας, έφ. Έλευθ., 16.11.77). Πλήν φεύ τό πατροναρίσμα συνεχίζεται και τό 1980 ή άγανάκτηση επεκτείνεται και στα έξωτερικά θέματα: «όχι ψευτοϊδεολογική ήθικολογία και θεολογία, είναι ό μόνος δρόμος για νά άπαλλαγούμε από τό βράχο, πού κάθε μέρα σφίγγεται δλο και πιο πολύ γύρω από τό λαμό του Έθνους» (B. Φίλιας: «Οι πέντε άμαρτίες της Δεξιάς», έφ. Έλευθεροτυπία, 19.3.80). Όχι λοιπόν σημαίνει όχι ή όχι; Άλλά ιδού και ό έαμογενής χαλκέντερος ό επικαλούμενος την ιστορική συντροφία μέ τά «Άλλοτινά λιοντάρια της Λακωνίας και της Άρκαδίας μέ τους άσπρες χαιτες τους και τους σημερινούς εργάτες της Θεσσαλονίκης και του Βόλου μέ τίς προτάσεις τους, τους παλαιούς άετούς της Έθρυτανίας και των Γρεβενών μέ τά μπαστούνια τους και τους τωρινούς συνδικαλιστές της Πάτρας και της Καβάλας μέ τους χαρτοφύλακές τους...», ό όμνών στο μαρξιστικό γράμμα, πού άπαιτεί για λογαριασμό «της εργατικής τάξης και της ήγεσίας της νά μην ύφίσταται την ιστορία παρακωινισμένη σέ μιάν άκρη, αλλά νά τη δημιουργεί ή ίδια» (X. Θεοχαράτος: «Τρείς γενές αγωνιστών στο 10ο Συνέδριο του ΚΚΕ.», έφ. Έλευθ., 15.5.78). Και μάλιστα σέ μία εποχή όπου τό χάσμα Λαού-Ήγέτη είναι διαπιστωμένο: «Παραμορφωτικά κάτοπτρα μεταξύ Λαού-Καραμανλή» (έφ. Έλευθεροτυπία, 15.4.78) Πού άκόμα, ή προφητική του ρήση παραμονές έκλογών θά μπορούσε νά άποτελεί τό εισαγωγικό σημείωμα στο τελευταίο μέρος αυτού του κειμένου:

«... ό Δεξιός στή χώρα μας όσο άκραίος και νά είναι για νά αισθάνεται προσοδοφόρα την τοποθέτησή του έχει την άνάγκη... άρχηγού. Δυνατό άρχηγού. Θέλει Τσαλδάρηδες, Παπάγους, Καραμανλήδες - άνθρώπους μέ πνυμή!» (X. Θεοχαράτος: «Άντίλογος στο λόγο του Καραμανλή», έφ. Έλευθ., 29.10.77).

Προφητική καθώς έν ύψει της έκλογής, αυτό του σέ άκροδεξιά επίπεδα συμβιβαζόμενου, ψευτοϊδεολογικά ήθικολογούντος επί ποινή ένθνικού βρόγχου, άντικομμουνιστή, αντιλαϊκού ήγέτη, στο ύπατο άξίωμα, ό τόνος αλλάζει. Και στόν κίνδυνο της Παρουσίας του τρομερός και άφηνκτος προοιωνίζεται ό κίνδυνος εκ της Άπουσίας του...

Ή παύσαμα «προοπτικής και πολυεδρικής άντιμετώπισης όλων των ζητημάτων πού μās άπασχολούν» θεωρείται πλέον ότι «ή Ελλάδα τοποθετείται στόν έγγύς περίγυρο της διεθνούς έμπλοκής, γεγονός πού

5. M. Ζούβελου: «Ή πολιτική του φόβου», έφ. ΒΗΜΑ 18.5.80.

κάνει αναγκαία την επίδειξη μερίστης σωφροσύνης στον χειρισμό των εσωτερικών και των εξωτερικών πολιτικών πραγμάτων». Και ακολουθεί πλάγιος δεύτερος: «'Από την εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας, ως τον πληθωρισμό, από τη διαδοχή στην ηγεσία της Νέας Δημοκρατίας ως τις διακηρύξεις του ΠΑΣΟΚ (σημ. δική μου, ή αριστερά παρελήφθη ως έννοουμένη) υπάρχουν συναρτήσεις διεθνολογικής τάξης, που δεν μπορούν εύκολα να αγνοηθούν χωρίς να γίνουν σοβαρά λάθη» γι' αυτό «οι πολιτικές επιλογές μας πρέπει να είναι επιλογές λύσης, σε καμιά περίπτωση άδιεξόδου και ένδεχόμενης αποσταθεροποίησης», (Β. Φίλιας «Δέν υπάρχει κατάσταση χωρίς διέξοδο...», έφ. Έλευθ., 23.4.80). Πλάγιος δεύτερος τρόπος του λέγειν γιατί άπειροι οι κίνδυνοι, ένας ό υποψήφιος, ένας ό πρόεδρος, μία ή διέξοδος. Ίδιωφής ό χαλκέντερος, πού έν τώ μεταξύ άν και δηλωμένος έχθρός τού άστισμού έχει φροντίσει κατά τήν μεταπήδησή του στή συμπολιτευομένη μεσημβρινή να συμπεριλάβει στίς έκδηλώσεις τής «διογκούμενης άσέβειας πρός όλες τίς ήθικές και ήλικές αξίες πού προστατεύουν ή κοινωνική και δημοκρατική νομιμότητα - των Κωδίκων και των Έγγυήσεων» τίς «διαπραγμίες στά γήπεδα, άπάτες στίς τράπεζες, μαστροπείες, διασμούς άηλίκαν-ήηλίκαν, διαρρήξεις διαμερισμάτων και κοσμηματοπωλείων (sic), αιμομιζίες πού ή προβολή τους μάς εκθέτει σάν κοινωμία» (Χ. Θεοχαράτος, έφ. Μεσημβρινή, 26.3.1980). Κινδυνολογεί και πλαγιολογεί 48 ώρες πρός τής εκλογής άνήσυχος γιά «τό πριόνισμα τού κλαδιού πάνω στό όποιο στέκονται (οί άπέχοντες βουλευτές) - τό πριόνισμα στήν ύποκρισία τού δημοσίου - κάνοντας γιά μία άκόμη φορά σπουδή στήν ύποκρισία» και προειδοποιώντας ότι «άν δεν συμμορφωθούν στους όρους τού δημοκρατικού παιχνιδιού, θά ύπάρξουν και άλλοι Καρδάρες πού θά καταφέρουν ήχηρά ραπίσματα στήν ύποκρισία τού δημοσίου δίον...» (Χ. Θεοχαράτου: «Οί κομματικοί μηχανισμοί και ή πολιτική ύποκρισία», έφ. Μεσημβρινή, 3.5.80). Ή άλλως «Ή ύποκρισία είναι ό φόρος τιμής πού άποτίουν όσοι ύστερούν σ' αυτούς πού ύπερτερούν» όπως συμπληρώνει στήν διπλανή στήλη ό γνωστός άποφθεγματοσυλλέκτης πρών Υφυπουργός Τύπου, διευθυντής ΕΟΤ και νύν διευθυντής τής Μεσημβρινής. Και ακολουθούν τήν τρίτη ήμέρα τής έπιτευχθείσης... ΕΓ-ΓΥΗΣΕΩΣ τά επινίκια:

Γιατί τώρα πιά ή εκλογή τού κ. Καραμανλή άποτελεί «πέρα από κάθε άμφισβήτηση βαρύτατο πλήγμα κατά των άκροδεξιών (...) έγγύηση γιά τή συντηρητική μερίδα τού λαού... (προϋπόθεση) σέ περίπτωση εκλογικής νίκης τού ΠΑΣΟΚ και αυτοδύναμης κυ-

βέρνησης από τόν κ. Α. Παπανδρέου αυτόματα έθνικης συσπειρώσεως (...) σέ περίπτωση ίσοψηφίας των δύο μεγάλων κομμάτων (έγγύηση) λύσης συμβιβασμού πού θά άποτρέψει πιθανότητα μιās παρατεταμένης άκυβερνησίας...»

Ή διπολική λογική καταλήγει μέ μία μικρή άπορία γιά τό ένδεχόμενο «διαμόρφωσης μιās διπολικής πολιτικής μέ ούσιαστικό παραγκωνισμό τής Άριστεράς» (Β. Φίλιας, έφ. Έλευθ., 5.80). Ένδεχόμενο τό όποιο δεν άπασχολεί διόλου τόν μεσημβρινό χαλκέντερο (αύτοαποκαλούμενο) γραφιά καθώς παραληρώντας γιά τό «ρεσιτάλ δημοκρατίας των τελευταίων ήμερών» ή γιά «τά εύρωπαϊκά δημόσια ήθη πού προτάνευσαν σέ συμπολίτευση και άντιπολίτευση» ύπενθυμίζει τήν άνάγκη ένότητας τής Κυβερνητικής Παράταξης και τίς όφειλές τής άπέναντι σέ όρισμένα κοινωνικά αίτήματα όπως «νά θεσμοθετηθεί ή μετάταξη των δημοσίων ύπαλλήλων, νά άποδοθούν όλα τά θαμνοτόπια στήν έλεύθερη δόσκηση, νά καταργηθεί ή πολυθεσία, νά αλλάξει τό έμπορικό δίκαιο...» πού άποτελούν τούς προγραμματικούς της στόχους (Χ. Θεοχαράτος: «Έπιτρέπει ή κατάσταση τής χώρας τήν πολυτέλεια των διενέξεων;», έφ. Μεσημβρινή, 10.5.80),

Ένας κάπως αισιόδοξος επίλογος (μανυράστρο)

Άπομακρύνομαι από τήν «Προεδρολογία». Ό Δυνατός άρχηγός έχει τελειώσει πρός πολλού τό ρεσιτάλ του δημοκρατίας. Περιβλημένος έθνικούς, γεωπολιτικούς, άντιδικτατορικούς πέπλους έπιτηρεί τήν άσθενή μνήμη των ύπηκόων του, και θέτει ως ύποθήκη άντικειμενικότητας τήν πολυετή πολιτική του θητεία, στήν διαιτησία των προσεχών καθγάδων τους. Στριμωγμένος στήν έξέδρα άνάμεσα σ' ένα πλήθος πού δεν πρόφτασε αύτή τή φορά κán νά ούρλιάξει, άναζήτησα σέ μία αναδρομική περιήγηση τούς λόγους πού συνέβαλαν σ' αύτή τή συναίνεση άδρανείας. Ή ένδεικτικούς λόγους, γιά νά μήν παραλείψω όλους εκείνους τούς έπωνύμους πού θά άξιούντο - δικαίως - μνείας σ' ένα πληρέστερο κείμενο. Θά ήθελα νά τελειώσω μέ τήν αισιόδοξη διαβεβαίωση ένός των συμβαλλομένων πού άν και παραδέχεται ότι «άσφαλώς κάθε δημόσια θέση όπως και κάθε ένταξη έχει κόστος και όπωσδήποτε συνεπάγεται δέσμευση...» έντούτοις άς μή λησμονάμε ότι «καλώς ή κακώς μέσα από άλληλοδιάδοχες δεσμεύσεις πορεύονται οι κινητήριες δυνάμεις τής ιστορίας» (Β. Φίλιας, έφ. Έλευθ., 23.1.80).

Αυτό προσπαθώ νά θυμάμαι από τήν εποχή πού έπέστρεψα στή βάση μου, τήν «άμόλυντο» περιοχή ένθα ως είπαμε ήδη, ούκ έστιν φόβος και πάθος. «Άμόλυντο» ως φαίνεται όχι μόνο από τήν πολιτική τού φόβου αλλά - άπίστευτο - άκόμα κι από τό φόβο... τής πολιτικής.

«Τό Κράτος δέν βασίζεται καθόλου σέ κάποιο ρητό συμβόλαιο, πού δεσμεύει τόν καθένα μέ όλους καί όλους μέ τόν καθένα, ή, κατά τρόπο αμοιβαίο, τό άτομο μέ τήν κυδέρνηση· καί ή καθολική θέληση τού όλου δέν είναι ή ρητή θέληση τού ατόμου, αλλά ή απόλυτη καθολική θέληση, ή όποία επιβάλλεται στά άτομα από μόνη της καί γιά τόν έαυτό της». (Χέγκελ, Προπαιδευτική Φιλοσοφία §58).

Ἡ έπικαιρότητα τού Χέγκελ

Ποιά μπορεί νά είναι γιά τή σύγχρονη πολιτική θεωρία ή σημασία τής πολιτικής σκέψης τού G.W.F. Hegel, τού γερμανού ιδεαλιστή φιλοσόφου τού 19ου αιώνα, τίς θεωρίες τού όποιου ή μέν φιλελεύθερη πολιτική σκέψη άφού, κατήγγειλε ως ολοκληρωτικές καί ξένες πρός τίς φιλελεύθερες πολιτικές παραδόσεις, δέν σταμάτησε εκτοτε νά άγνοεί καί νά άπορρίπτει, ή δέ μαρξιστική σκέψη, άφού υιοθέτησε τό λογικό πυρήνα τής διαλεκτικής τους μεθόδου φρόντισε έγκαιρα νά διαχωρίσει τή θέση της τονίζοντας τή ρήξη, τήν άσυνέχεια πού υπάρχει μεταξύ τής ιδεαλιστικής χεγκελιανής μεθόδου καί τής υλιστικής μαρξιστικής μεθόδου; Ὡστόσο άγνοημένη ή παρεξηγημένη ή σκέψη τού Χέγκελ δέν έπαψε ποτέ νά άπασχολεί αντίπαλους καί όπαδούς καί νά γίνεται αντικείμενο άντιμαχόμενων έρμηνειών, όρισμένες από τίς όποιες, μέ σχετικά πρόσφατη ήμερομηνία δημοσιεύσεως,¹ υπογραμμίζουν τήν έπικαιρότητα τής σκέψης αὐτῆς γιά τήν έξήγηση καί περιγραφή τής σύγχρονης κοινωνίας. Δέν πρόκειται στό κείμενο αὐτό νά εκτιμηθεῖ ή εισφορά τού Χέγκελ στή διαμόρφωση τής σύγχρονης πολιτικής θεωρίας, ούτε πρόκειται νά αξιολογηθεῖ συνολικά τό όγκώδες έργο τού εκπροσώπου τού αντικειμενικού ιδεαλισμού. Οί συζητήσεις άλλωστε γύρω από τόν ολοκληρωτικό χαρακτήρα τού πολιτικού συστήματος τού Χέγκελ, ιδίως γύρω από τήν «κρατολατρία», από τήν όποία φαίνεται νά έπασχε ό ιδεαλιστής φιλόσοφος, ή γύρω από τίς προτιμήσεις του γιά τίς συσσωματώσεις καί τά ένδιάμεσα κοινωνικά στρώματα, ή γιά τήν έμπιστοσύνη πού έτρεφε στίς άρετές τής γραφειοκρατίας, καλύπτουν τέτοια έκταση στήν περί τόν Χέγκελ φιλολογία² ώστε δέν μένουν

1. Βλέπε Charles Taylor, *Hegel and Modern Society*, Cambridge University Press, 1979, καί S. Avineri, *Hegel's theory of the modern state*, Cambridge University Press, 1972.

Η ΣΧΕΣΗ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΧΕΓΚΕΛ

τού Ἀντώνη Μανιτάκη

πολλά περιθώρια γιά παραπέρα δημιουργική θεωρητική αναζήτηση.

Στό σημείωμα αὐτό θά περιοριστοῦμε στήν εξέταση μιάς μόνο πτυχῆς τού πολύπλευρου πολιτικού έργου τού Χέγκελ, πτυχῆς πού, κατά τή γνώμη μας, παρουσιάζει ιδιαίτερο πολιτικό ένδιαφέρον σήμερα γιατί φωτίζει ένα από τά πιό κρίσιμα σημεία τής σύγχρονης μεταμόρφωσης τού άστικού κράτους: τό χωρισμό κράτους καί κοινωνίας.

Ἡ σχέση κράτους καί κοινωνίας δέν καθορίζει άλλωστε μόνο τό χαρακτήρα καί τή φύση τού άστικού κράτους, αλλά φαίνεται ότι άποτελεῖ στοιχείο σημαντικό προκειμένου νά εκτιμηθοῦν οί φάσεις ή τάσεις εξέλιξης καί τών κρατῶν τής Ἀνατολικῆς Εὐρώπης.

Είναι γνωστό ότι ή σχέση κράτους καί κοινωνίας άποτελεῖ ένα από τά πιό άποφασιστικά κριτήρια γιά τό χαρακτηρισμό ενός κράτους ως «κοινωνικού»· ή διαφορά άκριβώς μεταξύ παραδοσιακῶν μορφῶν τού φιλελεύθερου κράτους καί τής σύγχρονης παρεμβατικής του μορφῆς φαίνεται νά έντοπίζεται στό γεγονός ότι στήν τελευταία αὐτή μορφή κράτους, ή διάκριση μεταξύ κράτους καί κοινωνίας άν δέν έχει εξαφανιστεῖ, έχει τουλάχιστον ούσιωδώς άμβλυνθεῖ, ή έστω έχει καταστεί δυσδιάκριτη.

Ἡ ύπερτροφική εξέλιξη ανάπτυξη τών κρατικῶν δραστηριοτήτων στή σύγχρονη εποχή, ή όποία συνοδεύεται από μιά έντυπωσιακή ανάπτυξη τών κρατικῶν ή ήμικρατικῶν υπηρεσιῶν, καί ή έκπληκτική τελειοποίηση τού κρατικού μηχανισμού καί τών μέσων καταστολής καί έπιτήρησης τών ταξικῶν άνταγωνισμῶν, καθιστά δραματικά έπίκαιρο τό έρώτημα: τί περιθώρια άπομένουν ακόμα γιά τήν εκδήλωση τής κοινωνικῆς αὐτονομίας; σέ ποιο μέτρο ή ιδιωτική ζωή τών ατόμων δέν είναι πλέον (τηλε)κατευθυνόμενη, έλεγχόμενη καί πάντως άσθηρά έπιτηρούμενη από μιάν άπρόσωπη καί άπάνθρωπη κρατική μη-

2. Βλέπε μεταξύ άλλων, H. Marcuse, *Raison et Révolution*, ιδίως συμπεράσματα, καί E. Weil, *Hegel et l' état*, Paris 1970.

«Κανείς δέν κατηγορεῖ τόν Χέγκελ γιατί περιγράφει τήν οὐσία τοῦ σύγχρονου Κράτους ὅπως εἶναι, ἀλλά γιατί παρουσιάζει αὐτό πού εἶναι ὡς οὐσία τοῦ Κράτους». (Κ. Μάρξ, Κριτική τῆς χεγκελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ Κράτους καί τοῦ Δικαίου).

χανή; Φαινόμενα, ἐξάλλου, ἰδιαίτερα ἀνησυχητικά, ὅπως «αὐταρχικός κρατισμός» ἢ «τρόπος κρατικῆς παραγωγῆς» ἔχουν ἐπισημανθεῖ καί ἀναλυθεῖ ὡς χαρακτηριστικά τῆς σύγχρονης ἰδίως κοινωνικῆς ζωῆς.³

Ἡ οἰκοδόμησις ἐξάλλου τοῦ σοσιαλισμοῦ στίς χώρες τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης καί ὁ πρωταρχικός ρόλος πού ἔχει ἀνατεθεῖ γιά τό σκοπό αὐτό στό κράτος, τό ὁποῖο ἔχει μεταβληθεῖ σέ κύριο ἄν ὄχι σέ ἀποκλειστικό «μοχλό» τοῦ σοσιαλιστικοῦ μετασχηματισμοῦ, ἢ συνεχῆς καί ἀναπότρεπτη τάση διόγκωσης τῶν κρατικῶν ὑπευθυνότητων καί ὑπηρεσιῶν, ὅλα αὐτά ὑποχρεῶνουν κάθε καλόπιστο ἐρευνητή νά διερωτηθεῖ μήπως ὁ σοσιαλισμός ἐξισοῦται σέ τελευταία ἀνάλυση μέ τήν κρατικοποίηση τῆς κοινωνίας, μήπως ἢ ἀναγνώριση κυρίαρχης λειτουργίας στήν πολιτική κατά τή μεταβατική περίοδο ἀπό τόν καπιταλισμό στό σοσιαλισμό συνεπάγεται ἀναγκαστικά τήν ὑπεροχή τοῦ κράτους ἀπέναντι στήν κοινωνία. Μήπως τέλος ἢ πικρή πολιτική πραγματικότητα «τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» ἔδειξε πῶς ἦταν οὐτοπική ἢ διακήρυξη τοῦ Μάρξ, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ κοινωνία στό σοσιαλισμό ἀπορροφᾷ τό κράτος: «τό κράτος, ὄργανισμός πού ἔχει τεθεῖ πιά πάνω ἀπό τήν κοινωνία, μεταβάλλεται σέ ὄργανισμό πού ὑποτάσσεται ὀλοκληρωτικά σ' αὐτήν». Ἐνα ἀκόμη διαλεκτικό παράδοξο τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης;

Θά ἦταν ἀφελές δέβαια, ἄν ὄχι παράλογο, νά περιμένει κανείς ἀπάντηση σ' ὅλα αὐτά τά ἐρωτήματα ἀπό τόν Χέγκελ. Ὅχι μόνο ἀπάντηση δέν ἔδωσε ὁ γερμανός ἰδεαλιστής φιλόσοφος ἀλλά οὔτε καν ἔθεσε παρόμοια ἐρωτήματα, τουλάχιστον μέ τόν τρόπο αὐτό... Ἡ ἀξία τῆς εἰσφοράς του βρῖσκεται ἀλλοῦ: στό ὅτι πρῶτος ἐπεσήμανε τή διάσπαση κράτους καί κοινωνίας καί περιέγραψε μέ θαυμαστή ἀκρίβεια τούς ὅρους γένεσης καί ἀναπαραγωγῆς τῆς πραγματικότητας αὐτῆς, τήν ὁποία ἀντιμετώπισε ὡς φαινό-

μενο ἱστορικό καί ὡς γνώρισμα πού χαρακτηρίζει κυρίως τό ἀστικό κράτος.

Οἱ ἀρετές τῆς πολιτικῆς σκέψης τοῦ Χέγκελ ἐντοπίζονται σέ δύο βασικά σημεία: α) στή δυναμική ἱστορική θεώρηση τῶν πολιτικῶν φαινομένων πού περικλείει, β) στήν ὀρθολογική ἀνάλυση τοῦ ἀστικοῦ κράτους.⁴

Τό πολιτικό σύστημα τοῦ Χέγκελ συνιστᾷ μιά δλότητα ἐν ἐξελίξει: ἀντιπροσωπεύει μιά μόνο στιγμή τῆς πορείας τῆς ἐλευθερίας πρὸς τήν πραγμάτωσή της. Ἡ ἱστορική θεώρηση τοῦ κρατικοῦ φαινομένου εἶναι αὐτό πού διακρίνει τή χεγκελιανή σκέψη ἀπό τίς προγενέστερες πολιτικές θεωρίες. Ἡ δεύτερη ἀρετή τῆς πολιτικῆς σκέψης τοῦ Χέγκελ ἐγκοιταί στήν ἀξιόπιστη περιγραφή πού μᾶς ἔφησε, κατά τήν ἐκφραση τοῦ Μάρξ, τῆς ἀστικῆς κοινωνίας καί τοῦ κράτους, τό ὁποῖο ἀνέλυσε στήν πιά ἀναπτυγμένη γιά τήν ἐποχή του μορφή, ἔτσι ὅπως ἀναδύθηκε ἀπό τή γαλλική πολιτική ἐπανάσταση καί τή διομηχανική ἐπανάσταση τῆς Ἀγγλίας. Τά πολιτικά του κείμενα μποροῦν νά θεωρηθοῦν ὡς ἡ πιά ὀλοκληρωμένη καί πιά ἀντιπροσωπευτική ἀπόδοση τῶν συνθηκῶν ὑπαρξῆς τῆς ἀστικῆς κοινωνίας κατά τόν 19ο αἰῶνα.⁵

Ἡ ἀξία ὡστόσο τῶν κειμένων τοῦ Χέγκελ περιορίζεται σέ περιγραφικά στοιχεῖα. Καί ἡ διάκριση κράτους καί κοινωνίας ἔχει γιά τόν ἐρευνητή ἀποκλειστικά περιγραφική χρησιμότητα. Δέν τοῦ παρέχει ἄμεσα οὔτε τήν ἐξήγηση οὔτε τή θεμελίωση τοῦ φαινομένου αὐτοῦ. Οἱ ἀναλύσεις του ἀγγίζουν τήν ἐπιφάνεια τῶν περιγραφόμενων φαινομένων, τούς λείπει ἢ ἀναζητήση τῆς κοινωνικῆς οὐσίας τήν ὁποία ὁ Χέγκελ συγγεί με τό Πνεῦμα, αἰτία γι' αὐτόν γένεσης καί ἐξέλιξης τοῦ κόσμου. Βλέπει τόν κόσμο ἀνεστραμμένα, ἀπό τή σκοπιά τῆς ἰδέας, ὕλική ἐκφραση τῆς ὁποίας καί μόνο συνιστᾷ ἡ συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα.

3. Βλέπε Ν. Poulantzas, *L'État, le pouvoir, le socialisme*, τέταρτο κεφάλαιο, *Par'iw* 1978, καί Η. Lefebvre, *De l'État, «Le mode de production étatique»*, Paris 10/18, 1977.

4. Βλέπε ἰδίως Η. Lefebvre, *De l'État*, κερ. «Théorie marxiste de l'État, de Hegel à Mao», σ.σ. 118-130.

5. Η. Lefebvre, ὁ.π., σ. 141.

Πίσω από τὰ ὅρια τῆς χεγκελιανῆς σκέψης, πού εἶναι τὰ ὅρια τῆς σκέψης τῆς ἐποχῆς του, καί τῆς τάξης του, κρύβονται ὡστόσο τὰ ὅρια καί οἱ ἀντιθέσεις τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, ἐξιδανικευμένη εἰκόνα τῆς ὁποίας μᾶς ἀφῆσε ὁ Χέγκελ στή *Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου*.

Κράτος καί ἰδιωτική-ἀστική κοινωνία

Στόν Χέγκελ ἀνήκει, λοιπόν, ἡ τιμή ὅτι ἀντιδιαστῆλει Κράτος καί Κοινωνία καί ὅτι συνέλαβε θεωρητικά τὸ Κράτος ὡς ξεχωριστὴ ὄντοτητα σέ σχέση μὲ τὴν Κοινωνία. Πρῶτος αὐτὸς συνέλαβε καί ἀνέλυσε κράτος καί ἰδιωτική-ἀστική κοινωνία* (*bürgerliche Gesellschaft*) ὡς φαινόμενα διαφορετικά, τὰ ὁποία καλύπτουν ξεχωριστοὺς χώρους τοῦ κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος.

Ἡ διάκριση αὐτὴ ἀπουσίαζε ἐντελῶς ἀπὸ τῆς θεωρίας τοῦ φυσικοῦ δικαίου, οἱ ὁποῖες διέκριναν ἀπλῶς τὴ φυσικὴ ἀπὸ τὴ κοινωνικὴ κατάσταση, χωρὶς ἰδιαίτερη ἀναφορὰ στοῦ κράτος, ὡς δύναμης ξεχωριστῆς καί σχετικῶς αὐτόνομης ἀπὸ τὴν κοινωνία. Γενικά, γιὰ τοὺς θεωρητικούς τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἡ κοινωνικὴ κατάσταση ταυτιζόταν μὲ τὴν πολιτικὴ, γι' αὐτὸ καί στό πολιτικὸ τοὺς σύστημα Κράτος σήμαινε βασικά ὁργάνωση κοινωνίας καί ὄχι ὁργάνωση ἐξουσίας.

Ἡ ἰδεολογικὴ λειτουργία τῆς κατασκευῆς αὐτῆς γίνεται φανερὴ, ἂν σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἀποκρύπτεται ὁ καταναγκαστικὸς χαρακτήρας τῆς κρατικῆς ἐξουσίας.

Ἡ πολιτικὴ κληρονομία τοῦ φυσικοῦ δικαίου ὁδηγοῦσε ἐπομένως στὴ σύγχυση ἀστικῆς κοινωνίας καί Κράτους, ἐφόσον «ἀστικὴ» καί «πολιτικὴ» κοινωνία σήμαινε τελικά ἓνα καί τὸ αὐτὸ πράγμα. Ἡ οικονομολογικὴ ὁμως μόρφωση τοῦ Χέγκελ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴ φυσικοδικαικὴ αὐτὴ σύλληψη τῆς *société civile*, τὴν ὁποία ὁ γερμανὸς φιλόσοφος ἀντιπαραθέτει πλέον πρὸς τὸ κράτος καί ὄχι πρὸς μίαν φανταστικὴν φυσικὴν κατάσταση. Στὰ λόγια τοῦ μεγάλου ἰδεαλιστῆ φιλόσοφου γιὰ ἀνάγκες, καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, ἐπιδίωξη ἀτομικοῦ συμφέροντος, ἀναγνώ-

ρίζει κανεὶς εὐκολὰ τὴ γλώσσα καί τοὺς νόμους τῆς κλασικῆς πολιτικῆς οικονομίας.⁶

Τὴν ἐννοια τῆς ἰδιωτικῆς-ἀστικῆς κοινωνίας (*bürgerliche Gesellschaft*) δανείστηκε λοιπόν ὁ Χέγκελ ἀπὸ τοὺς Γάλλους καί Ἄγγλους κλασικοὺς οικονομολόγους οἱ ὁποῖοι χρησιμοποιοῦσαν τὸν ὄρο *société civile* ἢ *civil society* γιὰ νὰ δηλώσουν τὸ σύνολο τῆς ὑλικῆς καί οικονομικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.⁷ Γι' αὐτὸ καί ὁ γερμανὸς φιλόσοφος ἀποδίδει στὸν ὄρο οἰκονομικὴ κυρίως σημασία, σέ ἀντίθεση πρὸς τοὺς Ἄγγλους καί Γάλλους πολιτικούς φιλόσοφους τοῦ 17ου καί 18ου αἰῶνα γιὰ τοὺς ὁποίους ὅπως σημειώσαμε ἡ *société civile* ἦταν κατηγορία βασικῶς πολιτικῆ,⁸ καί ἀντιδιαστῆλλοταν πρὸς τὴν φυσικὴ κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ μοντέλο τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς, ὅπως τὸ εἶχαν πιάσει οἱ κλασικοὶ οικονομολόγοι, ὁ Χέγκελ ἀντιλαμβάνεται καί αὐτὸς κατ' ἀρχὴν τὴν ἰδιωτικὴ-ἀστικὴ κοινωνία ὡς τὸν χώρο τῆς ἀνάγκης, τῆς ἐργασίας καί τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἀγαθῶν, γενικά ὡς τὸν χώρο ὅπου ἀναπτύσσεται ἐλεύθερα ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότητα τοῦ ἀτόμου. Τὸ ὅτι εἶχε μελετήσῃ πρηγουμένως τῆς ἀρχῆς τῆς πολιτικῆς οικονομίας προκύπτει καί ἀπὸ τὴ *Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου*, ὅπου καί ἀναφέρεται ἀναλυτικὰ στὴν σημασία τοῦ κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, στοὺς νόμους τῆς ἀνταλλαγῆς καί στὶς συνέπειες ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς μηχανῆς. Ἡ περιφραστικὴ φράση τοῦ Ad. Smith, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία κάθε ἀτομὸ ἐπιδιώκοντας ἀποκλειστικά τὸ ἀτομικὸ του συμφέρον υπηρετεῖ αὐτόματα τὸ γενικὸ συμφέρον, ἡ αἰσιόδοξη αὐτὴ θεώρησις τῆς πολιτικῆς οικονομίας, στήν ὁποία στηριζόταν ὀλόκληρη ἡ δυναμικὴ τῆς ἀτομικῆς οικονομικῆς πρωτοβουλίας καί ἡ ὁποία συντηροῦσε τὴν ἐμπιστοσύνη πού ἔτρεφαν οἱ φιλελεύθεροι οικονομολόγοι στό φυσικὸ ἢ ἐλεύθερο ἀνταγωνισμό, φαίνεται πῶς ὄχι μόνο δὲν τοῦ ἦταν ἀγνωστὴ, ἀλλὰ καί εἶχε ἐπηρεάσει βαθιὰ τὸ ἔργο του.⁹

1968) σ. 245 καί 248-249, B. Bourgeois, *La pensée politique de Hegel*, (P.U.F.) σ. 119. Γιὰ τὴν σημασία πού ἀπέδιδε ὁ Χέγκελ στὴν ἐπιστὴμὴ τῆς πολιτικῆς οικονομίας βλέπε παρ. 189 παρατήρησις καί προσθήκη τῆς *Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου*. Γιὰ τὴν ἐπιρροὴν γενικά πού ἄσκησαν οἱ κλασικοὶ οικονομολόγοι στὸν Hegel βλέπε Raymond Plant, «Hegel and Political Economy», *New Left Review*, no 103 καί 104 (1977) σ. 79-92 καί 103-113.

7. Βλέπε παρουσίασις τῆς *Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου* τοῦ Hegel στὰ γαλλικά ἀπὸ τὸν R. Derathé (*Librairie philosophique J. Vrin*, 1975) σ. 25 καί σημ. 28 καί 29. G. Lucacs, *The Young Hegel*, (London, Merlin press) σ. 169-172 καί σ. 329 ἐπ. καί Raymond Plant ὁ.π., no 103, σ. 88-92.

8. Βλέπε σχετικὰ, S. Avineri, ὁ.π., σ. 142, J.P. Lefebvre, *Hegel «Société civile bourgeoise»*, σημείωσις 3, σελίδα 54 (Paris Maspéro 1975), R. Maspétiol, «Droit, société civile et État dans la pensée de Hegel» σέ: *Archives de Philosophie du Droit*, tome XII (1967) σ. 111.

9. «Στὴν ἰδιωτικὴ ἀστικὴ κοινωνία καθέννας εἶναι αὐτοσκοπός, οἱ ἄλλοι δὲν ἀντιπροσωπεύουν τίποτε γι' αὐτόν. Κανεὶς ὁμως δὲν μπορεῖ νὰ φτάσῃ στὴν ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν του σ' ὅλην τὴν ἑκτασιν, ἂν δὲν ἔλθῃ σέ ἐπαφὴ μὲ τοὺς ἄλλους· οἱ τελευταῖοι δὲν εἶναι παρὰ τὰ μέσα γιὰ τὴν ἐπιδίωξιν τῶν ἰδιαίτερων σκοπῶν τοῦ καθένου. Μέσω τῆς σχέσης αὐτῆς μὲ τοὺς ἄλλους, οἱ ἰδιώτεροι σκοποὶ τοῦ καθένου παίρνουν τὴ μορφήν τοῦ καθολικοῦ καί τὸ ἀτομὸ δὲν φτάνει στὴν ἱκανοποίησιν τῶν σκοπῶν αὐτῶν παρὰ ἱκανοποιώντας τὴν εὐδαιμονία τῶν ἄλλων» (Hegel, *Grundlinien...* παρ. 182, προσθήκη).

*Ἰδιωτικὴ-ἀστικὴ κοινωνία: μὲ αὐτὸ τὸν περιφραστικὸ ὄρο ἀποδίδουμε τὸν γερμανικὸ *bürgerliche Gesellschaft* καί τοὺς *société civile*, *civil society*, γαλλικὸ καί ἀγγλικὸ ἀντίστοιχα. Στὰ ἑλληνικά ὑπάρχουν διάφορες ἀποδόσεις, («ἀστικὴ κοινωνία», ἀστικὴ κοινωνία, κοινωνία ἰδιωτῶν, ἰδιωτικὴ κοινωνία, ἀστικὴ κοινωνία, πολιτικὴ κοινωνία) χωρὶς ὡστόσο νὰ ἔχει λυθεῖ ἱκανοποιητικὰ τὸ πρόβλημα, ἢ ἔστω νὰ ἔχει ἐπικρατήσῃ μιά ἐκδοχή. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐννοια τῆς *bürgerlich Gesellschaft* στὸν Χέγκελ ἔχει διαφορετικὸ περιεχόμενο σέ σχέση μὲ τὸ περιεχόμενο πού τῆς ἀπέδιδαν οἱ Ἄγγλοι καί οἱ Γάλλοι φυσιοκράτες, ὅπως προσπαθῶ νὰ δείξω στό κείμενό μου. Πιστεῦω ὁμως ὅτι ἡ περιφραστικὴ «ἰδιωτικὴ-ἀστικὴ κοινωνία» ἀποδίδει καλύτερα καί μὲ λιγότερες συγχύσεις τὸ νόημα τῆς *société civile*, ὅπως διαμορφώθηκε ἀπὸ τὸν Χέγκελ (ἀλλὰ καί τὸν Μάρξ – παρόλο πού αὐτὸς ἐπεξέτεινε τὴν ἐννοια).*

6. Βλέπε S. Avineri, *Hegel's theory of the modern state*, Cambridge University Press, 1972 σ. 82 ἐπ., 132 ἐπ. καί 142, καί H. Marcuse, *Raison et révolution* (Paris, éd. de Minuit

Στήν οικονομική κατά βάση σύλληψη της ιδιωτικής-άστικής κοινωνίας ο Χέγκελ προσθέτει ωστόσο ένα νέο στοιχείο, τό στοιχείο της έννομης ρύθμισης, πράγμα πού προσδίδει μιά νέα διάσταση στήν σφαίρα αυτή, πού μέχρι τότε προσδιοριζόταν αποκλειστικά από τά στοιχεία της ανάγκης και της εργασίας. Ἡ δυναμική θεώρηση τῶν φαινομένων οδηγεί ἔτσι τή διαλεκτική σκέψη τοῦ Χέγκελ σ' ἕνα πύο πλούσιο, σέ σύγκριση μέ τούς οικονομολόγους και φιλόσοφους τοῦ 17ου και 18ου αἰώνα, ὄρισμό αὐτοῦ πού αὐτός ὀνομάζει πλέον *bürgerliche Gesellschaft* ἢ ὁποία σύμφωνα μέ τήν περιγραφή της παραγράφου 188 περιλαμβάνει¹⁰:

«Α. Τή μεσολάβηση της ανάγκης και τήν ἱκανοποίηση τοῦ ἀτόμου ἀπό τήν εργασία του, καθώς και ἀπό τήν εργασία και τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν ὄλων τῶν ἄλλων: πρόκειται γιά τό σύστημα τῶν ἀναγκῶν.

Β. Τήν πραγματικότητα τοῦ στοιχείου της ἐλευθερίας πού ἐμπεριέχεται σ' αὐτό τό σύστημα: πρόκειται γιά τήν προστασία της ἰδιοκτησίας μέσα ἀπό τή διοίκηση της δικαιοσύνης.

Γ. Τά μέτρα προφύλαξης ἀέναντι σέ κάθε τί τό ἀπρόβλεπτο πού ἐννιάρχει σ' αὐτά τά συστήματα καθώς και τά μέτρα πού προορίζονται νά προστατεύσουν τά ἰδιωτικά συμφέροντα ὡς κάτι τό κοινό, μέ τή βοήθεια της ἀστυνομίας και τῶν συντεχνιῶν».

Στήν ἰδιωτική-άστική κοινωνία τοῦ Χέγκελ συνυπάρχουν ἐπομένως σέ ἀδιάλυτο μείγμα τό στοιχείο τό ὕλικό, της οικονομικής και ἐπαγγελματικής δραστηριότητας, μέ τό στοιχείο της έννομης ρύθμισης και τάξης.

Τόν πύο περιεκτικό ὅμως ὄρισμό της ἰδιωτικής - άστικής κοινωνίας, μέ τά στοιχεία πού προαναφέραμε, βρίσκει κανείς στήν παράγραφο 157, β) της Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου.¹¹ Ἐκεῖ ὡς *bürgerliche Gesellschaft* νοεῖται «ἡ ἔνωση ἐκείνη της ὁποίας τά μέλη ὡς ἀνεξάρτητα ἄτομα, συννεοῦνται σέ μιά τυπική ὁλότητα. Ἡ ἀφηρημένη αὐτή συνένωση ἢ ὁποία ἔχει ὡς βάση της τό σύστημα τῶν ἀναγκῶν ἐπιτυγχάνεται μέ τή βοήθεια α) της νομικής ὀργάνωσης (*Rechtsverfassung*), ἢ ὁποία χρησιμεύει ὡς μέσο προστασίας τοῦ προσώπου και της ἰδιοκτησίας, β) μέ τή βοήθεια μίας καθαρᾶ ἐξωτερικής ὀργάνωσης, ἢ ὁποία ἔχει ὡς σκοπό τή διαφύλαξη τῶν ἰδιωτικῶν και τῶν συλλογικῶν συμφερόντων». Ἡ τελευταία αὐτή κατάσταση βρίσκει τελικά τήν ἐνότητα και τή συνοχή της στή συγκρότηση τοῦ πολιτικοῦ κράτους και στή σύνταξη τοῦ πολιτικοῦ συντάγματος (*Staatsverfassung*).

Ἡ τριπλή αὐτή διάσταση της ἰδιωτικής-άστικής κοινωνίας βοηθᾶ τόν Χέγκελ νά συλλάβει τά τρία διαφορετικά ἐπίπεδα τά ὁποία σέ ἱεραρχικά ἀρθρωμένη ἐνότητα συνεχῶν κάθε μορφή άστικής κοινω-

νίας: τό ὕλικο-οικονομικό, τό νομικό και τό πολιτικό.

Ἄξιζει νά δοῦμε τίς στιγμές αὐτές κάπως πύο ἀναλυτικά, ἔτσι ὅπως τίς παρουσιάζει ὁ Χέγκελ μέσα ἀπό τή *Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου*, διότι ἀπό τήν περιγραφή ἀνακύπτουν βασικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης κοινωνίας, ὅπως ἡ ἀνεξαρτησία και ἡ ἀλληλεξάρτηση τῶν ἀτόμων, ὁ ἀτομικός ἐγωισμός και ἡ ἀμοιβαιότητα ἢ διαπλοκή ἀναγκῶν και δραστηριοτήτων.

Κοινωνία και ἄτομο

Ἡ ἀνάλυση τοῦ Γερμανοῦ φιλόσοφου ξεκινᾶ ἀπό δύο θεμελιώδεις ἀρχές.¹² Σύμφωνα μέ τή πρώτη, τό ἄτομο, ὡς συγκεκριμένο πρόσωπο, δέν ἀποβλέπει παρά στήν ἱκανοποίηση τῶν ἰδιωτικῶν του συμφερόντων και δέν συμπεριφέρεται παρά «ὡς μείγμα φυσικής ἀναγκαιότητας και ὑποκειμενικής ἀνθαιρεσίας».¹³

Σύμφωνα μέ τή δεύτερη, τά ἀτομικά συμφέροντα εἶναι δεμένα κατά τέτοιο τρόπο μεταξύ τους ὥστε ἡ ἐκδήλωση και ἡ ἱκανοποίηση τοῦ ἐνός νά ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἐκδήλωση και τήν ἱκανοποίηση τοῦ ἄλλου. Κατά τήν ἐπιδίωξη ἐπομένως τῶν ἐγωιστικῶν σκοπῶν τῶν ἀτόμων «δημιουργεῖται ἕνα σύστημα ἀμοιβαίας ἐξάρτησης μέσα στό ὁποῖο ἡ ζωή και ἡ εὐδαιμονία τοῦ μοναδικοῦ ἀτόμου καθώς και ἡ νομική του ὑπαρξη εἶναι στενά δεμένες μέ τήν ὑπαρξη, τήν εὐδαιμονία και τό δίκαιο ὄλων· ἐκεῖ ἔχουν τή βάση τους, ἐκεῖ μόνο ὑπάρχουν πραγματικά, μέσα ἀπ' αὐτή τή σύνδεση βρίσκουν ἀσφάλεια. Αὐτό τό σύστημα μπορεῖ ἀπό μιά πρώτη ἄποψη νά θεωρηθεῖ ὡς Κράτος ἐξωτερικό, ὡς Κράτος της ἀνάγκης και της νόησης».¹⁴

Καθένας εἶναι ἐλεύθερος και ταυτόχρονα ἐξαρτώμενος ἀπ' ὄλους τούς ἄλλους. Μέ ἄλλα λόγια ἡ ἐξατομικευμένη λογική της άστικής κοινωνίας συνεπάγεται τελικά τήν καθολική ἐξάρτηση ἀνθρώπου ἀπό ἄνθρωπο. Ἡ ἐπιδίωξη τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος ἀποτελεῖ τό κίνητρο της άστικής κοινωνίας, ἡ ἱκανοποίηση ὅμως τοῦ συμφέροντος αὐτοῦ δέν ἐπιτυγχάνεται παρά μέσα ἀπό τή διαπλοκή της δραστηριότητας τοῦ ἐνός μέ τή δραστηριότητα τῶν ἄλλων καθώς και μέ τήν ἀμοιβαία ἀναγνώριση τῶν δραστηριοτήτων τους.¹⁵ Τό συγκεκριμένο ἄτομο εἶναι τό ἄπαν, δέν ἀποκτᾶ ὅμως τή σημασία αὐτή παρά μέ τή μεσολάβηση τοῦ ἄλλου.

Ἡ θεώρηση της άστικής κοινωνίας μ' αὐτόν τόν τρόπο εἶναι φανερό πῶς δέν ταυτίζεται μέ τήν παραδοσιακή φιλελεύθερη ἀτομιστική θεώρηση. Διότι χωρίς ὁ Χέγκελ νά ἀμφισβητεῖ τό θρίαμβο στήν άστική κοινωνία τοῦ ἀτομικοῦ ἐγωισμοῦ, δείχνει παράλληλα πῶς οἱ ποικίλες ἀτομικές δραστηριότητες συμπλέκονται ἀναγκαστικά και ἀλληλεξαρτῶνται. Ἐτσι, ἡ ἐργασία κατά τόν Χέγκελ δέν εἶναι μόνο ἐκδήλωση

12. Βλέπε ἀναλυτικά, Hegel, *Grundlinien*, ... παρ. 182, 183, 184, Πρὸβλ. S. Avineri, ὀ.π., σ. 141-147, H. Marcuse, ... ὀ.π., 248, ἐ.π. B. Bourgeois, ὀ.π., 116-123 R. Maspetiol, ὀ.π., σ. 108-116 καθώς και K. Löwith, *Von Hegel zu Nietzsche*. (γαλλική μετάφραση, ἐδ. Gallimard), σ. 294-295 και Ernst Bloch, *Subject — Object, erläutierungen zu Hegel* (γαλλική μετάφραση, Paris ἐδ. Gallimard, 1977), σ. 238-239.

13. Hegel, *Grundlinien*, ... παρ. 182.

14. Hegel, *Grundlinien*, ... παρ. 183.

15. S. Avineri, ὀ.π., σ. 147.

10. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, παρ. 188.

11. Hegel, *Grundlinien*, ... παρ. 157β.

προσωπικής ελευθερίας και μέσω ικανοποίησης ατομικών αναγκών, αλλά και δημιουργός κοινωνικών δεσμών. Μέ τον τρόπο αυτό ο εκπρόσωπος του αντικειμενικού ιδεαλισμού επιτυγχάνει τη διαλεκτική αντιστροφή της σημασίας της εργασίας, η οποία από κατηγορία «ατομιστική» της πολιτικής οικονομίας, μεταμορφώνεται σε παράγοντα κοινωνικής επαφής και ενσωμάτωσης.¹⁶

Ο μηχανισμός μέσω του οποίου παράγεται και αναπαράγεται ο ατομικός εγωισμός και η αμοιβαία εξάρτηση είναι από πρώτη άποψη απλός: στηρίζεται, βασικά, στον τρόπο παραγωγής και ανταλλαγής των αγαθών. Ο καθένας παράγει, από μόνος του όχι για τον εαυτό του, αλλά για τους άλλους και αντίστροφα. Παράγει δηλαδή αντικείμενα όχι για άμεση χρήση ή κατανάλωση αλλά για ανταλλαγή, παράγει συνεπώς έμπορεύματα. Αυτό σημαίνει ότι ο ατομικός παραγωγός δεν ικανοποιεί τις προσωπικές του ανάγκες παρά μέσω της ανταλλαγής των προϊόντων που παράγει με προϊόντα άλλων παραγωγών τα οποία έχει ανάγκη. Η ικανοποίηση της ανάγκης του ενός εξαρτάται από την ικανοποίηση της ανάγκης του άλλου. Εφόσον δε η παραγωγή γίνεται για τους άλλους και η ικανοποίηση των αναγκών του παραγωγού γίνεται μέσω άλλων, ο άστος παραγωγός βλέπει τους άλλους ως μέσο της δικής του προσωπικής ικανοποίησης.¹⁷

Επομένως, καταμερισμός της εργασίας και έμπορευματική παραγωγή συνεπάγονται αναγκαστικά τις ακόλουθες δύο παράλληλες συνέπειες

- α) την εξατομίκευση του ανθρώπου και ταυτόχρονα
- β) τον εκκοινωνισμό του ατόμου.

Αφού καθένας μ' αυτό που παράγει υπηρετεί τον άλλο και τον συντηρεί, κάθε άτομο, σαν ένα άτομο, εργάζεται για την ικανοποίηση μιας ανάγκης. Τό άτομο αναγνωρίζεται, έτσι, ως ατομικό όν. Ταυτόχρονα, αφού καθένας παράγει χωρίς να τό θέλει για όλους και όλοι για τον καθένα, τότε όλοι εξαρτώνται απ' όλους. Η καθολική εξάρτηση του καθένα απ' όλους καθιστά τον άνθρωπο όν οίκουμενικό ή κοινωνικό.

Η διπλή αυτή διάσταση της ανθρώπινης ύπαρξης είναι, όπως είδαμε, στην αστική κοινωνία αναγκαία συνέπεια του τρόπου παραγωγής. Η κοινωνική μάλιστα διάσταση του ατόμου δεν αποτελεί κατά τον

16. «Μέ την αμοιβαία εξάρτηση του ενός από τον άλλον στην εργασία και την ικανοποίηση των αναγκών, ο υποκειμενικός εγωισμός του καθένα μεταμορφώνεται σε συμβολή στην ικανοποίηση των αναγκών όλων των άλλων. Αυτό σημαίνει ότι ο υποκειμενικός εγωισμός μετατρέπεται μέσα από μία διαλεκτική κίνηση σε διαμεσολάθηση του ιδιαίτερου μέσα από τό καθολικό, έτσι ώστε κάθε άνθρωπος που αποκτή, παράγει και απολαμβάνει για τον εαυτό του, παράγει και αποκτά για την απόλαυση των άλλων» (Grundlinien, ... παρ. 199).

17. «Μέ τον καταμερισμό των έργων ή εργασία του ατόμου γίνεται πιο απλή και απ' αυτό και μόνο τό γεγονός ή παραγωγική του ικανότητα στο είδος της δουλειάς του αυξάνει, όπως ακριβώς αυξάνει και ο όγκος της παραγωγής. Ταυτόχρονα αυτή ή αφαίρεση της ικανότητας και του τρόπου παραγωγής συμπληρώνει και καθιστά καθολική αναγκαιότητα τις αμοιβαίες σχέσεις που διατηρούν οι άνθρωποι μέ σκοπό την ικανοποίηση άλλων αναγκών. Εξάλλου, ή αφαίρεση της διαδικασίας της παραγωγής καθιστά την εργασία όλο και περισσότερο μηχανική ώστε τελικά ο άνθρωπος μπορεί να αποσπασθεί για να παραχωρήσει τη θέση του στη μηχανή» (Grundlinien, ... παρ. 198).

Χέγκελ περιθωριακό φαινόμενο του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, αλλά όρο, όσο και αποτέλεσμα της διαδικασίας ανταλλαγής. Ο κοινωνικός δεσμός των ατόμων δεν είναι συνεπώς δημιουργήμα κάποιας πολιτικής συμφωνίας, ή όποια ως συμβατικό κατασκεύασμα έρχεται μετά να αλλοιώσει την αρχική μοναχική φύση του ανθρώπου, δεν είναι τό ύστερο φαινόμενο κάποιας ιστορικής εξέλιξης που οδηγεί από τη φυσική στη κοινωνική κατάσταση, όπως διηγούνται οι θεωρητικοί του φυσικού δικαίου, αλλά προϊόν μιας απρόσωπης κοινωνικής διαδικασίας ή όποια βάση της έχει τις ατομικές ανταλλακτικές σχέσεις.

Η έννομη τάξη

Η χεγκελιανή περιγραφή του συστήματος των αναγκών, βάση για την ανάπτυξη της προσωπικής αυτονομίας και της αμοιβαίας εξάρτησης, δεν εξαντλείται πάντως στα γνωρίσματα αυτά. Τό ίδιο τό σύστημα δημιουργεί από τη φύση του και άλλους θεσμούς οι όποιοι δένονται οργανικά μαζί του και τό συγκροτούν σε ένότητα πολύπλοκη: θεσμούς νομικούς και πολιτικούς. Διότι, ή αυτονομία και ή άλλη εξάρτηση, που χαρακτηρίζουν τό χώρο της ιδιωτικής κοινωνίας, υπάρχουν και λειτουργούν κατά τρόπο τυχαίο και σπασμωδικό.¹⁸ Αδυνατούν από μόνες τους, στη φυσική τους κατάσταση, να εξασφαλίσουν ασφάλεια και συνέχεια, πράγμα που καθιστά τό όλο σύστημα εύθραυστο και εύλωτο στις έξωτερικές προσβολές. Η ανάγκη ακριβώς ορθολογικής ρύθμισης και έλέγχου των ατομικών οικονομικών σχέσεων συνιστά κατά τον Χέγκελ τη γενεσιουργό αίτια του Νόμου και του Κράτους.

Τά άτομα είναι λοιπόν στην αστική κοινωνία ελεύθερα να ενεργήσουν σύμφωνα μέ τη θέλησή τους και τά ατομικά τους συμφέροντα, τό αποτέλεσμα όμως της δραστηριότητάς τους διέπεται τελικά από την τύχη και την αυθαιρεσία, δηλαδή από τους νόμους της αγοράς.¹⁹ Είναι ή τύχη που κυβερνά την αστική-ιδιωτική κοινωνία και εξασφαλίζει την αναπαραγωγή του συνόλου καθώς και την αναπαραγωγή του καθένα από τά μέλη του συνόλου. Ο χώρος του γενικευμένου ανταγωνισμού και των ελευθέρων ιδιοκτητών είναι ο χώρος «των επιφανειακά διασκορπισμένων και χωρίς κατευθυντήριες αρχές κοινωνικών στοιχείων τά όποια διέπονται από μία αναγκαιότητα που επιβάλλεται από μόνη της».²⁰ Οι σχέσεις της ανταλλαγής εξασφαλίζουν την αναγκαία κοινωνική ενσωμάτωση, χωρίς την όποια τά απομονωμένα και ανταγωνιζόμενα μεταξύ τους άτομα θά εξαφανίζονταν.

Ο άνθρωπος συναντά τον άλλο άνθρωπο και ανακαλύπτει την ανάγκη του άλλου μέσω της ανταλλαγής των προϊόντων της εργασίας του. Επομένως ή εργασία δεν έχει άμεσα κοινωνικό χαρακτήρα. Αναγνωρίζεται ως κοινωνική χάρη στην ανταλλαγή. Αυτό σημαίνει ότι ο κοινωνικός χαρακτήρας των ατομικών σχέσεων δεν διώνεται από τους ανθρώπους κατά συνειδητό τρόπο, προκύπτει απλώς κατά τρόπο μη-

18. Raymond Plant, *Hegel and Political Economy...*, ό.π. σ. 107.

19. K. Papaiannou..., «Hegel et Marx: l'interminable débat», εισαγωγή σε: Marx, *Critique de l'Etat Hegelien* (éd. 10/18, Paris, 1976), σ. 16.

20. Hegel, *Grundlinien*, ... παρ. 189, προσθήκη.

χανικό και από τις ανταλλακτικές σχέσεις. "Αρα ο κοινωνικός ιστός δεν υφάινεται στην άστική κοινωνία συνειδητά· αποτελεί ένα αναγκαίο επακόλουθο απρόσωπων και τυφλών μηχανισμών.²¹ Γι' αυτό και κάθε μορφή κοινωνικής οργάνωσης εμφανίζεται ως αναγκαιότητα εξωτερική που ανυψώνεται πάνω από τους ανθρώπους και επιβάλλεται σ' αυτούς.

Σε μιά τέτοια κοινωνία όπου «τό κοινό συμφέρον και η αναπαραγωγή του συνόλου εξαρτάται από την τυφλή τύχη, μόνο η συνειδητή ρύθμιση του κοινωνικού ανταγωνισμού από μιά δύναμη που τοποθετείται πάνω από τη συνάντηση των ατομικών συμφερόντων και που προστατεύει καθένα απ' αυτά είναι σε θέση να μεταμορφώσει το αναρχικό συννοθύλευμα ατόμων σε μιά κοινωνία ορθολογική. Και μόνο ο Νόμος μπορεί να γίνει το όργανο ενός παρόμοιου μετασχηματισμού».²² Η ανάγκη του Νόμου ανακύπτει μέσα από τη λειτουργία και τη λογική της ελεύθερης οικονομίας. Έτσι το νομικό εποικοδόμημα είναι μιά αναγκαία στιγμή της άστικής κοινωνίας της οποίας εξασφαλίζει τη συνοχή και αναπαραγωγή.

Η άορατος χείρ που κυβερνά την οικονομία της αγοράς παίρνει λοιπόν στη διαλεκτική γλώσσα του Χέγκελ τη μορφή της αναγκαστικής εξωτερικής συνένωσης των ατόμων σε κοινωνία υποκειμένων δικαίου, μορφοποιείται σε έννομη τάξη. Τα συμφέροντα του καθένα βρίσκουν έτσι ίση προστασία σε σχέση με τα συμφέροντα του άλλου κάτω από τον

Νόμο, ο οποίος, προκειμένου να είναι ίσος απέναντι σ' όλους και να διατηρεί ίση απόσταση από τους ανταγωνιστές, αποφεύγει κάθε ανάμειξη στο παιχνίδι του ανταγωνισμού, αγνοώντας κατά τη ρύθμιση τις προσωπικές ικανότητες ή την κοινωνική κατάσταση του κάθε ιδιώτη.

Έπειδή δε τό κοινό συμφέρον πρέπει να διαστέλλεται από τά συγκεκριμένα ατομικά συμφέροντα, η έννομη τάξη εμφανίζεται ως προς τους ιδιώτες ως εξωτερική αναγκαιότητα. Και σκοπός της έννομης τάξης είναι η διατήρηση και η αναπαραγωγή των ιδιωτικών συμφερόντων.

Η άστική κοινωνία

Η ιδιωτική-άστική κοινωνία όπως την περιέγραψε ο Χέγκελ με τίς δυό στιγμές της, την οικονομική και την νομική, είναι λοιπόν ο χώρος εκείνος στον οποίο άσκειται τό σύνολο των ελεύθερων και ανεξάρτητων δραστηριοτήτων του ατόμου, ή σφαίρα της κοινωνικής και οικονομικής ζωής που έχει αποκοπεί μόν από τη φυσική ομάδα που λέγεται οικογένεια, που προηγείται όμως και είναι ανεξάρτητη από τό Κράτος, «έστω και αν ο σχηματισμός της είναι μεταγενέστερος από τό Κράτος. Διότι ως κάτι τό διαφορετικό προϋποθέτει (λογικά) τό Κράτος· γιά να μπορέσει να υπάρξει ή ίδια πρέπει να έχει ήδη ενώπιόν της τό Κράτος ως πραγματικότητα αβθύπαρκτη».²³

Η περιγραφή της ιδιωτικής-άστικής κοινωνίας αντίστοιχει ιδίως στην πραγματικότητα του άστικού κοινωνικο-οικονομικού σχηματισμού που κίνητρό

21. Γιά τήν ανταλλαγή ως πράξη κοινωνικού δεσμού θεμελιακής σημασίας στην άστική κοινωνία βλέπε τίς αναλύσεις του Η. Lefebvre, *De l'État*, 3, (éd. 10/18) «Le mode de production étatique», σ. 19-35 και 37-58.

22. Η. Marcuse..., ό.π., 224, πρβλ. και Avineri ..., σ.90-95

23. Hegel, *Grundlinien*, ..., παρ. 182, προσθήκη.

ΜΑΡΣΕΛ ΠΡΟΥΣΤ : ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΧΑΜΕΝΟ ΧΡΟΝΟ

Κυκλοφόρησε
και ο έννατος τόμος

Ένα από τά
σημαντικά έργα
του αιώνα μας

Μετάφραση από
τό γαλλικό πρωτότυπο
Π.Α.ΖΑΝΝΑ

ΗΡΙΔΑΝΟΣ : σταθμός στις εκδόσεις
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 1 ΤΗΛ. 36.17.924 - 36.01.108

του έχει τόν έγωισμό και περιεχομένο του τήν επίδωξη του ατομικού συμφέροντος. Ίσχυει συνεπώς ως αναλυτική κατηγορία του άστικού, κυρίως, κοινωνικού σχηματισμού, και όχι κάθε μορφής κοινωνικού σχηματισμού. Βέβαια ό όρος *bürgerliche Gesellschaft*, όταν χρησιμοποιείται για να δηλώσει τό σύνολο τών υλικών συνθηκών παραγωγής, ίσχυει, όπως υπογράμμισε σχετικά ό Μάρξ,²⁴ για τήν περιγραφή και άλλων τύπων κοινωνίας, δεδομένου ότι σ' όλα τά στάδια ανάπτυξης του ανθρώπινου πολιτισμού υπάρχει ένας χώρος όπου αναπτύσσεται ή παραγωγική ή υλική δραστηριότητα τών ατόμων.

Ός σφαίρα όμως ξεχωριστή, αντιδιατελλόμενη προς τίς άλλες σφαίρες τής κοινωνικής ζωής και ιδίως προς τήν πολιτική, με θεομοποιημένη υπόσταση, αναπτύχθηκε τήν εποχή που δημιουργήθηκε ή οικονομία τής αγοράς. Για τόν Χέγκελ «ή δημιουργία τής *bürgerliche Gesellschaft* άνήκει στή σύγχρονη εποχή».²⁵ Στή άστική αποκλειστικά κοινωνία ή επίδωξη του ατομικού συμφέροντος βρίσκει τή νόμιμη έκφρασή της και χειραφετείται από τίς ήθικοπολιτικές αντίληψεις του Μεσαίωνα, οι όποιες εμπόδιζαν τήν ελεύθερη αντιπαράθεση ατομικών παραγωγών. Μόνο σ' αυτόν τόν τύπο κοινωνικής οργάνωσης ή ιδιωτική-άστική κοινωνία αναγνωρίζεται επίσης μια χώρος με ιδιαίτερα συμφέροντα και δικούς του θεσμούς.²⁶

Στίς προαστικές κοινωνίες, όπως στο Μεσαίωνα ή τήν Άρχαία Έλλάδα, δέν μπορούσε να γίνει διάκριση μεταξύ πολιτικής και κοινωνικοοικονομικής σφαίρας. Οι πολιτικές σχέσεις δέν ξεχώριζαν, δέν διαφοροποιούνταν έντελώς από τίς υλικές σχέσεις τών ανθρώπων, δεδομένου ότι οι σχέσεις ιδιοκτησίας ήταν παράλληλα σχέσεις πολιτικές, σχέσεις κυριαρχίας. Η πολιτική ήταν στενά δεμένη μ' αυτό που σήμερα ονομάζουμε οικονομική σφαίρα, πράγμα που δέν επέτρεπε τή σαφή διάκριση κοινωνίας και Κράτους, ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας. Στόν Μεσαίωνα, ή ιδιοκτησία του φεουδάρχη, παραδείγματος χάρι, ήταν δημόσια ιδιοκτησία, ή άσκηση δέ του σχετικού δικαιώματος αποτελούσε εκδήλωση κυριαρχίας και όχι χρήση κυριότητας.²⁷

24. Κ. Μάρξ - Φ. Έγγκελς, *Γερμανική Ίδεολογία*, (σε ελληνική μετάφραση Κ. Φιλίνη, εκδ. Gutenberg, Άθήνα 1975), «Η κοινωνία ιδιωτών άγκαλιάζει τό σύνολο τών υλικών σχέσεων τών ατόμων σ' ένα όρισμένο στάδιο ανάπτυξης τών παραγωγικών δυνάμεων... Ό όρος αυτός εμφανίστηκε τόν 18ο αιώνα, όταν οι σχέσεις ιδιοκτησίας άποσπάσθηκαν από τήν άρχαία και μεσαιωνική κοινότητα. Η κοινωνία ιδιωτών ως τέτοια φτάνει στήν πλήρη ανάπτυξη της με τήν εμφάνιση τής άστικής τάξης· ή κοινωνική οργάνωση όμως που δημιουργείται άμεσα από τήν παραγωγή και τήν ανταλλαγή αγαθών και που από πάντα σχηματίζει τή βάση του κράτους και του λοιπού έποικοδομήματος τών ιδεών, προσδιορίστηκε πάντοτε με τό ίδιο αυτό όνομα».

25. Hegel, *Grundlinien...* παραγρ. 182, προσθήκη. Πρδλ. και Κ. Marx, *Critique of Hegel's «Philosophy of Right»*, (Cambridge University Press, 1970) σ. 32 και ελληνική μετάφραση (Μπ. Λυκούδη, εκδόσεις Παπαζήση), σ. 67: «Η άφαίρεση του Κράτους ως τέτοιον εμφανίζεται μόνο στή σύγχρονη εποχή επειδή άκριβώς και ή άφαίρεση τής ιδιωτικής ζωής εμφανίζεται μόνο στή σύγχρονη εποχή. Η άφαίρεση του πολιτικού κράτους είναι προϊόν σύγχρονο».

26. Βλέπε J. O'Malley, εισαγωγή σε: *Karl Marx, Critique of Hegel's «Philosophy of Right»*, σ. XIVIII.

27. Για όλα τά θέματα άντι άλλων, Sh. Avineri, ..., ό.π., 50-54 και J. O'Malley, ό.π., σ. X/V - X/VIII.

Η άντικειμενική αυτή ένότητα κοινωνίας και πολιτικού Κράτους διασπάται με τήν καθιέρωση του κοινωνικού καταμερισμού τής εργασίας, τήν ιδιωτικοποίηση τής ιδιοκτησίας και, γενικότερα, τήν ανάπτυξη τής οικονομίας τής αγοράς. Ό δημόσιος τομέας αρχίζει να διαφοροποιείται από μόνος του, ως αναγκαία συνέπεια τής χειραφέτησης του ατόμου από τίς ποικίλες προσωπικές και συντεχνιακές εξαρτήσεις τής φεουδαρχικής κοινωνίας. Η ατομική οικονομική δραστηριότητα χειραφετείται σε σχέση με τήν κοινοτική οργάνωση, και κάθε πολιτικός ή συντεχνιακός περιορισμός πάνω στήν ιδιοκτησία καταργείται.

Η άντικειμενικότητα του Κράτους

Άπό τά πρώτα πολιτικά του δοκίμια ό Χέγκελ διαπιστώνει ότι ή κοινωνία τής αγοράς είναι γεμάτη άντιθέσεις και άνταγωνισμούς και ότι περικλείει δυνάμεις κεντρόφυγες και άνεξέλεγκτες.²⁸ Διαβλέπει ότι οι σχέσεις οι βασισμένες στήν ατομική ιδιοκτησία και τήν οικονομική ελευθερία δέν είναι σε θέση, λόγω του τυφλού άνταγωνισμού τών ιδιοκτητών, να εξασφαλίσουν από μόνες τους τήν ένότητα του κοινωνικού χώρου και να δημιουργήσουν αυτόματα μία όρθολογική κοινωνική οργάνωση. Γι' αυτό και πιστεύει πως μόνο μία δύναμη έξωτερική, ξένη προς τήν ιδιωτική-άστική κοινωνία που σπαράσσεται από άντιθέσεις, μπορεί να εξασφαλίσει τήν κοινωνική συνοχή και να ένσωματώσει τά άνταγωνιζόμενα άτομα σε μία ουσιαστική ένότητα. Και ή δύναμη αυτή δέν μπορεί κατά τόν Χέγκελ να είναι άλλη από τό Κράτος νοούμενο ως κάτι «τό όρθολογικό καθ' έαυτό και για τόν έαυτόν του».

Τό Κράτος κατά συνέπεια είναι ένας θεσμός του όποιου ή αναγκαιότητα προκύπτει από τή φύση και τή λειτουργία τής ιδιωτικής-άστικής κοινωνίας. Η «όλοκληρωτική» μάλιστα μορφή που παίρνει στήν πολιτική θεωρία του Χέγκελ δικαιολογείται από τήν άνταγωνιστική δομή τής κοινωνίας αυτής.²⁹ Θά ήταν όμως λάθος εάν ή θεωρία του έρμηνευόταν ως έλεγεια για τήν κρατική παντοδυναμία. Έστω και αν οι απόψεις του χρησίμευσαν ένίοτε ως θεωρητική αναφορά όλοκληρωτικών καθεστώτων, τό πολιτικό του σύστημα, συνολικά κρινόμενο, κάθε άλλο παρά άρνηση τής προσωπικής ελευθερίας και τής κοινωνικής αυτοδυναμίας μπορεί να θεωρηθεί.³⁰ Τέτοια παρανόηση

28. Βλέπε σχετικά τή μελέτη του G. Lukács, *The Young Hegel*, (Merlin Press, London 1975), ιδίως σελ. 319-337 και 448-464 καθώς και H. Marcuse, ό.π., σ. 123-129, Sh. Avineri, σ. 86-104, B. Bourgeois, ό.π., σ. 62-81.

29. Τήν έρμηνεία αυτή τών πολιτικών κεμένων του Χέγκελ υποστηρίζουν ιδιαίτερα ό H. Marcuse, ό.π., σ. 216-218, 244-246, 258-261 και Avineri, ό.π., σ. 98-104, καθώς και Er. Bloch, *Subjekt - Objekt*, ό.π., σ. 238-239, και Κ. Παπαϊοάννου, *Hegel et Marx*, ό.π., σ. 16-21.

30. Για τό θέμα αυτό βλέπε αναλυτικότερα, H. Marcuse, ό.π., 436-464, Sh. Avineri, ό.π., σ. 239-241 Contra, Erick Weil, *Hegel et l'Etat*, (Paris, J. Vrin, 1970) ό όποιος στο έργο του αυτό - πέντε διαλέξεις που έδωσε κατά καιρούς - προσπαθεί να άποδείξει ότι ό Hegel υπήρξε θεωρητικός του όλοκληρωτικού ή άυταρχικού κράτους. Βλ. ακόμη σχετικά τίς διάφορες έρμηνείες του έργου του Hegel από σύγχρονους διανοητές, στο βιβλίο του Joseph Juszczak, *L'anthropologie de Hegel à travers la pensée moderne* (éd. Anthropos, 1977).

είναι δυνατόν νά γεννηθεί μόνο ἂν τό ἔργο τοῦ Χέγκελ ἐξετασθεῖ ἀποσπασματικά χωρίς ἀναφορά στό σύνολο τοῦ συστήματός του, καί ἀποκοπεί ἀπό τή διαλεκτική λογική πού τό διατρέχει. Ὁ Χέγκελ μιλώντας γιά τό Κράτος εἶχε ὑπόψη του κυρίως τήν ἀστική κοινωνία, καί ἂν πρότυπό του εἶχε τό Κράτος τῆς Ἀθήνας δέν ἔπαψε οὔτε στιγμή νά ἐξετάζει τά φαινόμενα ἐντάσσοντάς τα στή διαδικασία ἑνός διαρκούς ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Ἡ διαλεκτική σκέψη τόν ὀδήγησε στή σύλληψη μιᾶς κρατικῆς ἐνότητας πού περιέχει στοιχεῖα τά ὁποῖα ἀρνοῦνται μέν τήν αὐτοδυναμία τοῦ ἀτόμου ἀλλά καί στοιχεῖα πού ταυτόχρονα τήν ἐπιβεβαιώνουν, τήν ἐνισχύουν καί τήν ὀλοκληρώνουν.

Ἡ πολιτική φιλοσοφία τοῦ Χέγκελ ἀπομακρύνεται βέβαια ἀπό τή φιλελεύθερη ἀντίληψη τοῦ Κράτους, στήν ὁποία ὁ γερμανός φιλόσοφος προσάπτει ὅτι μετέτρεψε τό Κράτος σέ ἀπλό ὑπηρετή τοῦ ἀτόμου, καί ὅτι ταύτισε τό κράτος μέ τήν ἰδιωτική κοινωνία. Καί τονίζει ὅτι «ὅταν τό Κράτος συγγέεται μέ τήν ἰδιωτική ἀστική κοινωνία, ὅταν προορισμός του γίνεται ἡ μέριμνα γιά τήν ἀσφάλεια καί προστασία τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, τότε τό συμφέρον τῶν ἀτόμων ὡς ἰδιωτῶν γίνεται ὁ τελικός σκοπός γιά τόν ὁποῖο τά ἄτομα συνενώθηκαν γιά νά σχηματίσουν Κράτος». ³¹ Τό Κράτος ὁμως δέν εἶναι δυνατόν νά ὀρισθεῖ ἀποκλειστικά σέ ἀναφορά πρὸς τά ἄτομα καί τά συμφέροντά τους. Σκοπός του εἶναι νά ἀνυψώσει τίς ὑποκειμενικές θελήσεις τῶν ἰδιωτῶν σέ μιᾶ ἐνότητα ἀντικειμενική, νά ἐνσωματώσει τό ἰδιαίτερο στό καθολικό, καί νά ἐπιτύχει τήν ἀρμονική σύζευξη τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου μέ τίς ἀξιώσεις τῆς ὀλότητας. ³²

Γιά τόν ἐκπρόσωπο τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ ἡ ἰδιωτική-ἀστική κοινωνία δέν μπορεῖ ἐπομένως νά γίνει αὐτοσκοπός οὔτε νά προσδιορίσει τούς σκοπούς τοῦ Κράτους, ὑποτάσσοντας τήν κρατική δραστηριότητα στίς δικές της ἰδιωτικές ἐπιδιώξεις. Μιά τέτοια σύγχυση εἶναι ἐντούτοις κοινή στίς θεωρίες τοῦ φυσικοῦ δικαίου, οἱ ὁποῖες, ταυτίζοντας ὅπως εἶδαμε πολιτική καί ἀστική κοινωνία, ἀνήγαγαν τήν πρώτη στή δεύτερη. Ὁ Χέγκελ, ἀντίθετα, θά ὑποστηρίξει: «ἐάν τό Κράτος παρουσιασθεῖ ὡς ἐνότητα διαφόρων προσώπων, ἐνότητα πού δέν εἶναι παρά μιᾶ ἀπλή ἐνωση, τότε αὐτό πού πράγματι ἐννοεῖται μ' αὐτόν τόν ὄρο εἶναι μόνο ἡ ἰδιωτική ἀστική κοινωνία. Πολλοί σύγχρονοι συνταγματολόγοι ὥστόσο δέν κατάφεραν νά διατυπώσουν ἄλλη θεωρία γιά τό Κράτος ἐκτός ἀπ' αὐτήν». ³³

Ἐνώ γιά τούς θεωρητικούς τοῦ «κοινωνικοῦ συμβολαίου» τό Κράτος εἶναι προῖόν κοινῆς συμφωνίας ἀνεξαρτήτων καί ἴσων ἀτόμων, δημιούργημα τῆς ὑποκειμενικῆς τους θέλησης, (τά ἄτομα ὡς ἰδιώτες ὑπάρχουν λογικά πρὶν ἀπό τό Κράτος, γι' αὐτό καί οἱ ἀτομικές θελήσεις ἀποτελοῦν τήν ἀφετηρία, τό θεμέλιο τῆς φιλελεύθερης οἰκοδόμησής τοῦ Κράτους), γιά τόν Χέγκελ, ἀντίθετα, τό Κράτος ἀντιπροσωπεύει μιᾶ ἀναγκαῖα ἀντικειμενική κατάσταση, μιᾶ ἐνότητα ἀνε-

31. Hegel, *Grundlinien...*, παρ. 258 παρ.

32. Βλέπε Κ. Löwith, *Von Hegel* (δ.π.), σ. 293-298 καί R. Derathé, παρουσίαση τῆς *Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου* στά γαλλικά, δ.π., σ. 28.

33. Hegel, *Grundlinien...* παρ. 182, προσθήκη

Δ.Ν.ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ

Μίλτος Σαχτούρης
ἄνθρωποι — χρώματα
ζῶα — μηχανές

Η ΑΚΜΗ ΤΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΝΩΣΗ»
ΓΡΗΓ. ΑΥΞΕΝΤΙΟΥ 26, ΙΑΙΣΙΑ, ΤΗΛ. 7794879

κυκλοφορεῖ

ἀντιθέσεις

Πολιτικό Περιοδικό

Π. Ἀντερσον, Ὁ Δυτικός Μαρξισμός ■ Ρ. Μπάρο, Ἡ Ἐναλλακτική Λύση ■ Σ. Μπετελέμ, «Ὁ» Μαρξισμός δέν ὑπάρχει ■ Γ. Ἀνδρεάδης, Γιά τόν Σάρτρ ■ Γ. Ἀντωνίου, Ἡ ἄρρωστη ἰατρική ■ Μ. Γλέζος, Τό Συνέδριο τῆς ΕΔΑ ■ Δ. Δέψης, Γιά τήν τρομοκρατία ■ Π. Εὐθυμίου, Ἡ ἐκλογή Προέδρου ■ Α. Ζεμπίλας, Ἡ ἀποχώρηση τῶν 400 ■ Α. Ζεμπίλας, Ἡ Σοβιετική παρουσία στήν Ἀφρική ■ Ε. Μανώλογλου, Γ. Παπαγιανόπουλος, Κοινή Ἀγορά καί τρομοκρατία ■ Α. Παπᾶς, Περί ΑΚΟΕ καί συναφῶν θεμάτων ■ Κ. Ριζίτης, Τά ἀδιέξοδα τοῦ τύπου στήν Ἑλλάδα ■ Α. Στάγκος, Γιά τήν κρίση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀριστερᾶς ■ Τό ἱστορικό τῆς συνεργασίας ΕΔΑ-Β' Πανελλαδική-Σ.Π.-ἀνεξάρτητοι ■

ξάρτητη από τις υποκειμενικές θελήσεις των ατόμων, ή οποία στην ανάγκη επιβάλλεται και ενάντια στις θελήσεις αυτές. Η ιδέα του Κράτους «κοινωνικό συμβόλαιο» αντικαθίσταται από την ιδέα του Κράτους ενότητα αντικειμενική: «Τό Κράτος δέν βασίζεται καθόλου σέ κάποιο συμβόλαιο, πού δεσμεύει καθένα μέ όλους και όλους μέ τόν καθένα, ή, κατά τρόπο αμοιβαίο, τό άτομο μέ τήν κυβέρνηση· ή καθολική θέληση του όλου δέν είναι ή ρητή θέληση των ατόμων αλλά ή απόλυτη καθολική θέληση, ή οποία επιβάλλεται στα άτομα από μόνη της και για τόν έαυτό της».^{33α}

Ο Χέγκελ απορρίπτει τήν πρωταρχικότητα τής ιδιωτικής άστικής κοινωνίας έναντι του Κράτους και υποτάσσει τήν ύπαρξή της στον όρθολογισμό και τήν αυταξία του Κράτους: «Αλέναντι στή σφαίρα του ιδιωτικού δικαίου και τής ιδιωτικής εθιμορρύθμισης, δηλαδή στή σφαίρα τής οικογενειακής άστικής κοινωνίας, τό Κράτος είναι από τή μιά μεριά έξωτερική αναγκαιότητα και δύναμη υπέρτερη. Η φύση του είναι τέτοια ώστε οί νόμοι και τά συμφέροντα τής οικογενείας και τής ιδιωτικής-άστικής κοινωνίας είναι υποταγμένα σ' αυτό και έξαρτώνται άπ' αυτό. Από τήν άλλη μεριά όμως, τό Κράτος άποτελεί τόν εγγενή σκοπό τους, και άντλεί τή δύναμή του από τήν ένότητα του δικού του τελικού καθολικού σκοπού και των ιδιαίτερων συμφερόντων των ατόμων, ένότητα πού εκφράζεται στην άρχή: τά άτομα έχουν αλέναντι στο Κράτος καθήκοντα στον ίδιο βαθμό πού έχουν και δικαιώματα».³⁴

Τό χεγκελιανό κράτος, παρατηρεί εύστοχα ο γάλλος φιλόσοφος Henri Lefebvre σέ πρόσφατη σχετικά εργασία του για τό Κράτος, «βρίσκεται μέσα στην κοινωνία, είναι πανταχού παρόν, και παρ' όλα αυτά τήν έξουσιάζει έδρευοντας πάνω άπ' αυτήν. Χωρίς τό κράτος, τά διάφορα στοιχεία τής κοινωνίας θά διαλύονταν, τά μέλη της θά άποδιαρθρώνονταν. Τό Κράτος συνέχει τό διάχυτο όρθολογισμό πού ένυπάρχει, σκορπισμένος σέ διάφορα στοιχεία τής κοινωνίας, ένώ βρίσκεται έξω άπ' αυτήν και πιο πάνω άπ' αυτήν. Τήν στεφανώνει έξουσιάζοντάς την, συγκεντρώνοντας τόν όρθολογισμό σ' ένα μόνο σημείο».^{34α}

Η αυτοτέλεια του χεγκελιανού κράτους έναντι τής ιδιωτικής κοινωνίας είναι σχετική. Εάν τό Κράτος τίθεται ως τρίτη δύναμη πάνω από τά ιδιωτικά συμφέροντα, σκοπός του δέν είναι νά τά έξουδετερώσει αλλά νά καταστήσει τήν προστασία τους ούσιαστική και άποτελεσματική. Θά ήταν άλλωστε άδιανόητο νά επιβληθεί μιά πολιτική τάξη τής οποίας επιδίωξη θά ήταν ή άρνηση τής άτομικής άυτονομίας. Βασική άρχή του χεγκελιανού κράτους είναι ή ένσωμάτωση τής ιδιαίτερης θέλησης σέ μιά αντικειμενική και καθολική ένότητα.³⁵ Κράτος είναι ή άποτελεσματική πραγματικότητα τής έλευθερίας, ή σύνθεση υποκειμενικής και αντικειμενικής έλευθερίας.³⁶

Αυτό άκριβώς πού χαρακτηρίζει τό σύγχρονο Κράτος και τό κάνει νά διακρίνεται από τούς προγενέστερους τύπους Κρατών είναι ή πλήρης ανάπτυξη και προστασία τής υποκειμενικής έλευθερίας. Η άνυπέροβλη δύναμή του έγκειται στο ότι επέτρεψε στην

υποκειμενικότητα νά αναπτυχθεί μέχρι τά άκρότατα όρια τής αυθύπαρκτης άτομικότητας και «έφερε ταυτόχρονα τήν υποκειμενικότητα πίσω στην ούσιαστική ένότητα» (...) «διατήρησε έτσι τήν ένότητα μέσα στην άρχή τής υποκειμενικότητας».³⁷ Άλλωστε ο Χέγκελ όχι μόνο δέν άδιαφορεί για τήν προσωπική έλευθερία αλλά επιπλέον τήν τοποθετεί στο επίκεντρο τής πολιτικής του φιλοσοφίας: «στην πραγματικότητα τό άτομικό συμφέρον δέν πρέπει ούτε νά άγνοείται ούτε άκόμη νά καταπατείται αλλά νά έναρμονίζεται προς τό καθολικό συμφέρον. Έτσι ώστε και τό ένα και τό άλλο νά διατηρούνται».³⁸

Συμπεράσματα

Ο Μαρκοϋζε, στο συμπέρασμα του σημαντικού έργου του *Reason and Revolution* με υπότιτλο «Χέγκελ και ή γένεση τής κοινωνικής θεωρίας», σημειώνει ότι ο Χέγκελ δέν εμπιστεύεται τό κράτος παρά μόνο στο μέτρο πού είναι όρθολογικό, όταν δηλαδή διασφαλίζει και έννοει τήν άτομική έλευθερία και τήν κοινωνική δραστηριότητα των ανθρώπων.³⁹ Η προστασία τής άτομικής έλευθερίας άποτελεί για τόν Χέγκελ κριτήριο όρθολογικής όργάνωσης του κράτους.

Η πραγματοποίηση επομένως του όρθου λόγου, ως στοιχείου έξουσίας και σινοχής τής ανταγωνιστικής άστικής κοινωνίας, συντελείται σέ πλαίσια ιστορικά καθορισμένα, συνδέεται κυρίως μέ τήν εμφάνιση του Κράτους-Έθνους: «Ο όρθολογισμός συναντά έδώ τήν ιστορία, ο λόγος υφίσταται τή δοκιμασία συγκεκριμένων ιστορικών γεγονότων».⁴⁰ Τό χεγκελιανό κράτος δέν αντιπροσωπεύει τό μοντέλο του κράτους γενικά, και δέν πρέπει νά ληφθεί ως ο άφηρημένος τύπος του κράτους, ή κάθε μορφής κράτους, αλλά ως γενικός και άφηρημένος τύπος του σύγχρονου και μόνο κράτους, του άστικού.⁴¹

Αυτό σημαίνει ότι τά διάφορα στοιχεία πού τό συγκροτούν και τό χαρακτηρίζουν είναι στενά δεμένα μέ τήν ύπαρξη και ανάπτυξη τής ιδιωτικής-άστικής κοινωνίας. Ο όρθολογισμός του και ή σχετική του άυτονομία είναι συνέπεια του ανταγωνισμού και τής άναρχίας πού επικρατεί στην κοινωνία ιδιωτών. Η μορφή του και ή σχέση του μέ τήν κοινωνία είναι συνάρτηση των μεταμορφώσεων τής ίδιας τής κοινωνίας. Ο σχετικός χωρισμός (πολιτικού) κράτους και (ιδιωτικής-άστικής) κοινωνίας είναι όρος ύπαρξης και άναπαραγωγής κάθε μιάς από τις δύο αυτές οντότητες. Η αντίθεσή τους είναι όρος τής ένότητας τους.

Μάταια σοφοί νομοθέτες άγωνίζονται νά καταργήσουν τό χωρισμό αυτό μέ μέτρα μεταρρυθμιστικού χαρακτήρα πού επιβάλλονται από τά πάνω, και χωρίς νά άγγίζουν τήν ούσία και τή φύση των ιδιωτικών άστικών σχέσεων. Μάταια δραματιστές ή άπολογητές μιάς άλλης κοινωνίας φαντάζονται ότι άρκεί μιά τα-

37. Idem, παρ. 260.

38. Idem, παρ. 261. Στην πολιτική φιλοσοφία του Hegel «ούτε τό καθολικό άξίζει και μπορεί νά εκπληρωθεί χωρίς τό ιδιαίτερο συμφέρον και τήν ιδιαίτερη θέληση, ούτε τά άτομα μπορούν νά ζήσουν ως απλά, ιδιωτικά πρόσωπα, χωρίς ταυτόχρονα νά θέλουν συνειδητά τό καθολικό» (παραγρ. 260).

39. H. Marcuse, ό.π., σ. 436.

40. Στο ίδιο.

41. H. Lefebvre, ό.π., σ. 160.

33α. Hegel, Προπαιδευτική φιλοσοφία, παρ. 58.

34. Hegel, Grundlinien ... παρ. 261.

34α. Henri Lefebvre. *De l'Etat*, ό.π., σ. 2, σ. 158.

35. Derathé..., ό.π., σ. 28.

36. Hegel..., Grundlinien ... παρ. 260 και προσθήκη.

ξική αλλαγή στο φορέα της κρατικής εξουσίας, μιά αλλαγή της πολιτικής βούλησης για ν' ανατραπεί ή παλαιά σχέση κράτους και κοινωνίας.

Η αποκατάσταση της χαμένης από την εποχή ιδίως της αστικής επανάστασης ενότητας πολιτικού κράτους και ιδιωτικής κοινωνίας δεν είναι βέβαια υπόθεση του αντικειμενικού πνεύματος, ούτε είναι δυνατόν νά πραγματοποιηθεί στους κόλπους του ίδιου του κράτους, όπως πίστευε ο Χέγκελ. Η προσέγγιση κράτους και κοινωνίας εξαρτάται από τις αλλαγές που συντελούνται στην παραγωγική δραστηριότητα των ανθρώπων και ιδίως στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας, καθώς και από τις εξελίξεις που καταγράφονται στο πεδίο των κοινωνικών και πολιτικών ανταγωνισμών, που αναπτύσσονται στους κόλπους και της κοινωνίας και του κράτους.

Στήν κατανόηση της αναγκαίας αυτής σχέσης, σέ πρώτη τουλάχιστον γνωστική προσέγγιση, συνέβαλε αναμφισβήτητα και ο Χέγκελ. Μόνο πού η εισφορά του σταμάτησε εκεί. Ύπηρξε έλλιπής και άτελής διότι, μεταξύ των άλλων, ανέθεσε τή λύση του προβλήματος σέ δυνάμεις φανταστικές και μυθικές.

Στους μαθητές του εναπόκειται νά συνεχίσουν και ολοκληρώσουν τό έργο του χρησιμοποιώντας τόν πυρήνα της διαλεκτικής λογικής του, και αναζητώντας τό μυστικό της πολιτικής κοινωνίας στήν «κριτική της πολιτικής οικονομίας». Ο τρόπος αυτός γνωστικής ενέργειας επρόκειτο νά αποκαλύψει ότι ή μορφή του πολιτικού κράτους δεν εξαρτάται τόσο από την ανταγωνιστική σχέση ιδιωτών παραγωγών ή «έστω από την ανταγωνιστική σχέση ατομικών παραγωγών ή κατόχων έμπορευμάτων»,⁴² αλλά από τις ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ του κεφαλαίου και της εργασίας, από την πολύπλοκη διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου, νοουμένης όμως ως διαδικασίας πού έμπεριέχει κοινωνικές συγκρούσεις και ταξικές αντιπαράθεσεις.

Όποιαδήποτε κι αν υπήρξε πάντως ή θεωρητική ανακάλυψη αυτών πού θέλησαν νά ξεκόψουν οριστικά από την ιδεαλιστική παράδοση της γερμανικής ιδεολογίας, και όποια κι αν ήταν ή σχέση της σκέψης του Μάρξ μ' εκείνη του Χέγκελ, γεγονός παραμένει ότι ο χωρισμός κράτους και κοινωνίας αποτελεί σταθερό σημείο της πολιτικής θεωρίας ακόμη και του ώριμου Μάρξ. Η σύλληψη από τό συγγραφέα του *Κεφαλαίου* της έννοιας «του ταξικού κράτους» δεν καταργεί τόν χωρισμό αυτό, διότι οί ταξικοί άγώνες αναπτύσσονται στο έσωτερικό και διαμέσου «αντικειμενικών σχέσεων ή δομών», από τις όποιες δοκιμάζονται αλλά και τις όποιες δοκιμάζουν. Ο Μάρξ είδε την διάσπαση κράτους και κοινωνίας ως «πραγματικότητα αντικειμενική» ή όποια αποτελεί προϊόν καθορισμένου τρόπου παραγωγής, και ή όποια έχει ως αποτέλεσμα νά κάνει τό κράτος αυτό νά εμφανίζεται ως κράτος κατ' έξοχήν πολιτικό. Άλλά όλα αυτά είναι μιά έντελώς άλλη ιστορία, πού ξεφεύγει από τά όρια του παρόντος.

42. Για νά θυμηθοῦμε μιά σύγχρονη όρολογία πού χρησιμοποιήθηκε πολύ τελευταία, ιδίως στήν Γερμανία, βλέπε κριτική παρουσίαση της θέσεως αυτής, στήν εισαγωγή «Κράτος και κεφάλαιο» των John Holloway και Sol Picciotto, στο συλλογικό έργο *State and Capital, A marxist debate* (E. Arnold, έκδ. 1978).

43. N. Poulantzas, «Preliminaires à l'étude de l'Hégémonie dans l'État», σέ *Les Temps Modernes*, 1965, σ. 872.

Κυκλοφορεί

Άντώνης Μπριλλάκης

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ

- ιστορική διαδρομή
- κρίση
- προοπτικές

●
Εξάντας

Ίωάννης Πεσμαζόγλου

ΕΛΛΑΔΑ
ΚΑΙ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

Έπιμέλεια: Βιργινία Τσουδερού
ΟΙ ΑΜΒΛΩΣΕΙΣ, ΤΟ ΧΑΠΙ
ΚΑΙ Ο
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΥΡΩΠΗ

ΔΥΟ ΣΗΜΑΝΤΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

στis εκδόσεις «ΗΡΙΔΑΝΟΣ»

Λ. Μνιάτσκο

Το
καθυστερημένο
ρεπορτάζ

Ηριδανός

Έρνοτ

Φίσερ

Το σοσιαλιστικό
όνειρο

Αναμνήσεις και Στοιχοισμοί

Ηριδανός

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΗΡΙΔΑΝΟΣ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 1 ΤΗΛ. 36.17.942 - 36.01.108

Heft 1

hpö

Hefte für
Politische
Ökonomie

Michael Funke Wirtschaftskrise und Wirtschaftspolitik
Johannes D. Hengstenberg /
Margaret A. Fay Kuppelproduktion und «negative Arbeitswerte»
Lars Mjølhus Some London Controversies in the Theory of Value
Aristophanis Dimitakis Ein mathematischer Beitrag zur Theorie
der Produktionspreise

Κ. Χ. ΜΥΡΗΣ
αμήχανον τέχνημα
και
παράβαση

χρονικό
ή μεγάλη άγρυπνία
ιθαγένεια

ΣΕ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ
ΚΑΙ ΓΙΑ ΠΡΩΤΗ ΦΟΡΑ ΤΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ
ΠΟΥ ΑΦΗΣΑΝ ΕΠΟΧΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΝΩΣΗ»
ΓΡΗΓ. ΑΥΞΕΝΤΙΟΥ 26, ΙΛΙΣΙΑ, ΤΗΛ. 7794879

ΛΟΥΙ ΑΛΤΟΥΣΕΡ

‘Η τεράστια θεωρητική επανάσταση του Μάρξ

μετάφραση: ‘Αγγελος ‘Ελεφάντης

Μπορούμε τώρα να ξαναγυρίσουμε στο παρελθόν για να συλλάβουμε το μέτρο της διαφοράς που χωρίζει τον Μάρξ από τους προγενέστερους του και το αντικείμενό του από το δικό τους.

Στό εξέξ θα εγκαταλείψουμε το θέμα της ανθρωπολογίας που, στην Πολιτική Οικονομία, λειτούργησε για να θεμελιώσει την *οικονομική* φύση των οικονομικών φαινομένων (μέ βάση τη θεωρία του Homo oeconomicus) και συνάμα για να δικαιώσει την ύπαρξή τους *στόν* *ομοιογενή χώρο* (έσρpace) *ένός* *δεδομένου*. Βγάζοντας από τη μέση το «δεδομένο» της ανθρωπολογίας θα παραμείνει εκείνος ακριδώς ο χώρος που μάς ενδιαφέρει. Τί του συμβαίνει, τί συμβαίνει στό ίδιο του τό είναι, ώστε να μή μπορεί πλέον να στηριχτεί σέ μία κάποια ανθρωπολογία; Ποιά αποτελέσματα προσιδιάζουν σ’ αυτήν την ανεπάρεκτα;

‘Η Πολιτική Οικονομία στοχαζόταν τά οικονομικά φαινόμενα ώσάν κι αυτά να αναδύονταν από ένα επίπεδο χώρο, ένα χώρο όπου βασιλεύει κάποιο είδος μηχανικής αιτιότητας μεταβατικής (transitive). Ένα

είδος αιτιότητας όπου ή αίτια εξαντλείται στην ακολουθία των αποτελεσμάτων της· τέτοια που ή αναγκαιότητα της ένυπαρξίας της να μπορεί να νοηθεί όλοσχερως στην ακολουθία ενός δεδομένου. ‘Η όμοιογένεια του ένλόγω διαστήματος, ό επίπεδος χαρακτηρισ της, ή ιδιότητά του ως δεδομένου, ό τύπος της γραμμικής του αιτιότητας: ίδού οί ανάλογοι θεωρητικοί καθορισμοί που συνιστούν τή δομή μιάς θεωρητικής προβληματικής ως συστήματος. Δηλαδή ενός ορισμένου τρόπου μέ τον οποίο μπορούμε να συλλάβουμε τό αντικείμενό της και ταυτόχρονα (διά μέσου της ίδιας προβληματικής) να του θέσουμε συγκεκριμένα έρωτήματα ως προς τό είναι του, προεξοφλώντας πάντοτε τή μορφή των απαντήσεών της (τό σχήμα της μέτρησης): μέ δύο λόγια μιά προβληματική έμπειριστική. ‘Η θεωρία του Μάρξ αντιτίθεται ριζικά σ’ αυτήν τήν αντίληψη. ‘Όχι πώς είναι ή «άντιστροφή» της: είναι άλλη, θεωρητικά άσχετη προς τήν έμπειριστική προβληματική, άρα σέ ρήξη μαζί της. Δεδομένου ότι ό Μάρξ όρίζει τό οικονομικό *μέ τήν έννοιά του*, άν προσωρινά θελήσουμε να εικονίσουμε τή σκέψη του μέ τή μεταφορική εικόνα του χώρου, τά οικονομικά φαινόμενα μάς τά παρουσιάζει όχι μέσα στην άπειρότητα ενός ομοιογενούς και επίπεδου χώρου, αλλά μέσα σέ μιά *περιοχή* καθορισμένη από μιά περιοχική (regionale) δομή που κι αυτή έγγράφεται σ’ ένα συγκεκριμένο τόπο (μέρος) μιάς καθολικής δομής. ‘Άρα ό χώρος της δομής στόν Μάρξ είναι σύνθετος και σέ βάθος που κι αυτός έγγράφεται σ’ έναν άλλο χώρο σύνθετο και σέ βάθος.

‘Ας εγκαταλείψουμε όμως τή μεταφορική εικόνα

*Τό κείμενο αυτό είναι απόσπασμα από τό συλλογικό έργο των Althusser, Balibar, Establet, Rancère και Macherey, Lire le Capital, ‘Εκδόσεις Maspero, Paris 1965.

του χώρου διότι οι ἀρετές του εξαντλούνται με την προηγούμενη αντιπαράθεση. Πράγματι, τὰ πάντα εξαρτώνται από τή φύση τῆς βαθύτητας, ἢ γιά νά μιλήσουμε με ἀυστηρότερους ὁρους, ἀπό τή φύση τῆς *συνθετότητας* του χώρου. Τό νά ὀρίζονται τὰ οἰκονομικά φαινόμενα με τήν ἔννοιά τους σημαίνει νά ὀρίζονται με τήν ἔννοια τῆς συνθετότητας του χώρου, δηλαδή, με τήν ἔννοια τῆς δομῆς (καθολικῆς) του τρόπου παραγωγῆς, στό βαθμό πού ἡ δομή του τρόπου παραγωγῆς καθορίζει τήν (περιοχική) δομή, τήν συγκροτούσα σέ οἰκονομικά ἀντικείμενα καί καθορίζουσα τὰ φαινόμενα τῆς συγκεκριμένης περιοχῆς πού τοποθετεῖται σέ ἕνα συγκεκριμένο τόπο τῆς δομῆς του ὅλου. Στό καθαυτό οἰκονομικό ἐπίπεδο ἡ συγκροτούσα καί καθορίζουσα τὰ οἰκονομικά ἀντικείμενα *δομή* εἶναι ἡ ἀκόλουθη: ἐνότητα τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων/σχέσεων παραγωγῆς. Ἡ ἔννοια τῆς δομῆς παραγωγικές δυνάμεις/σχέσεις παραγωγῆς δέν μπορεῖ νά ὀριστεῖ ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἔννοια τῆς καθολικῆς δομῆς του τρόπου παραγωγῆς.

Ἡ ἀπλή αὐτή ἐπισημάνση τῶν θεμελιακῶν θεωρητικῶν ἐνοιῶν του Μάρξ, ἡ ἔνταξή τους στήν ἐνότητα ἑνός συνεκτικῶν θεωρητικῶν λόγου (discours) συνεπάγεται μεμιάς ὀρισμένες σημαντικές συνέπειες.

Ἡ πρώτη: Τό οἰκονομικό δέν εἶναι δυνατό νά διαθέτει τήν ποιότητα ἑνός *δεδομένου* (του ἄμεσα ὄρατου, παρατηρήσιμου κ.λπ.), διότι ἡ πιστοποίησή του συνείρει τήν ἔννοια τῆς οἰκονομικῆς δομῆς, ἡ ὁποία, με τή σειρά της, συνείρει τήν ἔννοια του τρόπου παρα-

**Στό οἰκονομικό ἐπίπεδο
ἡ συγκροτούσα καί καθορίζουσα
τὰ οἰκονομικά ἀντικείμενα
δομή
εἶναι ἡ ἐνότητα παραγωγικῶν
δυνάμεων / σχέσεων παραγωγῆς**

γωγῆς (τὰ διάφορα ἐπίπεδά του καί τίς προσιδιάζουσες συναρθρώσεις του), διότι, ἐπομένως, ἡ πιστοποίηση του οἰκονομικῶν προϋποθέτει τήν κατασκευῆ τῆς ἔννοιάς του. Ἡ ἔννοια του οἰκονομικῶν πρέπει νά κατασκευαστεῖ γιά κάθε τρόπο παραγωγῆς, ὅπως ἐπίσης πρέπει νά κατασκευαστεῖ καί ἡ ἔννοια τῶν ἄλλων «ἐπιπέδων» πού ἀνήκουν στό δοσμένο τρόπο παραγωγῆς: τό πολιτικό, τό ἰδεολογικό κ.λπ. Ὁλόκληρη, λοιπόν, ἡ οἰκονομική ἐπιστήμη, ὅπως καί κάθε ἐπιστήμη, εἶναι μετέωρη καί συναρτᾶται με τήν κατασκευῆ τῆς ἔννοιας του ἀντικειμένου της. Με τήν προϋπόθεση αὐτή καμιά ἀντίφαση δέν ὑπάρχει ἀνάμεσα στή θεωρία τῆς Οἰκονομίας καί τή θεωρία τῆς Ἱστορίας. Ἀντίθετα, ἡ θεωρία τῆς οἰκονομίας εἶναι μιά περιοχῆ πού ὑπάγεται στή θεωρία τῆς Ἱστορίας, ἐννοεῖται χωρίς ἱστορικό, χωρίς ἐμπειριστικό περιεχόμενο, ὅπως μᾶς δόθηκε ἡ δυνατότητα νά τή σχε-

διάσουμε στά προηγούμενα.¹ Καί ὅπως κάθε «ἱστορία» πού δέν θά ἐπεξεργαζόταν τήν ἔννοια του ἀντικειμένου της, ἀλλά θά ἰσχυριζόταν ὅτι τό «διαβάσει» με ἄμεσο τρόπο στό ὄρατό «πεδίο» τῶν ἱστορικῶν φαινομένων, εἴτε τό θέλει εἴτε ὄχι, διατηρεῖ τήν κηλίδα του ἐμπειρισμοῦ, κατά τόν ἴδιο τρόπο, κάθε «πολιτική οἰκονομία» πού, θά ἤθελε, χωρίς νά κατασκευάζει τήν ἔννοια του ἀντικειμένου της, νά πάει «κατευθείαν» στά ἴδια τὰ πράγματα», δηλαδή στό «συγκεκριμένο» ἢ τό «δεδομένο», εἴτε τό θέλει εἴτε ὄχι, θά παρέμενε πιασμένη στό δίκτυα τῆς ἰδεολογίας του ἐμπειρισμοῦ, κάτω ἀπό τή μόνιμη ἀπειλή τῆς ἀναβίωσης τῶν ἀληθινῶν τῆς «ἀντικειμένων»: δηλαδή τῶν ἀντικειμενικῶν τῆς στόχων (εἴτε πρόκειται γιά τό ἰδεώδες του κλασικοῦ φιλελευθερισμοῦ, εἴτε κάποιου «ἀνθρωπισμοῦ» τῆς ἐργασίας, ἄς ποῦμε σοσιαλιστικοῦ).

Ἡ δεύτερη: Ἄν τό πεδίο τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων δέν διαθέτει πιά τήν ὁμοιογένεια ἑνός ἐπιπέδου ἀπειρου δικαιωματικά, τὰ ἀντικείμενά του δέν εἶναι πλέον παντοῦ καί πάντοτε ὁμοιογενῆ μεταξύ τους, ἐπομένως, δέν εἶναι ἐπιδεκτικά συγκρίσεων καί *μετρήσεων* με ὁμοιόμορφο τρόπο. Ὡστόσο, καθόλου δέν ἀποκλείεται ἀπό τήν οἰκονομία ἡ δυνατότητα μετρήσεων καί παρέμβασης τῶν μαθηματικῶν ἐργαλείων καί του ἰδιαίτερου τροπισμοῦ τους κ.λπ., ἀλλά στό ἐξῆς ἡ δυνατότητα αὐτή πρέπει νά ὑποβάλλεται στόν προκαταβολικό ἐννοιακό ὀρισμό του τόπου καί τῶν ὀρίων του μετρητοῦ, ὅπως καί τῶν τόπων καί τῶν ὀρίων ὅπου εἶναι δυνατό νά ὑπάρξει ἡ συνεπικουρία τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης (π.χ. ἐργαλεῖα τῆς οἰκονομετρίας, ἢ ἄλλες μέθοδοι τυποποίησης). Ἡ μαθηματική τυποποίηση δέν μπορεῖ παρά νά ὑπόκειται στήν ἐννοιολογική τυποποίηση. Καί ἐδῶ ἀκόμη τό ὄριο πού χωρίζει τήν πολιτική οἰκονομία ἀπό τόν ἐμπειρισμό, ἀκόμη καί τό φορμαλιστικό ἐμπειρισμό, περνάει ἀπό τὰ σύνορα πού διαχωρίζουν τήν ἔννοια του ἀντικειμένου (θεωρητικῶν) ἀπό τό «συγκεκριμένο» ἀντικείμενο καί τὰ πρωτόκολλα, ἀκόμη καί τὰ μαθηματικά, του χειρισμοῦ του.

Οἱ πρακτικές συνέπειες αὐτῆς τῆς ἀρχῆς εἶναι ἐκδηλές: γιά παράδειγμα στήν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων τῆς «σχεδιοποίησης» διάφορα προβλήματα πού ἀναφύονται, ἐπειδή ἀπλούστατα δέν ὑπάρχει ἡ ἔννοια του ἀντικειμένου, θεωροῦνται στήν κυριολεξία «τεχνικά». Δηλαδή οἰκονομικός ἐμπειρισμός. Ἡ διανοούμενη «τεχνοκρατία» τρέφεται ἀπ' αὐτό τό εἶδος συγχύσεων καί ἔτσι ἐξασφαλίζει πλήρη ἀπασχόληση: τίποτε δέν εἶναι πιό χρονοῦχο ἀπό τήν ἐπίλυση ἀνύπαρκτων ἢ κακοδιατυπωμένων προβλημάτων.

Ἡ τρίτη: Ἄν τό πεδίο τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων δέν εἶναι πλέον ἐκεῖνος ὁ ἐπίπεδος χώρος του ἐμπειρισμοῦ, ἀλλά ἕνας χώρος σύνθετος καί σέ βάθος, ἄν τὰ οἰκονομικά φαινόμενα καθορίζονται ἀπό τήν συνθετότητά τους (δηλαδή τή δομή τους), τότε, δέν εἶναι πλέον δυνατόν ὅπως ἄλλοτε νά ἐφαρμόζεται σ' αὐτά ἡ ἔννοια τῆς γραμμικῆς αἰτιότητας. Χρειάζεται μιά ἄλλη ἔννοια γιά νά πραγματευτοῦμε τή νέα μορφή αἰτιότητας πού συνεπάγεται ὁ νέος ὀρισμός του ἀντικειμένου τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας με βάση τή συνθετότητά του, δηλαδή με βάση τόν δικό του καθορισμό: *τόν καθορισμό ἀπό μιά δομή*.

Ἡ τρίτη αὐτή συνέπεια ἀξίζει ὅλη μας τήν προσοχή γιατί μᾶς εἰσάγει σέ ἕνα ἀπολύτως νέο θεωρητικό πε-

δίο. "Ότι ένα αντικείμενο δεν είναι δυνατόν να οριστεί με βάση την άμεσα δοσμένη ή αισθητή εμφάνειά του, ότι για να εννοηθεί πρέπει να περάσει από τη σχολιά άτραπύ της έννοιας του (begreifen: saisir: εννοώ· Begriff: concept: έννοια), να μιιά θέση πού αντηχεί στ' αὐτιά μας σάν κάτι ήδη γνωστό. Είναι τό λιγότερο πού θά μπορούσαμε να πούμε παίρνοντας υπόψη τά διδάγματα ὅλης τῆς ἱστορίας τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, καί πού, λίγο πολύ, ἀντανανκλάται στήν κλασική φιλοσοφία, μολονότι ἡ ἐνλόγω ἀντανανκλαση πραγματοποιήθηκε στόν κορμό τοῦ ὑπερβατικού (transcendant) ἐμπειρισμοῦ, ὅπως στόν Ντεκάρτ, ἢ τοῦ ὑπερβατολογικοῦ (transcendantal) ὅπως στόν Κάντ ἢ τόν Χούσερλ, ἢ τοῦ ἰδεαλιστικοῦ «ἀντικειμενικοῦ» (Χέγκελ). "Ότι ἐπίσης χρειάζονται μεγάλες θεωρητικές προσπάθειες γιά νά τελειώνουμε μέ ὅλες τίς μορφές αὐτοῦ τοῦ ἐξιδανικευμένου, στό πλαίσιο τῆς «θεωρίας τῆς γνώσης», ἐμπειρισμοῦ, κυρίαρχου στή δυτική φιλοσοφία, γιά νά ξεκόψουμε ὀλοκληρωτικά ἀπό τήν προβληματική τοῦ ὑποκειμένου (τό cogito) καί τοῦ ἀντικειμένου – μέ ὅλες τίς παραλλαγές – εἶναι ἀπολύτως βέβαιο. Πάντως ὅλες αὐτές οἱ φιλοσοφικές ἰδεολογίες «ὑπαινίσσονται», καί μάλιστα ἐναντία στόν ἐπίμονο ἐμπειρισμό τους, μιιά πραγματική ἀναγκαιότητα, ἐπιβεβλημένη ἀπό τή θεωρητική πρακτική τῶν ἐπιστημῶν: ὅτι ἡ γνώση ἐνός πραγματικοῦ ἀντικειμένου περνά ὄχι ἀπό τήν ἄμεση ἐπαφή μέ τό «συγκεκριμένο», ἀλλά ἐξαρτᾶται ἀπό τήν παραγωγή τῆς ἐννοιας τοῦ ἐνλόγω ἀντικειμένου (μέ τήν ἐννοια τοῦ ἀντικειμένου γνώσης) ὡς ἀπόλυτη προϋπόθεση γιά τή θεωρητική του δυνατότητα.

"Όταν ὁ Μάρξ μᾶς ἀναγκάζει νά παράξουμε τήν ἐννοια τοῦ οικονομικοῦ ὥστε νά μπορέσουμε νά συγκροτήσουμε μιιά θεωρία τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ὅταν μᾶς ὑποχρεώνει νά ὀρίσουμε μέ τήν ἐννοιά τους τό πεδίο, τά ὄρια καί τούς ὄρους κάτω ἀπό τούς ὁποίους εἶναι ἔγκυρη ἡ μαθηματικοποίηση αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου, τό ἔργο πού μᾶς ἐπιτάσσει, παρόλο πού διακόπτει μέ ὀλόκληρη τήν ἰδεαλιστική ἐμπειριστική παράδοση τῆς δυτικῆς κριτικῆς φιλοσοφίας, ὡστόσο, *κατηγορηματικά* καί σέ καμιιά περίπτωση δέν ἔρχεται σέ ρήξη μέ τήν οὐσιαστική ἐπιστημονική πρακτική. Ἀντίθετα οἱ ἀξιώσεις τοῦ Μάρξ ξαναπιάνουν, σέ ἕνα νέο πεδίο, ἀξιώσεις πού ἀπό πολύ παλιά εἶχαν καθιερωθεῖ στήν πρακτική τῶν ἐπιστημῶν πού εἶχαν πετύχει τήν αὐτονομή τους. Ἄν οἱ ἀξιώσεις αὐτές συχνά προσκρούουν σέ μορφές πρακτικῆς βαθύτητα διαποτισμένες ἀπό τήν ἐμπειριστική ἰδεολογία πού βασιλευε καί βασιλεύει ἀκόμη στό χώρο τῆς οικονομικῆς ἐπιστήμης, τό γεγονός ἀναμφίβολα ὀφείλεται στό νεαρό αὐτῆς τῆς «ἐπιστήμης» καί ἐπίσης στό ὅτι ἡ «οἰκονομική ἐπιστήμη» εἶναι ἰδιαίτερα ἐκθετη στίς πιέσεις τῆς ἰδεολογίας. Οἱ ἐπιστήμες τῆς κοινωνίας δέν διαθέτουν τήν εὐδία τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ Χόμπς τό ἔλεγε κιόλας: ἡ γεωμετρία ἐνώνει τούς ἀνθρώπους, ἡ κοινωνική ἐπιστήμη τούς διαίρει. Ἡ «οἰκονομική ἐπιστήμη» εἶναι ἡ ἀρένα καί τό ἐπίδικο ἀντικείμενο μεγάλων πολιτικῶν ἀγώνων τῆς ἱστορίας.

"Ὅστόσο τά πράγματα εἶναι τελείως διαφορετικά ὅσον ἀφορᾶ τό τρίτο συμπέρασμά μας καί τήν ἀξίωση πού μᾶς ἐπιβάλλει νά στοχαζόμαστε τά οικονομικά φαινόμενα ὡς φαινόμενα καθορισμένα ἀπό μιιά δομή (περιοικική) πού καί ἡ ἴδια καθορίζεται ἀπό τή δομή (καθολική) τοῦ τρόπου παραγωγῆς. Ἡ ἀπαίτηση αὐτή θέτει στόν Μάρξ ἕνα πρόβλημα πού δέν εἶναι

μόνο πρόβλημα ἐπιστημονικό, πού ἀπορρέει δηλαδή ἀπό τή θεωρητική πρακτική μιᾶς ὀρισμένης ἐπιστήμης (πολιτική Οἰκονομία ἢ Ἱστορία), ἀλλά πρόβλημα Θεωρητικό ἢ φιλοσοφικό, διότι ἀκριβῶς ἀφορᾶ τήν παραγωγή μιᾶς ἐννοιας ἢ ἐνός συνόλου ἐννοιών πού ἀναγκαστικά προσιδιάζουν στίς ἴδιες τίς μορφές τῆς ἐπιστημονικότητας ἢ τῆς ὑπάρχουσας λογικότητας (θεωρητικῆς), τίς μορφές πού ὀρίζουν σέ μιιά δεδομένη στιγμή τό Θεωρητικό, δηλαδή τό ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφίας. Πραγματικά, τό πρόβλημα γιά τό ὄποιο γίνεται λόγος ἀφορᾶ ἀπλούστατα τήν παραγωγή μιᾶς θεωρητικῆς ἐννοιας (φιλοσοφικῆς), ἀπολύτως ἀπαραίτητης γιά νά συγκροτήσουμε τόν αὐστηρό συνεκτικό λόγο τῆς θεωρίας τῆς ἱστορίας καί τῆς θεωρίας τῆς πολιτικῆς Οἰκονομίας: ἡ παραγωγή μιᾶς ἀπαραίτητης φιλοσοφικῆς ἐννοιας πού δέν ὑπάρχει μέ τή μορφή τῆς ἐννοιας.

"Ἴσως εἶναι πολύ νωρίς νά ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ γέννηση κάθε νέας ἐπιστήμης ἀναπόφευκτα θέτει τέτοιο εἶδος θεωρητικά (φιλοσοφικά) προβλήματα: Ὁ Ἑνγκελς τό σκεφτόταν – καί ἔχουμε κάθε λόγο νά τό πιστεύουμε ἂν ἐξετάσουμε ὅ,τι συνέβη τήν ἐποχή πού ἔβλεπαν τό φῶς τά μαθηματικά στήν Ἑλλάδα, τή συγκρότηση τῆς φυσικῆς τοῦ Γαλιλαίου, τοῦ ἀπειροστικοῦ λογισμοῦ, τῆς διαμόρφωση τῆς χημείας, τῆς βιολογίας κ.λπ. Σέ πολλές ἀπ' αὐτές τίς συγκυρίες δρισκόμαστε ἐμπρός στό ἐξῆς ἀξιοσημείωτο φαινόμενο: ὁ φιλοσοφικός στοχασμός «ξαναπιάνει» μιιά θεμελιακή ἐπιστημονική ἀνακάλυψη καί ἡ φιλοσοφία παράγει μιιά νέα μορφή λογικότητας (ὁ Πλάτων μετά

**Ἡ γνώση τοῦ πραγματικοῦ
ἀντικειμένου
ἐξαρτᾶται ἀπό τήν παραγωγή
τῆς ἐννοιας
τοῦ ἐνλόγω ἀντικειμένου
(ἀντικείμενο γνώσης)**

ἀπ' ὅσα ἀνακάλυψαν οἱ μαθηματικοί τοῦ 5ου καί τοῦ 4ου αἰ., ὁ Ντεκάρτ μετά τόν Γαλιλαῖο, ὁ Λάιμπνιτς μέ τόν ἀπειροστικό λογισμό κ.λπ.). Ἡ ἐνλόγω φιλοσοφική ἀνάληψη, αὐτή ἡ κατάσταση ὅπου ἡ φιλοσοφία παράγει τίς νέες θεωρητικές ἐννοίες, τίς ἱκανές νά ἐπιλύσουν τά θεωρητικά προβλήματα, πού ἂν δέν ἔχουν κιόλας ρητά διατυπωθεῖ πάντως ἐμπεριέχονται «σέ πρακτική κατάσταση» στίς μεγάλες ἐπιστημονικές ἀνακαλύψεις γιά τίς ὁποῖες μιλούσαμε προηγουμένα, σηματοδοτεῖ τίς μεγάλες τομές στήν ἱστορία τοῦ Θεωρητικοῦ, δηλαδή στήν ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας. Φαίνεται ὡστόσο ὅτι ὀρισμένοι ἐπιστημονικοί κλάδοι μπόρεσαν νά θεμελιωθοῦν ἢ, ἔστω, νόμισαν ὅτι θεμελιώθηκαν, ὕστερα ἀπό ἀπλή ἐπέκταση μιᾶς ὑπάρχουσας μορφῆς λογικότητας (ψυχο-φυσιολογία, ψυχολογία κ.λπ.), πράγμα πού ὑπαινίσσεται ὅτι δέν εἶναι ὀποιαδήποτε ἐπιστημονική θεμελίωση πού ἐπι-

βάλλει ipso facto κάποια επανάσταση στο επίπεδο της Θεωρίας, αλλά με τέτοιο τρόπο λειτουργεί – τουλάχιστο θά μπορούσαμε να το εκλάβουμε έτσι – εκείνη ή επιστημονική θεμελίωση πού, για να μπορέσει να στοχαστεί το αντικείμενό της, βρίσκεται στην ανάγκη να αναψηλαφήσει πρακτικά την υπάρχουσα θεωρητική προβληματική: ή φιλοσοφία πού θά ήταν ικανή να σκεφτεί στο επίπεδο της θεωρίας με την ανάδειξη μιās νέας μορφής λογικότητας (επιστημονικότητα, αποδεικτικότητα κ.λπ.), αυτό τό αναποδογύρισμα τών πραγμάτων πού προκαλεί τό ξεπέταγμα μιās τέτοιας επιστήμης, θά σημάδευε με την ύπαρξή της ένα είδος αποφασιστικού τονισμού, μιιά επανάσταση στην Ιστορία του Θεωρητικού.

Φαίνεται ότι αν θέλουμε να συγκρατήσουμε δσα λέχτηκαν με την ευκαιρία του αναγκαίου για τή φιλοσοφική παραγωγή της λογικότητας χρονικού διαστήματος, δηλαδή για τίς ιστορικές αναστολές στίς οποίες υπόκεινται μερικές θεωρητικές επαναστάσεις, ο Μάρξ μās προσφέρει ακριβώς ένα παράδειγμα ανάλογης σπουδαιότητας. Τό επιστημολογικό πρόβλημα πού θέτει τό γεγονός ότι ο Μάρξ άλλαξε ριζικά τό αντικείμενο της Πολιτικής Οικονομίας μπορεί να διατυπωθεί ως εξής: *διαμέσου ποιās έννοιας γίνεται δυνατό να στοχαστούμε τό νέο τύπο καθορισμού πού, με τά προηγούμενα, όρίστηκε ως καθορισμός τών φαινομένων μιās όρισμένης περιοχής από τή δομή αυτής της περιοχής; Καί γενικότερα, διαμέσου ποιās έννοιας, ή τίνος συνόλου έννοιών μπορούμε να σκεφτούμε τόν καθορισμό τών στοιχείων μιās δομής και τών δομικών σχέσεων πού υπάρχουν ανάμεσα στα στοιχεία της και όλα τά αποτελέσματα αυτών τών σχέσεων από τή δραστηκότητα της ένλόγω δομής; Καί à fortiori διαμέσου ποιās έννοιας, ή συνόλου έννοιών, μπορούμε να στοχαστούμε τόν καθορισμό μιās υποκειμένης δομής σε μιιά κυριαρχούσα; Μέ άλλα λόγια, να όρίσουμε τήν έννοια μιās δομολογικής αιτιότητας;*

Τό απλό αυτό θεωρητικό ζήτημα συνοψίζει τήν εκπληκτική επιστημονική ανακάλυψη του Μάρξ: τή θεωρία της Ιστορίας και της πολιτικής οικονομίας, τήν ανακάλυψη του Κεφαλαίου. Πρόκειται όμως για συνόψιση ενός καταπληκτικού θεωρητικού ζητήματος πού περιέχεται «σε κατάσταση πρακτική» μέσα στην επιστημονική ανακάλυψη του Μάρξ. Είναι τό ζήτημα πού «πρακτικά» πραγματοποιήθηκε ο Μάρξ στο έργο του και στο όποιο ταυτόχρονα έδωσε επιστημονική απάντηση, χωρίς παραταύτα να παράξει τήν έννοιά του, σε κάποιο φιλοσοφικό έργο της ίδιας αυστηρότητας.

Τό απλό αυτό ζήτημα ήταν σε τέτοιο σημείο νεόφαντο και απρόβλεπτο ώστε περιείχε όλα τά στοιχεία πού ήταν ικανά να τινάξουν στον άέρα τίς κλασικές θεωρίες της αιτιότητας – ή όλους τούς λόγους για να παραγνωριστεί, να περάσει απαρατήρητο και να ενταφιαστεί πριν ακόμη προλάβει να γεννηθεί.

Θά μπορούσαμε να πούμε, πολύ σχηματικά, ότι ή κλασική φιλοσοφία (ή υπάρχουσα Θεωρία) διέθετε ένόλω και για κάθε περίπτωση δύο συστήματα έννοιών προκειμένου να στοχαστεί τή δραστηκότητα. Αφενός τό μηχανικό σύστημα καρτεσιανής καταγωγής πού άνήγαγε τήν αιτιότητα σε μιιά μηχανική, μεταβατική (transitive) και αναλυτική δραστηκότητα. Ή αιτιότητα όμως αυτή (όπως τό βλέπουμε στην «ψυχολογία» ή τή Βιολογία του Ντεκάρτ), μόνο χάρη σε υπερβολικές διαστρεβλώσεις άρμοζε για τό στοχα-

σμό της δραστηκότητας ενός όλου, πάνω στα στοιχεία του. Αφετέρου, όμως, ύπήρχε κι ένα δεύτερο σύστημα έπινοημένο ακριβώς για να αντιμετωπιστεί ή δραστηκότητα του όλου πάνω στα συστατικά του στοιχεία: ή έννοια της έκφρασης, του Λάιμπνιτς. Πρόκειται για τό μοντέλο πού δεσπόζει σε όλη τή σκέψη του Χέγκελ. Αλλά τό μοντέλο αυτό προϋποθέτει ότι τό όλο περί του οποίου ο λόγος είναι αναγωγίμο σε μιιά πρωταρχική άρχή μοναδικής έσωτερικότητας, δηλαδή αναγωγίμο σε κάποια *έσωτερη ουσία*. Έτσι τά στοιχεία του όλου δέν είναι παρά οι φαινομενώδεις μορφές έκφρασης δεδομένου ότι ή έσωτερική άρχή της ουσίας είναι με τέτοιο τρόπο παρούσα σε κάθε σημείο του όλου ώστε να επιτρέπει ανά πάσα στιγμή τή διατύπωση της αντιστοίχως ανάλογης έξίσωσης: *τάδε στοιχείο (οικονομικό, πολιτικό, νομικό, λογοτεχνικό, θρησκευτικό κ.λπ. κατά Χέγκελ) =*

Με τήν έννοια της Darstellung, επιστημολογική έννοια-κλειδί, ο Μάρξ καταδεικνύει τόν τρόπο παρουσίας της δομής μέσα στα αποτελέσματά της, άρα τήν ίδια τή δομική αιτιότητα

έσωτερη ουσία του όλου. Είχαμε, λοιπόν, να κάνουμε με ένα μοντέλο πού επέτρεπε να νοήσουμε τή δραστηκότητα του όλου πάνω στα στοιχεία του, αλλά ή κατηγοριακή διάκριση: έσωτερη ουσία / φαινόμενο έξωτερικό, για να είναι εφαρμόσιμη σε κάθε περίπτωση, σε κάθε τόπο και σε κάθε φαινόμενο πού άπορρέει από τήν ολότητα για τήν όποία γίνεται λόγος, *προϋπέθετε μιάν όρισμένη φύση του όλου, δηλαδή προϋπέθετε, ακριβώς, φύση ενός «πνευματικού» όλου, όπου κάθε στοιχείο είναι έκφραστικό όλόκληρης της ολότητας ως pars totalis.* Μέ άλλα λόγια είχαμε στον Χέγκελ και τόν Λάιμπνιτς μιιά κατηγορία για τή δραστηκότητα του όλου πάνω στα στοιχεία του ή τά μέρη του, αλλά υπό τήν προϋπόθεση ότι τό όλο δέν αποτελούσε δομή.

Αν όμως τό όλο θεωρηθεί ως όλο δομημένο, ότι δηλαδή διαθέτει ένα τύπο ένότητας τελείως διαφορετικό από τήν ένότητα του πνευματικού όλου, τό πράγμα δέν είναι καθόλου τό ίδιο. Στην περίπτωση αυτή, με βάση τήν κατηγορία της αναλυτικής, μεταβατικής, αιτιότητας όχι μόνο γίνεται αδύνατο να νοήσουμε τόν καθορισμό τών στοιχείων από τή δομή στην όποία υπάγονται αλλά, επίσης, γίνεται αδύνατο να νοήσουμε τό όλο με βάση τήν κατηγορία της καθολικής έκφραστικής αιτιότητας κάποιας έσωτερης ουσίας μονοσήμαντης και ένυπαρκτης στα φαινόμενά της. Τό να θέλει κανείς να νοήσει τόν καθορισμό τών συστατικών στοιχείων του όλου με βάση τή δομή του όλου σημαίνει ότι προτίθεται να ήσει, μέσα σε συνθήκες της μέγιστης δυνατής θεωρητικής σύγχυσης,

ένα απολύτως νέο πρόβλημα. Κι αυτό γιατί δεν υπήρχε καμιά θεωρητική έννοια για την επίλυσή του. Ο μόνος θεωρητικός που είχε την ανήκουστη τόλμη να θέσει το πρόβλημα για το οποίο γίνεται λόγος και να σχεδιάσει μια πρώτη λύση ήταν ο Σπινόζα. Άλλα ξέρουμε ότι η ιστορία τον τύλιξε σε βαθιά σκοτάδια. Καί μόνο διαμέσου του Μάρξ, που φυτόσο γνώριζε άσχημα τον Σπινόζα, άρχισαμε κάπως να μαντεύουμε τά χαρακτηριστικά αυτής της ταλαιπωρημένης και παραγνωρισμένης μορφής.

Έδω, βέβαια, δεν κάνω τίποτε άλλο από τό να ξαναπιάνω ένα θεμελιώδες και δραματικό θεωρητικό πρόβλημα για τό όποιο τά προηγούμενα μάς έδωσαν μία σαφή ιδέα. Λέω ότι πρόκειται για θεμελιώδες πρόβλημα διότι, από άλλους δρόμους, ή σύγχρονη ψυχαναλυτική θεωρία, όπως και ή γλωσσολογία άλλα και άλλοι επιστημονικοί κλάδοι όπως ή βιολογία και

**Δεδομένου ότι ο Μάρξ μιλά
για τον καθορισμό των στοιχείων
μιας υποκείμενης δομής από μία κυρίαρχη,
άρα θέτει τό ζήτημα
της δομικής αιτιότητας:
ή μέ ποιά έννοια
νά νοήσουμε τον καθορισμό μιας δομής
από μίαν άλλη δομή;**

ίσως ή φυσική, άρχισε νά τό αντιμετωπίζει χωρίς παραταύτα νά είναι γνωστό ότι πριν άπ' αυτές τίς επιστήμες ο Μάρξ τό είχε παράξει στην κυριολεξία. Καί λέω ότι υπάρχει έδω ένα θεωρητικό δραματικό πρόβλημα, γιατί ο Μάρξ, πού τό «παρήγαγε», δεν τό έθεσε ως πρόβλημα. Έτσι, μολοντί δεν κατείχε την έννοιά του καταπαύστηκε μέ εξαιρετική επιτηδειότητα νά τό λύσει στην πράξη, άλλα χωρίς νά άποφύγει πάντοτε κάποια σχήματα πού αναγκαστικά ήταν αναντίστοιχα πρós τό έγχειρημα της τοποθέτησης και επίλυσης του προβλήματος, κάποια σχήματα ξεπερασμένα. Πρόκειται για τό ίδιο πρόβλημα τό όποιο ο Μάρξ πασχίζει νά συλλάβει μέσα από τίς εκφράσεις του, αναζητώντας τίς ίδιες του τίς εκφράσεις, και πού μπορούμε νά διαβάσουμε στην *Είσαγωγή*:

«Σέ όλες τίς μορφές κοινωνίας υπάρχει μία καθορισμένη παραγωγή ή όποια προσδιορίζει τό θαθμό και την επιρροή όλων των υπόλοιπων [παραγωγών] και της όποιας [παραγωγής] οι σχέσεις προσδιορίζουν [τό θαθμό και την επιρροή] όλων των υπόλοιπων σχέσεων [των παραγωγών]. Αυτή είναι ένας γενικός φωτισμός όπου βαφτίζονται όλα τά χρώματα και όπου τό καθένα παίρνει την ιδιαίτερή του μορφή. Είναι ένας όρισμένος αιθέρας πού καθορίζει τό ειδικό βάρος σέ καθετί πού ξεπροβάλλει μέσα άπ' αυτόν».

Η μέθοδος της Πολιτικής Οικονομίας, μεταφ. Β. Κάλφα - Ζ. Σαρίκα, Πολίτης, άρ. 26.

Στό προηγούμενο κείμενο γίνεται λόγος για τον καθορισμό όρισμένων υποκείμενων δομών παραγωγής, καθορισμό από μία κυρίαρχη δομή παραγωγής, άρα για τον καθορισμό των στοιχείων μιας υποκείμενης δομής από την κυρίαρχη δομή. Έπομένως ο Μάρξ μιλάει για δομή καθορίζουσα. Προσπάθησα άλλοτε νά αντιμετωπίσω τό φαινόμενο αυτό μέ βάση την έννοια του υπερακαθορισμού (surdetermination)* πού δανείστηκα από την ψυχανάλυση. Καί μπορούμε νά υποθέσουμε ότι ή μεταφορά μιας αναλυτικής έννοιας στην μαρξιστική θεωρία δεν είναι δάνειο αυθαίρετο άλλα αναγκαίο, γιατί και στίς δύο περιπτώσεις, της μαρξιστικής και της ψυχαναλυτικής θεωρίας, εκείνο πού διαμφισθητείται είναι τό ίδιο θεωρητικό πρόβλημα: δηλαδή μέ ποιά έννοια νά νοήσουμε τον καθορισμό είτε ενός στοιχείου είτε της δομής από μίαν άλλη δομή; Τό ίδιο πρόβλημα έχει μπροστά του και ο Μάρξ και προσπαθεί νά τό περιγράψει εισάγοντας τή μεταφορά μιας παραλλαγής του γενικού φωτισμού, του αιθέρα, όπου βαφτίζονται τά σώματα και όπου, μέ την κυριαρχία μιας ιδιαίτερης δομής, έπέρχονται οι συνακόλουθες τροποποιήσεις πάνω στον έντοπισμό, τή λειτουργία και τίς σχέσεις (δικές του είναι οι εκφράσεις: οι σχέσεις, ο θαθμός, ή σημασία τους), πάνω στο άρχικό χρώμα και τό ειδικό βάρος των αντικειμένων. Πρόκειται για τό ίδιο πρόβλημα τό όποιο, ύστερα από μίαν άστυρή ανάλυση των εκφράσεων και των μορφών συλλογισμού τά προηγούμενα μάς ανέδειξαν ως σταθερά ύπαρκτό στο έργο του Μάρξ και πού μπορούμε νά συνοψίσουμε ολόκληρο στην έννοια της «Darstellung»: επιστημολογική έννοια-κλειδί ολόκληρης της μαρξιστικής θεωρίας της αξίας και πού, ακριβώς, αντικείμενό της είναι νά καταδείξει τον τρόπο παρουσίας της δομής μέσα στα αποτελέσματά της, άρα την ίδια τή δομική αιτιότητα.

Αν έντοπίσαμε την έννοια της «Darstellung» δεν έγινε επειδή είναι ή μόνη πού χρησιμοποιεί ο Μάρξ για νά στοχαστεί τή δραστηκότητα μέσω της δομής. Άρχει νά διαβάσει κανείς τίς πρώτες 30 σελίδες του *Κεφαλαίου* και θά διαπιστώσει ότι χρησιμοποιεί μία ντουζίνα διαφορετικές εκφράσεις μεταφορικού χαρακτήρα για νά αντιμετωπίσει τή δραστηκότητα της δομής, πραγματικότητα ιδιότυπη άλλα και *αδιανόητη πριν άπ' αυτόν*. Αν συγκρατήσαμε την έννοια της «Darstellung» είναι γιατί ο όρος αυτός είναι ο λιγότερο μεταφορικός και συνάμα ο πλησιέστερος πρós την έννοια πού σκόπευε ο Μάρξ.

Στά γερμανικά, κοντά στίς άλλες άποδοχές, «Darstellung» σημαίνει *θεατρική άναπαράσταση*. Άλλά ή εικόνα της θεατρικής άναπαράστασης παραπέμπει άμέσως στο νόημα πού έχει ή λέξη και πού σημαίνει: «παράσταση», «έκθεση», και κατά τή βαθύτερη ρίζα της, «τοποθέτηση παρουσίας», παρουσία προσφερόμενη και όρατή. Για νά εκφραστεί ή είδοποιός άπόχρωση χρήσιμο θά ήταν νά άντιδιαστείλουμε την «Darstellung» από την «Vorstellung». Στην Vorstellung έχουμε νά κάνουμε άπλούστατα μέ τοποθέτηση πράγματος τό όποιο όμως παρουσιάζεται εμπρός και πού, έπομένως, προϋποθέτει ότι κάτι υπάρχει πίσω άπ' αυτήν την προ-τοποθέτηση, κάτι πού άναπαρίσταται άπ' αυτό πού τίθεται μπροστά, από τον προπομπό του: την Vorstellung.

Αντίθετα στην Darstellung δεν υπάρχει τίποτε πί-

σω: τὸ ἴδιο πράγμα εἶναι ἐδῶ, «da», προσφερόμενο, σέ τοποθέτηση παρουσίας. Ὁλόκληρο τὸ κείμενο ἑνός θεατρικοῦ ἔργου κείται ἐδῶ, ἔμπρός, προσφερόμενο μέ τὴν παρουσία τῆς ἀναπαράστασης (τὴν Darstellung). Ἄλλὰ ἡ παρουσία τοῦ ἔργου ὀλόκληρου δὲν ἐξαντλεῖται στὴν ἀμεσότητα τῶν κινήσεων ἢ τῶν λόγων τοῦ τάδε θεατρικοῦ προσώπου: «ἔξερουμε» ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν παρουσία ἑνός τελειωμένου ὄλου πού ἀνά πάσα στιγμή ἐγκαθίσταται σέ κάθε θεατρικό πρόσωπο καὶ σέ ὅλες τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὰ δοσμένα πρόσωπα, τὸ καθένα μέ τὴν προσωπική του παρουσία, – ἀλλά, ὅμως, δὲν εἶναι δυνατόν νά συλλάβει κανεὶς αὐτὴ καθαυτὴ τὴν παρουσία τοῦ ὄλου ἢ τὴ λαθάνουσα δομὴ τοῦ ὄλου παρά μόνο μέσα στὸ ὄλο. Μόνο νά τὴν προαισθανθεῖ μπορεῖ στὰ ἐπιμέρους στοιχεία καὶ ῥόλους. Γι' αὐτὸ θά 'λεγε κανεὶς ὅτι ἡ «Darstellung», ἀνάλογα μέ τὸ ἐπίπεδο στὸ ὁποῖο τοποθετούμαστε, ἀποτελεῖ τὴν ἔννοια τῆς παρουσίας τῆς δομῆς στὰ ἴδια τῆς τὰ ἀποτελέσματα, τὴν ἔννοια τῆς τροποποίησης τῶν ἀποτελεσμάτων ἐξαιτίας τῆς δραστικότητας τῆς δομῆς πού φέρεται παρῶσα στὰ ἀποτελέσματά της. – Ἡ ἀντίθετα, θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι ἡ «Darstellung» εἶναι ἡ ἔννοια τῆς δραστικότητας μᾶς ἀπουσίας. Μ' αὐτὸ τὸ νόημα χρησιμοποίησε ὁ J. Rancière τὴν καθοριστικὴ ἔννοια τῆς μετωνυμικῆς αἰτιότητας πού σέ βάθος ἐπεξεργάστηκε ὁ Μίλλερ τὸν περασμένο χρόνον στὸ σεμινάριό μας γιὰ τὸν Λακάν. Νομίζω ὅτι ἡ ἔννοια τῆς μετωνυμικῆς αἰτιότητας, ἔννοια τῆς δραστικότητας μᾶς ἀπουσίας αἰτίας, ἀρμόζει θαυμάσια γιὰ νά καταδηλώσουμε τὴν ἀπουσία τῆς δομῆς στὰ θεωρούμενα ἀποτελέσματα μέσα στὴ φευγαλέα προσωπική τῆς ὑπαρξῆς τους. Ἄλλὰ θά πρέπει νά ἐπιμείνουμε στὴν ἄλλη ὄψη τοῦ φαινομένου, τὴν ὄψη τῆς παρουσίας, δηλαδή τὴν ἐνυπαρξία τῆς αἰτίας στὰ ἀποτελέσματά της, ἢ διαφορετικὰ τῆς ὑπαρξῆς τῆς δομῆς στὰ ἀποτελέσματά της.

Τὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἐξαιρετικὰ σημαντικό ἂν θέλουμε νά ἀποφύγουμε τὴν πιθανότητα ὁποιασδήποτε ὑποτροπῆς, ἔστω ἀπὸ παραδρομῆ, ν' ἀποφύγουμε τὰ λοξοδρομήματα στὰ ὁποῖα μᾶς ὀδηγεῖ ἡ κλασικὴ ἀποψη τοῦ οικονομικοῦ ἀντικειμένου. Θά ἀποφυγάμε ἔτσι τὸ σφάλμα νά θεωρήσουμε ὅτι ἡ ἀρξιστικὴ θεωρία τοῦ οικονομικοῦ ἀντικειμένου διαφέρει ἀπὸ τὴν κλασικὴ (τῆς κλασικῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας) διότι δηθεν, στὸν Μάρξ, τὸ οικονομικὸ ἀντικείμενο καθορίζεται ἀπὸ τὰ ἔξω, ἀπὸ μιὰ δομὴ μὴ οικονομική. Ἡ δομὴ, δὲν εἶναι μιὰ οὐσία ἐξωτερικὴ ὡς πρὸς τὰ οικονομικὰ φαινόμενα πού, τάχα, ἐρχεται ἀπέξω καὶ τροποποιεῖ τὴν ὄψη, τὶς μορφές καὶ τὶς σχέσεις τῶν φαινομένων καὶ πού, τάχα, εἶναι δραστικὴ ὡς αἰτία ἀπουσία, ἀπουσία διότι ἐξωτερικὴ ὡς πρὸς αὐτὰ. Ἡ ἀπουσία τῆς αἰτίας στὴ «μετωνυμικὴ αἰτιότητα» τῆς δομῆς πάνω στὰ ἀποτελέσματά της δὲν εἶναι συνέπεια τῆς ἐξωτερικότητας τῆς δομῆς σέ σχέση μέ τὰ οικονομικὰ φαινόμενα· ἀντίθετα, εἶναι ἡ μορφή τῆς ἐσωτερικότητας τῆς δομῆς, ὡς δομῆς, ἐντὸς τῶν ἀποτελεσμάτων της. Τὰ προηγούμενα συνεπάγονται ὅτι τὰ ἀποτελέσματα δὲν εἶναι ἐξωτερικὰ ὡς πρὸς τὴ δομὴ, δὲν ἐπέχουν θέση κάποιου ἀντικειμένου, ἢ κάποιου στοιχείου, δὲν εἶναι ἓνα διάστημα προϋπάρχον πάνω στὸ ὁποῖο ἡ δομὴ ἐρχεται νά ἀποτυπώσῃ τὴ σφραγίδα της. Ἀντίθετα, τὰ προηγούμενα συνεπάγονται ὅτι ἡ δομὴ εἶναι ἐνύπαρκτη στὰ ἀποτελέσματά της, αἰτία ἐνύπαρκτη στὰ ἀποτελέσματά της, σύμφωνα μέ τὸ νόημα πού ἔχει στὸν Σπινόζα ὁ ὄρος

αὐτός: ὅτι δηλαδή ὀλόκληρη ἡ ὑπαρξὴ τῆς δομῆς ὑποστασιοποιεῖται στὰ ἀποτελέσματά της, μέ δύο λόγια, ὅτι ἡ δομὴ, πού δὲν εἶναι παρά ὁ εἰδοποιὸς συνδυασμὸς τῶν στοιχείων της, εἶναι ἀνυπόστατη ἔξω ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματά της.

Ἡ προηγούμενη διευκρίνιση εἶναι πολὺ σημαντικὴ γιὰ νά κατανοήσῃ κανεὶς τὴ μορφή, παράδοξη μερικῆς φορές, πού παίρνει, ἀκόμη καὶ στὸ ἔργο τοῦ Μάρξ, ἡ ἀνακάλυψη καὶ ἡ διερεύνηση τῶν ἐκφράσεων τῆς πραγματικότητας. Γιὰ νά κατανοήσουμε αὐτὴ τὴν παράδοξη μορφή πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι ἡ ἐξωτερικότητα τῆς δομῆς σέ σχέση μέ τὰ ἀποτελέσματά της εἶναι δυνατόν νά νοηθεῖ εἴτε ὡς καθαρὴ ἐξωτερικότητα, εἴτε ὡς ἐσωτερικότητα, ὑπὸ τὸ μοναδικὸ ὄρο ὅτι καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση θεωροῦνται διακριτῆς σέ σχέση μέ τὰ ἀποτελέσματά της. Ἡ διάκριση αὐτὴ, συχνὰ καὶ στὸν Μάρξ, παίρνει τὴν κλασικὴ μορφή διάκρισης ἀνάμεσα στὸ ἐντὸς καὶ τὸ ἐκτὸς, ἀνάμεσα στὴν «βαθύτερη οὐσία» τῶν πραγμάτων καὶ τὴν φαινομενῶδη «ἐπιφάνεια», ἀνάμεσα στὶς «ἐσώτερες» σχέσεις, τὸν ἐσώτερο δεσμὸ τῶν πραγμάτων καὶ τὶς ἐξωτερικὲς σχέσεις καὶ δεσμοῦς τῶν ἰδίων τῶν πραγμάτων. Καὶ ἔξερουμε ὅτι αὐτὴ ἡ ἀντίθεση ἐπιστρέφει στὴν κλασικὴ ἀντίθεση οὐσίας καὶ φαινομένου, δηλαδή σέ μιὰ διάκριση πού τοποθετεῖ στὸ ἴδιο τὸ εἶναι, στὴν πραγματικότητα τὴν ἴδια τὸν ἐσώτερο χῶρον τῆς ἔννοιάς της, χῶρος πού συνάμα ἀνταραβάλλεται στὴν «ἐπιφάνεια» τῆς συγκεκριμένης ἐμφάνειας. Πρόκειται συνεπῶς γιὰ ἀντίθεση πού, ὡς διαφορά ἐπιπέδου ἢ μερῶν μέσα στὸ ἴδιο τὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο, προβάλλει μιὰ διάκριση πού δὲν ἀνήκει στὸ συγκεκριμένο ἀντικείμενο, δεδομένου ὅτι διαχωρίζει τὴν ἔννοια ἢ τὴ γνώση τοῦ πραγματικοῦ ἀπὸ τὸ πραγματικὸ ὡς ὑπαρκτὸ ἀντικείμενο. Καὶ ἔξερουμε ὅτι αὐτὴ ἡ ἀντίθεση μπορεῖ νά καταλήξῃ στὸν Μάρξ σ' ἐκείνη τὴν ἀφοπλιστικὴ κοινοτυπία: ἂν ἡ οὐσία δὲν ἦταν διαφορετικὴ ἀπὸ τὰ φαινόμενά της, ἂν τὸ οὐσιώδες ἔξω δὲν ἦταν διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ μὴ-οὐσιώδες ἔξω ἢ φαινομενῶδες δὲν θά χρειαζόμαστε τὴν ἐπιστήμη.² ἔξερουμε ἐπίσης ὅτι αὐτὴ ἡ μοναδικὴ φόρμουλα εἶναι δυνατόν νά τρέφεται μέ ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Μάρξ πού μᾶς παρουσιάζουν τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἔννοιας σά νά εἶναι μετάβαση τοῦ ἀφηρημένου στὸ συγκεκριμένο, ἐπομένως ἔννοια ὡς μετάβαση ἀπὸ τὴν οὐσιώδη ἐσωτερικότητα, ἀφηρημένη ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴ της, στὸς συγκεκριμένους ἐξωτερικούς, ὄρατους καὶ αἰσθητοὺς καθορισμοὺς, μετάβαση πού θά συμπύκνωνε τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ

**Ἡ δομὴ εἶναι ἐνύπαρκτη
στὰ ἀποτελέσματά της,
αἰτία ἐνύπαρκτη στὰ ἀποτελέσματά της:
ὀλόκληρη ἡ ὑπαρξὴ τῆς δομῆς
ὑποστασιοποιεῖται στὰ ἀποτελέσματά της.
Εἶναι ὁ εἰδοποιὸς
συνδυασμὸς τῶν στοιχείων της**

«Πρώτο Βιβλίο» του Κεφαλαίου στο «Τρίτο». Όλη αυτή η διαφορούμενη επιχειρηματολογία στηρίζεται στη σύγχυση ανάμεσα στο συγκεκριμένο – σκέψης (πού ωστόσο ο Μάρξ απομόνωσε απολύτως στην *Εισαγωγή* από το συγκεκριμένο-πραγματικό) και το συγκεκριμένο-πραγματικό – παρόλο που όλα εμφανίζονται ως συγκεκριμένο στο «Τρίτο Βιβλίο», δηλαδή γνώση της εγγείου προσόδου, του κέρδους και του τόκου, όπως κάθε γνώση, είναι, όχι το εμπειρικό συγκεκριμένο, αλλά η *έννοιά του*: επομένως, ακόμη μία φορά κι όπως πάντα, μία αφαίρεση. Μέ άλλα λόγια η αφαίρεση που μου δόθηκε ή δυνατότητα να ονομάσω «Γενικότητα III», όπου και υπογράμμισα καθαρά ότι ήταν ένα προϊόν σκέψης, γνώση δηλαδή μίας εμπειρικής ύπαρξης και όχι η ίδια ή εμπειρική ύπαρξη. Πρέπει επομένως με τρόπο αυστηρό να ξεάγουμε το συμπέρασμα και να πούμε: *ή μετάβαση από το «Πρώτο» στο «Τρίτο Βιβλίο» του Κεφαλαίου δεν έχει καμιά σχέση με τη μετάβαση του άφηρημένου σκέψης στο συγκεκριμένο-πραγματικό, δεν έχει να κάνει με το πέρασμα των αναγκαιών για τη γνώση αφαιρέσεων της σκέψης στο συγκεκριμένο εμπειρικό.*

Από το «Πρώτο» στο «Τρίτο Βιβλίο» δεν θα βγούμε έξω από την αφαίρεση, δηλαδή από το χώρο της γνώσης, των «προϊόντων της σκέψης και της νόησης»: *δεν θα βγούμε ποτέ έξω από το χώρο των έννοιων.* Μόνο πού, στο έσωτερικό της αφαίρεσης της γνώσης, περνάμε από την έννοια της δομής, και των πινών γενικών αποτελεσμάτων της δομής, στίς έννοιες των ιδιαίτερων αποτελεσμάτων της, – αλλά ποτέ δεν θα δρασκελίσουμε το απολύτως άξεπέραστο όριο που χωρίζει την «ανάπτυξη» ή την εξειδίκευση της έννοιας από την ανάπτυξη ή την ιδιομορφία των πραγμάτων. Το σύνορο αυτό είναι άξεπέραστο για ένα σημαντικό λόγο: γιατί δεν είναι το σύνορο του μηδενός, γιατί δεν μπορεί να είναι σύνορο, γιατί δεν υπάρχει ομοιογενής χώρος (πνεύμα ή πραγματικότητα) που να ενώνει το άφηρημένο της έννοιας ενός πράγματος και το συγκεκριμένο εμπειρικό του ίδιου του πράγματος, αυτό δηλαδή που θα μπορούσε να επιτρέψει την έγκυρη χρήση της έννοιας σύνορο.

Αν επιμένω σ' αυτό το διαφορούμενο τό κάνω για να φανει καλά μπροστά σε ποιά δυσκολία βρέθηκε ο Μάρξ όταν του χρειάστηκε να στοχαστεί με έννοιες πραγματικά έπεξεργασμένες τό επιστημολογικό πρόβλημα που είχε παράξει: *πώς ν' αντιμετωπίσει θεωρητικά τη δραστικότητα μίας δομής πάνω στα στοιχεία της, στα αποτελέσματά της;*

Ό πριν τον Μάρξ θεωρητικός στοχασμός διέθετε δύο μοντέλα δραστικότητας: τή μεταβατική αιτιότητα (Γαλιλαίος, Καρτέσιος), και τή εκφραστική αιτιότητα (Λάμπνιτς, Χέγκελ).

Και τά δύο βασίζονταν στη διάκριση ουσία / φαινόμενο

Η δυσκολία αυτή δεν ήταν χωρίς συνέπειες. Έχω επισημάνει ότι ο πριν τον Μάρξ θεωρητικός στοχασμός παρείχε ενόλω, και για κάθε περίπτωση, δύο μοντέλα έννοσηματωμένης δραστικότητας. Τό μοντέλο τής μεταβατικής αιτιότητας που καταγόταν από τον Γαλιλαίο και τον Καρτέσιο και τό μοντέλο τής εκφραστικής αιτιότητας που καταγόταν από τον Λάμπνιτς και πού τό είχε ξαναδουλέψει ο Χέγκελ. Πάντως, τά δύο αυτά μοντέλα, παίζοντας με τό διαφορούμενο των δύο έννοιων, πολύ εύκολα ήταν δυνατό να ανακαλυφθεί ότι είχαν ως κοινό υπόστρωμα τήν κλασική αντίθεση του ζεύγους *ουσία / φαινόμενο*. Και πραγματικά τό διαφορούμενο των δύο αυτών έννοιων είναι ολοφάνερο: *ή ουσία* δντως παραπέμπει στο φαινόμενο, αλλά, ταυτόχρονα και υπογειώς, παραπέμπει στο *μή ουσιώδες*. Τό φαινόμενο παραπέμπει δντως στην κατηγορία τής ουσίας, τής όποιος εμφανίζεται ως πιθανή εκδήλωση και έκφραση, αλλά, ταυτόχρονα και υπογειώς, παραπέμπει και σε κάτι άλλο πού εμφανίζεται ως εμπειρικό υποκείμενο. Παραπέμπει επίσης στην κατηγορία τής αντίληψης [νόηση διά των αισθήσεων] άρα στην εμπειρική προσληπτικότητα ενός εμπειρικού υποκειμένου. Είναι συνεπώς ιδιαίτερο άπλό να σωρεύσει κανείς στην ίδια τήν πραγματικότητα όλους αυτούς τούς διαφορούμενους καθορισμούς και να *έντοπίσει στο ίδιο τό πραγματικό* μία διάκριση πού ωστόσο δεν έχει νόημα παρά σε συνάρτηση με μία διάκριση *έξωτερική* ως προς τό *πραγματικό*, κι αυτό γιατί εισάγει μία διάκριση μεταξύ πραγματικού και τής γνώσης του. Ο Μάρξ, αναζητώντας μία έννοια για να στοχαστεί τήν ανεπανήλητη πραγματικότητα τής δραστικότητας τής δομής, πάνω στα συστατικά τής στοιχεία, συχνά – και για να πούμε τήν αλήθεια περίπου αναπόφευκτα – *στράφηκε* στη χρησιμοποίηση του κλασικού ζεύγους *ουσία* και φαινόμενο, έπωμιζόμενος κατ' ανάγκην τά διαφορούμενά του. Μέ τή μορφή «έσωτερικό-έξωτερικό» του πραγματικού, «*τής πραγματικής κίνησης και τής φαινόμενης κίνησης*», τής «έσωτερης ουσίας» και των φαινομενικών, συγκεκριμένων καθορισμών, των αντίληπτών με τίς αισθήσεις και έπεξεργασμένων από τά υποκείμενα, *εισήγαγε* στο *πραγματικό τήν επιστημολογική διαφορά ανάμεσα στη γνώση μίας πραγματικότητας και τήν ίδια τήν πραγματικότητα*. Αναμφίβολα αυτό δεν ήταν χωρίς συνέπειες για τήν αντίληψη του Μάρξ περί επιστήμης και μπορούμε να τίς διακρίνουμε στίς περιπτώσεις πού επιδιώκει να πλάσει τήν έννοια δσων οί προηγούμενοί του είτε είχαν ανακαλύψει είτε δεν κατάφεραν να ανακαλύψουν – δηλαδή τήν έννοια τής δικής του διαφοράς προς αυτούς.

Αλλά τό ίδιο αυτό διαφορούμενο δεν ήταν χωρίς συνέπειες για τήν έρμηνεία του φαινομένου πού ο Μάρξ ονόμασε «*φетиχισμός*». Έχει καταδειχτεί ότι ο φетиχισμός δεν ήταν ένα φαινόμενο υποκειμενικό, δηλαδή ένα φαινόμενο πού σχετίζεται είτε με τίς ατομικές είτε με τίς αντίληψεις των φορέων τής οικονομικής διαδικασίας. Έπομένως δεν μπορούμε να περιστείλουμε τό «φетиχισμό» στα υποκειμενικά αποτελέσματα πού παράγονται στα οικονομικά υποκείμενα έξαιτίας τής θέσης τους στην οικονομική διαδικασία και τής ένταξής τους μέσα στη δομή. Ωστόσο πόσα και πόσα κείμενα του Μάρξ δεν μάς παρουσιάζουν τό φетиχισμό ως «έμφάνεια», ως «αυταπάτη»,

πού απορρέει αποκλειστικά από τη «συνείδηση»· κείμενα πού μᾶς δείχνουν τήν πραγματική, τήν εσωτερική κίνηση τῆς διαδικασίας νά ἐμφανίζεται στή «συνείδηση» τῶν ὑποκειμένων μέ φετιχοποιημένη μορφή, μέ τή μορφή τῆς φαινόμενης κίνησης. Καί πόσα καί πόσα ἄλλα κείμενα τοῦ Μάρξ δέν μᾶς δεικνύουν ὅτι αὐτή ἡ ἐμφάνεια δέν ἔχει τίποτε τό ὑποκειμενικό, ἀλλά ἀντίθετα, ἀπό τή μιά ἄκρη ὡς τήν ἄλλη, εἶναι ἀντικειμενική. Καί εἶναι ἀντικειμενική δεδομένου ὅτι ἡ «αὐταπάτη» τῶν «συνειδήσεων» καί τῶν ἀντιλήψεων ἐρχεται σέ δεύτερη μοῖρα καί ἀπορρέει ἀπό τή δομή τῆς πρώτης «αὐταπάτης» τῆς καθαρᾶ ἀντικειμενικῆς! Στό σημεῖο αὐτό βλέπουμε τόν Μάρξ νά παλεύει μέ τίς ἀντίστοιχες πρὸς τό ἀντικείμενό τους ἔννοιες ἀναφορᾶς, πότε νά τίς δέχεται καί πότε νά τίς ἀπορρίπτει, σέ μιά κίνηση ἀναγκαστικά ἀντιφατική.

Παραταῦτα, καί ἀκριβῶς χάρις σ' αὐτούς τούς ἀντιφατικούς δισταγμούς, ὁ Μάρξ συχνά ταυτίζεται μ' αὐτά πού πραγματικά λέει: καί τότε παράγει ἔννοιες ἀντίστοιχες πρὸς τό ἀντικείμενό τους. Ἐνῶ ὁμως κατασκευάζει ἔννοιες μέσα σέ μιά φευγαλέα κίνηση, τὰ πάντα συμβαίνουν ὡσάν νά μὴν εἶχε περιμαζέψει καί ἀντιμετωπίσει θεωρητικά τήν παραγωγή τους, ὡσάν νά μὴν τήν εἶχε διανοηθεῖ ὥστε νά τήν ἐπιβάλλει στό ὄλκο πεδίο τῶν ἀναλύσεών του. Γιά παράδειγμα, διαπραγματευόμενος τό ποσοστό τοῦ τόκου ὁ Μάρξ γράφει:

Πράγματι ἡ σχέση v/K ἐκφράζει τό βαθμὸ ὑπεραξίωσης τοῦ ὄλου προκαταβλημένου κεφαλαίου, νοημένου δηλαδή ἀντίστοιχα πρὸς τήν ἐννοιολογική, ἐσωτερική συνάρτηση (Seinem, Begrifflichen, imern Zusammenhang aussprechend gefast) καί πρὸς τή φύση τῆς ὑπεραξίας, καί δείχνει, πῶς σχετίζεται τό μέγεθος τῆς μεταβολῆς τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πρὸς τό μέγεθος τοῦ προκαταβλημένου συνολικοῦ κεφαλαίου (Κ. Μάρξ, Κεφάλαιο, Τόμος III, κεφ. 2, σελ. 27 τῆς ἑλληνικῆς μετάφρασης Γ. Σκουριώτη).

Στό χωρίο αὐτό, ὅπως καί σέ πολλά ἄλλα, ὁ Μάρξ χρησιμοποιεῖ χωρίς διαφοροῦμενα τήν ἀλήθεια ὅτι ἡ ἐσωτερικότητα δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τήν ἔννοια, ὅτι δέν εἶναι τό «ἐσώτερο» πραγματικό τοῦ φαινομένου, ἀλλά ἡ γνώση του. Ἄν τὰ πράγματα ἔχουν ἔτσι, ἡ πραγματικότητα πού ὁ Μάρξ μελετᾶ δέν εἶναι πλέον δυνατόν νά παρασταθεῖ ὡς πραγματικότητα σέ δύο ἐπίπεδα: στό ἐσωτερικό καί τό ἐξωτερικό, ὅπου τό μὲν ἐσωτερικό ταυτίζεται μέ τήν καθαρὴ οὐσία, τό δὲ ἐξωτερικό μέ ἓνα φαινόμενο πότε καθαρᾶ ὑποκειμενικό, μιά καί ἀπορρέει ἀπὸ κάποια «συνείδηση», καί πότε νόθο, μιά καί εἶναι ξένο πρὸς τήν οὐσία, μὴ οὐσιώδες. Ἄν τό «ἐσωτερικό» εἶναι ἡ ἔννοια, τό «ἐξωτερικό» εἶναι ἀναγκαστικά ὁ ἐξιδιασμός τῆς ἔννοιαις, ἀκριβῶς ὅπως τὰ ἀποτελέσματα τῆς δομῆς τοῦ ὄλου εἶναι ἀναγκαστικά ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξη τῆς δομῆς. Ἴδού γιὰ παράδειγμα τί λέει ὁ Μάρξ γιὰ τή γαιοπρόοδο:

Ὅσο εἶναι σημαντικό γιὰ τήν ἐπιστημονική ἀνάλυση τοῦ γαιοπροσόδου – δηλαδή τῆς αὐτόνομης, εἰδικῆς οικονομικῆς μορφῆς τῆς γαιοκτησίας στὰ πλαίσια τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ

τρόπου παραγωγῆς – νά τὸν ἐξετάσουμε καθαρῶ καί ἐλεύθερον ἀπὸ κάθε παραποιητικό καί παραπλανητικό παρακολούθημα, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά εἶναι ἄλλο τόσο σημαντικό γιὰ τὴν κατανόηση τῶν πρακτικῶν ἐπιδράσεων τῆς γαιοκτησίας, ἀκόμη καί γιὰ τὴν θεωρητικὴ ἀντιμετώπιση ἐνὸς ὄγκου περιστατικῶν, πού ἀντιφάσκουν στὴν ἔννοια καί τὴ φύση τοῦ γαιοπροσόδου καί ὡστόσο ἐμφανίζονται ὡς ὑποστασιακοὶ τρόποι [τρόποι ὑπαρξης] τοῦ γαιοπροσόδου, εἶναι σημαντικό νά ξέρονται τὰ στοιχεῖα ἀπ' ὅπου πηγάζουν αὐτὰ τὰ θολώματα τῆς θεωρίας. (Κεφάλαιο, Τόμ. III, μέρος 6ο, κεφ. 36, ἑλλην. μετάφραση Γ. Σκουριώτη, σελ. 792-793).

Διαβλέπουμε ἐδῶ τό διπλό καθεστῶς πού ὁ Μάρξ ἀποδίδει στήν ἀνάλυσή του. Ἄναλύει μιά καθαρὴ μορφή πού δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τήν ἔννοια τῆς καπιταλιστικῆς ἐγγείου προσόδου. Καί νοεῖ αὐτὴ τὴν καθαρότητα ὡς τρόπο ὑπαρξης καί ταυτόχρονα ὀρισμὸ τῆς ἔννοιαις ἀπὸ τὴν μιά μεριά καί ὡς διακριτικὸ γνώρισμα τῆς ἐμπειρικῆς πλαστότητας ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἄλλὰ σέ μιά δεύτερη κίνηση ἐπαλήθευσης νοεῖ καί τὴν ἐμπερικὴ πλαστότητα ὡς «ὑποστασιακὸ τρόπο» [«τρόπο ὑπαρξης»], δηλαδή ὡς θεωρητικὸ καθορισμὸ τῆς ἔννοιαις τῆς ἴδιας τῆς γαιοπροσόδου. Μέ τὴν τελευταία αὐτὴ ἀποψη ξεφεύγουμε ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴ διάκριση τῆς καθαρῆς οὐσίας καί τῶν πλαστῶν φαινομένων. Ἐγκαταλείπουμε τὴν ἐμπειρικὴ ἰδέα μᾶς καθαρότητας πού δέν θὰ ἴταν παρὰ τό ἀποτέλεσμα μᾶς ἐμπειρικῆς καθαρῆς, καθόσον δέν θὰ ἴταν παρὰ καθαρῆς τοῦ ἐμπειρικοῦ. Ἔτσι μπορούμε νά στοχαστοῦμε πραγματικά τὴν καθαρότητα ὡς καθαρότητα τῆς ἔννοιαις, σύστοιχης πρὸς τό ἀντικείμενο τῆς γνώσης. Καί μπορούμε νά στοχαστοῦμε τούς καθορισμούς τῆς ἔννοιαις ὡς τὴν οὐσιαστικὴν γνῶση τῶν τρόπων ὑπαρξης τῆς ἐγγείου προσόδου.

Εἶναι φανερό ὅτι αὐτὴ ἡ γλώσσα ἀναιρεῖ ἀπὸ μόνη τῆς τὴν διάκριση ἐσωτερικὸ / ἐξωτερικὸ γιὰ νά τῆς ὑποκαταστήσει τὴν διάκριση ἔννοια / πραγματικὸ, ἢ ἀντικείμενο (τῆς γνώσης) καί πραγματικὸ ἀντικείμενο. Ἄλλὰ ἂν πάρουμε στὰ σοβαρὰ αὐτὴν τὴν ἀπαραίτητη ὑποκατάσταση θὰ μᾶς προσανατολίσει πρὸς μὴν ἄλλη ἀντίληψη τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς καί τοῦ ἀντικείμενου τῆς, πού τίποτε τό κοινὸ δέν ἔχει μέ τὸν ἐμπειρισμὸ.

Ὁ Μάρξ χωρὶς διαφοροῦμενα μᾶς δίνει στήν *Εἰσαγωγή τοῦ 57* τίς γενικῆς ἀρχές αὐτῆς τῆς ριζικῆς διαφορευτικῆς ἀντίληψης γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ πρακτικὴ. Ἄλλὰ ἓνα πράγμα εἶναι νά ἀναπτύξει κανεὶς σὴν τὴν ἀποψη καί ἄλλο πράγμα εἶναι νά τὴν ἐνεργοποιήσει μέ ἀφορμὴ τό πρωτόκουστο θεωρητικὸ πρόβλημα τῆς παραγωγῆς τῆς ἔννοιαις τῆς δραστηριότητας μᾶς δομῆς πάνω στὰ συστατικὰ τῆς στοιχεῖα.

Ἡ ἔννοια τῆς δραστηριότητας τῆς δομῆς ξεπετάγεται μερικῆς φορῆς στήν ἀνάλυση τοῦ Μάρξ ὅταν ἐκφράζεται σέ ἀνέκδοτη ἀλλὰ ἐξαιρετικὰ ἀκριβῆ γλώσσα, καθὼς χρησιμοποιεῖ τὴν «Darstellung» καί προσπαθεῖ νά τὴν περιγράψει μέ τὴν εἰκόνα τῆς ἀλλαγῆς τοῦ φωτισμοῦ ἢ τοῦ εἰδικοῦ δόρους τῶν ἀντικειμένων πού ὀφείλεται στήν ἐπίδραση τοῦ αἰθέρα ὅπου βαφτίζονται· ὅταν χρησιμοποιεῖ τὴν γλώσσα τῶν μεταφορικῶν εἰκόνων πού ὡστόσο εἶναι κλύας ἔννοιαις σχεδὸν τελειωμένες ἀπὸ τίς ὁποῖες ἂν λείπει κάτι εἶναι ἴσως ὅτι δέν τίς εἶχε συλλάβει, ἄρα συγκρατήσει

καί αναπτύξει, ως έννοιες. Αυτό συμβαίνει κάθε φορά πού ὁ Μάρξ μᾶς παρουσιάζει τό καπιταλιστικό σύστημα *ὡς μηχανισμό, μηχανική, μηχανική κατασκευή, μηχανή, συναρμολόγηση* (Triebwerk, Mechanismus, Getriebe... βλ. *Κεφάλαιο*, VIII, 255· III, 887· VIII, 256· IV, 200· V, 7· V, 154) ἢ ὡς συνθετότητα ἐνός «κοινωνικοῦ μεταβολισμοῦ» (VIII, 191). Σέ ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις οἱ τρέχουσες διακρίσεις τοῦ ἐντός καί τοῦ ἐκτός ἐξαφανίζονται, ὅπως ἐξαφανίζεται καί ὁ «ἐσώτερος δεσμός» τῶν φαινομένων πού ἀντιπαρατίθεται στήν ὁρατή ἀταξία τους. Βρισκόμαστε ἐμπρός σέ μίαν ἄλλη εἰκόνα, ἐμπρός σέ μιά οἰονοεῖ έννοια, ὀριστικά ἀπαλλαγμένη ἀπό τίς ἐμπειριστικές ἀντινομίες τῆς φαινομενώδους ὑποκειμενικότητας καί τῆς οὐσιώδους ἐσωτερικότητας, ἐμπρός σέ ἕνα ἀντικειμενικό σύστημα, ρυθμισμένο ὡς πρὸς τοὺς πλέον συγκεκριμένους του καθορισμούς, ἕνα σύστημα πού τό ρυθμίζουν οἱ νόμοι τῆς συνάρθρωσής του, τῆς μηχανικῆς του κατασκευῆς καί οἱ ἐξειδικασμοὶ τῆς έννοιᾶς του. Ἔτσι μποροῦμε νά θυμηθοῦμε τό δαθύτα συμπτωματικό ὄρο τῆς «Darstellung», νά τόν συσχετίσουμε μέ τή μηχανική κατασκευή καί νά τόν πάρουμε κατά γράμμα ὡς πραγματική ὑπαρξη τῆς μηχανικῆς κατασκευῆς πάνω στά ἀποτελέσματά της: ὁ τρόπος ὑπαρξης αὐτῆς τῆς *σκηνοθεσίας*, αὐτοῦ τοῦ θεάτρου πού εἶναι ταυτόχρονα σκηνή, θεατρικό κείμενο καί ἠθοποιοί, αὐτό τό θέατρο ὅπου οἱ θεατές του δέν μπορεῖ νά εἶναι θεατές παρά μόνο διότι εἶναι οἱ κατ' ἀνάγκην ἠθοποιοὶ πιασμένοι ἀπό τίς ἐπιταγές τοῦ κειμένου καί τῶν ρόλων, ρόλων τοὺς ὁποίους οἱ ἴδιοι δέν μπορεῖ νά συγγράψουν, αὐτό τό θέατρο, λοιπόν, εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ θέατρο χωρὶς συγγραφέα.

Θά πρέπει νά προστεθεῖ ἀκόμη κάτι; Οἱ ἀλλεπάλληλες προσπάθειες τοῦ Μάρξ νά σπάσει τὰ ἀντικειμενικά ὄρια τοῦ ὑπάρχοντος Θεωρητικοῦ, νά σφρηλατήσῃ ὅ,τι τοῦ χρειαζόταν γιά νά στοχαστεῖ τό ζήτημα πού ἔθετε στή φιλοσοφία ἢ ἐπιστημονική του ἀνακάλυψη, οἱ ἀποτυχίες του, οἱ ὑποτροπές του, ἀποτελοῦν τμήματα τοῦ θεωρητικοῦ δράματος πού ἔζησε σέ ἀπόλυτη μοναξιά πολύ πρὶν ἀπὸ μᾶς, πού μόλις τώρα ὑποψιαζόμαστε ὅτι τό ζήτημά του εἶναι

καί δικό μας. Καί θά 'ναι γιά πολύ καιρό, καί θά δεσπόζει σ' ὄλο μας τό μέλλον. Μόνος, ἀναζητοῦσε ὁ Μάρξ γύρω του συμμάχους καί στηρίγματα. Ποιὸς μπορεῖ νά τόν κρίνει αὐστηρᾶ ἐπειδὴ στηρίχτηκε στὸν Χέγκελ; Σ' ὅ,τι μᾶς ἀφορᾶ ὀφείλουμε στὸν Μάρξ ὅτι δέν εἴμαστε μόνοι. Ἡ μοναξιά μας ὀφείλεται στὸ ὅτι ἀγνοοῦσαμε ὅσα ἐκεῖνος εἶπε. Αὐτὴν τὴν ἀγνοια πρέπει νά ψέξουμε μέσα μας καί σ' ὄλους ὄσους σκέφτονται ὅτι προσπέρασαν τὸν Μάρξ. Καί μιλῶ μόνο γιά τοὺς καλύτερους – παρόλο πού ὄλοι στέκονται στήν εἴσοδο τῆς χώρας πού μᾶς ἀνακάλυψε καί μᾶς ἀνοίξε. Τοῦ ὀφείλουμε ἐπίσης ὅτι βλέπουμε στὸ ἔργο του τίς ἀνεπάρκειές του, τὰ κενά του, τίς παραλείψεις του: εἶναι ἀνάλογες πρὸς τὴ μεγαλοσύνη του. Καί ἐφόσον καταπιανόμαστε ξανά μαζί τους ποτὲ δέν θά κάνουμε τίποτε ἄλλο παρά νά ξαναρχίζουμε ἕνα λόγο πού στὸ ξεκίνημά του τὸν ἔκοψε ὁ θάνατος. Ξέρουμε πῶς τελειώνει τό «III Βιβλίον» τοῦ *Κεφαλαίου*: Ἕνας τίτλος: «*Οἱ κοινωνικὲς τάξεις*». Εἴκοσι ἀράδες κι ὕστερα ἢ σιωπῆ.

1. Βλέπε Κεφ. 3. («Les mérites de l'économie classique», Οἱ ἀρετές τῆς κλασσικῆς οἰκονομίας).

2. Βλ. *Lire le Capital*, τόμ. I, Κεφ. I, §14.

3. Σ' ἕνα ἀρθρο μου γιά τὸν Βετολατζί καί Μπρέχτ, σχετικὰ μέ τό θέατρο, χρησιμοποίησα τὴν ἐκφραση «διαλεκτικὴ τοῦ παρασκήνιου» ἀκριβῶς γιά ν' ἀντιμετωπίσω τὰ ἀποτελέσματα μιᾶς «λανθάνουσας δομῆς» πού μέτλησαρουσία της δροῦσε ὡς «ἀπουσία».

4. *Κεφάλαιο*, τόμ. III, μέρος 7ο, κεφ. 48, σελ. 1031 (ἐλλ. μετάφρ. Γ. Σκουριώτη), «*ὄλη ἡ ἐπιστήμη θά ἦταν περιττὴ ἂν ἢ παραστατικὴ μορφή [ἐμφανῆς] καί ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων συνέπεφταν ἄμεσα*». Ἀπόηχος τοῦ παλαιοῦ ὄνειρου πού κατέχει ὄλο τὸν κλασσικὸ πολιτικὸ στοχασμό: ὄλη ἡ πολιτικὴ θά ἦταν περιττὴ ἂν τό πάθος καί τό λογικὸ τῶν ἀνθρώπων «συνέπεφταν ἄμεσα».

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑΣ

Πρίν από τόν πόλεμο ή Γιουγκοσλαβία ήταν μιά κατεξοχήν άγροτική κοινωνία και οίκονομία (76% του συνολικού πληθυσμού ζούσε από τή γεωργία) και στενά δεμένη με τό ξένο κεφάλαιο: 51,4% του συνολικού βιομηχανικού κεφαλαίου άνήκε σε ξένους επενδυτές (61 ως 91% στην κλωστούφαντουργία, τή χημεία, τά όρυχεία και τή μεταλλουργία).

Μετά τόν πόλεμο και τή νίκη τής αντιφασιστικής αντίστασης (σπάνια περίπωση χώρας πού έδιωξε κατά βάση μόνη τής τής δυνάμεις κατοχής) ή Γιουγκοσλαβική οίκονομία μπαίνει σε μιά περίοδο έντονης και ταχύτατης οίκονομικής ανάπτυξης, με ρυθμούς πού, ακόμη μέχρι τώρα, θρискόταν ανάμεσα στους ύψηλότερους στο κόσμο:

Μέση έτήσια αύξηση (%) του «κοινωνικού προϊόντος»

	1953-62	1963-72	1973-78
Συνολικό κοινωνικό προϊόν	8,5	7,0	7,0
Βιομηχανικό κοινωνικό προϊόν	12,3	9,2	9,0
Γεωργικό κοινωνικό προϊόν	6,5	2,9	-

Οί παραπάνω ρυθμοί αύξησης παραμένουν ύψηλοί, ακόμη και σε περίοδο γενικότερης διεθνούς οίκονομικής κρίσης. Ή μακροχρόνια τάση επιδράδυνσής τους πού εύκολα διαπιστώνεται στον παραπάνω πίνακα δέν είναι εύκολο νά εξηγηθεί: όφείλεται ασφαλώς στην προοδευτική «ώριμανση» τής συνολικής οίκονομίας και τό αυξανόμενο κόστος πού απαιτείται για κάθε νέα αύξηση. Άλλά όφείλεται και σε συγκυριακούς λόγους πού σε ένα βαθμό θά φανούν παρακάτω.

Ή γενική οίκονομική ανάπτυξη

Ίστορικά ή ανάπτυξη αυτή έπιτεύχθηκε μέσα σε ένα γενικότερο πολιτικό και γεωπολιτικό πλαίσιο πού γνώρισε συνεχείς κραδασμούς και αναστατώσεις.

Ή διακοπή των σχέσεων με τόν Στάλιν και τήν Κόμινφορμ (1948) κόντεψε νά γονατίσει τή Γιουγκοσλαβική οίκονομία πού θρискόταν τότε στα πρώτα της δήματα (στο μοντέλο τής σοβιετικής οίκονομίας) και πολύ δεμένη με τό ανατολικό μπλόκ (έμπόριο, κοινές έπιχειρήσεις κ.λπ.). Τήν κρίση τήν ξεπέρασε ή Γιουγκοσλαβία με μιά σειρά σημαντικές αναθεωρήσεις τής πολιτικής της: συνεργασία και έμπόριο με τή Δύση, κατάργηση τής ύποχρεωτικής κολλεκτιβοποίησης τής γής και τής γεωργίας (και σ' αυτό ό σαφέστατος άγροτικός χαρακτήρας του τεράστιου άπελευθερωτικού στρατού του Τίτο έπαιξε ασφαλώς σημαντικό ρόλο όπως εξάλλου και στην άδιάψευστη πολιτική ύποστήριξη προς τό νέο καθεστώς), θεμελίωση τής πολιτικής τής αυτοδιαχείρισης και τής αποκέντρωσης.

Ή πολιτική τής αυτόρκειας πού στα πρώτα χρόνια ήταν ένα είδος δόγματος, αντικαταστάθηκε, και για λόγους ανάγκης και έπειδή αναπτύχθηκαν νέες αντίληψεις για τής σχέσεις με τή διεθνή οίκονομία, από μιά πολιτική ανοίγματος στην διεθνή άγορά, πού γίνθηκε σαφέστατη στα μέσα τής δεκαετίας του '60.

Οί γενικοί προσανατολισμοί τής οίκονομίας, ή διαχείριση των έπιχειρήσεων, ή χρηματοδότηση των επενδύσεων, ή κατανομή του εισοδήματος των έπιχειρήσεων κ.λπ. γνώρισαν συνεχείς μεταρρυθμίσεις καθώς ή Γιουγκοσλαβική πολιτική ψηλαφούσε νέους τρόπους όργάνωσης και έξισορρόπησης των κοινωνικών και έθνικών της ιδιαιτεροτήτων.

Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο ή μακροχρόνια οίκονομική ανάπτυξη τής χώρας, άν και πολύ έντυπωσιακή όπως ήδη τονίστηκε, ήταν έξαιρετικά σπασμωδική γνωρίζοντας διακυμάνσεις στους ρυθμούς αύξησης της πού πήγαιναν από τό

ΔΙΕΘΝΗ ΘΕΜΑΤΑ

20% στο 1% τό χρόνο ή και αρνητικούς ρυθμούς (τό 1950, τό 52 και τό 56...). Μέ τόν καιρό όμως οί τεράστιες αυτές διαφορές φαίνονται νά εξομαλύνονται, ενώ παράλληλα ή παραγωγική δομή τής χώρας γνώριζε σημαντικές διαφοροποιήσεις και ή θέση της στή διεθνή οικονομία βελτιωνόταν σημαντικά.

Ός πρός τό τελευταίο αυτό σημείο, ός υπογραμμιστεί ότι τό κοινωνικό προϊόν κατά κεφαλή (έννοια ανάλογη, άν και όχι ισότιμη, μέ τό δικό μας άκαθάριστο έγχώριο προϊόν κατά κεφαλή) τής Γιουγκοσλαβίας ήταν κατά 30% χαμηλότερο από τόν παγκόσμιο μέσον όρο πριν από τόν πόλεμο και κατά 31% υψηλότερο από τόν ίδιο μέσο όρο τό 1975.

Όσο γιά τήν διαφοροποίηση τής παραγωγικής δομής τής οικονομίας: ή βιομηχανία μετείχε μέ 22% στο κοινωνικό προϊόν τό 1952 και μέ 38-39% τά τελευταία χρόνια, ενώ ή γεωργία περνούσε από τό 33,3% στο 16-17% στήν ίδια περίοδο. Και ή έσωτερική διάρθρωση τών δύο αυτών βασικών τομέων γνώρισε στή μεταπολεμική περίοδο σημαντικές διαρθρωτικές μεταβολές. Έτσι στήν Ερραρχία τών βιομηχανιών μέ βάση τήν παραγωγή τους ή κλωστοϋφαντουργία περνάει από τήν πρώτη στήν τρίτη θέση, ενώ άνέρχονται συνεχώς οί βιομηχανίες μετάλλου, χημείας και ενέργειας. Στή δέ γεωργική παραγωγή έντείνεται συνεχώς ό ρόλος και τό βάρος τών βασικών «στρατηγικών» προϊόντων όπως τά σιτηρά, τά κτηνοτροφικά και ή ζάχαρη, τομείς όπου ή Γιουγκοσλαβία γίνεται σχεδόν αυτόρκης ή και καθαρά εξαγωγική (κρέας). Όπως είναι δέ φυσικό οί παραπάνω αλλαγές αντικατοπτρίζονται στή σύνθεση τής απασχόλησης και τών επενδύσεων. Οί βιομηχανικοί εργάτες από 300.000 προπολεμικά φτάνουν τά 2 εκατομμύρια γύρω στο 1978 ή περίπου 20% τής συνολικής εργατικής δύναμης τής χώρας (πάνω από 30% του κοινωνικού τομέα τής οικονομίας, άν εξααιρεθούν δηλαδή οί ατομικοί ιδιοκτήτες γής). Ένώ τό ποσοστό του κοινωνικού προϊόντος πού πάει στις επενδύσεις (32,4% τό 1960, 30,2% τό 1972, 33% τό 1977) συνεχίζει και σήμερα νά είναι ένα από τά υψηλότερα στον κόσμο, τό δέ μεγαλύτερο μέρος του (40-50%) νά πηγαίνει στή βιομηχανία.

Οί έξωτερικές σχέσεις

Τέλος, οί έξωτερικές σχέσεις τής χώρας γνώρισαν στή μεταπολεμική περίοδο μιá κάθετη αύξηση: οί εξαγωγές πολλαπλασιάζονται 32 φορές από τό 1947 στο 1977 ενώ οί εισαγωγές 58 φορές μέ αποτέλεσμα ένα διαρκώς μεγαλύτερο έμπορικό έλλειμμα (πού σε σχετικά μεγέθη είναι πάντως πολύ λιγότερο σημαντικό από τό ελληνικό). Οί εξαγωγές καλύπτουν 25% του κοινωνικού προϊόντος και οί εισαγωγές περίπου 30%. Και εδώ ή διαφοροποίηση τής παραγωγής αντικατοπτρίζεται στή διάρθρωση τών σχέσεων μέ τή διεθνή οικονομία: οί βιομηχανικές εξαγωγές έφτασαν πρόσφατα νά καλύπτουν τό 90% τών συνολικών εξαγωγών (περίπου 30% γιά τά προϊόντα βιομηχανικών έξοπλισμών και μέσων μεταφοράς) ενώ αντίθετα στις εισαγωγές, τουλάχιστον στους συνολικούς άριθμούς, οί αλλαγές είναι μικρές. Περίπου 25% τών συνολικών εισαγωγών είναι βιομηχανικός έξοπλισμός και 60 μέ 65% πρώτες ύλες και ήμικατεργασμένα προϊόντα. Όσο γιά τή γεωγραφική διάρθρωση του έμπορίου αυτού, περίπου 30% τών εξαγωγών πάει στις χώρες του ΟΟΣΑ (κυρίως στήν ΕΟΚ) και 43% στο άνατολικό μπλόκ, ενώ περίπου 57% τών εισαγωγών έρχονται από χώρες του ΟΟΣΑ και περίπου 28% από τό άνατολικό μπλόκ. Η Γιουγκοσλαβία δηλαδή έχει σημαντικότερο προμηθευτή τή Δύση και σημαντικότερο πελάτη τήν Άνατολή, ενώ ό Τρίτος Κόσμος έχει στο έξωτερικό έμπόριό της ένα άρκετά σημαντικό μέρος και στις δύο περιπτώσεις. Από τή Δύση εισάγει κυρίως βιομηχανικό έξοπλισμό και στήν Άνατολή έξάγει κυρίως βιομηχανικά προϊόντα και βιομηχανικό έξοπλισμό, παίζοντας έτσι ένα έντελώς ιδιότυπο ρόλο ανάμεσα στήν ΕΟΚ και τήν ΚΟΜΕΚΟΝ, μέ τίς όποιες έξέλλου έχει - και μέ τίς δύο - ειδικές σχέσεις (πρόσφατη έμπορική συμφωνία μέ τήν πρώτη, θέση παρατηρητή στή δεύτερη).

Άπό τά όσα σκιαγραφούνται παραπάνω ή εικόνα τής Γιουγκοσλαβικής ανάπτυξης είναι σαφώς διαφορετική από τίς επιπόλαιες τουριστικές έντυπώσεις όπως και από τίς υπόκωφες κριτικές πού κατά καιρούς τής άπευθύνονται έξαιτίας του «αίρετικού» δρόμου της σε σχέση μέ τό «σοβιετικό μοντέλο» (συγκεντρωτισμός, γενική και ύποχρεωτική σχεδιοποίηση, κρατικός έλεγχος τής οικονομίας και τών έξωτερικών σχέσεων κ.λπ.). Ός πρός τό τελευταίο

αυτό σημείο, οι επιδόσεις της γιουγκοσλαβικής οικονομίας δέν έχουν τίποτα νά ζηλέψουν από εκείνες τών «ορθόδοξων» μοντέλων, αντίθετα μάλιστα τό πολιτικό, γεωπολιτικό καί κοινωνικό τους «κόστος» ήταν ασύγκριτα μικρότερο: οι πολιτικές ελευθερίες, οι ατομικές ελευθερίες (μετακίνηση εντός καί εκτός τής χώρας, επιλογή επαγγέλματος καί τρόπου ζωής κ.λπ.), ή ανεξαρτησία τής εξωτερικής πολιτικής κ.λπ. είναι στή Γιουγκοσλαβία σαφέστατα μεγαλύτερες καί ευρύτερες από οποιαδήποτε χώρα του στρατοπέδου του ύπαρκτου σοσιαλισμού. Αυτό δέν σημαίνει πώς ή χώρα δέν αντιμετωπίζει σήμερα σημαντικά προβλήματα στήν ανάπτυξη της καί τίς προοπτικές της. Έκείνα πού αναφέρονται τίς περισσότερες φορές είναι ό ύψηλός πληθωρισμός, τό μόνιμο καί σημαντικό έλλειμμα του εξωτερικού εμπορίου καί του ίσοζυγίου πληρωμών, ό ύψηλός έξωτερικός δανεισμός, τό σχετικά ύψηλό ποσοστό ανεργίας καί οι περιφερειακές άνισότητες. Είναι ένας κατάλογος πού θυμίζει τά σημερινά προβλήματα πλείστων χωρών τής περιοχής (βλέπε καί Έλλάδα), αλλά καί τής Δύσης καί τής Ανατολής.

Οί σημερινές δυσκολίες

Στή Γιουγκοσλαβία, ειδικότερα, τά προβλήματα αυτά δέν συνδέονται μόνο μέ τήν πρόσφατη διεθνή κρίση, αλλά είναι καί συνέπειες τών βασικών στρατηγικών επιλογών για τήν ανάπτυξη, πού ξεκίνησαν από τά μέσα τής δεκαετίας του '60. Η εφαρμογή τής μεταρρύθμισης του 1965 (φιλελευθεροποίηση τών εξωτερικών σχέσεων τής χώρας, ακόμα μεγαλύτερη αυτόνομια τών αυτοδιαχειριζόμενων επιχειρήσεων κ.λπ.) οδήγησε σε μιά σειρά από εξελίξεις πού εξηγούν σε ένα βαθμό τά σημερινά φαινόμενα. Έτσι οι επιχειρήσεις για νά είναι αποδοτικές είχαν καί έχουν τήν τάση νά στρέφονται προς παραγωγές πού εύκολα τοποθετούνται στήν εσωτερική καί διεθνή αγορά (στήν όποία βρίσκονται συχνά σε συνεργασία διαφόρων τύπων μέ ξένες): έτσι από τή μιά μεριά ή γιουγκοσλαβική παρουσία στις ξένες αγορές έγινε έντυπωσιακή (εξαγωγές αυτοκινήτων, τροχόσπιτων, γεννητριών, μηχανών κ.λπ. ακόμα καί στή Δυτική Γερμανία), από τήν άλλη μεριά όμως παραμελήθηκαν βασικές παραγωγές (πρώτες ύλες, ήμικατεργασμένα προϊόντα κ.λπ. τά όποια έπρεπε νά εισαχθούν). Έτσι ή αύξηση τών εξαγωγών δέν μείωσε τά έξωτερικά έλλείμματα. Καί όχι μόνο αυτό: Ο έκσυγχρονισμός τής παραγωγής ώστε νά γίνει διεθνώς ανταγωνιστική, ή χρηματοδότηση τών ύψηλών πάντα εισαγωγών (για τήν όποια είναι επίσης υπεύθυνη ή ύψηλή κατανάλωση καί ό ύψηλότατος ρυθμός επενδύσεων στο σύνολο τής οικονομίας – σε βαθμό πού καί οι Γιουγκοσλάβοι πιά δέχονται ότι «ζούν πάνω από τίς δυνατότητές τους») καί άλλες ανάλογες ανάγκες έκαναν αναγκαίο τόν έξωτερικό δανεισμό (κοντά στά 10 δισ. δολ. – αλλά τά έτήσια χρεολύσια για τήν πληρωμή του αποτελούν ένα παραδεκτό ποσοστό τών πόρων τής χώρας σε συνάλλαγμα, τό δε ποσοστό αυτό μάλλον μειώνεται κάθε χρόνο). Η αυτόνομια τών επιχειρήσεων, ή προϊούσα συγκέντρωσή τους (ή Γιουγκοσλαβία διαθέτει σήμερα δεκάδες επιχειρήσεις διεθνούς μεγέθους καί έμβλειας – μέ επενδύσεις καί εργασίες στο έξωτερικό καί όχι μόνο σε έργα οικόδομών...), ή έντονη πολιτική επενδύσεων πού ασκούν, οδηγεί καί σε άλλα φαινόμενα όπως ή σχετικά μικρή αύξηση (σε σχέση μέ τίς συνολικές διαθέσιμες ποσότητες) στή δημιουργία διομηχανικών άπασχολήσεων καί ή παραμέληση τών λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών (Βοσνία – Έρζεγοβίνη, Μακεδονία, Κόσοβο...). Μολαταύτα ή γιουγκοσλαβική οικονομία εξακολουθεί νά δημιουργεί άπασχολήσεις σε όλους τούς τομείς (4,3% αύξηση τό 1978) καί νά απορροφά καί σημαντικούς αριθμούς παλιννοστούντων μεταναστών από τή Δ. Ευρώπη. Καί ό δυναμισμός της αυτός δέν μπορεί παρά νά αποδοθεί στον ιδιότυπο τρόπο τής κοινωνικής της οργάνωσης καί τό ρόλο πού επιδιώκει καί παίξει μέ άρκετή επιτυχία στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις.

Μιά δυναμική οικονομία

Οί επιλογές του 1965 καί κατόπιν είναι δύσκολο νά αναλυθούν μέ απλά κριτήρια. Ήταν όπωσδήποτε άπορροια τής ώριμησης γενικότερων αντίληψεων για τήν πορεία τής παγκόσμιας οικονομίας καί τών δυνατοτήτων καί ύποχρεώσεων πού αυτές επέβαλαν στήν ανάπτυξη τών επιμέρους οικονομιών, ιδίως δε

χωρών με τό παρελθόν και τή γεωπολιτική θέση της Γιουγκοσλαβίας. Πάντως θά ήταν ιδιαίτερα άπλοϊκό νά κριθούν με μόνα κριτήρια τίσ σχέσεις Δύσης-Ανατολής στό πολιτικό επίπεδο. Ίδιως μάλιστα αν σκεφτεί κανείς ότι μετά από λίγα χρόνια, ανάλογες επιλογές ανοίγουν τό δρόμο τους με διάφορους τρόπους και ποικίλες αντιδράσεις και επιδόσειςσε πολλές άλλες χώρες του ανατολικού μπλόκ ή και στή σημερινή Κίνα.

Στό μέλλον, και στό βαθμό πού τά γενικά αυιά χαρακτηριστικά της πορείας της γιουγκοσλαβικής ανάπτυξης θά διατηρηθούν, οί διαγραφόμενες τάσεις δέν μπορούν παρά νά συνεχιστούν. Η σημερινή, σχετικά ώριμη και διαφοροποιημένη, οίκονομία της Γιουγκοσλαβίας έχει άσφαλώς περισσότερα «άτου» από τά πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, γιά νά προχωρήσει πρός μιά μεγαλύτερη και εύνοϊκότερη ένταξη της στό διεθνή καταμερισμό τής εργασίας (Ανατολής-Δύσης και Βορρά-Νότου) και πρός συμπλήρωση και βελτίωση της έσωτερικής της παραγωγικής δομής πού είναι υπεύθυνη γιά αρκετές από τίσ «άνισοροπίες» τών μεγάλων και σημαντικών της ισοζυγίων. Σ' αυτή τήν πορεία οί έξωτερικές της σχέσεις θά παίξουν ένα σημαντικό, στρατηγικό ρόλο τόσο από τήν άποψη του έμπορίου όσο και από εκείνη της οίκονομικής, βιομηχανικής και τεχνολογικής συνεργασίας. Η πρόσφατη συμφωνία με τήν ΕΟΚ άποτελεί ένα θετικό βήμα και δείχνει τό σημαντικό ρόλο πού μπορεί νά παίξει ή τελευταία, καθώς και ή Ελλάδα πού μπορεί νά γίνει ένας από τούς κατεξοχήν συνεργάτες της γιουγκοσλαβικής ανάπτυξης μέσα στά πλαίσιά της.

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

ΜΙΛΤΟΣ ΣΑΧΤΟΥΡΗΣ

Χρωμοτραύματα

ΜΙΑ ΣΥΛΛΟΓΗ ΠΟΙΗΤΙΚΗΣ ΑΚΜΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ - ΓΝΩΣΗ -
ΓΡΗΓ. ΑΥΣΕΝΤΙΟΥ 26, ΙΛΙΣΙΑ, ΤΗΛ. 7794879

‘Ο λογοτεχνικός Πολίτης

Επιμέλεια τεύχους: Μαριάννα Δήτσα, Διονύσης Καψάλης

Περιεχόμενα

Τάκης Σινόπουλος
Τό γκρίζο φως

Δ.Ν. Μαρώνιτης
Πρώτη ανάγνωση

Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες

- Μία απ' αυτές τις μέρες
- Τό φθινόπωρο του Πατριάρχη (απόσπασμα)
- Η άπιστευτη και θλιβερή ιστορία της Φώας Έρέντιρα και της ασπλαχνης γιαγιάς της
- Ο Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες μιλάει στο γάλλο μεταφραστή του Claude Couffon

Τάκης Θεοδωρόπουλος
Κωμικοτραγικό μωσολείο
για τὰ «Εκατό χρόνια, μοναξιάς»

Π. Α. Ζάννας
Ένα ελληνικό μυθιστόρημα
«Αντιποίησης αρχής» του Α. Κοτζιά

Γιώργος Κουρουπός
Οδεία: Παιδαγωγικά Ιδρύματα ή επιχειρήσεις;

Μαριάννα Δήτσα
Ο υπερρεαλισμός ανάμεσά μας;

Παντελής Μπουκάλας
Σκιαζομαι...

ΤΕΛΙΚΑ μέ θρέψανε τρία ποτάμια. 'Ο 'Ερύμανθος (Ντουάνα), ό Λάδωνας, ό 'Αλφειός. Κάπου κοντά στ' Άσπρα Σπίτια και τό Μπέλεσι τά ποτάμια σμίγουν, γίνονται 'Αλφειός πού κυλάει έξω από τά 'Ολύμπια και παρακάτω χύνεται στη θάλασσα, κοντά στην 'Αγουλινίτσα – τό χωριό πού γεννήθηκα – τό σπίτι πού γεννήθηκα – ή

Τάκης Σινόπουλος

Τό γκρίζο φῶς

1

Πρόκειται για κείνο τό τετραγωνάκι στό δυτικό παράθυρο και για τό γκρίζο φῶς τοῦ ἀπογεύματος στόν τοίχο ἀπέναντι πολλές φορές κοιτάζοντας εἶδα στόν ὕπνο τό γκρίζο φῶς τοῦ ποταμοῦ κατέβαινε θά σᾶς μιλήσω ἀργότερα.

2

Τώρα μαζί σου ἠλιοδεμένος
ὁ οὐρανός τοῦ Πύργου
ἐκείνο τό σκούρο χαλκό

Ἔνα ἔνα – δέντρα δείχνουν τήν πόλη
ψιλή βροχή πλαγιάζει
σ' αὐτό τό κατηφόρισμα

Θά ξαναβρεῖς τά βήματά σου
στό δρόμο – χρόνο. Εἶναι τό ἴδιο φῶς
τοῦ Γκρέκο. Τά ἴδια
σιδερικά στά μαγαζιά,
τό φυσερό τό ἀμόνι.

Τώρα μαζί σου τό ἄρωμα τοῦ χόρτου.
Θά ξαναβρεῖς τήν πόλη – γέρασε σαράντα χρόνια
Πούλησες τά μαλλιά σου και τά δόντια σου
εἶδες.

Τή νύχτα τό ποτάμι κοιμάται στό πλευρό σου
φύλλα τῆς λεύκας ὡς τίς ἐκβολές.

3

Δέν ἦταν μήτε τό γέλιο
μήτε σκυλί στην πόρτα
τό σπίτι ἀπέναντι στόν τοίχο του
ἔχει ἔνα ἀπόγευμα.

κυρία Ρούσα Βενέτα Σινοπούλου – ὁ καθηγητής κ. Γιώργης Σινόπουλος – τὰ κοινούπια τῆς Ἀγουλινίτσας – τὸ κρασί καὶ τὸ λάδι τῆς Ἀγουλινίτσας – τὰ ψάρια καὶ τὰ χέλια ἀπὸ τῆ λίμνη τῆς Ἀγουλινίτσας – τώρα τὴν ξέραναν, πάει κι αὐτή.

Νυχτολόγιο, σ. 16-17

4

Ἄξι πράσινο – φόρεμα σέ ἀγκάθια
 μυρίζεις ἀπὸ ἀγρύπνια πολλά δάση
 μή μου πεις: Δέν ξέρω αὐτό τό πέρασμα,
 ἔχει καεῖ.
 Τό αἷμα κάηκε. Τεντώνεις φαγωμένα χέρια
 στίς ἄλλες ηλικίες.
 Ὁ χρόνος προσπέρασε μὴν ξεχάσεις
 Ἐκεῖνο πού εἶχες
 τό πικρό ξύλο.
 Τά φύλλα θά βγοῦν, ἡ βλάστηση
 ἀπ' ὅλα τὰ παράθυρα.

5

Μουσκεμένα μαλλιά στό νερό – εἶναι ὄνειρο.
 Γκρίζα μαλλιά στό συρματόπλεγμα – εἶναι ὄνειρο
 οἱ πάσσαλοι ὑπάρχουν
 στή θάλασσα τό νερό σ' ἀγγίζω μ' ἀγγίζεις
 τὰ μαλλιά σου ζωντανά καίγονται – εἶναι ὄνειρο
 κάποιος ἀγρύπνησε τρυπώντας τό σκοτάδι
 μέ τὰ καρφιά του. Δέν εἶμαι ἐγώ, κοιμᾶμαι.
 Σ' ἀγγίζω εἶσαι γυμνότερη ἀπ' τό κόκαλο
 τό στήθος
 χωρίς κανένα μαῦρο δῶρο.

6

Σπάρτα γκορτσές τιναγμένα –
 στροφή στήν καταχνιά τοῦ χρόνου.

Ἄρχισα νά φωνάζω στήν κάμαρα – κανεῖς
 Ἄνοιξα τὴν πόρτα – ἡ ὁδός Ἀχαρνῶν – τῆς Ἑλπίδας
 Ἐσύ κοιμᾶσαι στήν ὁδό – Ἀχαρνῶν – τῆς Ἑλπίδας
 Εὐπνα φωνάζω πρέπει ν' ἀγοράσεις δάφνη καὶ δυόσμο.
 Τό μοσχοκάρυδο μέ τό λαιμό τοῦ πουλιοῦ πού χαιρόταν
 Σκέψου τώρα καί μένα
 Στείλε μου λίγο φῶς τὰ σπλάχνα μου ἔχουν ἀδειάσει
 τραῖνο στίς 12 καὶ στίς 8.

ΣΕ ΤΟΥΤΟ τό ἔργο, ἂν καλοκοιτάξεις, ὑπάρχει αὐτή ἡ ὑπόγεια συνέχεια, κρυφή ἄλυσίδα, κάτι ἀφανέστερες ἀνταποκρίσεις, δίχτυ πολύπλοκο ἢ ἀθόρυβος μηχανισμός. Στό πάνω πάτωμα κινούνται ρυθμικά τά ἐπιπολής στοιχεῖα, λέξεις, δεσμίματα κι ἀνα-

7

Εἶναι καιρός νά κοιμηθοῦμε
στήν ἀγρυπνία τῆς νύχτας.

Στό προηγούμενο ὄνειρο μοῦ τόλεγε ὁ Κίμων
τό στόμα σου ἔχει πολύ σκοτάδι.
Μονάχα στά ὄνειρα, εἶπε ὁ Κίμων, ἔτσι
φεγγοβολάει ξαφνικά τό νεκροφῶς τοῦ ποταμιοῦ.

Ἄ ὄχι, ἄσε αὐτούς τούς νεκρούς, εἶπε τότε ὁ Κίμων.
Ἦταν μνήμη τό μάτι του
τ' ἀμίλητο κοίταγμα

Τούς κατεβάσαμε
κάτου, στόν κάτω κόσμο.

Μονάχα στά ὄνειρα, εἶπε ὁ Κίμων.

ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ

Τριάντα πέντε χρόνια νά φτιάχνεις ποιήματα καί νά δημοσιεύεις ποίηση – ἕνας δρόμος μακρὺς καί ἐξαντλητικός. Τά ὀνόματα καί οἱ σταθμοί του: Μεταίχμιο 1951, Ἄσματα 1953, Ἡ γνωριμία μέ τόν Μάξ 1956, Ἑλένη 1957, Μεταίχμιο δ' 1957, Ἡ νύχτα καί ἡ Ἀντίστιξη 1959, Τό ἄσμα τῆς Ἰωάννας καί τοῦ Κωνσταντίνου 1961, Ἡ ποίηση τῆς ποίησης 1964, Πέτρες 1972, Νεκροδέπνος 1972, Χρονικό 1975, Ὁ Χάρτης 1977, Νυχτολόγιο 1978. Καί τώρα: Τό Γκρίζο φῶς 1980.

Σημασία ἔχει ὅτι ἕστερα ἀπό τό Χρονικό (ἔτσι κι ἄλλιῶς ἕνα βιβλίο μεικτό), ἐδῶ καί πέντε χρόνια ὁ Σινόπουλος δέν δημοσίευσε ἀκριβῶς ποιήματα: ὁ Χάρτης καί τό Νυχτολόγιο περιέχουν κυρίως ὕλη προποιητική: ὑπομνήματα ζωῆς καί γραφῆς. Τώρα λοιπόν, στά 63 του χρόνια, ὁ Σινόπουλος (ἕστερα ἀπό πεντάχρονη δοκιμασία ἢ ἔστω: ἀμηχανία) ξαναγυρίζει καί προχωρεῖ στήν ποίηση μέ μιά νέα σύνθεση σέ ὀχτώ μέρη. Ὅποιοι ἀγαποῦν τούς ποιητές ξέρονν πῶς μιά τέτοια ἐπιστροφή εἶναι σημάδι ὠριμοῦ, παρήγορο καί γενναῖο.

Καί δέν εἶναι πιστεύω τυχαῖο: Τό Γκρίζο φῶς φωτίζει, στά ὀχτώ μέρη τῆς σύνθεσης, ὁρόσημα κρυφά καί φανερά ἑνός γυρισμοῦ. «Εἶμαι ἕνας ἄνθρωπος πού ἔρχεται συνεχῶς ἀπό τόν Πύργο» – σημειώνει ὁ Σινόπουλος στό Νυχτολόγιο (σ. 25). Ἄν ἡ ἀπλή αὐτή ὁμολογία δείχνει τόν ὁμφάλιο λῶρο τῆς γενέθλιας γῆς, πού κράτησε δικό της εὐτυχῶς τόν ἐπαρχιώτη ποιητή, ὅσο κι ἂν αὐτός περιπλανήθηκε, (ἡ ἐπαρχιακή φύτρα τοῦ Σινόπουλου εἶναι, πιστεύω, ἡ πιό γερῆ ρίζα τῆς ποιήσεώς του), τώρα ὁ Πύργος καί ἡ ἐνδοχώρα του μεταβάλλονται ἀπό ἀφετηρία σέ τέρμα τῆς περιπλάνησης. Πάντως ἡ γεωγραφία τῆς πατρίδας ἀποτελεῖ τό σκελετό τῆς νέας σύνθεσης.

*Ὁ «ἀπέναντι τοῖχος» (1) ἀνήκει σ' ἕνα συγκεκριμένο «σπίτι» (3) καί τό σπίτι σέ μιά ὀνομασμένη «πόλη» (2). Ἡ πόλη ἔχει τά γνώριμα «μαγαζιά» τῆς (2) ἀλλά προπάντων τό ἀπαραγνώριστο «ποτάμι» τῆς (1, 2, 7). Εἶναι μιά πόλη-χώρα: πράσινη καί βλαστημένη πλάι στή θάλασσα (2, 4, 5, 6, 8).

Πλάι στά σημάδια τῆς φυσικῆς αὐτῆς γεωγραφίας ὑπάρχει καί τό ἀρχετυπικό σκηνικό τοῦ γυρισμοῦ, σέ λανθάνουσα διατύπωση: τό «σκυλί στήν πόρτα» καί «τό γέλιο» τῆς ὑποδοχῆς δηλώνονται μέ τήν ἀπουσία τους (3)· ἡ γυναίκα κυκλοφορεῖ μόνο μέσα στό ὄνειρο (5)· οἱ φίλοι συμψηφίζονται στόν Κίμωνα, πού ἀποκρούει τούς νεκρούς (7)· τέλος, στή σφραγίδα τῆς σύνθεσης, ἡ ἐστία μέ τή χόβολή τῆς (8).

Κι ἂν στό ἕνα ἄκρο, ὡς ὑποδοχή, ἀνασταίνεται ἡ πραγματική χώρα τῆς παιδικῆς καί ἐφηβικῆς ἡλικίας, στό ἄλλο ἄκρο ἀνοίγει, φανταστική «πόρτα ἐλπίδας, ἡ ὁδός Ἀχαρνῶν» (6). Ἀνάμεσα κυκλοφορεῖ τό: «τραῖνο σίς 12 καί σίς 8».

Κάθε γυρισμός εἶναι προπάντων δρόμος πού ἔγινε χρόνος. Τά δῆματα μιᾶς τέτοιας διαδρομῆς ἀκούγονται καθαρά στό Γκρίζο φῶς: «θά σᾶς μιλήσω ἀργότερα» (1)· «θά ξαναβρεῖς τά δῆματά σου στό δρόμο χρόνο» (2)· «στροφή στήν καταχνιά τοῦ χρόνου» (6)· «περπατώντας τό κόκκινο σκληρό ἀμμοχάλικο» (8).

Ὁ δρόμος-χρόνος εἶναι ὁ ὁδηγός τῆς μνήμης πού ρυμοτομεῖ τήν καινούρια σύνθεση. Ἡ δραστηριοποίηση

φορές, στιβάδες, στρώματα τῆς γλώσσας. Στό κάτω πάτωμα χωνεύει ὁ μύθος. Μὴν προσταθήσεις νά τόν θγάλεις ἀπό τή φωλιά του, δέν εξαγοράζεται. Εἶναι ἓνα ζῶο ὀγκῶδες καί κακό, δέ θέλει φῶς, δαγκώνει τή σιωπή του.

Χάρτης, σ. 15

8

Νά θυμηθεῖς μαζί μου αὐτές τῖς ἀγριες κουμαριές
περπατώντας τό κόκκινο σκληρό ἄμμοχάλικο στήν πλαγιά

Πολύ πρὶν ἀπό σένα τό ξερό φῶς
ὁ κοφτερός ἀέρας
ξυστά πάνω στοὺς λόφους – στό Ἑφταχώρι.

Εἶχαν τσακίσει τὰ νεφρά σου.
Στήν κατηφόρα ἔσπασε τό φορεῖο.

Νά τιναχτοῦνε λίγες λέξεις

Καί τό αὐγὸ πού θ' ἀπομείνει στή χόβολη
θᾶναι δικό σου.

τῆς μνήμης στό παρόν επιβεβαιώνει βέβαια τή φθορὰ τοῦ ἀνθρώπου καί τῶν πραγμάτων, ἀλλά δέ μταιιώνει τὴν ἀρχική σημασία τους καί τὴν τελική τους σεμνή ὑπόσχεση. Πρόκειται πάντως γιὰ μιὰ μνήμη πού δέν λειτουργεῖ ὡς ἀναδρομὴ στὰ περασμένα, ἀλλὰ ὡς ἐπιδρομὴ στὰ τωρινὰ καί τὰ μελλούμενα. Ἡ μνημονική αὐτὴ δράση συναντᾷ στό δρόμο τῆς τῆ φωτιά: εἶναι ταυτόχρονα ἐχθρὸς τῆς καί φίλος: ἀναστέλλει ἀλλὰ καί καθαρίζει τὴ μνήμη ἀπὸ τὰ σαρίδια τῆς. Ὅταν ἡ σύνθεση σῆνει, ἡ φωτιά ἔχει γίνει χόβολη (8), γόνιμη καί ὑπομονετική (4, 8): ἓνα «πικρὸ ξύλο» ἢ ἓνα «αὐγὸ» εἶναι τὰ δῶρα τῆς.

Ὁ γυρισμὸς στό Γκριζο φῶς φαίνεται πὼς ἀναπλέει τῖς ἐκβολές τοῦ Ἄλφειοῦ, ἀφήνοντας πίσω του τό θάνατο, ἂν ὄχι τοὺς νεκρούς (7). Ἀπὸ ἐδῶ προκύπτει καί ἓνας τόνος σωτηρίας πού διαπνέει τὴ σύνθεση. Ὅσο ἡ ζωὴ πού γλίτωσε ἀπὸ τὴ δοκιμασία τῆς, ἔγινε στό μεταξὺ περισσότερο μιὰ ζωὴ ἐνύπνια: ἡ πιὸ γνώριμη κατάστασή τῆς εἶναι ὁ ἀποκαλυπτικὸς ὕπνος (1, 7) καί τό δνειρο: ἐρωτικό (5) ἢ ἐφιαλτικό (7). Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ ἓνα εἶδος ἐργήγορης μέσα στὸν ὕπνο, ἀγρυπνία μέσα στὴ νύχτα τοῦ ὕπνου, πού καταγγέλλει τό οὐδέτερο «κοιμᾶμαι» (6, 7).

Ὁ σύνθετος αὐτὸς τόνος ἀπαγορεύει πρόχειρες ἀποφάσεις γιὰ τὴν αἰσιοδοξία ἢ τὴν ἀπαισιοδοξία τῆς νέας σύνθεσης. Τό ποίημα θρίσκει πέρα ἀπὸ ἓνα τέτοιο δίλημμα. Δίχως νά λείπει ἡ δραματικὴ οἰκτιρία ἐντελῶς (τό γκριζο φῶς ἀγριεύει κάποτε φεγγοβολώντας, ἢ γίνεται «ξερό» στὸν «κοφτερό ἀέρα»), ἡ σύνθεση στό σύνολό τῆς ἔχει ἀφήσει πίσω τῆς τό δραματικὸ ἀγῶνα καί ἔχει προχωρήσει στὸν ποιητικὸ στοχασμό. Τό ταξίδι δίδαξε ὅτι ὁ κόσμος δέν ἀρχίζει, ὅπως ἐλπίζαμε, μέ μᾶς καί δέν θά τελειώσει μέ μᾶς: «πολύ πρὶν ἀπὸ σένα» (8).

Ἐγινε συχνά ὡς τώρα λόγος γιὰ σύνθεση. Νομίζω πὼς πολύ σπάνια στὰ ποιητικά μας πράγματα ὁ συνθετικὸς χαρακτήρας εἶναι τόσο εὐδιάκριτος καί φυσικός ὅσο στό Γκριζο φῶς: ἐνῶ καθένα ἀπὸ τὰ ὀχτῶ ποιήματα διεκδικεῖ καί πετυχαίνει τὴν κατακόρυφη θέση του, τὰ κύρια θέματα καί οἱ βασικοὶ τόνοι τῆς σύνθεσης προκαταβάλλονται, προβάλλονται καί ὑποχωροῦν, καθὼς πραγματοποιοῦμε τὴ διαδρομὴ μας ἀπὸ τό πρῶτο ὡς τό ὄγδοο μέρος. Ἔτσι ἐξασφαλίζεται ἓνα εἶδος σταυρολεξικῆς ἀνάγνωσης τῆς ποιητικῆς συνοχῆς.

Ὅσο ἡ σοβαρότερη, πιστεύω, ἀρετὴ ἐδῶ εἶναι ἄλλη. Στό Γκριζο φῶς ὁ ἴδιος ὁ ποιητικὸς λόγος κάνει αὐτὸ πού ἐπιχειρεῖ καί τό ποιητικὸ ὑποκείμενο τῆς σύνθεσης: ἐπιστρέφει, ἐνεργοποιεῖ τὴ μνήμη του, τὴ μεταφέρει στό παρόν καί ἀπολογίζεται. Μιὰ προσεκτικὴ συγκριτικὴ μελέτη θά δείξει πιστεύω ὅτι τό Γκριζο φῶς κατάγεται ἀπὸ τὸν Νεκρόδειπνο καί θά πρέπει νά διαβαστεῖ ὡς συνέχειά του. Πάντως καίρια θέματα ἐκείνης τῆς σύνθεσης ἐπανερχοῦν ἐδῶ σὲ καινούριες ἀναλογίες καί κατανομές. Μῆτρες ποιητικῆς, πού εἶδαν ἐκεῖ γιὰ πρώτη φορὰ τό φῶς, μεταφέρονται (αὐτούσιες σχεδόν) ἐδῶ καί δοκιμάζονται κάτω ἀπὸ διαφορετικὸ φῶς. Ὁ ποιητικὸς, λοιπόν, λόγος φαίνεται νά γυρεύει, ὕστερα ἀπὸ τὴ δραματικὴ του περιπέτεια στὸν Νεκρόδειπνο, τὴ γενέθλια γῆ: ξυπνώντας στήν Ἰθάκη του, μᾶς ἀφήνει νά διακρίνουμε πάνω στοῦ σώμα τῆς γλώσσας του σημάδια ἀπὸ τὰ πάθη καί τῖς γνώσεις του. Αὐτὸ εἶναι ὄλο: κι αὐτὸ εἶναι πολὺ.

Δ. Ν. Μαρωνίτης

Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες

Ο Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες γεννήθηκε στις 6 Μαρτίου 1928 στο Άρακατάκα, χωριό της Κολομβίας κοντά στις άκτες της Καραϊβικής. Πέρασε τα σχολικά του χρόνια στην Μπαρτανκίγια και τη Σιπακίρα, και σπούδασε Νομικά στο Έθνικό Πανεπιστήμιο της Κολομβίας (Μπογκοτά).

Στά 1947 δημοσιεύει το πρώτο του διήγημα, «Η τρίτη παραίτηση», στο *El Espectador*. Από τότε κι ως τό 1967, πού κυκλοφορεί τό Έκατό χρόνια μοναξιά, δουλεύει κυρίως ως δημοσιογράφος: άρθρογράφος στό *El Herald*, ρεπόρτερ στό *El Espectador*, ανταποκριτής του πρακτορείου ειδήσεων της Κούβας «Prensa Latina». Μ' αυτή την ιδιότητα παρακολουθεί από κοντά τις πρώτες μέρες της επανάστασης του Κάστρο στην Κούβα. Αργότερα διευθύνει δύο περιοδικά στό Μεξικό και συνεργάζεται μέ τό πρακτορείο «Walter Thompson». Γράφει κινηματογραφική σενάρια και δημοσιεύει τά πρώτα του έργα – διηγήματα και μυθιστορήματα.

Σήμερα τό έργο του έχει μεταφραστεί σέ πάμπολλες γλώσσες κι έχει δώσει αφορμή γιά έναν τεράστιο όγκο κριτικής φιλολογίας. Έπίτιμος Διδάκτωρ στό Πανεπιστήμιο της Κολούμπια (Νέα Υόρκη), ό Γκαρσία Μάρκες ζει στή Βαρκελώνη – μέ κάποια διαλείμματα στό Μεξικό – μαζί μέ τή γυναίκα του, τή Μερσέντες, και τούς δύο γιούς τους, Ροδρίγο και Γκονσάλο.

Έργα:

Τά ξερά φύλλα (*La Hojarasca*, 1955), μυθιστόρημα.

Κανείς δέν γράφει στό συνταγματάρχη (*El colonel no tiene quien le escriba*, 1958), νουβέλα.

Η κηδεία της Μαμά Γκράντε (*Los funerales de la Mamá Grande*, 1958), διηγήματα.

Η κακιά ώρα (*La mala hora*, 1961), μυθιστόρημα.

Έκατό χρόνια μοναξιά (*Cien años de soledad*, 1967), μυθιστόρημα.

Η άπίστευτη και θλιβερή ιστορία της άθώας Έρέντιρα... (*La increíble y triste historia de la cándida Eréndira y su abuela desalmada*, 1972), διηγήματα.

Διηγήματα (*Todos los cuentos*, 1975). Πλήρης έκδοση των διηγημάτων του από τό 1947 ως τό 1972.

Τό φθινόπωρο του πατριάρχη (*El Otoño del Patriarca*, 1975), μυθιστόρημα.

Ο Μάρκες πρωτοπαρουσιάστηκε στά ελληνικά από τό περιοδικό 'Η Συνέχεια (τεύχος 1, Μάρτιος 1973), μέ ένα απόσπασμα από τά Έκατό χρόνια μοναξιά, σέ μετάφραση Θανάση Βαλτινού και Ines Luisa Karrera, μαζί μέ εισαγωγικό σημείωμα της Καίη Τσιτσέλη.

Μία ἀπ' αὐτές τίς μέρες

Ἡ Δευτέρα ξημέρωσε ἡλια, δίχως βροχή. Ὁ Ἀουρέλιο Ἐσκοδόρ, ὀδοντογιάτρος ἄνευ διπλώματος καὶ πάντα πολὺ πρωινός, ἀνοίξε τὸ γραφεῖο του στὶς ἔξι. Ἐβγάλε ἀπὸ τὴ βιτρίνα μιά ὀδοντοστοιχία, ἀκόμα πάνω στὸ γύψινο ἐκμαγεῖο της, καὶ ἄπλωσε μιά φούχτα ἐργαλεῖα στὸ τραπέζι, τοποθετώντας τα στὴ σειρά, ἀπὸ τὸ μεγαλύτερο στὸ μικρότερο, σὰν νὰ τὰ ἐκθέτει. Φοροῦσε ριγέ πουκάμισο, χωρὶς κολάρο, πού ἐκλεινε στὸ λαμὸ μέ χρυσὸ κουμπί, καὶ παντελόνια μέ λαστιχένιες τιράντες. Στιητὸς καὶ ἰσχνός, μέ βλέμμα πού σπάνια ἀνταποκρινόταν στὴν περίσταση, καταπῶς συνηθίζουν νὰ κοιτοῦν οἱ κουφοί.

Ἀφοῦ τακτοποίησε τὰ πράγματα πάνω στὸ τραπέζι, τράδηξε τὸν τροχὸ κοντὰ στὴν πολυθρόνα καὶ κάθισε νὰ γυαλίσει τὴν ὀδοντοστοιχία. Ἐμοιαζε νὰ μὴ σκέφτεται τί κάνει· ὡστόσο, ἐργαζόταν πεισματικά, μέ τὰ πόδια στὸν τροχὸ ἀκόμη κι ὅταν δέν τὸν χραϊζόταν.

Περασμένες ὀκτώ σταμάτησε κομματί, νὰ ἀγναντέψει τὸν οὐρανὸ ἀπ' τὸ παράθυρο· καὶ εἶδε δυὸ γεράκια στὸν καβαλάρη τοῦ διπλανοῦ σπιτιοῦ, πού συλλογισμένα στέγνωσαν στὸν ἥλιο. Συνέχισε νὰ δουλεύει, μέ τὴ σκέψη πῶς, πρὶν ἀπὸ τὸ μεσημεριανό, θὰ ξανάπιανε ἡ βροχή. Τὴν προσήλωσή του τὴ διέκοψε ἡ φάλτσα φωνὴ τοῦ ἐνδεκάχρονου γιοῦ του.

– Μπαμπά.

– Τί.

– Ὁ δήμαρχος ρωτᾷ ἂν θὰ τοῦ βγάλεις τὸ δόντι.

– Δέν εἶμαι ἐδῶ, πές του.

Γυάλιζε ἓνα δόντι χρυσό· κρατώντας το μέ τὸ χέρι τεντωμένο, τὸ ἐξέτασε μέ μισόκλειστα μάτια. Ἀπ' τὴ μικρὴ αἴθουσα ἀναμονῆς ὁ γιὸς του ξαναφώναξε.

– Λέει πῶς καὶ βέβαια εἶσαι ἐδῶ, ἀφοῦ σ' ἀκοῦει.

Ὁ ὀδοντογιάτρος συνέχισε νὰ περιεργάζεται τὸ δόντι. Καὶ μίλησε μόνον ὅταν τὸ εἶχε ἀπιθῶσει στὸ τραπέζι μέ τὴν τελειωμένη δουλειά:

– Καλύτερα.

Ξανάβαλε μπρὸς τὸν τροχὸ. Ἀπ' ἓνα μικρὸ χαρτονένιο κουτί, ὅπου φύλαγε τὰ πράγματα πού ἐπρεπε νὰ κάνει, ἐβγάλε μιά γέφυρα καὶ ἄρχισε νὰ γυαλίζει τὸν χρυσό.

– Μπαμπά.

– Τί.

Δέν ἄλλαξε ἐκφραση.

– Λέει πῶς ἂν δέν τοῦ βγάλεις τὸ δόντι, θὰ σοῦ τὴν ἀνάψει.

Δίχως νὰ διαίζεται, μέ κινήσεις ἀπολύτως ἡρεμες, σταμάτησε τὸ πετάλι, ἐσπρωξε τὸν τροχὸ μακριὰ ἀπ' τὴν πολυθρόνα κι ἀνοίξε μέχρι ἔξω τὸ τελευταῖο συρτάρι τοῦ γραφείου. Ἐκεῖ, ὑπῆρχε τὸ περιστροφικό «Ἐντάξει», εἶπε. «Πές του νὰ ἐρθεῖ νὰ μοῦ τὴν ἀνάψει».

Γύρισε τὴν πολυθρόνα πρὸς τὴν πόρτα, ἐνῶ τὸ χέρι του ἀκουμποῦσε στὴν ἄκρη τοῦ ἀνοιχτοῦ συρταριοῦ. Στὸ κατώφλι ἐφανίστηκε ὁ δήμαρχος. Εἶχε ξυρίσει τὸ ἀριστερὸ μάγουλο, ἀλλὰ τὸ ἄλλο, πρησμένο καὶ πονεμένο, εἶχε γένεια πέντε ἡμερῶν. Ὁ ὀδοντογιάτρος διέκρινε πολλές νύχτες ἀπόγνωσης στὰ μαρμαμένα του μάτια. Ἐκλεισε μέ τ' ἀκροδάχτυλα τὸ συρτάρι καὶ εἶπε ἀπαλά:

– Καθίστε.

– Καλημέρα, εἶπε ὁ δήμαρχος.

– Μέρα, εἶπε ὁ ὀδοντογιάτρος.

Ἐνῶ τὰ ἐργαλεῖα ἐβραζαν, ὁ δήμαρχος ἐγειρε τὸ καύκαλό του στὸ στήριγμα τῆς πολυθρόνας καὶ ἐγίωσε καλύτερα. Ἀνέπνεε μιά παγωμένη μυρωδιά. Τὸ γραφεῖο φτωχό: μιά παλιά ξύλινη καρέκλα, ὁ τροχὸς μέ τὸ πετάλι, μιά βιτρίνα μέ πῆλινα φιαλίδια. Ἀντίκρου στὴν καρέκλα τὸ παράθυρο, μέ κουρτίνες στὸ ὕψος ἀνθρώπου. Ὅταν ἐγίωσε τὸν ὀδοντογιάτρο νὰ πλησιάζει, ὁ δήμαρχος ἐσιμῆξε τίς φτέρνες καὶ ἀνοίξε τὸ στόμα.

Ὁ Ἀουρέλιο Ἐσκοδόρ τοῦ γύρισε τὸ κεφάλι πρὸς τὸ φῶς. Ἀφοῦ ἐξέτασε τὸ πονεμένο δόντι, ἐκλεισε τὰ σαγόνια τοῦ δημάρχου, πιέζοντας προσεχτικά μέ τὰ δάχτυλα.

– Πρέπει νὰ γίνεῖ χωρὶς ἀναισθησία, εἶπε.

– Γιατί;

– Γιατί ἔχει κάνει ἀπόστημα.

Ὁ δήμαρχος τὸν κοίταξε στὰ μάτια. Καλά, εἶπε, καὶ πάσχισε νὰ χαμογελάσει. Ὁ ὀδοντογιάτρος δέν ἀνταποκρίθηκε. Ἐφερε τὴν κατσαρόλα μέ τὰ ἀποστειρωμένα ἐργαλεῖα στὸ τραπέζιακι καὶ χωρὶς ἀκόμα νὰ διαίζεται τὰ ἐβγάλε ἀπὸ τὸ νερὸ χρησιμοποιώντας κρούες λαβίδες. Ἐπειτα ἐσπρωξε τὸ πτυελοδοχεῖο μέ τὴ μύτη τοῦ παπουτιοῦ καὶ πήγε στὸ νιπτήρα νὰ πλύνει τὰ χέρια του. Τὰ ἔκανε ὅλα χωρὶς νὰ κοιτᾷ τὸν δήμαρχο. Ὁ δήμαρχος, ὅμως, δέν τὸν ἔχασε οὔτε στιγμὴ ἀπὸ τὰ μάτια του.

Ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς κάτω φρονιμίτες. Ὁ ὀδοντογιάτρος ἀνοίξε τὰ πόδια καὶ ἐπίασε τὸ δόντι μέ τὴ ζεστὴ τανάλια. Ὁ δήμαρχος γραλώθηκε στὴν καρέκλα, ἀδειάζοντας ὅλη του τὴ δύναμη στὰ πόδια· αἰσθάνθηκε ἓνα παγωμένο κενὸ στὰ νεφρά, ἀλλὰ δέν ἐβγάλε ἄχνα. Ὁ ὀδοντογιάτρος κούνησε μόνον τὸν καρπὸ τοῦ χεριοῦ του. Χωρὶς μνησικακία, μέ πικρὴ τρυφεράδα μᾶλλον, εἶπε:

– Τώρα πληρώνετε γιὰ εἴκοσι νεκροῦς μας, λοχαγε.

Ὁ δήμαρχος ἐνοιωσε τὰ κόκαλα νὰ τρίζουν στὸ σαγόνι του καὶ τὰ μάτια του γέμισαν δάκρυα. Ὅμως δέν ἀνάσανε, παρὰ μονάχα ὅταν κατάλαβε πῶς τὸ δόντι εἶχε πιά βγεῖ. Καὶ τότε τὸ εἶδε μέσα ἀπὸ τὰ δάκρυά του. Τοῦ φάνηκε τόσο ξένο πρὸς τοὺς πόνους του, ὥστε οἱ πέντε νύχτες τοῦ μαρτυριοῦ του τοῦ ἦσαν πιά ἀκατανόητες.

Σκυμμένος στὸ πτυελοδοχεῖο, ἰδρωμένος, λαχανιασμένος, ξεκούμπωσε τὸ γιλέκο καὶ ἔκανε νὰ πάρει τὸ μαντίλι του ἀπ' τὴν τσέπη τοῦ παντελονιοῦ. Ὁ ὀδοντογιάτρος τοῦ ἔδωσε ἓνα καθαρὸ πανί.

– Σφουγγίστε τὰ δάκρυά σας, εἶπε.

Τὰ σφουγγίσει. Ἐτρεμε. Ἐνόσω ὁ ὀδοντογιάτρος ἐπλενε τὰ χέρια του, κοίταξε τὴ μαδημένη ὀροφή καὶ ἔναν ἰστὸ ἀράχνης σκονισμένο, γεμάτον αὐγά καὶ νεκρὰ ἔντομα. Ὁ ὀδοντογιάτρος πλησίασε, σκουπίζοντας τὰ χέρια του. Νὰ ξαπλώσετε, τοῦ εἶπε, καὶ νὰ κάνετε πλύσεις μέ ἄλατόνερο. Ὁ δήμαρχος σηκώθηκε, τὸν ἀποχαιρέτησε μέ ἓναν ἀνέμελο στρατιωτικὸ χαιρετισμό, καὶ δίχως νὰ κουμπώσει τὸ γιλέκο κίνησε γιὰ τὴν πόρτα ἀνατεντώνοντας τὰ πόδια.

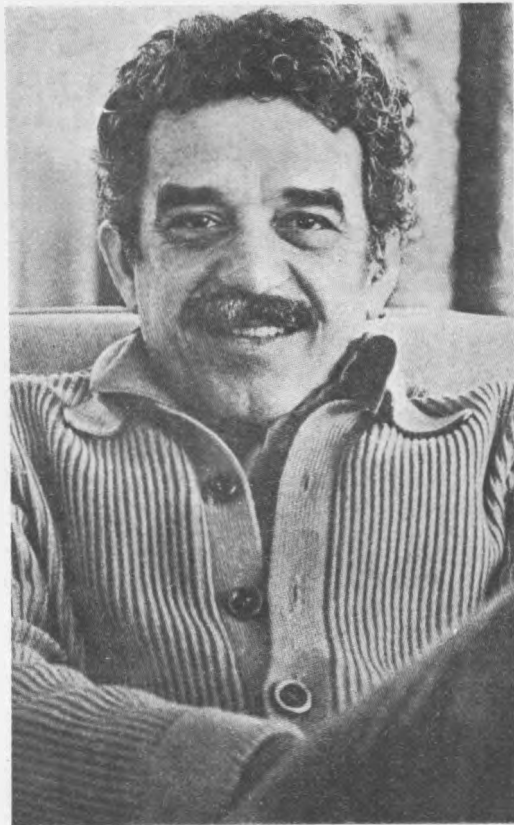
– Μοῦ στέλνετε τὸ λογαριασμό, τοῦ εἶπε.

– Σέ σᾶς ἢ στὴν Κοινότητα;

Ὁ δήμαρχος δέν τὸν κοίταξε. Ἐκλεισε τὴν πόρτα καὶ τοῦ εἶπε μέσα ἀπ' τὴ σῖτα:

– Τὸ ἴδιο κάνει. **μετάφραση ἀπὸ τὰ ἰσπανικά:**

Φ. Ξενάκη – Δ. Καψάλη

**Τό φθινόπωρο
του
Πατριάρχη**
(ἀπόσπασμα)

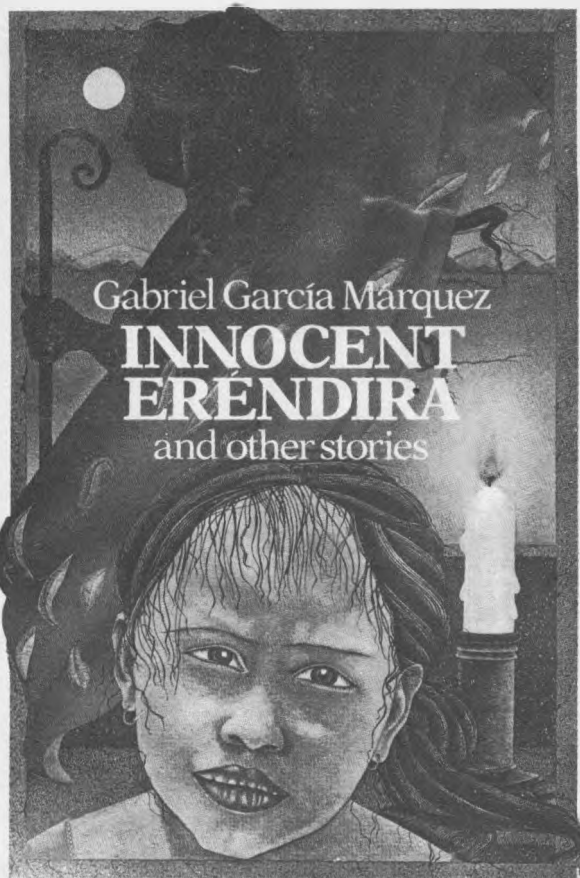
μετάφραση: Τζένη Μαστοράκη

Σαββατοκύριακο μπήκαν τά ὄρνια ἀπό τά μπαλκόνια τοῦ προεδρικοῦ μεγάρου, κομμάτιασαν μέ δυνατές μυτιές τίς συρματένιες σίτες στά παράθυρα καί τάραξαν μέ τά φτερά τους τό χρόνο πού βάλτωνε μέσα, καί τή Δευτέρα τά χαράματα ἤ πόλη ξύπνησε ἀπό αἰώνων λήθαργο μ' ἓνα ἀπαλό καί χλιαρό ἀεράκι τοῦ μεγάλου νεκροῦ καί τοῦ σάπιου μεγαλείου. Τότε μόνο τολμήσαμε νά μποῦμε δίχως ρεσάλτο στά σαρακοφαγωμένα τείχη ἀπό ἐνισχυμένη πέτρα, ὅπως ἤθελαν οἱ πιά ἀποφασισμένοι, καί δίχως νά γκρεμίσουμε τήν κύρια πύλη μέ βοϊδολαιμαριές, ὅπως προτεῖναν ἄλλοι, γιατί ἔφτασε μονάχα μιά σπρωξιά καί ξεκολλήσαν ἀπ' τοῦς μεντεσέδες τους οἱ πελώριες σιδερόφραχτες πόρτες πού εἶχαν σταματήσει τίς μπομπάρντες τοῦ Γουίλιαμ Ντάμπιερ, στά ἥρωικά χρόνια τοῦ σπιτιοῦ. Ἐμοιαζε σά νά μπαίνεις σέ ἀτμόσφαιρα ἄλλων καιρῶν, γιατί ὁ ἀέρας ἦταν πιά ἀραιός στά γούπατα μέ τά συντρίμια ἀπ' τό ἀπέραντο ἄντρο τῆς ἐξουσίας καί ἡ σιωπή ἔμοιαζε πιά παλιά καί τά πράγματα μόλις ξεχώριζαν στό γερασμένο φῶς. Στήν πρώτη αὐλή, πού οἱ πλάκες τῆς εἶχαν ὑποχωρήσει στήν ὑπόγεια πίεση τῶν ἀγριόχορτων, εἶδαμε ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη ἀνάστατες τίς σκοπιές τῶν φευγάτων φρουρῶν, παρατημένα τά ντουφέκια στά ὄπλοστάσια, τήν πελώρια τάβλα ἀπό σανίδι τραχύ μέ πιάτα κι ἀποφάγια ἀπό τό κυριακάτικο τσιμπούσι πού τό ἔκοψε στή μέση ὁ πανικός, εἶδαμε στή σκιά τά κονάκια τῶν σκλάβων ὅπου βρισκόνταν οἱ διοικητικές ὑπηρεσίες, παρδαλά μανιτάρια καί χλωμά ἀγριόκρινια ἀνάμεσα σέ μισοτελειωμένα ὑπομνήματα πού προχωροῦσαν, στά κανονικά τους, πιά ἄργα κι ἀπό τίς πιά στεγνές ζωές, εἶδαμε στή μέση τῆς αὐλῆς τήν κολυμπήθρα ὅπου

γενιές πέντε καί βάλε βαφτιστήκαν μέ πολεμικά μυστήρια, είδαμε στό βάθος τόν παμπάλαιο στάβλο τῶν ἀντιβασιλέων μεταμορφωμένο σέ ἀμαξοστάσιο, κι είδαμε μέσα στίς καμέλιες καί τίς πεταλοῦδες τή μπερλίνα ἀπ' τόν καιρό τῆς φασαρίας, τό κάρο τῆς πανούκλας, τήν ἀμαξα ἀπ' τή χρονιά τοῦ κομήτη, τή νεκροφόρα τῆς προόδου μέσα στήν τάξη, τήν ὑπνοβατική λιμουζίνα τοῦ πρώτου αἰώνα τῆς εἰρήνης, ὅλα σέ καλή κατάσταση κάτω ἀπό σκονισμένες ἀραχνιές κι ὅλα μπογιατισμένα μέ τά χρώματα τῆς σημαίας. Στήν ἄλλη ἀλλή, πίσω ἀπό κάτι σιδερένια κάγκελα, ἦταν οἱ ροδῶνες, χιονισμένοι μέ φεγγαρόσκοπη, πού οἱ λεπροὶ κοιμόντουσαν στόν ἴσκιό τους τίς μεγάλες ἐποχές τοῦ σπιτιοῦ, κι εἶχαν θεριέψει τώρα τόσο ἀπό τήν ἐγκατάλειψη, πού δέν ἔμενε χαραμάδα ἀμύριστη σέ κείνο τόν τριανταφυλλένιο ἀέρα, ἀνάκατο μέ τήν ἀποφορὰ πού ἐρχόταν ἀπό τά βάθη τοῦ κήπου καί τήν τοίχνα τοῦ ὀρνιθώνα καί μιὰ μπόχα ἀπό κοπριά καί χωνεμένο κάτουρο γελάδας καί στρατιώτη ἀπό τήν ἀποικιακή βασιλική πού εἶχε γίνει στάβλος γιά τό ἄρμεγμα. Ἀνοίγοντας δρόμο μέσα στήν ἄγρια θλάσηση, είδαμε τόν ἐξώστη μέ τίς καμάρες ὄλο γλάστρες γαρίφαλα καί φυλλωσιές ἀστρομελίες καί πανσέδες ἐκεῖ πού ἦταν μιὰ φορά τά δώματα τῶν παλλακίδων, κι ἀπ' τά λογῆς ἀπομεινάρια τοῦ νοικοκυριοῦ καί τήν ποσότητα τῶν ραπτομηχανῶν εἶπαμε, διόλου ἀπίθανο, πῶς θά ἔχαν ζήσει ἐδῶνά πάνω ἀπό χίλιες γυναῖκες μέ τσοῦρμιο ἑφταμηνίτικα, είδαμε στίς κουζίνες ἀνακάτωση πολεμική, τά ροῦχα σαπισμένα στόν ἥλιο μέσα στίς γοῦρνες τῆς μπουγάδας, τό ρέμα τοῦ ἀπόπατου πού ἔχασκε, κοινό γιά παλλακίδες καί στρατιῶτες, καί είδαμε στό βάθος τίς κλαίουσες ἰτιές τῆς Βαθυλώνας πού τίς εἶχαν φερμένες ζωντανές ἀπό τή Μικρασία μέσα σέ γιγάντια θαλασσινὰ θερμοκήπια, μαζί μέ τό χῶμα, τό χυμό τους καί τό ψιλοβρόχι τους, καί πίσω ἀπ' τίς ἰτιές είδαμε τό κυθερνέιο, τεράστιο καί λυπημένο, καί ἀπ' τίς κομματιασμένες γρίλιες του μπαϊνάν ἀκόμα τά ὄρνια. Δέ χρειάστηκε νά πιάσουμε τίς πόρτες ὅπως λογαριάζαμε, γιατί ἡ πύλη φάνηκε ν' ἀνοίγει μοναχά μέ τῆς φωνῆς τήν ὄθηση, κι ἔτσι ἀνεβήκαμε στό κύριο πάτωμα μιὰ σκάλα ἀπό μυλόπετρα πού τά χαλιά της, ἴδια μέ τῆς ὄπερας, ἦτανε ξεσκισμένα ἀπ' τίς ὀπλές τῶν γελαδιῶν, κι ἀπό τόν προθάλαμο ἴσαμε τοὺς ἰδιωτικούς κοιτῶνες είδαμε ρημαδιὸ τά γραφεῖα καί τίς ἐπίσημες αἰθουσες ἀπ' ὅπου διάβαιναν ξεδιάντροπα γελάδια τρώγοντας τίς θελοῦδινες κουρτίνες καί βοσκώντας τό σατέν στίς πολυθρόνες, είδαμε κάντρα ἡρωικά μέ ἀγίους καί στρατιῶτες ριγμένα στό πάτωμα καί γύρω τους ἐπιπλα σμπαράλια καί φρέσκες μαλακές κοπριές γελάδας, είδαμε μιὰ τραπεζαρία φαγωμένη ἀπό γελάδες, τήν αἰθουσα τῆς μουσικῆς βεβηλωμένη ἀπό τό ποδοπάτημα τῶν γελαδιῶν, τά τραπεζάκια τοῦ ντόμινο τσακισμένα καί τοὺς λειμῶνες στά τραπέζια τοῦ μπιλιάρδου θερισμένους ἀπ' τίς ἀγελάδες, είδαμε παρατημένη σέ μιὰ γωνιά τή μηχανή τοῦ ἀνέμου πού πλαστογραφοῦσε ὅλα τά φαινόμενα στίς τέσσερις γωνιές τῆς ναυτικῆς πυξίδας, γιά ν' ἀντέχουν οἱ ἀνθρώποι τοῦ σπιτιοῦ τή νοσταλγία τῆς θάλασσας πού ἔφυγε, είδαμε παντοῦ κρεμασμένα κλουδιά μέ πουλιά ἀκόμα ντυμένα μέ τίς κουκούλες τοῦ ὕπνου ἀπό κάποια νύχτα τῆς περασμένης βδομάδας, κι είδαμε ἀπό τ' ἀμέτρητα παράθυρα τό πλατὺ ὑπνωμένο ζῶο τῆς πόλης ἀνίδεο ἀκόμα γιά τήν ἱστορική Δευτέρα πού ἄρχιζε νά ζεῖ, καί πέρα ἀπό τήν πόλη, ὡς τόν ὀρίζοντα, είδαμε τοὺς νεκροὺς κρατῆρες μέ τίς τραχιές φεγγαρίσιες στάχτες στήν ἀτέλειωτη πεδιάδα ὅπου βρισκόταν ἄλλοτε ἡ θάλασσα. Σέ κείνη τήν ἀπαγορευμένη περιοχὴ, πού ἐλάχιστοι προνομιούχοι εἶχαν καταφέρει νά γνωρίσουν, μυρίσαμε πρώτη φορά τό μακελεῖο τῶν ὀρνιῶν, ἀφουγκραστήκαμε τό χιλιόχρονο ἄσθμα τους, τό ἔνστικτό τους προφητικό, καί ἀκολουθώντας τόν ἀνεμο τῆς σήψης στίς φτεροῦγες τους βρήκαμε στήν αἰθουσα ἀκροάσεων σκουληκιασμένα ἀβγότσουφλα γελάδων, μεριά ἀπό ζῶο θηλυκὸ ν' ἀποτυπώνονται ἀμέτρητες φορές στοὺς ὀλόσωμους καθρέφτες, κι ἔπειτα σπρώξαμε μιὰ πόρτα πλαϊνὴ πού ἔβγαζε σ' ἓνα γραφεῖο χωνευτὸ στόν τοῖχο κι ἐκεῖ τόν είδαμε, μέ τή λινὴ στολή, δίχως παράσημα, τίς γκέτες, τό χρυσὸ σπιρούνι στό ζερβὶ τακούνι του, κι ἦταν πιὸ γέρος ἀπ' ὅλους τοὺς γέρους ἀνθρώπους κι ἀπ' ὅλα τά γέρικα ζῶα τῆς γῆς καί τοῦ νεροῦ, κι ἦταν πεσμένος στό πάτωμα, μπρούμυτα, μέ τό δεξί του μπράτσο διπλωμένο κάτω ἀπ' τό κεφάλι του γιά μαξιλάρι, ὅπως κοιμόταν νύχτα τή νύχτα ὅλες τίς νύχτες τῆς μα-

κρόσυρτης ζωής ενός μοναχικού δεσπότη. Μονάχα όταν τον γυρίσαμε να δούμε τό πρόσωπό του καταλάβαμε πώς ήταν αδύνατο να τον αναγνωρίσουμε, έστω κι αν δέν τον είχαν κατασπαραγμένο τά όρνια, γιατί κανείς μας δέν τον είχε δει ποτέ, μόλο πού ή κατατομή του θρισκόταν και στίς δυό μεριές τών νομισμάτων, στά γραμματόσημα, στίς έτικέτες τών καθαρισμών, στους κηλεπίδεςμους, στά σκαπουλάρια, και μόλο πού ή λιθογραφία του μέ τή σημαία στό στήθος και τό δράκοντα τής πατρίδας κρεμότανε καντρωμένη παγτού και πάντα σέ κοινή θέα, ξέραμε πώς είναι αντίγραφα από αντίγραφα πορτραίτων πού είχαν πάψει να θεωρούνται πιστά από τούς καιρούς τού κομήτη, όταν οί πατεράδες μας ξέραν ποιός είναι, γιατί τό είχαν άκουστά από τούς πατέρες τους και κείνοι πάλι άπ' τούς δικούς τους, κι από παιδιά μās συνηθισαν να πιστεύουμε πώς ήταν ζωντανός στό σπίτι τής εξουσίας, γιατί κάποιος τόν είχε δει ν' ανάθει φαναράκια τή νύχτα μιās γιορτής, κάποιος δηγοῦνταν πώς αντίκρισε τά λυπημένα μάτια, τά ώχρά του χείλη, τό χέρι του συλλογιόμενο να χαιρετάει τό κενό μέσ' άπ' τά ιερατικά στολίδια τού προεδρικού άμαξιού, γιατί μιιά Κυριακή εδώ και χρόνους πολλούς τού είχαν κουβαλήσει τόν τυφλό τού δρόμου πού μέ πέντε δεκάρες άπάγγελνε στίχους τού λημονημένου ποιητή Ρουμπέν Δαρίο, κι έφυγε εὔτυχισμένος μ' ένα γερό μπαξιό για τήν παράσταση πού έδωσε μόνο για κείνον αν και, να λέγεται, τόν ίδιο δέν τόν είδε, όχι γιατί ήταν τυφλός αλλά γιατί θνητός κανένας δέν τόν είχε αντίκρισει άπ' τούς καιρούς τού μαύρου ξερατού, κι ώστόσο ξέραμε πώς ήταν εδώ, τό ξέραμε γιατί ό κόσμος τραβούσε μπροστά, ή ζωή τραβούσε μπροστά, έρχόταν τό ταχυδρομείο, ή μπάντα τού δήμου έδινε συναυλίες μέ σαχλά βαλσάκια σαββατιάτικα κάτω άπ' τίς σκονισμένες φοινικίες και τά θολά φανάρια τής κεντρικής πλατείας, και άλλοι γέροι μουσικοί παίρναν τή θέση τών νεκρών μουσικών τής μπάντας. Τά τελευταία χρόνια, πού από μέσα δέν άκούγονταν ήχος ανθρώπινος μήτε πουλιών κελήδημα, και σφάλιξαν για πάντα οί σιδερόφραχτες πύλες, τό ξέραμε πώς κάποιος έμενε στό άρχοντικό γιατί τή νύχτα βλέπαμε φωτάκια πού μοιάζαν καραβίσια στά παράθυρα κατά τή μεριά τής θάλασσας, κι όσοι τολμήσαν να ζυγώσουν άκουσαν χαλασμό από όπλές και στεναγμούς από ζωο μεγάλο πίσω από τούς όχυρωμένους τοίχους, κι ένα άπόγεμα τού Γενάρη είδαμε μιιά γελάδα ν' άγναντεύει τό σούρουπο άπ' τόν προεδρικό έξώστη, για βάλτε μέ τό νοῦ σας, μιιά γελάδα στόν έξώστη τής πατρίδας, τί ρεζιλίκι, σκατένια χώρα, αλλά γινήκαν τόσες ύποθέσεις για τό πώς όλόκληρη γελάδα μόρσε να φτάσει ως τόν έξώστη, άφού όλος ό κόσμος ξέρει πώς οί γελάδες δε μπορούν να σκαρφαλώσουν σκάλες, ένας λόγος παραπάνω αν είναι από πέτρα, κι ένας άκόμα αν τίς έχουν στρώσει μέ χαλιά, κι έτσι στό τέλος πιά δέν ξέραμε αν τήν είδαμε στ' αλήθεια ή αν περνώντας ένα άπόγεμα από τήν κεντρική πλατεία όνειρευτήκαμε εκεί πού σεργιανίζαμε πώς είδαμε γελάδα στόν προεδρικό έξώστη όπου κανείς δε φάνηκε μήτε και θά ξαναφαινόταν πιά για χρόνους πολλούς, ως τά χαράματα τής περασμένης Παρασκευής πού άρχισαν να καταφτάνουν τά πρώτα όρνια, ξεσηκωμένα άπ' τή μαρκίζα τού νοσοκομείου τών φτωχών όπου λαγοκοιμόνταν πάντα, ήρθαν κι άλλα από τή μακρινή ένδοχώρα, ήρθαν σέ κύματα άπανωτά άπ' τόν όρίζοντα μιās θάλασσας σκόνη εκεί πού ήταν άλλοτε ή θάλασσα, πετούσαν όλη μέρα σέ κύκλους άργούς πάνω άπ' τό σπίτι τής εξουσίας, ώσπου ένα πουλί βασιλικό μέ φτέρωμα νυφιάτικο και τραχηλιά σαν αίμα έδωσε σιωπηλά τό πρόσταγμα κι άρχινισε τό σπάσιμο τών γυαλιών, εκείνο τό αεράκι τού μεγάλου νεκρού, τό μέσα έξω τών όρνιων από τά παράθυρα, όπως θά έπιτρεπόταν μόνο σ' ένα σπίτι ξεπεσμένο, ώσπου κι εμείς τολμήσαμε να μπορούμε και βρήκαμε μέσα στό ξερημο άσυλο τά χαλάσματα τού μεγαλείου, τό καταφαγωμένο σώμα, τά λεία κοριτσιίστικα χέρια μέ τό δαχτυλίδι τής εξουσίας στό κόκαλο τού άρεβώνα, και σ' όλο τό κορμί του φύτρωναν μικρούτσιες λειχήνες και ζωα παρασιτικά τής βαθιάς θάλασσας, κυρίως στίς μασχάλες και στους βουδώνες, κι είχε έναν κηλεπίδεςμο από καναβάτσο στό πρησμένο του άρχίδι πού μόνο αυτό είχε γλιτώσει από τά όρνια, κι ως ήτανε μεγάλο σα νεφρό βοδιού, αλλά μήτε και τότε τόλμησε κανένας να δεχτεί τό θάνατό του, γιατί ήταν ή δεύτερη φορά πού τότε βρισκαν σέ κείνο τό γραφείο, μονάχο και ντυμένο και νεκρό, καταπώς φαινόταν, από θάνατο φυσικό στόν ύπνο του, όπως μās είχαν προμαντέψει, χρόνους πολλούς πιο πριν, οί μάγισσες άπ' τά προφητικά νερά στίς πήλινες λεκάνες τους.

μετάφραση: Τζένη Μαστοράκη

**Ἡ ἀπίστευτη καί
θλιβερή ἱστορία
τῆς ἀθώας Ἐρέντιρα
καί τῆς ἄσπλαχνης
γιαγιάς τῆς
(ἀπόσπασμα)**

μετάφραση ἀπὸ τὰ ἰσπανικά: Τζένη Μαστοράκη

-1-

Ἡ Ἐρέντιρα μπιανιάριζε τὴ γιαγιά σάν ἄρχισε ὁ ἄνεμος τῆς συμφορᾶς τῆς. Τὸ πελώριο ἀρχοντικό ἀπὸ φεγγαρόπετρα, χαμένο στὴ μοναξιά τῆς ἐρήμου, τραντάχτηκε συθέμελα μὲ τὸ πρῶτο γιουρούσι. Μά ἡ Ἐρέντιρα καί ἡ γιαγιά ἦταν μαθημένες στοὺς κινδύνους τῆς ἄστατης φύσης, κι οὔτε πού δῶσαν σημασία στὴν ὀρμὴ τοῦ ἀνέμου, μέσα σὲ κείνο τὸ λουτρό πού τὸ στολίζαν φασιανοὶ στὴν ἀράδα καί παιδιάστικα ψηφιδωτά, ἴδια ρωμαϊκὸ χαμάμι.

Ἡ γιαγιά, θεόγδυτη καί τεράστια, ἔμοιαζε ὠραία ἄσπρη φάλαινα μέσα στὴ μαρμαρένια γούρνα. Ἡ ἐγγονή ὅ,τι εἶχε κλείσει τὰ δεκατέσσερα, κι ἦταν ἀποχαυνωμένη καί λιανοκόκαλη, ἀπλερὴ γιὰ τὴν ἡλικία τῆς. Μὲ μίαν οἰκονομία πού θύμιζε ἱερατικὴ ἀυστηρότητα, ἔλουζε τὴ γιαγιά, καί στὸ νερὸ εἶχε βράσει φυτὰ καθαρτικά καί μυριστικὰ φυλλαράκια, πού μέναν κολλημένα στὶς σαρκωμένες πλάτες, στὰ ξέπλεκα μεταλλικά μαλλιά, στὸ δυνατό ὄμο μὲ τὸ ἀνελέητο τατουάζ πού ντροπίαζε ἀκόμα καί θαλασσινοὺς.

— Ψές βράδι εἶδα στ' ὄνειρό μου πὼς περίμενα γράμμα, εἶπε ἡ γιαγιά.

Ἡ Ἐρέντιρα, πού δὲ μιλοῦσε ποτέ, ἐκτός κι ἂν ἦταν ἀναπόφευκτο, ρώτησε:

— Τί μέρα ἦταν στ' ὄνειρο;

— Πέμπτη.

— Τότε τὸ γράμμα εἶχε κακὰ μαντάτα, εἶπε ἡ Ἐρέντιρα. Μά δὲ θά 'ρθεῖ ποτέ.

Ὅταν ἀπόσπασε τὸ λούσιμο, κουβάλησε τὴ γιαγιά στὴν κάμαρή τῆς. Ἔτσι χοντρή πού ἦταν, μόνο γερομένη στὸν ὄμο τῆς ἐγγόνας τῆς κατάφερε νὰ περπα-

-2-

τήσει, ἢ μ' ἓνα ραβδί πού ἔμοιαζε ἐπισκοπικὴ πατερίτσα, μὰ ὅσο δύσκολα κι ἂν ἔσερνε τὰ πόδια, ἦταν ἀδύνατο νὰ μὴν προσέξεις τὴν ἀρχοντιά τοῦ γερασμένου μεγαλείου. Στὴν κρεβατοκάμαρη, πού ἦταν ἐπιλωμένη μὲ γούστο ὑπερβολικὸ καί παλαβό, σάν κι ὄλο τὸ σπίτι, ἡ Ἐρέντιρα ἔφαγε ἄλλες δυὸ ὥρες ὥσπου νὰ συγγυρίσει τὴ γιαγιά. Τῆς ξεμπερδεψε τὰ μαλλιά τρίχα-τρίχα, τ' ἀρωμάτισε καί τὰ χτένισε, τῆς ἔβαλε φουστάνι μὲ λουλούδια τοῦ ἰσημερινοῦ, τῆς πασάλειψε τὸ μούτρο μὲ πούντρα, τῆς ἔβαψε τὰ χεῖλια μὲ καρμίνι, τὰ μάγουλα μὲ κοκκινάδι, τὰ βλέφαρα μὲ μόσχο καί τὰ νύχια μὲ βερνίκι σεντεφί, κι ὅταν πιά τὴ στόλισε σάν κούκλα πιὸ μεγάλη κι ἀπὸ μπόι ἀνθρώπου, τὴν πῆγε σ' ἓνα ψεύτικο κηπάκι μὲ λουλούδια πνιγερά, σάν καί τοῦ φουστανιοῦ τῆς, τὴν κάθισε σὲ μιά πολυθρόνα πού 'χε ποδαρικά καί γενεαλογία θρόνου, καί τὴν ἄφησε ν' ἀκούει φευγαλέους δίσκους σ' ἓνα γραμμόφωνο μὲ χωνί.

Ὅσο ἡ γιαγιά ἀρμένιζε στὰ βαλτοτόπια τῶν περασμένων, ἡ Ἐρέντιρα βάλθηκε νὰ σκουπίσει τὸ σπίτι, πού ἦταν σκοτεινὸ καί παρδαλό, μὲ ἐπιπλα ἐξωφρενικά κι ἀγάλματα φανταστικῶν καισαρῶν καί πολυέλαιους μὲ κρυσταλλένια δάκρυα κι ἀγγέλους ἀπὸ ἀλάβαστρο κι ἓνα πιάνο μὲ χρυσὴ πατίνα κι ἓνα σωρὸ ρολόγια σὲ ἀπίθανα σχέδια καί διαστάσεις. Στὴν αὐλὴ εἶχε μιά στέρνα ὅπου μαζεύαν μὲ τὰ χρόνια τὸ νερὸ, κουβαλημένο σὲ ράχες Ἰνδιάνων, ἀπὸ πηγές μακρινές, καί στὸ χαλκὰ τῆς στέρνας εἶχε μιά συφοριασμένη στρουθοκάμηλο, τὸ μόνο φτερωτὸ πού ἄντεχε νὰ ζήσει στὸ μαρτύριο ἐκείνου τοῦ καταραμένου κλί-

Γκαρσία Μάρκες

-3-

ματος. Μέναν μακριά απ' όλους, στήν καρδιά τής ερήμου, κοντά σ' έναν καταυλισμό με σοκάκια άθλια και πυρωμένα, όπου τά κατσίκια αυτοκτονούσαν από θλίψη όταν φυσούσε ο άνεμος τής συμφοράς.

Έτοῦτο τό μυστήριο καταφύγιο τό 'χε χτισμένο ο άντρας τής γιαγιάς, ένας θρυλικός κοντραμπατζής πού τόν έλεγε 'Αμαδίσ, κι είχε κάνει μαζί τής ένα γιό, πού κι αυτόν τόν λέγαν 'Αμαδίσ, κι ήταν πατέρας τής 'Ερέντιρα. Κανείς δέν ήξερε πούθε γεννοκρατίο-ταν ή φαμίλια τους. 'Η πιό γνωστή ιστορία, στή γλώσσα τών Ινδιάνων, έλεγε πώς ο πατέρας 'Αμαδίσ είχε γλιτώσει τήν δημοφη γυναίκα του από 'να μορ-ντέλο στίς 'Αντίλλες, αφού πρώτα ξέκανε κάποιον μέ μαχαιριές, και τήν έφερε κατόπι γιά πάντα στήν άπά-τητη ερημιά. Σάν πέθαναν οί δυό 'Αμαδίσ, ο πρώτος από θέρμες τής μελαγχολίας κι ο άλλος σέ καθγά μ' έναν αντίζηλο, ή γιαγιά ξθαψε τά πτώματα στήν αυλή, ξαπόστειλε τίσ δεκατέσσερις |ξιπόλητες δούλες και συνέχισε ν' αναμασάει τά όνειρα του μεγαλείου μέσα στο μισσοκόταδο του κρυφού σπιτιού, μέ τή θυ-σία τής μιςσταρδης εγγόνας, πού τήν είχε αναθρέψει από μωρό.

Μόνο γιά νά κουρντίσει και νά διορθώσει τά ρολό-για, ή 'Ερέντιρα ήθελε ξι ώρες. Τή μέρα πού άρχισε ή συμφορά τής δέ χρειάζόταν νά τό κάνει γιατί τό κούρντισμά τους θά δαστούσε ίσαμε τό άλλο πρωί, μά σ' αντίλλαγμα έπρεπε νά λούσει και νά στολίσει τή γιαγιά, νά σφουγγαρίσει τά πλακάκια, νά μαγειρέψει τό φαί και νά γυαλίσει τά κρύσταλλα. Κατά τίσ έν-τεκα πού άλλαξε νερό στο τάσι γιά τή στρουθοκά-

-5-

- Δέν πειράζει κόρη μου, τήν ήσύχασε τρυφερά ή γιαγιά. Κοιμόσουνα όρθια.

- Είναι συνήθειο του κορμιού, δικαιολογήθηκε ή 'Ερέντιρα.

Μάζεψε τή σουπιέρα, θολωμένη ακόμα από τόν ύπνο, κι έκανε νά καθαρίσει τό λεκέ στο χαλί.

- 'Αστο όπως είναι, τή σταμάτησε ή γιαγιά, τό πλένεις τό απόγεμα.

Κι έτσι, πέρα από τίσ κανονικές απογεματινές δου-λιές, ή 'Ερέντιρα χρειάστηκε νά πλύνει τό χαλί τής τραπεζαρίας, και μιās και βρέθηκε στο πλυσταριό, έπλυνε μέ τήν ευκαιρία και τή μπουγάδα τής Δευτέ-ρας, κι ο άνεμος έκανε δόλτες γύρω από τό σπίτι και γύρευε χαραμάδα νά τρυπώσει. Είχε νά κάνει τόσα, πού τή βρήκε ή νύχτα δίχως νά τό καλονιώσει, κι ίσαμε πού ξανάστρωσε τά χαλί στήν τραπεζαρία είχε φτάσει ή ώρα νά πλαγιασει.

'Η γιαγιά κοπάνηγε τό πιάνο όλο τό απόγεμα, τρα-γουδώντας φάλτσα τά τραγουδάκια τής εποχής τής, κι είχε ακόμα στα δλέφαρα μουντζούρες από μόσχο και δάκρυα. Σάν πλάγιασε όμως στο κρεβάτι, μέ τή μουσλινένια νυχτικιά τής, είχε συνέρθει πιά από τήν πίκρα τών ωραίων αναμνήσεων.

- Αὔριο κοίτα νά πλύνεις και τό χαλί του σαλο-νιού, είπε στήν 'Ερέντιρα. 'Έχει νά δει ήλιο απ' τόν καιρό τής φασαρίας.

- Ναί γιαγιά, είπε τό κορίτσι.

Πήρε μία βεντάλια μέ φτερά κι άρχισε ν' αερίζει τήν άνικανοποίητη πατρόνα, πού τής άράδιαζε κατε-

-4-

μηλο και πότισε τίσ άγριάδες τής ερήμου στα μνήματα τών δυό 'Αμαδίσ, χρειάστηκε ν' αντιπαλέψει τήν όρμη του άνέμου πού είχε καταντήσει άβάσταχτος, αλλά δέν ένιωσε τό κακό προμήνυμα, πώς τούτος δώ θά 'ταν ο άνεμος τής συμφοράς τής. Στίς δώδεκα σκού-πιζε τά τελευταία ποτήρια τής σαμπάνιας, όταν τήν πήρε μρωδιά από σούπα ζεστή κι ήτανε θαύμα πώς έφτασε τρεχάτη στήν κουζίνα δίχως ν' αφήσει στο πέρασμά τής χαλασμό από βενετσιάνικα γυαλιά.

Πρόλαβε πάνω στήν ώρα κι έβγαλε απ' τό τζάκι τό τσουκάκι πού ξεχειλίζει. Έβαλε κατόπι στή φωτιά ένα φαί πού 'χε ετοιμάσει από τά πριν και, μέ τήν ευκαι-ρία, κάθισε στο μάγκο τής κουζίνας ν' αποστάσει. Έκλεισε τά μάτια και τά ξανάνοιξε άμέσως, σάν πιό ξεκούραση τώρα, και δάληθε ν' άδειάσει τή σούπα στή σουπιέρα. Δούλευε κοιμισμένη.

'Η γιαγιά καθότανε μονάχη στο κεφαλαρι του έπί-σημου τραπεζιού μέ τ' άσημνια καντηλέρια πού ήταν στρωμένο γιά δώδεκα. Χτύπησε τό καμπανάκι και, στή στιγμή σχεδόν, φάνηκε ή 'Ερέντιρα μέ τήν άχνι-στή σουπιέρα. Καθώς σεβδιριζε τή σούπα, ή γιαγιά πρόσεξε τά καμώματά τής πού μοιάζαν μέ του ύπνο-βάτη, και πέρασε τό χέρι μπροστά απ' τά μάτια του κοριτσιού, σά νά καθαρίζει άόρατο τζάμι. 'Η 'Ερέν-τιρα δέν είδε τό χέρι. 'Η γιαγιά τήν άκολουθήσε μέ τό βλέμμα, κι όταν ή 'Ερέντιρα γύρισε κατά τήν κου-ζίνα, τής φώναξε:

- 'Ερέντιρα.

'Η μικρή ξύπνησε άπότομα κι ή σουπιέρα τής έπεσε πάνω στο χαλί.

-6-

βατά νυχτερινές παραγγελίες καθώς δυθιζόταν στον ύπνο.

- Νά σιδερώσεις όλα τά ρούχα πριν πλαγιασεις, γιά νά κοιμηθείς μέ τή συνείδησή σου ήσυχη.

- Ναί γιαγιά.

- Και νά ψάξεις καλά τίσ ντουλάπες, γιατί τίσ νύ-χτες πού φυσάει οί σκώροι πεινάνε πιό πολύ.

- Ναί γιαγιά.

- Κι ό,τι ώρα σου περισσέψει, δγάλε τά λουλούδια στήν αυλή γιά ν' ανασάνουν.

- Ναί γιαγιά.

Μήν ξεχάσεις νά βάλεις φαί στο στρουθί. Τήν είχε πάρει πιά ο ύπνος, μά συνέχιζε νά δίνει διαταγές, γιατί απ' αυτήν είχε κληρονομήσει ή έγγονή τό χάρισμα νά μένει ζωντανή στον ύπνο τής. 'Η 'Ερέντιρα δγήκε απ' τήν κάμαρη άθόρουβα κι έκανε τίσ τελευταίες δουλιές τής νύχτας, απαντώντας κάθε λίγο στίς προσταγές τής κοιμισμένης γιαγιάς.

- Νά βάλεις και στους τάφους νερό νά πιούνε.

- Ναί γιαγιά.

- Και πριν πλαγιασεις κοίτα νά 'ναι όλα βολεμένα, γιατί τά πράματα υποφέρουν άμα δέν τά βάνεις νά κοιμηθούν στή θέση τους.

- Ναί γιαγιά.

- Κι άν έρθουνε οί 'Αμαδίσ, πές τους νά μήν έμ-πονε, είπε ή γιαγιά, γιατί ή συμμορία του Πορφύριο Γαλάν τούς έστησε καρτέρι νά τούς σκοτώσει.

'Η 'Ερέντιρα δέν άποκρίθηκε άλλο, γιατί τήν κατά-λαβε πώς άρχιζε νά χάνεται στο παραλήρημα. δέν ξεχασε όμως ούτε μία διαταγή. Καμιά φορά, όταν

-7-

ἐπιθεώρησε ὅλα τὰ μάνταλα τῶν παραθύρων κι ἔσθησε τὰ τελευταῖα φῶτα, πήρε ἓνα καντηλέρι ἀπὸ τὴν τραπεζαρία κι ἔφεξε γιὰ νὰ πάει στὴν κάμαρή της, ἐνῶ οἱ παύσεις τοῦ ἀνέμου γέμιζαν ἀπ' τὴν πελώρια ἦσυχη ἀνάσα τῆς κοιμισμένης γιαγιάς.

Ἡ κάμαρή της ἦτανε λουσάτη, ὄχι δέβαια σάν τῆς γιαγιάς, παραφορτωμένη πάνινες κουκλές καὶ κουρνιαστά ζωάκια ἀπὸ τὰ πρόσφατα παιδικὰ της χρόνια. Ξεθεωμένη ἀπὸ τὶς βάρβαρες δουλειές τῆς μέρας, ἡ Ἐρέντιρα δὲ βρῆκε τὸ κουράγιο μῆτε νὰ ξεντυθεῖ, ἴσα πού ἀπόθεσε τὸ καντηλέρι στὸ κομοδίνο κι ἔπεσε στὸ κρεβάτι. Σὲ λίγο, ὁ ἀνεμος τῆς συμφορᾶς της ὄρησε στὸ δωμάτιο, ἴδιο κοπάδι ἀγριόσκυλα, κι ἀναποδογύρισε τὸ καντηλέρι πάνω στὶς κουρτίνες.

Μὲ τὰ χαράματα πού ἔπεσε ὁ ἀνεμος, ἀρχίισε ἡ βροχή, κάτι σταγόνες χοντρές κι ἀνάριες, πού ἔσθησαν τὶς τελευταῖες ἀνθρακίες καὶ πέτρωσαν τὶς στάχτες τοῦ ἀρχοντικοῦ πού ἀκόμα κάπνιζαν. Οἱ ἀνθρώποι ἀπ' τὸ χωριό, οἱ πιὸ πολλοὶ Ἰνδιάνοι, πάλεψαν νὰ γλιτώσουν ὅ,τι ἀπόμεινε ἀπ' τὴν καταστροφή: τὸ καρβουνιασμένο κουφάρι τῆς στρουθοκαμήλου, τὴν κορνίζα τοῦ χρυσομένου πιάνου, τὸ κορμί κάποιου ἀγάλματος. Ἡ γιαγιά κοιτοῦσε μὲ ἀδιαπέραστη λίκρα τὰ λείψανα ἀπ' τὸ δῖός της. Ἡ Ἐρέντιρα, καθισμένη ἀνάμεσα στοὺς τάφους τῶν δυὸ Ἀμαδῖς, εἶχε σταματήσει τὸ κλάμα. Ὅταν πιά ἡ γιαγιά δεβαιώθηκε πῶς λίγα ἔμειναν ἀπείραχτα μὲς στὰ χαλά-

-9-

μέ ἔξω. Ἡ γιαγιά ἔνωθε ὀλομόναχη σ' ἓναν κόσμο καταστροφῆς.

- Ἄιντε, κάντα τρακόσα, εἶπε.
- Διακόσα πενήντα.

Στὸ τέλος τὰ συμφώνησαν γιὰ διακόσα εἴκοσι πέσος στὸ χέρι καὶ κάτι φαγώσιμα. Τότε ἡ γιαγιά ἔγνεψε στὴν Ἐρέντιρα νὰ πάει μὲ τὸ χῆρο, καὶ κείνος τὴν πήρε ἀπὸ τὸ χέρι καὶ τὴν ὀδήγησε στὸ πίσω καμαράκι, λές καὶ τὴν πήγαινε σχολεῖο.

- Ἐγὼ σέ περιμένω ἐδῶ, εἶπε ἡ γιαγιά.
- Ναί γιαγιά, εἶπε Ἐρέντιρα.

Τὸ πίσω καμαράκι ἦταν ἓνα εἶδος παράγκα μὲ τέσσερις πλίνθινες κολόνες καὶ σκεπὴ ἀπὸ σάλια φοινικόφυλλα, κι εἶχε μιά μάντρα ἀπὸ λάσπη, κανὰ μέτρο ὕψος, ἀπ' ὅπου ἔμπαιναν στὸ σπίτι οἱ ταραχές τοῦ ἔξω κόσμου. Στὴν κορφὴ τῆς μάντρας ἦταν ἀραδιασμένες γλάστρες μὲ κάκτους κι ἄλλα φυτὰ τῆς ξηρασίας. Δεμένο σὲ δυὸ κολόνες, φτεροκοποῦσε ἓνα κρεμαστό κρεβάτι, ξεβαμμένο, ἴδιο λυτὸ πανὶ σκούνας πού παραδέρνει. Πάνω ἀπ' τὸ σφύριγμα τῆς καταιγίδας καὶ τὸ μαστίγωμα τοῦ νεροῦ, ἀκούγονταν φωνές ἀλαργινές, οὐρλιαχτὰ ἀπὸ ζῶα ξέμακρα, κραυγές ἀπὸ ναυάγιο.

Μπαίνοντας στὴν παράγκα, ἡ Ἐρέντιρα κι ὁ χῆρος χρειάστηκε νὰ θασηχτοῦν γερά, γιὰ νὰ μὴν τοὺς ρίξει χάμω ἓνα κύμα τῆς βροχῆς πού τοὺς ἄφησε μουσκίδι ὡς τὸ κόκαλο. Οἱ φωνές τους δὲν ἀκούγονταν κι οἱ κινήσεις τους γίναν ἀλλιῶτικες μὲσα στὴν ἀντάρα τῆς μπόρας. Μὲ τὸ πρῶτο πού τῆς χύμηξε ὁ χῆρος, ἡ Ἐρέντιρα φώναξε κάτι πού δὲν ἀκούστηκε κι

-8-

ματα, κοίταξε τὴν ἐγγόνα μὲ πραγματικὴ συμπόνια.

- Καημένο μου παιδί, ἀναστέναξε. Μιά ζωὴ δὲ σοὺ φτάνει γιὰ νὰ μοῦ ξεπληρώσεις τὸ κακό.

Ἄρχισε νὰ τὸ ξεπληρώνει τὴν ἴδια κιάλας μέρα, μὲς στὴ βροχὴ πού χάλαγε τὸν κόσμο, ὅταν τὴν πήγε στὸ μαγαζάτορα τοῦ χωριοῦ, ἓνα χῆρο ἄγουρο καὶ συμφοριασμένο, πού ἦταν ξακουστός στὴν ἔρημο γιὰ τὴν καλοπλήρωση τῆν παρθενιά. Μπροστά στὴ γιαγιά πού περιμένε ἀτάραχη, ὁ χῆρος ἐξέτασε τὴν Ἐρέντιρα μὲ ἐπιστημονικὴ ἀυστηρότητα: ψαχοῦλεψε τὴ δύναμη τῶν μηρῶν, τὸ μέγεθος τοῦ στήθους, τὸ ἀνοιγμα τῶν γοφῶν, καὶ δὲν ἔβγαλε μιλιὰ πρὶν λογαριάσει καλὰ τὴ ἀξίει.

- Παραεῖναι ἄγουρη, εἶπε στὸ τέλος. Τὰ θυζάκια τῆς εἶναι σάν τῆς σκύλας.

Τὴν ἀνέβασε κατόπι στὴ ζυγαριὰ. Ἡ ν' ἀποδείξει τὸ λογαριασμό μὲ νούμερα. Ἡ Ἐρέντιρα ζύγισε σαρανταδύο κιλά.

- Πάνω ἀπὸ ἑκατὸ πέσος δὲν πιάνει, εἶπε ὁ χῆρος.

Ἡ γιαγιά σκανταλίστηκε.

- Ἐκατὸ πέσος γιὰ πλάσμα ἀπείραχτο! Πῆγε νὰ βάλει τὶς φωνές. Ὅχι δά, ἀνθρωπέ μου, σεβάσου λιγάκι τὴν ἀρετὴ.

- Ἐκατὸν πενήντα, εἶπε ὁ χῆρος.

- Τὸ κορίτσι μοῦ 'κανε ζημιὰ πάνω ἀπὸ ἓνα ἑκατομμῦριο πέσος, εἶπε ἡ γιαγιά. Μὲ τοῦτο τὸ ρυθμὸ, θέλει διακόσα χρόνια νὰ μοῦ τὴν ξεπληρώσει.

- Πάλι καλὰ, εἶπε ὁ χῆρος, πού ἔχει τὰ νιάτα της.

Ἡ καταιγίδα φοβέριζε νὰ γκρεμίσει τὸ σπίτι, κι ἡ σκεπὴ εἶχε τόσες τρύπες, πού μέσα ἔβρεχε σχεδὸν ἴδια

-10-

ἔκανε νὰ τὸ βάλει στὰ πόδια. Ὁ χῆρος τῆς ἀποκρίθηκε ἄφωνα, τῆς ἔστριψε τὸ χέρι ἀπ' τὸν καρπὸ καὶ τὴν ἔσυρε στὸ κρεμαστό κρεβάτι. Ἐκεῖνη τοῦ ἀντιστάθηκε μὲ μιά νυχιά στὸ μούτρο κι ἀρχισε νὰ φωνάζει στὰ μουγγά, κι ὁ ἄλλος ἀποκρίθηκε μ' ἓνα μεγαλόφωνο μπάσο πού τὴ σήκωσε ἀπὸ τὴ γῆ καὶ τὴν ἔκανε νὰ μείνει μιά στιγμή κρεμασμένη στὸν ἀέρα, μὲ τὰ μακριὰ μαλλιά της νὰ κυματίζουν στὸ κενὸ σὰ Μέδουσα. Τὴν ἄρπαξε ἀπὸ τὴ μέση πρὶν ξαναπέσει κάτω, τὴν πέταξε στὸ κρεμαστό κρεβάτι μ' ἓνα ἄγριο χτύπημα, καὶ τὴν καθήλωσε ἀσάλευτη μὲ τὰ γόνατα. Τότε ἡ Ἐρέντιρα παραδόθηκε στὸν τρόπο, λιγοθύμησε κι ἀπόμεινε σὰ μαγεμένη ἀπὸ τὰ φεγγαρένια κρόσια ἐνός ψαριοῦ πού ἔσκιζε κολυμπώντας τὸν ἀέρα τῆς καταιγίδας, καθὼς ὁ χῆρος τὴν ξεγύμνωνε κομματιάζοντας τὰ ροῦχα της μ' ἀπλωτές νυχιές, λές καὶ ξερίζωνε χορτάρια, ξεσκίζοντάς τὴν σὲ φαριδιές λουριδὲς χρώματα πού κυματίζουν σάν ἀποκριάτικες κορδέλες καὶ φεύγαν μὲ τὸν ἀνεμο.

Ὅταν πιά δὲν ἀπόμεινε στὸ χωριὸ ἄλλος ἄντρας πού νὰ 'χει νὰ πληρώσει γιὰ τὸν ἔρωτα τῆς Ἐρέντιρα, ἡ γιαγιά τὴ φόρτωσε σ' ἓνα καμῶνι καὶ τράβηξαν γιὰ τὰ λημέρια τῶν κοντραμπατζήδων. Ἐβγαλαν ὄλο τὸ ταξίδι πάνω στὴν ἀνοιχτὴ καρότσα, μαζί μὲ ντενεκέδες λίπος καὶ τσουβάλια ρύζι κι ὄ,τι ἀπόσωσαν ἀπ' τὴ φωτιά: τὸ κεφαλάρι ἀπ' τὸ ἀντιβασιλικὸ κρεβάτι, ἓναν ἄγγελο τοῦ πολέμου, τὸν καφαλισμένο θρόνο καὶ κάτι ἄλλες ἀχρηστες παλιασαρίες. Σ' ἓνα μπαούλο, μὲ δυὸ σταυροὺς ζωγραφισμένους μὲ φαριδιές πινελιές, κουβάλαγαν τὰ κόκαλα τῶν Ἀμαδῖς.

Γκαρσία Μάρκες

-11-

‘Η γιαγιά είχε μιά κουρελιασμένη ομπρέλα για νά τής κόβει τόν αιώλιο ήλιο κι ανάσαινε άσκημα, βασανισμένη άπ’ τόν ιδρώτα και τή σκόνη, μόλο πού και στό χάλι τής βαστούσε μιάν άρχοντική άξιοπρέπεια. Πίσω άπό ένα σωρό ντενεκέδες και τσουβάλια ρύζι, ή ‘Ερέντιρα πλήρωσε τό ταξίδι και τά μεταφορικά τού νοικοκυριού τους, κάνοντας έρωτες για είκοσι πέσοσ μέ τό φορτωτή τού καμιονιού. Στήν άρχή άμύνθηκε μέ τό ίδιο σύστημα, σάν τότε πού άντιστάθηκε στήν έπίθεση τού χήρου. ‘Ο φορτωτής όμως είχε άλλο τρόπο, άργό και φρόνιμο, και στό τέλος τήν ήμέρωσε μέ τό καλό. Κι έτσι, φτάνοντας στό πρώτο χωριό, έπειτα άπό ένα θανατερό ταξίδι, ή ‘Ερέντιρα κι ο φορτωτής άναπαύονταν άπό τόν όμορφο έρωτά τους, πίσω άπ’ τό παραπέτασμα τού φορτίου. ‘Ο οδηγός τού καμιονιού έβαλε φωνή τής γιαγιάς:

– ‘Από δώ και πέρα αρχίζει ο κόσμος.

‘Η γιαγιά περιεργάστηκε καχύποπτα τά ξηρια και άθλια σοκάκια τού χωριού, πού ήταν λίγο πιό μεγάλο μά όμοια θλιβερό μέ τό άλλο πού ‘χαν αφήσει πίσω τους.

– Δέ μου φαίνεται, είπε.

– ‘Έχει και ίεραποστολές, είπε ο οδηγός.

– ‘Έμένα δέ μέ κόφτει ή φιλανθρωπία, μοναχά τό κοντραμπάντο, είπε ή γιαγιά.

‘Η ‘Ερέντιρα άφουγκραζόταν τό διάλογο πίσω άπ’ τό χωρισμα τού φορτίου και σκάλιζε μέ τά δάχτυλα ένα σακί ρύζι. ‘Αξαφνα, έπιασε ένα σπάγκο, τόν τράβηξε κι έβγαλε ένα μακρύ κολιέ άπό άληθινά μαργαριτάρια. Τό κοίταζε θαμπωμένη, βαστώντας το στά

-13-

‘Η γιαγιά έδειξε τό φορτωτή.

– ‘Ο σκλάβος σου άπό δώ πληρώθηκε.

‘Ο σωφέρης κοίταξε ξαφνιασμένος τό βοηθό και κείνος έγνεψε καταφατικά. Γύρισε τότε στήν καμπίνα τού φορτηγού, όπου ταξίδευε μιά μαυροφόρα μ’ ένα μωρό τής άγκυλιάς πού εκλαιγε άπ’ τή ζέστη, κι ο φορτωτής, πολύ σίγουρος για τόν έαυτό του, είπε τής γιαγιάς:

– ‘Η ‘Ερέντιρα, άν τό όρίζεις, θά ‘ρθεί μαζί μου. ‘Έχω καλό σκοπό.

Τό κορίτσι μπήκε στή μέση ξαφνιασμένο:

– ‘Εγώ δέν είπα τίποτα!

– Τό λέω εγώ πού είχα τήν ιδέα, είπε ο φορτωτής.

‘Η γιαγιά τόν περιεργάστηκε άπ’ τήν κορφή ως τά νύχια, όχι πώς ήθελε νά τόν προσβάλει, μοναχά για νά δει πόσο τό λέει ή καρδιά του.

– ‘Έμένα δέ μου πέφτει λόγος, είπε, φτάνει νά μου πληρώσεις όσα έχασα άπό τήν άμυαλιά της. Κάνει νά λαβαίνω όχτακόσες έβδομηνταδύο χιλιάδες τρακόσα δεκαπέντε πέσοσ, έξω τετρακόσα είκοσι πού μου ‘χει δώσει, μās μένουν όχτακόσες έβδομηνταμία χιλιάδες όχτακόσα ένεννηνταπέντε.

Τό καμιόνι ξεκίνησε.

– Πίστεψέ με, θά ‘δυνα ένα βουνό λεφτά άν τά ‘χα, είπε σοβαρά ο φορτωτής. ‘Η μικρή τ’ άξίζει.

‘Η γιαγιά φχαριστήθηκε μέ τήν άπόφαση τού παλι-καριού.

– Τότε γιέ μου, ξαναγύρνα όταν τά ‘χεις, είπε μέ κάποια συμπάθεια. Και τώρα φύγε, γιατί άν τά ξανα-λογαριάσουμε, θά μου χρωστās και δέκα πέσοσ.

-12-

δάχτυλά της σάν ψόφιο φίδι, καθώς ο οδηγός άπο-κρινόταν στή γιαγιά:

– Στόν ξύπνιο σου όνειρεύεσαι, κυρά μου. Δέν υπάρχουνε κοντραμπατζήδες.

– ‘Ακούς εκεί! είπε ή γιαγιά. ‘Έμένα βρήκες νά τό πείς;

– Ψάξε και θά τό δεις και μόνη σου, κοροϊδευε καλοσυνάτα ο οδηγός. ‘Όλος ο κόσμος μιλάει για δαύτους, μά κανένας δέν τούς έχει δει.

Πρόσεξε τότε ο φορτωτής πώς ή ‘Ερέντιρα είχε ξε-χώσει τό κολιέ, τής τό άρπαξε διαστικά και τό ξανά-βαλε στό σακί μέ τό ρύζι. ‘Η γιαγιά, πού τό ‘χε πάρει άπόφαση νά μείνει στό χωριό, κι άς ήτανε θεόφτωχο, φώναξε τήν έγγόνα νά τής δώσει ένα χέρι για νά κα-τέβει άπό τό φορτηγό. ‘Η ‘Ερέντιρα άποχωρίστηκε τό φορτωτή μ’ ένα φιλι διαστικό, αλλά αυθόρμητο κι άληθινό.

‘Η γιαγιά περίμενε στό θρόνο της, στή μέση τού δρόμου, ώσπου νά τελειώσει τό ξεφόρτωμα. Τελευ-ταίο κατέβηκε τό μπαούλο μέ τά λείψανα τών ‘Αμα-δίδς.

– Είμαι βαρύ σάν πεθαμένος, γέλασε ο σωφέρης.

– Δυό πεθαμένους έχει, είπε ή γιαγιά, γιαντό κοίτα νά τούς φερθείς σεβαστικά, όπως τούς πρέπει.

– Πάω στοίχημα πώς είναι άγάματα άπό έλεφαν-τόδοντο, φώναξε ο σωφέρης.

‘Απόθεσε τό κασελάκι όπως όπως άνάμεσα στά καψαλισμένα έπιπλα κι άπλωσε τήν παλάμη άνοιχτή μπροστά στή γιαγιά.

– Πενήντα πέσοσ, είπε.

-14-

‘Ο φορτωτής σάλταρε στήν καρότσα τού καμιονιού πού ξεμάκραινε. ‘Από κει άποχαιρέτησε τήν ‘Ερέν-τιρα κουνώντας τό χέρι, μά εκείνη ήταν τόσο σασι-σμένη, πού δέν τού άποκρίθηκε.

Κειδά στό έρημο χωράφι πού τής παράτησε τό φορ-τηγό, ή ‘Ερέντιρα μέ τή γιαγιά στήσαν τσαντήρι για νά μείνουν, μέ κάτι φύλλα λαμαρίνα κι άπομεινάρια άσιατικών χαλιών. ‘Εστρωσαν χάμω δυό ψαθιά και κοιμηθήκανε περίκαλα, όπως στό άρχοντικό τους, ώσπου ο ήλιος άνοιξε τρύπες στή σκεπή και τούς τσουρούφλισε τά πρόσωπα.

‘Αντίθετα άπ’ ό,τι γίνονταν πάντα, εκείνο τό πρωί ή γιαγιά βάλθηκε νά συγυρίσει τήν ‘Ερέντιρα. Τής φτιασιδωσε τό μούτρο μ’ ένα στύλ νεκρικής καλλονής πού ήτανε τής μόδας στά νιάτα της, κι άποτέλειωσε τό έργο της μέ ψεύτικες βλεφαρίδες κι ένα φιόγκο άπό όργαντίνα, πού ‘μοιαζε πεταλούδα πάνω στό κε-φαλί της.

– Είσαι φρίκη, παραδέχτηκε, μά πιό καλά έτσι. Οί άντρες είναι γουρούνια στίς γυναικοδουλειές τους.

Κάμποση ώρα πριν τά δούν, ξεχώρισαν τό βήμα δυό μουλαριών πάνω στόν πυρόλιθο τής έρήμου. Σ’ ένα πρόσταγμα τής γιαγιάς, ή ‘Ερέντιρα ξαπλώθηκε στό ψαθί, σά μαθητευόμενη θεατρίνα, τή στιγμή πού ετοιμάζεται ν’ άνοίξει ή αυλαία. Γερμένη στήν έπι-σκοπική πατερίτσα, ή γιαγιά βγήκε άπό τό τσαντήρι και κάθισε στό θρόνο νά περιμένει τά δυό μουλάρια πού τά πέρναγαν.

Πλησίαζε ο ταχυδρόμος. Δέ θά ‘ταν πάνω άπό εί-κοσι χρονώ, μά έμοιαζε κακογερασμένος άπό τή δου-

-15-

λειά, και φόραγε ρούχο χαλί, γκέτες, κασκέτο από φελό και μπιστόλα στρατιωτική περασμένη στη ζώνη με τὰ φυσεκλίκια. Ήταν καθάλα σ' ένα δυνατό μουλάρι, κι έφερε απ' τό καπίστρι άλλο ένα, λιγότερο τής προκοπής, φορτωμένο με καναδατσένιους σάκους του ταχυδρομείου.

Περνώντας μπρός απ' τή γιαγιά τής κούνησε τό χέρι κι έκανε νά τραδήξει πέρα. "Όμως εκείνη του 'γνεψε νά ρίξει μιά ματιά μέσ στο τσαντήρι. 'Ο άντρας κοντοστάθηκε και είδε τήν 'Ερέντιρα ξαπλωμένη στο ψαθί, μέ τὰ νεκρικά ψιμύθια της κι ένα φουστάνι δλο θυσινια κεντίδια.

— Σ' άρέσει; ρώτησε ή γιαγιά.

'Ο ταχυδρόμος ίσαμε κείνη τή στιγμή δέν είχε καταλάβει τί του πρότειναν.

— Καλή 'ναι, στην άναδροχιά, χαμογέλασε.

— Πενήντα πέσος, είπε ή γιαγιά.

— Χρυσωμένο τό 'χει, βρέ γυναίκα; άπάντησε.

Τόσα θέλω γιά φαί ενός μηνός.

— "Άσε τίς ματζιριές, είπε ή γιαγιά. Στά άεροπορικά ταχυδρομεία θγάνεις πιό καλά λεφτά κι από παπάς.

— 'Εγώ είμαι του τοπικού ταχυδρομείου, είπε ο άντρας. 'Η άεροπορική άλληλογραφία πάει μέ τό φορτηγάκι.

— "Ό,τι κι άν πείς, ο έρωτας δέ μετράει λιγότερο απ' τό φαί, έκανε ή γιαγιά.

— Μόνο πού δέ σέ τρέφει.

'Η γιαγιά κατάλαβε πώς άνθρωπος πού ζει από τίς

-16-

ξένες έλπίδες θά 'χε δλο τόν καιρό νά τό παζαρέψει μέ τήν ήσυχία του.

— Πόσα έχεις; ρώτησε.

'Ο ταχυδρόμος ξεπέζεψε, έβγαλε από τήν τσέπη του κάτι μασημένα χαρτονομίσματα και τὰ 'δειξε τής γιαγιάς. Του τὰ δούτηξε μέ χέρι άρπαχτικό, λές κι ήταν τόπι.

— Θά σου κάνω σκόντο, είπε, αλλά μ' έναν όρο: θ' άπλώσεις τή φήμη παντού.

— 'Ίσαμε τήν άκρη του κόσμου, είπε ο ταχυδρόμος. Αυτή είναι ή δουλειά μου.

'Η 'Ερέντιρα, πού δέν είχε προφτάσει μήτε τὰ μάτια της ν' άνοιγοκλείσει, έβγαλε τότε τίς ψεύτικες βλεφαρίδες και τραδήχηκε άκρη στο ψαθί, νά κάνει τόπο στον άγαπητικό τής ευκαιρίας. Τήν ίδια κιόλας στιγμή πού ο άντρας τρύπωνε στο τσαντήρι, ή γιαγιά έκλεισε τήν είσοδο τραδώντας δυνατά τό μπερντέ.

'Η συμφωνία άποδείχτηκε συμφερτική. Μαγεμένοι απ' τίς κουβέντες του ταχυδρόμου, ήρθαν άντρες από πολύ μακριά γιά νά γνωρίσουν τίς πρωτοφανέρωτες χάρες τής 'Ερέντιρα. Πίσω τους ήρθαν τζογαδόροι μέ τραπέζια, ήρθαν και καντίνες, και τελευταίος κατάφτασε ένας φωτογράφος μέ ποδήλατο, πού έστησε μπροστά στην κατασκήνωση μιά μηχανή σέ τρίποδο μέ μαύρο σεντόνι, κι ένα τελάρο γιά φόντο πού έδειχνε μιά λίμνη και κάτι σακατεμένους κύκνους.

'Η γιαγιά άερισότανε στο θρόνο της κι έμοιαζε ξένη μέσ στο ίδιο της τό πανηγύρι. Τό μόνο πού τήν έμελε, ήτανε νά κρατά τήν τάξη στην ουρά τής πελα-

-17-

τείας πού περίμενε, και νά 'ναι σωστά τὰ λεφτά πού τήν πλήρωναν μπροστά γιά νά μπούνε στην 'Ερέντιρα. Στην άρχή παραήταν αυστηρή, έφτασε μάλιστα νά πετάξει έξω έναν καλό πελάτη γιατί του λείπαν πέντε πέσος. Καθώς περνούσαν όμως οί μήνες, χώνεψε τό μάθημά της και στο τέλος άρχισε νά δέχεται συμπλήρωμα τής πληρωμής — κάτι είκονίτσες άγιων, οίκογενειακά κειμήλια, θέρες, κι ο,τι άλλο μπορούσε ν' άποδείξει, μέ τό δάγκωμα, πώς ήταν γνήσιο χρυσάφι, κι άς μή γυάλιζε.

'Επειτα από κάμποσο καιρό πού έμειναν στο πρώτο χωριό, ή γιαγιά μάζεψε λεφτά κι άγόρασε γαϊδούρι, και τότε μπήκανε στην έρημο άναζητώντας άλλα μέρη, πιό εννοικά γιά νά ξεπληρωθεί τό χρέος. Ταξίδευε μέσα σέ κάτι κοφίνια πού είχαν βολέψει στο γαϊδούρι, και ή ξεδοντιασμένη όμπρέλα πού τής βαστούσε ή 'Ερέντιρα πάνω από τό κεφάλι, τής έκοβε τόν ασάλευτο ήλιο. Πίσω τους πήγαιναν τέσσερις ινδιάνοι βαστάζοι μέ τὰ τσουμπλέκια τής κατασκήνωσης: τὰ ψαθιά του ύπνου, τόν άναστηλωμένο θρόνο, τόν άλαβάστρινο άγγελο και τό μπουύλο μέ τὰ λείψανα των 'Αμαδίσ. 'Ο φωτογράφος άκολουθούσε τό караβάνι μέ τό ποδήλατο, δίχως νά τό ζυγώνει όμως, λές και τραβούσε γι' άλλο πανηγύρι.

Θά 'χαν περάσει έξι μήνες απ' τήν πυρκαγιά, όταν ή γιαγιά είδε επιτέλους καθαρά πού πάει ή επιχείρηση.

— "Αν συνεχίσουμε έτσι δά, είπε στην 'Ερέντιρα, θά μου ξοφλήσεις τὰ χρωστούμενα σέ όχτώ χρόνια, έφτά μήνες και έντεκα μέρες.

-18-

Ξανάπιασε τό λογαριασμό μέ τὰ μάτια κλειστά, μασουλίζοντας τὰ σπόρια πού έβγαζε από 'να σουρωτό πουγκί, όπου φύλαγε και τὰ λεφτά της, και διόρθωσε:

— Δίχως νά λογαριάσω βέβαια τό φαί και τήν πληρωμή των ινδιάνων και κάτι άλλα μικροέξοδα.

'Η 'Ερέντιρα, πού προχωρούσε δίπλα στο γαϊδούρι ξεθεωμένη από τή ζέστη και τή σκόνη, δέν έφερε αντίρρηση στους λογαριασμούς τής γιαγιάς, αλλά κρατήθηκε νά μη βάλει τὰ κλάματα.

— Νιώθω γυαλιά άλεσμένα στα κόκαλά μου, είπε.

— Προσπάθησε νά κοιμηθείς.

— Ναι γιαγιά.

'Εκλεισε τὰ μάτια, κατέβασε μιά βαθιά ανάσα καφτερό άέρα, και συνέχισε νά προχωράει κοιμισμένη.

Κωμικοτραγικό μαυσωλεῖο

Γιά τὰ «Ἐκατό χρόνια μοναξιά»

τοῦ Τάκη Θεοδωρόπουλου

Πρὶν ἀκόμη κατορθώσει νὰ ολοκληρώσει τὴν πορεία του, πρὶν ἀκόμη καλοδιαβαστεῖ, τὸ βιβλίο αὐτὸ κι ὁ συγγραφέας του εἶχαν περάσει στὸν μῦθο. Τὸ εὐρωπαϊκὸ κοινὸ, κουρασμένο ἀπ' τὶς λέξεις καὶ τὴν περιπλάνησή τους στὴ λευκὴ σελίδα, διψασμένο ὅμως ἀπ' ὅ,τι φαίνεται ἀκόμη γιὰ λογοτεχνία, δέχτηκε τὸν μαγικὸ ρεαλισμὸ τοῦ Μάρκες πού τὸ ἐβγαζε ἀπ' τὴν ἀφόρητὴ ἐπανάληψη τοῦ Νέου Μυθιστορήματος, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πού δέχτηκε καὶ τὸν νέο γερμανικὸ κινηματογράφο.

Μόνο πού ἐδῶ τὰ πράγματα γιὰ τὸ Star System ἦταν πῶς ἀπλά: ἡ νοτιοαμερικάνικη λογοτεχνία ἐχόταν ἀπὸ μακριά. Ἡ ἤδη ὑπάρχουσα ἀπόσταση δοηθοῦσε πολὺ τὴν ἰχνογράφηση τῆς εἰκόνας πού, καλύπτοντας τὰ σκοτεινὰ σημεῖα τοῦ μυθιστορήματος, θὰ τὸ ἔκανε κατάλληλο γιὰ τοὺς ἀνήλικους τῆς πλατιάς κατανάλωσης.

Παρόλο πού τὰ ἐπίθετα πού χρησιμοποιοῦνται εἶναι ἀφθονα, ὅλα συγκλίνουν σ' ἓνα κέντρο βάρους: τοιχογραφία ἢ χρονικὸ, τὸ ἔργο τοῦ Μάρκες ἀξίζει τὸν κόπο γιατί μὲς' ἀπ' τὶς σελίδες του προβάλλει ἡ εἰκόνα κάποιου ἄλλου κόσμου, κάποιας ἄλλης ιστορίας, κάποιας ἄλλης παράδοσης. Τὰ Ἐκατό Χρόνια Μοναξιά κρύβουν τὴ νομιμότητα διάθεσης τοῦ συγγραφέα νὰ διασώσει σ' αὐτὸ τὸ κωμικοτραγικὸ του μαυσωλεῖο ἓναν κόσμον πού χάθηκε.

Ἔτσι τὰ πρόσωπα αὐτὰ μποροῦν νὰ παίζουνε τὸ νοῦμερο τῆς μοναξιάς τους δίπλα σὰ τέρατα πού μᾶς προσφέρει ἡ βιομηχανία τῆς φαντασίας γιὰ νὰ στολίσει μὲ λίγη ἀγωνία τὴ μονοτονία τῆς καθημερινότητας.

Εἶναι σίγουρο ὅτι ὁ Μάρκες, αὐτὸς ὁ Κολομβιανὸς δημοσιογράφος ὁ τόσο ἐντυπωσιασμένος ἀπ' τὶς ἐπαγγελίες τοῦ Κάστρο γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, γράφοντας τὰ Ἐκατό Χρόνια Μονα-

ξιά, θέλησε νὰ φτιάξει ἓνα ἔργο πού οἱ σελίδες του νὰ συνθέτουν τὴν ταυτότητα τῆς νοτιοαμερικάνικης ζωῆς. Μιᾶς ζωῆς πού κυλάει πίσω ἀπ' τὶς ὑπερσύγχρονες κατασκευές τῆς Μπραζιλία καὶ τὴ θλιθερὴ φυσιογνωμία τοῦ Βιντέλλα στὴν ἐναρκτήρια τελετὴ τοῦ παγκόσμιου ποδοσφαιρικῆς κυπέλλου.

Εἶναι σίγουρο ὅτι τὸ βιβλίο του χρωστάει ἓνα μεγάλο μέρος τῆς γοητείας του στὸ πρόσωπο πού περιγράφει: Ἡ γενεαλογία τῶν Μπουεντίας μοιάζει μὲ θίασο πού ἐκτελεῖ μπροστὰ σὰ μάτια μας τὶς πράξεις μιᾶς ἀλλόκοτης καὶ μακρινῆς φαντασμαγορίας.

Ὅμως ἡ ἐνταση τῆς ἐπαφῆς δὲν σταματᾷ μόνο στὸν ἐξωτισμὸ τοῦ ἄλλου προσώπου. Χωρὶς νὰ ἀφαιρέσει οὔτε ρανίδα ἀπὸ τὴν μαγεία τῆς λαϊκῆς παράδοσης, ὁ Μάρκες κατάφερε νὰ τῆς δώσει τὴν πνοὴ τῆς παρουσίας, καλύπτοντας τὰ σκοτεινὰ σημεῖα πού ἄφησε τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου μὲ τὴν αἴσθηση τοῦ τυχαίου, τοῦ ἀυθαίρετου καὶ τοῦ ἀνεξήγητου πού ἀναδεύει μιὰ πράξη ἀτέλειωτη ἀκόμη, ἀνολοκλήρωτη. Ἄν ἔψαξε, γιὰ νὰ βρεῖ μὲς' ἀπ' τοὺς δρόμους τῆς παράδοσης τὸ χάρισμα πού λείπει ἀπ' τὸ παρόν, τὸ ἔργο του δὲν περιορίζεται σ' αὐτὸ τὸ παιχνίδι πού πρὶν ἀκόμη ἀρχίσει ξέρουμε τὸ τέλος του: Ὅπου τὸ παρελθὸν πληγώνει τὸ παρόν καὶ τὸ παρόν μοιρολογεῖ τὸ μέλλον.*

Ἄν ὁ Μπόρχες στρέφει τὸ βλέμμα του στὸ παρελθόν, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πού ὁ Κάφκα ἀντιμετωπίζει τὴν ἀπρόσιτη μηχανὴ τοῦ Πύργου, ὁ Μάρκες ἀγγίζει τὴν παράδοσή του μὲ τὶς ἀπλές κινήσεις τῆς καθημερινῆς ἐπαφῆς. Καὶ ὅπως ἡ καθημερινὴ ἐπαφὴ δὲν ξεχωρίζει

*Παίχνιδι πού τόσο ἔχει ταλαιπωρήσει τὸ ἑλληνικὸ κοινὸ καὶ τὴ λογοτεχνία του.

τό σημαντικό ἀπ' τό ἀσήμαντο ἔτσι καί τά *Ἐκατό Χρόνια Μοναξιά* δέχονται στήν τελετουργία τους τό πιό ἑτερόκλητα στοιχεία: ἀπ' τίς μορφές πού βρήκανε τήν θέση τους στούς μύθους καί τίς ἐποποιίες, μέχρι τίς στιγμές πού πέρασαν καί σάν τό Μακόντο σήσανε ξεχασμένες κι ἀπ' τόν ἴδιο τό Θεό, ἀφήνοντας πίσω τους τήν κρυφή νοσταλγία τοῦ περάσματος τους. Ἀπό τά γεγονότα πού κάποιο βιβλίο ιστορίας τά κατοχύρωσε βάζοντας πάνω τους τή σφραγίδα τοῦ πραγματικοῦ, μέχρι αὐτά πού ἔκθετα βρήκανε καταφύγιο στή φαντασία.

Ποιά εἶναι ἡ δύναμη πού συμπλέκει τό ἑτερόκλητο χωρίς νά τοῦ ἀφαιρέσει τήν κυριολεξία, χωρίς νά τό περιορίσει στίς στοιχειώδεις διαστάσεις τοῦ συμβολισμοῦ ἢ τῆς ἀλληγορίας; Τί εἶναι αὐτό πού δίνει στό Μακόντο τό ἰδιαίτερο τῆς ὑπαρξῆς του καί τό κάνει νά μοιάζει μέ ἱερό χώρο πού ὑποτάσσει κάθε τί πού περνάει τό σύννορά του στή δική του νομοτέλεια;

Ἐμεῖς πού δέν κατέχουμε τά μυστικά τοῦ Νοστράδαμου καί δέν μπορούμε, σάν τόν γέρο Μελκιάδη, νά διαβάσουμε τή νομοτέλεια αὐτή στή γλώσσα πού γράφτηκε, στά σανσκριτικά, πού τή μαντεύουμε ὁμως στήν ἀνάληψη τῆς ὁμορφῆς Ρεμέδιος, στή θρυλική φυσιογνωμία τοῦ συνταγματάρχη Ἄουρελιάνο, στό πρόσωπο τῆς Οὔρσουλα ὅταν ἀποφαίνεται ὅτι ὁ χρόνος εἶναι κυκλικός, ξέρουμε ὅτι τό μυστικό τῆς βρίσκεται ἄλλοῦ: Στόν τρόπο πού τό Μακόντο καί οἱ κάτοικοί του ζοῦν τή μοναξιά τους.

Τριγυρισμένοι ἀπ' τούς θάλτους, χαμένοι κάπου στούς τροπικούς τοῦ Νότιου ἡμισφαιρίου, δέν ἔχουν κανένα νόμο, καμιά ἀρχή γιά νά προστατεύσει τήν ὑπαρξή τους. Ἀντίθετα ἀπ' τόν Αἰνεία πού ξεκινάει μετά τήν καταστροφή τῆς Τροίας γιά νά ἰδρύσει τή Ρώμη κουβαλώντας μαζί του τά κόκαλα τῶν προγόνων του καί τό εἶδωλο τῆς θεότητας, ὁ γέρο Χοσέ Ἄρκάδιο καί ἡ γυναίκα του ἡ Οὔρσουλα ἰδρύουν τό Μακόντο μέ γυμνά τά χέρια. Ὁ κόσμος γίνεται τόσο πρόσφατος ξαφνικά πού κι ὁ ἴδιος ὁ θάνατος τούς ξεχνάει. Τά λείψανα πού βρίσκουν τυχαία στήν γύρω περιοχή, ἡ πανοπλία τοῦ ἰσπανοῦ κονκισταδόρ καί ὁ σκελετός τοῦ καραβιοῦ, μοιάζουν νά μή τούς λένε τίποτε.

Ἡ μόνη τους κληρονομιά, ὁ μόνος ἀπόηχος κάποιου μύθου πού διαθέτουν γιά νά συλλάβουν τήν ὑπαρξή τους σχετίζεται μέ τήν ἀπομόνωση: Εἶναι ἐκείνη ἡ δοξασία τῆς Οὔρσουλα γιά τά παιδιά τῆς αἰμομιξίας πού θά γεννηθοῦν μέ τήν οὐρά στριφτή σάν γουρουνάκια.

Ἔτσι, μέ μόνη συντροφιά τό φόβο τῆς ἀπομόνωσης, θά παραδοθοῦν στούς κύκλους τῆς μοναξιάς τους: ἀποφεύγοντας τή γύμνια τους θά ντυθοῦν τόν ἄλλο κόσμο – ὁ νεότερος Χοσέ Ἄρκάδιο μάλιστα στήν κυριολεξία, ὅταν θά γυρίσει στό Μακόντο μέ τό κορμί του σκεπασμένο ἀπό τατουάζ – γιά νά ὀλοκληρώσουν τή ζωή τους ξαναβρίσκοντας τή μοναξιά τους περισσότερο ἔντονη παρά ποτέ. Κι ὅπως τίποτε δέν βρίσκεται στόν τόπο πρὶν ἀπό τό πέρασμα τοῦ Μακόντο, ἔτσι καί τίποτε δέν θ' ἀφήσουν πίσω τους, κανένα ἴχνος, καμιά παράδοση, ὅταν ἡ ἀμμοθύελλα θά σαρώσει τά τελευταία ὑπολείμματα τῆς ιστορίας τους ἀπό προσώπου γῆς.

Μέ τόν ἴδιο τρόπο πού ὁ γέρο πατριάρχης, ὁ Χοσέ Ἄρκάδιο, θά ριχθεῖ στά μυστικά τῆς γνώσης, μέ τόν ἴδιο τρόπο ὁ γιός του ὁ Ἄουρελιάνο θά παρασυρθεῖ στά ἀτέλειωτα κύματα τῶν αἱματηρῶν ἐμφυλίων. Καί μέ τόν ἴδιο τρόπο πού ὁ γέρο Χοσέ θά καταλήξει δέμνος στή θαλασσιὰ τῆς αὐλῆς του νά ψελλίζει αὐτήν

τήν δαιμονισμένη διάλεκτο πού μετά τήν ἐπέμβαση τοῦ παπᾶ θά ἀποδειχθεῖ ὅτι πρόκειται γιά τά λατινικά, μέ τόν ἴδιο τρόπο ὁ Ἄουρελιάνο, ἀφοῦ ὀργανώσει τριανταδύο ἑνοπλες ἐξεγέρσεις κι ἀφοῦ γλιτώσει ἀπό δεκατέσσερις ἀπόπειρες δολοφονίας, ἑβδομήντα τρεῖς ἐνέδρες καί μιά δόση στρυχνίνης στόν καφέ πού ἱκανή νά σκοτώσει ἄλλογο, θά γυρίσει πάλι στό Μακόντο γιά νά πουλáει τά χρυσά ψαράκια τῆς οἰκογενειακῆς του ἐπιχειρήσεως.

Τί ὀρίζει τίς μεταμορφώσεις τους, τί τούς κάνει νά διαλέξουν αὐτό τό προσωπιοῦ κι ὄχι ἄλλο; Εἶναι σάν νά ρωτᾶμε τό γέρο Χοσέ νά μᾶς πει τήν ἀλήθεια πού ἀνακάλυψε: «*Hoc est simplicissimus*» θά ἀπαντήσει στόν παπᾶ, «εἶμαι τρελός». Κι οἱ δύο μοιάζουν νά μᾶς δείχνουν τό πρόσωπό τους γιά νά κρύψουν τήν ἀλήθεια τους. «...*Μποροῦμε νά περιορίσουμε τό χαρακτηριστήρα τοῦ Μεξικάνου σ' αὐτή τήν φράση: Δέν θέλει ἢ δέν τολμάει νά δεχθεῖ ὅτι εἶναι αὐτό πού εἶναι*», λέει ὁ Ὀκτάβιο Πάζ σ' αὐτό τό ἀριστουργηματικό του βιβλίο, στό *Λαδύρινθο τῆς Μοναξιάς*.

Καί ὁ Χοσέ Ἄρκάδιο καί ὁ Ἄουρελιάνο θά στήσουν τήν τελετουργία τῆς ζωῆς τους καί θά ὀργανώσουν τήν τρέλα τους γύρω ἀπ' τή θέρη μιᾶς στιγμῆς: Ὁ γέρο Χοσέ ἀνακαλύπτει τή μαγεία τῆς γνώσης βάζοντας τό χέρι του σ' ἓνα κομμάτι πάγο, στό μεγαλύτερο διαμάντι τοῦ κόσμου. Κι ὁ Ἄουρελιάνο ξεσηκώνεται βλέποντας μιά νύχτα τίς βαιοπραγίες τῶν συντηρητικῶν. Καί δέν ὑποχωρεῖ οὔτε κι ὅταν τίποτε δέν ξεχωρίζει πιά τούς συντηρητικούς ἀπό τούς φιλελεύθερους.

Ὁ Μάρκες καί ἡ νοτιοαμερικάνικη λογοτεχνία, μ' αὐτήν τήν ἔντονη γεύση τοῦ τυχαίου, ξεφεύγουν ἀπ' τόν πρόγονό τους τόν Θεοβάντες καί πλησιάζουν τούς δόρειους γείτονές τους. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ὁ Δόν Κιχώτης ξεκινάει νά βρεῖ στήν πραγματικότητα τόν κόσμο πού ὀραματίστηκε στίς λέξεις. Ἀντίθετα ὁ κάπταιν Ἄχαμπ ὀργώνει τούς ὀκεανούς γιά νά ξαναβρεῖ τή θέρη μιᾶς στιγμῆς: Τῆς στιγμῆς πού συνάντησε τό θεϊκό κῆτος, τόν Μόμπυ Ντίκ, καί πού τόν σημάδεψε γιά τό ὑπόλοιπο τῆς ζωῆς του.

Μπορεῖ ὁ Μάρκες νά μὴν βρῆκε το Θεό του, ὅπως ὁ Μέλβιλ βρῆκε τόν δικό του καί τοῦ θυσίασε τόν κάπταιν Ἄχαμπ. Τά πρόσωπα τοῦ Μανσολείου του ἀρνοῦνται τόν θάνατο καί τή θυσία: Τούς τρεῖς χιλιάδες νεκρούς τῆς ἀπεργίας τούς ξεχνᾶνε. Οὔτε μπροστά στόν θάνατό τους δέν δέχονται νά βγάλουνε τό προσωπιοῦ τους.

Κι ἂν κάτι γοητεύει στή γραφή τοῦ Μάρκες εἶναι ὅτι καταφέρνει νά υἱοθετήσει τήν πίστη στό τελετουργικό, νά τό ἐπεκτείνει πέρα ἀπό τόν θάνατο τῶν προσώπων του καί, ἄλλοτε μέ τά κωμικά γλιστρήματα, ἄλλοτε μέ τή νοσταλγία, νά μᾶς πείσει γιατί ἀκριβῶς δέν προσπαθεῖ νά αἰτιολογήσει τήν ὑπαρξή του.

Ἔτσι, μέ τό ὕφος του πού συνδυάζει τήν αὐστηρότητα καί τήν σταθερότητα τοῦ χρονικοῦ μέ τίς λυρικές ἐντάσεις, βρίσκει ξανά αὐτό πού οἱ περισσότεροι πίστευαν ὅτι εἶχε χαθεῖ μιά καί καλή ἀπ' τή λογοτεχνία: Τό βάρος πού δίνει στίς λέξεις ἢ κυριολεξία, ἡ αἴσθησις ὅτι ἡ πλοκή τους πάνω στόν χώρο τῆς λευκῆς σελίδας δέν ὀφείλεται στήν ἄγανία κάποιας ὀριστικῆς σύνταξης, κάποιου πρωταρχικοῦ λόγου, ἀλλά στήν ὕφανση ἑνός κόσμου πού μορφοποιεῖται στά σχήματα τοῦ λόγου γιά νά μᾶς καταδείξει πόσο ἀπρόβλεπτος εἶναι.

‘Ο Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες μιλάει στό γάλλο μεταφραστή του Claude Couffon*

μετάφραση: Βασίλης Παπαβασιλείου

* Ανατολικά τής Μπαρτανκίγια, μόλις περάσεις τά μεγάλα πρασινωπά ρεύματα του Μαγδαλένα, βλέπεις νά ξανοίγονται τά παράλια τής Κολομβίας μέ τίς κοιλάδες τίς γεμάτες μπαμπού και μέ τά τενάγη. Στην άκρη του δρόμου ή στυλωμένα πάνω σέ σπασμένους λεπτούς κορμούς δέντρων στέκουν τά σκιαχτρα, άτενίζοντας, πέρα μακριά, τίς άσπριδερές νησίδες πού σχηματίζουν οί συγκεντρωμένοι γερανοί. Στο βάθος, ανάμεσα στους φοίνικες και τούς κοκοφοίνικες, διαγράφεται ή θάλασσα μέ τούς πρασινογάλανους ιριδισμούς και μέ τά θαλασσοπούλια πού πετούν. Είναι ή περιοχή μέ τά διάφανα νερά, τίς μέδουσες και τίς χελώνες.

Σ’ ένα παραλίμνιο ψαράδικο χωριό, βάρκες σμιλεμένες από κορμούς δέντρων λιάζονται μπροστά σέ ξύλινες παράγκες πού μέσα τους διακρίνεις χρωματιστούς λεκέδες: κίτρινους, μώβ, πορφυρούς, άνταύγειες από τά άσπρόρουχα τών γυναικών. Στη λίμνη πού δέν έχει όρια, οί άντρες ρίχνουν τά δίχτυα τους ή γυρίζουν τά μάτια και παρατηρούν τόν ούρανό πού ‘χει ξαφνικά σκοτεινιάσει. Ζέστη. Ύγρασία. Μοναξιά. Ένας δρομάκος ξεκόβει από την παραλία και τραβάει λοξά, στήν κατεύθυνση πού δρiscεται τό ‘Αρακατάκα, τό χωριό όπου γεννήθηκε ό Γκαρσία Μάρκες. Ένας καταρράχτης πέφτει πάνω στήν τροπική βλάστηση· όλα τρίζουν, γλιστρούν, σφυρίζουν, ψιθυρίζουν, μέσα σέ μιάν άτμόσφαιρα τελικού ή άρχέγονου χάους. Δέ χωρεί άμφιβολία ότι δρiscόμαστε στον κόσμο του μεγάλου κολομβιανού μυθιστοριογράφου, έναν κόσμο όπου ό ήλιος κι ή βροχή εναλλάσσονται βίαια μέσα σ’ ένα είδος μανιασμένης άμιλλας.

Στό ‘Αρακατάκα ό ήλιος πέφτει κάθετα πάνω στή μεγάλη έκκλησία, πού ‘χει χρώμα κίτρινο και μπλέ, καθώς και πάνω στο μοντέρνο, γαλακτερό κτίριο του δημαρχείου. Λούζει ακόμα ό ήλιος τά ποικιλόχρωμα ξύλινα σπίτια μέ τίς καλαμωτές ή τίς κύματοειδείς

λαμαρινένιες στέγες· πέφτει άπάνω στο έρημο καπηλειό, πάνω στους καβαλάρηδες μέ τά σουφρωμένα μάτια πού στρέφουν τό κεφάλι για νά παρατηρήσουν αυτόν τόν «ξένο» πού, ασφαλώς, ήρθε νά δει «τή χώρα του Γκαρσία Μάρκες». Και ποιός δέν ξέρει τόν Γκαρσία Μάρκες στο ‘Αρακατάκα, ή, μάλλον, στο Μακόντο, όπως μετονόμασε τό χωριό στα μυθιστορήματά του δανειζόμενος τό όνομα αυτό από μία παλιά ντόπια φυτεία! Ένα τραγουδάκι, πού είναι πολύ διαδεδομένο εδώ, μάς λέει: «Στά χώματα του Μακόντο / γεννήθηκε ό Γκαμπριελίτο / πού όλος ό κόσμος τονε ξέρει / μέ τό όνομα Γκαμπίτο».

«Νά σάς πάω στο σπίτι του Γκαμπίτο», μου λέει μία όμορφη κοπέλα πού φορεί μπλου-τζήν και «τήσέρτ», «άλλά δέν έχουν μείνει και σπουδαία πράγματα». Περνάμε μπροστά από τό κτίριο του κόμματος τών Φιλελευθέρων, πού ‘χει χρώμα κόκκινο, αίματινο· προσπερνάμε και τό κτίριο του κόμματος τών Συντηρητικών, πού τό δικό του χρώμα είναι μπλέ άνοιχτό. Τά αυτιά μάς τά ‘χουν πάρει οί στριγγλιές απ’ τά τζούκ-μπόξ. Μπαίνουμε κατόπιν σ’ ένα χωροφόδρομο μέ βίλες σκιερές και λουλουδιασμένες. Τά άπομεινάρια του σπιτιού όπου γεννήθηκε ό Γκαρσία Μάρκες, στις 6 Μαρτίου 1928, σύμφωνα μέ τούς διογράφους του, στεγάζονται πίσω από ένα πιό πρόσφατο κτίσμα. Τά μεγάλα ξύλινα δωμάτια καταστράφηκαν σχεδόν ολοκληρωτικά από τά μυρμήγκια και τούς τερμίτες, πού δέ σεβάστηκαν παρά μόνο τή γωνιά του κοιτώνα όπου γεννήθηκε ό συγγραφέας. Ένας τσιμεντένιος διάδρομος – ή βεράντα μέ τίς μπιγκόνιες στα ‘Εκατό χρόνια μοναξιά – οδηγεί σέ μία μικρή αύλή μέ ξύλινο χαγιάτι. Παραδίπλα άπλώνεται τό πράσινο του χέρσου κήπου.

‘Αρχίζω νά όνειρεύομαι, όταν ή σημερινή ιδιοκτήτρια του χώρου μου δείχνει σ’ άριστερά ένα χάλιασμα πού μέσα του ύψώνονται μερικά χαμηλά δέντρα. «Αυτό ήταν τό έργαστήρι του Μπουεντία του Θεμελιωτή και του Μελκιάδη του ‘Αλχημιστή. Έδώ δρiscόταν ή καστανιά όπου έδεσαν τό γερο-Μπουεντία όταν τρελάθηκε. Έκει βλέπετε τόν κάδο όπου λουζόταν ή ‘Ωραία Ρεμέδιος».¹ Ω, μέγα θαύμα τής λογοτε-

* L’Express, No 1332, 17 Ίανουαρίου 1977. Η συνέντευξη αυτή αποτέλεσε τόν κορμό ενός αφιερώματος στον Γκαρσία Μάρκες, πού μεταδόθηκε σέ δύο συνέχειες από τό Γ’ Πρόγραμμα, στις 17 και 24 Απριλίου 1980.

1. Κεντρικά πρόσωπα του μυθιστορήματος ‘Εκατό χρόνια μοναξιά.

χνίας! Έτσι ακριβώς και στην Ίσπανία, τή Μάντσα του θρύλου, σου δείχνουνε τούς άνεμόμυλους του Δόν Κιχώτη στην Κριπτάνα, τό σπίτι τής Δουλιτινέας στό Έλ Τομπόσο καθώς και τό πανδοχείο – όλα αυτά τά πράγματα πού βγήκαν άκέραια μέσ' από τήν πλαστοουργό φαντασία του Θερβάντες!

Ό Γκαρσία Μάρκες ζει σήμερα στό Μεξικό, αλλά εγώ τόν συνάντησα στην Μπογκοτά, όπου ετοιμάζει ένα σήριαλ και πολλές έκπομπές μέ άναμνήσεις του για τήν τηλεόραση. Ένάμιση χρόνο μετά τήν έκδοσή του, τό μυθιστόρημά του *Τό Φθινόπωρο του Πατριάρχη* εξακολουθεί νά παθιάζει τή Λατινική Άμερική, προκαλώντας παραλήρημα ένθουσιασμού, από τή μιά, και ζηλόφθονο μίσος, από τήν άλλη. Οί μεταφράσεις πολλαπλασιάζονται. Οί λαθραίες εκδόσεις επίσης. Ό Γκαρσία Μάρκες διασκεδάει μ' αυτή τήν ιστορία:

Μάρκες: Συνιστώ στους άναγνώστες μου τες πειρατικές εκδόσεις. Έχουν καλύτερο δέσιμο και είναι πιο άνθεκτικές από τες νόμιμες, πού διαλύονται όσο τες διαβάζεις!

Αυτός ό χαμογελαστός, ενκίνητος άντρας μέ τό αυλακωμένο πρόσωπο, πού θυμίζει άντάρτη, μέ τό νιτσικό μουστάκι και τες άστειες κρεατοελιές, αυτός ό άντρας ό τυλιγμένος μέ τό πόντισο, τή «ρουάνα» όπως τή λένε εδώ, είναι σήμερα ό πιο επιτυχημένος, από τήν άποψη τής κυκλοφορίας των βιβλίων του, συγγραφέας μέσα σε δυό γενιές λατινοαμερικανών μυθιστοριογράφων, όπου συγκαταλέγονται μερικά από τά μεγαλύτερα όνόματα τής παγκόσμιας λογοτεχνίας. Έδώ και δέκα χρόνια είναι ό συγγραφέας πού όχι μόνο διαβάζεται αλλά και σχολιάζεται πιο πολύ απ' όλους.

Μάρκες: Τόν πατέρα μου τόν λέγανε, όπως και μένα Γκαμπριέλ, Γκαμπριέλ Έλγιο Γκαρσία. Ήταν τηλεγραφητής στό Άρακατάκα. Ζούσαμε τότε τήν περιλάλητη εποχή τής μπανάνας στά άτλαντικά παράλια τής Κολομβίας. Άνθρωποι συνέρρεαν από παντού, μέ τήν έλπίδα νά γίνουν πλούσιοι χάρη στό «πράσινο χρυσάφι». Άκουγες νά μιλιούνται όλες οι γλώσσες του κόσμου. Ή United Fruit είχε αγοράσει άρκετές εκτάσεις και τό Άρακατάκα είχε μεταβληθεί σε μίαν ευήμερούσα κωμόπολη. Τό βραδάκι, σάν έρχόταν ή ώρα για τό χορό «Cumbia», καίγανε χαρτονομίσματα εν είδει κεριών. Ό πατέρας μου, λίγο μετά τήν άφιξή του, τοιμπήθηκε μέ τή μητέρα μου, τή Λουίσα Σαντιάγα, κόρη του συνταγματάρχη Μάρκες Ίγουαράν, ό οποίος είχε άγωνιστεί στις γραμμές των φιλελευθέρων κατά τήν έστρατεία των Χιλίων Ήμερών. Έπρόκειτο για έναν φοβερό εμφύλιο πόλεμο πού κράτησε από τό 1899 ως τό 1902. Οί παππούδες μου ήταν κάπως ενάντιοι στην ένωση των γονιών μου. Γι' αυτό και κείνοι, μόλις παντρεύτηκαν, πήγαν κι εγκαταστάθηκαν «άλλου», στή Ριοχάκα. Άλλά εγώ γεννήθηκα στό Άρακατάκα. Μετά τή γέννησή μου οι γονείς μου ξανάφυγαν. Νομίζω ότι πήγαν ν' άνοιξουν ένα μαγαζί στην Μπαρνακίγια. Έμένα μ' έμπιστεύθηκαν στους παππούδες μου.

Κουφόν: Σ' αυτό τό «μεγάλο σπίτι», όπου φοβόσασταν τόσο πολύ;

Μάρκες: Οί νεκροί εμφανίζονται μόνο στά μεγάλα σπίτια, γι' αυτό τά μεγάλα σπίτια μου φέρνουν φόβο.

Σήμερα γελώ κάθε φορά πού άκούω κάποιον νά διατείνεται ότι έχω έναν πύργο στην Κυανή Άκτή κι ένα άνάκτορο στην Κουερναδάκα. Τά σπίτια πού αγοράζω είναι πάντοτε μικρά, γιατί σ' αυτά δέ βγαίνουν ποτέ οι νεκροί.

Τό «μεγάλο σπίτι» σημάδεψε τά παιδικά χρόνια του Μάρκες. Τό σπίτι αυτό ό συγγραφέας τό ανέπλασε μετά, μέ διαφορετικές μορφές, στά μυθιστορηματά του. Σ' ένα κείμενό του του 1968, γράφει²: «Σ' αυτό τό σπίτι ύπήρχε ένα δωμάτιο άκατοίκητο. Σ' αυτό είχε πεθάνει ή θεία μου ή Πέτρα. Κι ήταν και ένα άλλο δωμάτιο, όπου είχε ξεψυχήσει ό θείος Λάζαρο. Έτσι, λοιπόν, τή νύχτα δέ μπορούσες νά κυκλοφορήσεις, γιατί οι πεθαμένοι ήταν περισσότεροι από τούς ζωντανούς. Κατά τες έξι ή ώρα τό άπόγευμα μέ βάζανε νά καθίσω σε μιά γωνιά και μου 'λεγαν: «Μήν τό κουνήσεις από δώ, γιατί τότε ή θεία Πέτρα, πού είναι μέσα στό δωμάτιό της, θά βγει έξω. Ή, μπορεί νά 'ρθει κι ό θείος Λάζαρο από τό δικό του τό δωμάτιο». Έτσι εγώ έμενα καθιστός».

Μάρκες: Θυμάμαι επίσης μιά άλλη θεία μου, μιά δραστήρια γυναίκα. Αυτή μιά μέρα στρώθηκε κι άρχισε νά ύφαίνει ένα σάβανο. «Γιατί τό κάνεις αυτό;» τή ρώτησα. «Γιατί θά πεθάνω μωρό μου». Μόλις τελείωσε τό σάβανο, ή θεία μου πλάγιασε και πέθανε.

Ή Ντόνα Τρανκίλια, ή γιαγιά, πρόσταζε από τό πρωί τες ύπηρέτριες: «Έτοιμάστε κρέας και ψάρι. Δέν ξέρουμε τί άρέσει σ' αυτούς πού θά μάς έρθουν». «Αυτοί πού έρχονται» ήταν τά φυσικά τέκνα πού έσπειρε ό συνταγματάρχη κατά τή διάρκεια του πολέμου. Τά δέχονταν μέ άνοιχτές άγκάλες. Τό βράδυ ή γιαγιά διηγόταν στον Γκαμπριέλ θρύλους, παραμύθια, ιστορίες μέ φαντάσματα ή νοσταλγικές άναμνήσεις από τήν εποχή τής μπανάνας. Ό παππούς τόν πήγαινε στό τσίρκο ή στό σινεμά και του έπαναλάμβανε άκούραστα ιστορίες από έπεισόδια του εμφύλιου πολέμου. Ήταν τά «υπέροχα παιδικά χρόνια» – περίοδος πού ήρθε νά τή διακόψει βίαια ό θάνατος του συνταγματάρχη.

Κουφόν: Ήσασταν τότε όκτώ χρονών. Είπατε συχνά ότι τότε νιώσατε όρφανός κι ότι έκτοτε τίποτα σημαντικό δέ συνέβη πιά στή ζωή σας.

Μάρκες: Στην πραγματικότητα, όρφανός νιώθεις σ' άλήθεια μόνον όταν πλησιάζεις τά πενήντα. Τή στιγμή εκείνη δέν τό είχα νιώσει πολύ καλά, αλλά σήμερα πιστεύω ότι τότε όρφάνεψα.

Κουφόν: Κι όμως ξαναείδατε τούς γονείς σας. Τή μητέρα σας...

Μάρκες: Ναι. Τήν είδα ύστερα από δυό-τρία χρόνια. Μέ βάση τή μορφή της έπλασα τό πρόσωπο τής Ίσαβέλας στα *Ξερά φύλλα*.³ Οί παππούδες μου μου μιλούσαν συχνά γι' αυτήν σάμπως για ένα πρόσωπο πού όφειλα νά τό «άγαπώ πολύ» και πού θά ξαναγύριζε. Πράγματι, μιά μέρα ξαναγύρισε. Τό τρένο πού τήν έφερεν τό άκουσα νά σφυρίζει. Τήν αντίκρισα. Ήταν πανέμορφη. Φορούσε μιά ψάθα στό κεφάλι και

2. «Τό μυθιστόρημα στή Λατινική Άμερική: διάλογος», Λίμα 1968.

3. Στά κολομβιανά, «La Hojarasca» (1955), τό πρώτο μυθιστόρημα του Γκαρσία Μάρκες.

Γκαρσία Μάρκες

ήταν ντυμένη μ' ένα φαρδύ, κλαρωτό φουστάνι. Ένωσα μιά παράξενη ενόχληση, γιατί μου άρεσε τρομερά, αλλά «δέν τήν άγαπούσα πολύ», όπως τό 'θελαν οί παππούδες μου. Μ' άγκάλιασε. Ποτέ δέν ξεχάσα τό άρωμα της.

Κουφόν: Όταν σάς πήρε μαζί της, είχε ήδη πολλά παιδιά. Καί, στή συνέχεια, γέννησε κι άλλα. Ένας από τούς άδελφούς σας έχει τό ίδιο όνομα μέ σάς. Άπό πού προέρχεται αυτό τό άλλόκοτο φαινόμενο πού τό συναντούμε, κατά κάποιον τρόπο, και στά 'εκατό χρόνια μοναξιά, όπου, από γενιά σέ γενιά, οί πρωταγωνιστές όνομάζονται πάντα Χοσέ Άρκάδιο ή Άουρελιάνο;

Μάρκες: Η μητέρα μου ήθελε νά 'χει συνέχεια στό σπίτι έναν Γκαμπριέλ. Καί καθώς εγώ έφωνα πολύ μικρός κι εκείνη απέκτησε έντεκα παιδιά, αποφάσισε νά ξαναδώσει στό τελευταίο άπ' αυτά τό όνομα Γκαμπριέλ.

Κουφόν: Λένε ότι γράφατε ήδη παραμύθια για τούς άδελφούς και τίς άδελφές σας. Παραμύθια μέ ζωγραφιές. Είχατε, λοιπόν, διττή κλίση;

Μάρκες: Όχι, αλλά όταν ήμουν πιτσιρικός δέν ήξερα άκόμη νά γράφω. Έτσι ζωγράφιζα. Έφτιαχνα παραμύθια μέ μορφή σχεδίων.

Κουφόν: Δέν πήγατε όμως πολύ νέος στην Μπογκοτά για νά γίνετε συγγραφέας;

Μάρκες: Θά 'μωνα δεκατριών-δεκατεσσάρων χρονών. Δέν είμαι πολύ σίγουρος για τήν ήμερομηνία γεννήσεώς μου... Πήγαινα για νά προσπαθήσω ν' αποσπάσω μιάν ύποτροφία σπουδών. Τό ταξίδι άρχιζε μέ πλοίο, κατά μήκος του ποταμού Μαγδαλένα. Κανονικά, κρατούσε οχτώ μέρες. Ένιότε, αν συνέβαινε νά ξεκοίλει τό καράδι, μπορούσε τό ταξίδι αυτό νά διαρκέσει και δεκαπέντε-δεκάξι μέρες. Έν πάση περιπτώσει, ήταν ένα πανηγύρι. Υπήρχαν ορχήστρες πάνω στό κατάστρωμα και φοιτητές πού τραγουδούσαν, χόρευαν, χοροπηδούσαν. Μόλις έφτανες στό Σαλγάρ, ανέβαινες σ' ένα τρενάκι πού όλο τό πρωί έμοιαζε νά σακχαλώνει μέ τά νύχια, πράγμα πού μέ μάγευε. Τό απόγευμα έμπαινες στό μεγάλο λιβάδι και τό τρένο τότε άρχιζε νά τρέχει σάν άλογάκι, διασχίζοντας ένα από τά πιο έξοχα τοπία του πλανήτη. Έκανε στάση σ' όλους τούς σταθμούς. Έκει, μικροπωλητές πουλούσαν κτρινιάρικα κοτόπουλα και πατάτες γεμιστές μέ κρέμα. Όπως γίνεται στό *Φθινόπωρο του Πατριάρχη*.

Τό κρύο έτσουζε και δυσκολευόμωνα ν' αναπνεύσω. Ο άνθρωπος πού κατάγεται από τά παράλια έχει πάντα τήν έντύπωση ότι θά του 'ρθει άσφυξία. Τόση είναι ή περιόσεια όξυγόνου, βλέπετε. Άλλά, ψηλά, πάνω στίς Άνδεις, τό όξυγόνο σου λείπει κι αυτό είναι άκόμα χειρότερο. Κι έπειτα, στό τέρμα αυτής τής διαδρομής βρισκόταν τό πρόβλημα: ή Μπογκοτά. Έφτασα στίς τέσσερις τό απόγευμα. Ξέρω πιά σχεδόν όλα τά μεγάλα κέντρα του κόσμου. Η Μπογκοτά ήταν αυτό πού μου έκανε τή μεγαλύτερη έντύπωση. Μιά πόλη γκριζα, τεφρή, θλιβερή, πνιγμένη στή βροχή. Μιά πόλη πού τή διέσχιζαν τά τράμ, βγάζοντας σπινθήρες, μέ τούς ανθρώπους κρεμασμένους, σάν τσαμπιά, στά πλαϊνά τους. Οί άνθρωποι, όλοι στό μαύρα, κρατούσαν όμπρέλες και φορούσαν καπέλα. Γυναίκα δέν έβλεπες στους δρόμους! Κουβαλούσα όλα μου τά συμπράγκαλα μέσα σ' ένα μπαούλο. Τό φόρτωσα σ' ένα άμαξάκι πού άρχισε νά τρέχει μ' όλη του τήν ταχύτητα. Θέλησα νά τρέξω κι εγώ στό κατόπι του. Μάταιος κόπος! Δέν μέ είχαν προειδοποιήσει, βλέπετε, ότι είναι άδύνατον νά τρέ-

ξεις όταν βρίσκεσαι σέ ύψόμετρο 2.600 μέτρων. Τέλος, έφτασα στην πανσιόν.

Κουφόν: Ήταν ένα κατάλυμα για φοιτητές;

Μάρκες: Ήταν τό καταφύγιο των ανθρώπων από τά παράλια πού βρισκονταν στην πρωτεύουσα. Ποτέ και πουθενά άλλου δέν ένιωσα τόσο έξοριστος όσο τό βράδυ εκείνο. Τό βράδυ είναι πένθιμο στην Μπογκοτά. Τό πέραςμα από τή μέρα στή νύχτα ποτέ δέν είναι ξεκάθαρο. Τά δωμάτια, χωρίς παράθυρα, έβλεπαν σέ μιάν αυλή μέ γεράνια και γιασεμιά. Μόλις έκλεινες τήν πόρτα ένιωθες κλειδωμένος μέσα σ' ένα φέρετρο. Γλίστρησα στό κρεβάτι μου και ένιωσα σάμπως κάποιος νά είχε μουσκέψει τά σεντόνια μου. Έβγαλα μιά τρομερή κραυγή. Ένας γείτονας μου απάντησε: «Έτσι είναι εδώ. Πρέπει νά μάθεις νά κοιμάσαι στην Μπογκοτά».

Ο Γκαρσία Μάρκες πήρε τήν ύποτροφία πού του έδινε τό δικαίωμα νά σπουδάσει στό κολλέγιο τής Σιπακίρα, μιάς μικρής πόλης, περιφέρμης για τήν εκκλησία της, πού είναι κτισμένη πάνω σέ μιάν άλυκη. Τό ίδρυμα αυτό συγκέντρωνε τούς πιο φτωχούς μαθητές τής χώρας. Άποφοίτησε τό 1946 και γράφτηκε μετά στή Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου τής Μπογκοτά.

Μάρκες: Θά προτιμούσα νά σπουδάσω αρχιτεκτονική, μηχανική, οτιδήποτε... αλλά αυτός ήταν ό μόνος τρόπος νά 'χω ελεύθερα τά άπογεύματά μου και νά βγάξω, έτσι, τό ψωμί μου. Στο πανεπιστήμιο γνώρισα τόν Καμίλο Τόρες⁴...

Κουφόν: Τόν άνταρτόπαπα...

Μάρκες: Θυμάμαι στην έντέλεια πώς έφυγε για τό Σεμινάριο. Μιά μέρα, δέν ήρθε στό μάθημα. «Πού είναι ό Καμίλο;» ρώτησα. «Ο Καμίλο έγινε παπάς», μου άποκριθήκαν. Τήν άλλη μέρα μάθαμε ότι ή μάνα του τον πρόφτασε στό σταθμό και τόν γύρισε πίσω στό σπίτι... Πήγα νά τόν δω στό μικρό του δωμάτιο-βιβλιοθήκη. Έκανα πολλή παρέα μέ τόν Καμίλο κι ώστόσο δέν ήξερα τίποτα για τή διπλή του κλίση, τή θρησκευτική και τήν πολιτική. «Μά, επιτέλους, τί σου συμβαίνει, Καμίλο;», τόν ρώτησα. «Άκου. Μου συμβαίνει κάτι πού κρατάει από πολύ παλιά και είναι πολύ σοβαρό. Η μεγαλύτερη δυσκολία πού αντιμετώπιζω είναι νά δώσω στην άρραβωνιαστικιά μου νά καταλάβει... Όμως, εγώ, μιά φορά, τ' άποφάσισα...». Ύστερα από μιά δδομάδα τά 'χε καταφέρει νά πείσει τήν οικογένειά του. Κι έτσι, έφυγε.

Τό 1959-60, έποχή πού δούλενα στό πρακτορείο ειδήσεων «Λατινοαμερικανικός Τύπος», στην Μπογκοτά, παρακολούθησα τήν πρώτη λειτουργία στην όποία ιερουργήσε. Ο Καμίλο συνδέεται μέ μιάν ιστορία πού δε θά τήν ξεχάσω ποτέ. Ήμωνα ήδη παντρεμένος, όταν μιά μέρα ήρθε στό σπίτι μου και μου ζήτησε νά κρύψω έναν κλέφτη-προστατευόμένο του. Ο τύπος αυτός είχε έκτισει τήν ποιή του, αλλά ή άστυνομία εξακολουθούσε νά τόν κυνηγάει... Μόλις έβγαινε άπ' τή φυλακή, του άρπαζαν τό πενιχρό βιός του και τόν ξαναστέλνανε στό φρέσκο. Ο Καμίλο μάς τόν έφερε στό σπίτι κι ό άνθρωπος μας έγκαταστάθηκε. Μιά φορά μάς διηγήθηκε μιάν ιστορία άντάξια

4. Κολομβιανός επαναστάτης. Γεννήθηκε τό 1929 στην Μπογκοτά και σκοτώθηκε στίς 15 Φεβρουαρίου 1966, στή διάρκεια μιάς σύγκρουσης μέ δυνάμεις του κυβερνητικού στρατού.

τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Χεμινγκουαίη *Ὁ γέρος καί ἡ θάλασσα*.

Κάποια νύχτα εἶχε μπει σέ μιά μονοκατοικία ὅπου ὑπῆρχε ἕνα καταπληκτικό ψυγείο. Ἀποφάσισε νά τό συναποκομίσει, ἄρχισε νά τό σπρώχνει, κατάφερε νά τό κατεβάσει ἀπό τή σκάλα, τό 'συρε μέσ' ἀπό τόν κήπο, τό σήκωσε πάνω ἀπ' τόν τοίχο, τό πέρασε στήν ἄλλη πλευρά τοῦ δρόμου, τό 'στησε ἐκεῖ, δίπλα στή στάση τοῦ λεωφορείου καί κάθισε καί τό φύλαγε. Ἡ ἐπιχείρηση εἶχε ἀρχίσει τά μεσάνυχτα κι ἡ ὥρα εἶχε πάει πιά τέσσερις τό πρωί. Στίς πέντε, αὐτός συνέχιζε νά θρῖσκει ἐκεῖ, περιμένοντας, ἀνάμεσα στούς ἐργάτες πού εἶχαν ἀρχίσει νά καταφθάνουν καί νά σχηματίζουν οὐρά. Μέ τό χάραμα, ἐξαντλημένος πιά, παράτησε τό ψυγείο καί ἐξαφανίστηκε. Οἱ κάτοχοί του τό βρῆκαν στή θέση πού τό ἄφησε: ἐκεῖ, στήν οὐρά, ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους.

Κουφόν: Κι ὁ παράνομος ἐνοικῶς σας τί ἀπόγινε;
Μάρκες: Κάποιο ἀπόγευμα ἐφυγε καί δέν ξαναγύρισε. Ὑστερα ἀπό δύο-τρεις μέρες, ἡ ὑπηρετριά μας, ξεφυλλίζοντας τήν ἐφημερίδα, ἔπεσε πάνω σέ μιά φωτογραφία: «*Α!*», ἔκανε «καλέ αὐτά εἶναι τά πέδιλα τοῦ κυρίου». Ἡ φωτογραφία ἔδειχνε ἕναν νεκρό πού φοροῦσε, ὄντως, τά παπούτσια μου. Ἦταν ὁ κλέφτης μας. Τόν εἶχε σκοτώσει ἡ ἀστυνομία. Ὁ Καμίλο πήγε, ἔφαξε, βρῆκε τό πτώμα, τό 'θαψε, καί μοῦ ἐξήγησε μετά, ὀλότρελα ἀλλαγμένος: «Ὅ,τι ἔκανα μέχρι σήμερα ἦταν ἀπλῶς ἐλεημοσύνη. Δέν πάει ἄλλο. Γιατί ἄλλο εἶναι τό πρόβλημα». Δέν ξεστόμισε τήν κρίσιμη λέξη, ἀλλά ἐγώ συλλογίστηκα ὅτι ἤθελε νά πεί πῶς τό πρόβλημα τῶν κλεφτῶν δέ θά λυνόταν μέ τήν ἐλεημοσύνη, ἀλλά μέ τήν ἐπανάσταση. Νομίζω ὅτι αὐτή ἦταν ἡ τελευταία φορά πού τόν εἶδα.

Στά 1947 ὁ Γκαρσία Μάρκες ἔγραψε τό πρώτο του ἀφήγημα, τήν «*Τρίτη παραίτηση*». Τό κείμενο αὐτό τό συνέθεσε ὡς ἀπάντηση στήν πρόκληση τοῦ μυθιστοριογράφου Ἐδουάρδο Θαλαμέα Μπόρδα, πού εἶχε ὑποστηρίξει ὅτι ἡ νέα γενιά δέν εἶχε νά ἐπιδειξέται κανέναν ταλαντοῦχο συγγραφέα. Ὁ Μπόρδα παραδέχτηκε τήν πλάνη του, καί τό δημοσίευσε στό *Ἐλ Ἑσπεκταδόρ*. Μέχρι τό 1952, ὁ Μάρκες ἔγραψε ἄλλα δέκα πεζά στό ἴδιο στυλ.

Κουφόν: Αὐτή εἶναι μιά ἀγαθή ἀνάμνηση. Ἔχετε, μήπως, καί κακές ἀναμνήσεις;

Μάρκες: Μοῦ ἔλειπαν πάντα πέντε σεντάδος. Ὅταν ἤθελα νά πάω στό σινεμά, ὅπου τό εἰσιτήριο κόστιζε τριάντα πέντε σεντάδος, ἀνακάλυπτα ὅτι εἶχα μόνο τριάντα. Ὅταν ἤθελα νά πάω στήν κορίντα, πού εἶχε εἴσοδο ἕνα πέσο καί εἴκοσι σεντάδος, διαπίστωνα ὅτι εἶχα μόνον ἕνα πέσο καί δεκαπέντε σεντάδος... Μιά ἄλλη δυσάρεστη ἐντύπωση σχετίζεται μέ τήν αἴσθηση πού εἶχα ὅτι παντοῦ ἤμουν περιττός. Ὅσες φορές μέ καλοῦσαν σέ μιά γιορτή, νόμιζα ὅτι τό 'καναν γιά νά συνοδέψω κάποιον πού δέν θά πήγαινε χωρίς ἐμένα. Κι ὅταν ἔφτανα ἀνακάλυπτα ὅτι δέν ἤξερα πῶς νά βολέψω τά χέρια μου. Εἶναι τό μειονέκτημα τῶν δειλῶν αὐτό. Καί εἶναι, ἐπίσης, ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο ἀκόμα καί σήμερα προσπαθῶ νά συναναστρέφομαι μόνο τοῦς φίλους μου. Δέν πηγαίνω ποτέ σέ κοκτέιλς, σέ πρεμιέρες, σέ ἐγκαίνια ἐκθέσεων ἢ σέ γιορτές, γιατί ἔχω πάντα τήν ἐντύπωση ὅτι εἶμαι περιττός.

Στίς 9 Ἀπριλίου 1948 δολοφονεῖται ἐν μέσῃ ὁδῶ, στήν Μπογκοτά, ὁ φιλελεύθερος ἡγέτης Χόρχε Ἑλιέ-

σερ Γαϊτάν, ὑποψήφιος γιά τό ἀξίωμα τοῦ προέδρου τῆς Δημοκρατίας. Μέ τή δολοφονία αὐτή ἐγκαινιάζεται μιά νέα περίοδος βίας γιά τήν Κολομβία. Τό πανεπιστήμιο κλείνει καί ὁ Γκαρσία Μάρκες πηγαίνει ν' ἀνταμώσει τοῦς γονεῖς του στήν Καρθαγένη.

Στά 1950 ἐπιστρέφει στό Ἀρακατάκα μαζί μέ τή μητέρα του, μέ σκοπό νά πούλησει τό πατρικό του σπίτι καί νά πάει νά ἀσχοληθεῖ μέ τή δημοσιογραφία στήν Μπαρτανκίγια. Νοικιάζει ἕνα δωματιάκι στόν τέταρτο καί τελευταῖο ὄροφο ἑνός οἰκήματος, τοῦ ἐπονομαζόμενου «*Οὐρανοξύστη*», πού στεγάζει ἕναν οἶκο ἀνοχής. Στό δωματιάκι αὐτό δουλεύει ἕνα μυθιστόρημα πού ἀναφέρεται στήν ὥραία ἐποχή τοῦ Ἀρακατάκα: *Ξερά φύλλα*. Ἀργότερα θά πεί: «Γιά ἕναν μυθιστοριογράφο τίποτα δέ μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ τό νά ζεῖ σ' ἕνα μπορντέλο. Τό πρωί ἔχει ἀπόλυτη ἡσυχία γιά νά δουλέψει καί τό βράδυ τοῦ προσφέρεται τό ἰδεώδες πλαίσιο γιά νά διασκεδάσει». Στίς πόρνες ἀρέσει πολύ αὐτός ὁ συγγραφέας μέ τόν ὁποῖο συζητοῦν ὅταν γυρίζει, μετά τά μεσάνυχτα ἢ τά χαράματα, κουβαλώντας διβλία μέ «ἀλλόκοτα ὀνόματα»: Φῶκνερ, Βιρτζίνια Γούλφ, Κάφκα, Τζόους, Χεμινγκουαίη...

Ἐνα δῆμα χωρίζει τήν ἀπλή δημοσιογραφία ἀπό τό μεγάλο ρεπορτάζ. Τόν Ἰούλιο τοῦ 1955, τό *Ἐλ Ἑσπεκταδόρ* στέλνει τόν Γκαρσία Μάρκες στή Γενεύη, γιά νά καλύψει τή διάσκεψη τῶν τεσσάρων Μεγάλων, τῶν «τεσσάρων χαρούμενων κουμπάρων», ὅπως τοῦς χαρακτήρισε ὁ συγγραφέας σέ μιάν ἀνταπόκρισή του.

Μάρκες: Λέω στήν ἀρραβωνιαστικιά μου, τή Μερσέντες: «Μέ στέλνουν στήν Εὐρώπη. Θά γυρίσω ἀέ δεκαπέντε μέρες». Ἐμεῖνα τρία χρόνια. Ἡ Μερσέντες μέ περίμενε. Ἐπειδή δέν ἤξερα καμιά ξένη γλώσσα, προσπαθοῦσα νά ἐρμηνεύσω τίς ἐφημερίδες. Στήν Κολομβία εἶχα μάθει νά ἐπινοῶ τό γεγονός, ὅταν στήν πραγματικότητα δέ συνέβαινε τίποτα. Ἔστειλα ἐπιμελῶς ἕνα τηλεγράφημα τήν ἡμέρα στήν ἐφημερίδα, καλύπτοντας τά γεγονότα τῆς διάσκεψης. Δέν ξέρω ποῖο θαῦμα ἐγίνε – σημασία ἔχει ὅτι κατάφερα, τελικά, νά μεταδώσω τήν ἀλήθεια. Ὅταν τελείωσε ἡ διάσκεψη, πήρα ἕνα μήνυμα ἀπό τό *Ἐλ Ἑσπεκταδόρ*: «Πήγαυε Ρώμη. Πάπας πεθάνει ἀπό λόξυγγα». Ὅταν ἔφτασα στή Ρώμη ὁ Πίος 12ος εἶχε ἀναρρώσει.
Κουφόν: Πράγμα πού σᾶς ἔκανε νά ὁμολογήσετε, σ' ἕνα ρεπορτάζ ὅπου ἀναφέρεστε στή σκηνή πού ὁ Πάπας δέχεται ἕνα πλῆθος ἐπισκεπτῶν στό Καστέλ Γκαντόλφο, ὅτι ὁ διάβολος σᾶς ἐνέπνευσε μιά «κακή σκέψη». Καθώς ὁ Πίος 12ος ἔσκυβε ἀπ' τό μπαλκόνι, εἶπατε μέσα σας: «Ἄν ἔδινε ὁ Θεός κι ὁ Πάπας ἔχανε τήν ἰσορροπία του, θά εἶχα τό προνόμιο μιάς παγκόσμιας ἀποκλειστικότητας».⁵

Ἄφου πέρασε μερικούς μήνες στή Ρώμη, ὁ Γκαρσία Μάρκες ἀποφάσισε νά ἐπιστρέψει στήν Κολομβία μέσω Παρισιοῦ.

Μάρκες: Ἐφτασα σιδηροδρομικῶς στό Παρίσι, ἀνάμεσα μεσάνυχτα μέ μιά τό πρωί. Πρώτη εἰκόνα: μιά πόρνη στημένη σέ κάποια γωνιά μέ μιάν ὀμπρέλα χρώματος πορτοκαλί. Τό πρόσωπό της τό ἔχω λησμο-

5. «Ἀρχίζει ἡ συλλογή ἀποδείξεων γιά τήν ὀσιοποίηση τοῦ Πίου 12ου», *Ἐλ Ἑσπεκταδόρ*, Δεκέμβριος 1955.

Γκαρσία Μάρκες

νήσει, αλλά την εμπρέλα είναι σαν να τη βλέπω αυτή τη στιγμή μπροστά μου. Πήρα ένα ταξί για να πάω στην οδό Cujas, έναν δρόμο που τον είχαν αποικίσει οι λατινοαμερικανοί. Ήθελα, συγκεκριμένα, να πάω στο ξενοδοχείο Excelsior, που μου τό είχε συστήσει ο Χόρχε Γαϊτάν Ντουράν.⁶ Όμως είχα κάνει λάθος στη διεύθυνση κι έτσι πήγα, κατά τύχη, στο «Hotel de Flandre». Ήταν ένα θαυμάσιο ξενοδοχείο.

Κουφόν: Στά 1955, στην οδό Cujas, ζούσε, εξόριστος, ο μεγάλος κουβανός ποιητής Νίκολας Γκιλιέν.

Μάρκες: Στο μεγάλο ξενοδοχείο «Saint-Michel» όπου έμενε, ο Νίκολας Γκιλιέν σηκωνόταν κάθε πρωί, στίς πέντε, άνοιγε το παράθυρό του και διαλαλούσε τις τελευταίες ειδήσεις. Μιά μέρα τον άκουσαν να ωρύνεται: «'Ο άνθρωπος μας έπεσε!» Όλα τα παράθυρα του δρόμου άνοιξαν μονομιάς. Οί άργεντινοί νόμιζαν ότι επρόκειτο για τον Περόν, οί περουβιανοί για τον Όντρια, οί κουβανοί για τον Μπατίστα, οί βενεζουελανοί για τον Πέρες Χιμένεθ κι εμείς οί κολομβιανοί για τον Ρόχας Πινίγια. Τελικά νομίζω ότι ήταν ο Περόν. Έπειτα πήγαμε όλοι και ξανακοιμηθήκαμε.

Κουφόν: Τη διαμονή σας στο «Hotel de Flandre» τη χαρακτηρίσατε περίοδο της «χρυσής αθλιότητας».

Μάρκες: Μίλησα για «χρυσή αθλιότητα» γιατί αυτή ήταν ή φάση της ζωής μου κατά την οποία ένωσα τη μεγαλύτερη φτώχεια, αλλά και τη μεγαλύτερη καλοπέραση. Μέ βοήθησε ή τύχη μου. Λίγο καιρό μετά την άφιξή μου στο Παρίσι, καθόμουνα σ' ένα «καφέ» μ' ένα φίλο που διάβαζε τη *Monde*. Σέ μία στιγμή ο φίλος μου γυρίζει απότομα και μου κάνει: «'Ασχημα μαντάτα, Γκάμπο. Έκλεισαν τό 'Ελ 'Εσπεκταδόρ». Ήταν, στην πραγματικότητα, ένα καλό μαντάτο. Δέν ήμουνα πιά υποχρεωμένος να επιστρέψω στην Κολομβία. Πήγα στην αεροπορική εταιρεία, εξαργύρωσα τό εισιτήριο της επιστροφής, πήρα τό χρήμα και τό 'βαλα σ' ένα συρτάρι του κομοδίνου μου. Μπορούσα επιτέλους να πραγματοποιήσω τό όνειρο της ζωής μου: να γράψω μέσα σέ πλήρη ελευθερία.

Κουφόν: Και γράψατε τό *Κανείς δέ γράφει στόν συνταγματάρη*, τό πρώτο σας βιβλίο που μεταφράστηκε στά γαλλικά. Σωστά;

Μάρκες: Ναι. Ήταν εμπνευσμένο από την ιστορία του παλπού μου, που πέρασε τά γηρατειά του περιμένοντας να του 'ρθει ή στρατιωτική σύνταξη. Σάν πέθανε ο παλπούς, ή γιαγιά μου δήλωσε: «'Εμένα δέ μέ νοιάζει. Τή σύνταξη θά την πάρετε εσείς ή τά παιδιά σας». Ή σύνταξη δέν έφτασε ποτέ, αλλά μου προμήθευσε ένα καλό θέμα. Όταν έφτανε ή ώρα για τό μεσημεριανό, άνέσυρα από τό κομοδίνο μου ένα-δύο χαρτονομίσματα, κατέβαινα, πήγαινα σ' ένα μπιστρό, στή γωνιά του δρόμου, και γευμάτιζα. Μετά ανέβαινα ξανά για να δουλέψω. Μιά μέρα τά δάχτυλά μου άγγιξαν τον πάτο του συρταριού. Τίποτα. Τό συρτάρι είχε άδειάσει. Έστειλα SOS στους φίλους κι άρχισα να ζω, μέ τή σειρά μου, την περιπέτεια του παλπού μου. Κάθε πρωί κατέβαινα τέσσερα-τέσσερα τά σκαλιά από τον έβδομο όροφο όπου έμενα. Τζί-φος. Κανείς δέ μου 'χε γράψει. Ξανάνεβαινα τότε κι έγώ και πρόσθετα άλλη μία σελίδα στο μυθιστόρημά μου. Όσο προχωρούσε τό γράψιμο, αντιλαμβανόμουν ότι τό γράμμα δέ θά 'φτανε ποτέ κι ότι οί φίλοι, στους οποίους έκανα έκκληση, δέ θά μου άπαντούσαν.

6. Κολομβιανός δοκιμογράφος και ποιητής που έζησε πολλά χρόνια στο Παρίσι.

Κουφόν: Πώς καταφέρατε να μείνετε στο «Hotel de Flandre» χωρίς να πληρώνετε τό νοίκι του δωματίου;

Μάρκες: Μετακομίζοντας από δωμάτιο σέ δωμάτιο, έφτασα στο τελευταίο πάτωμα. Ή ιδιοκτήτρια, ή κυρία Λακρουά, μέ κάλεσε και μου έλεγε: «Βουλευτείτε εκεί ψηλά. Θά μέ πληρώσετε άργότερα». Έκει ψηλά τελείωσα τό *Κανείς δέ γράφει στόν συνταγματάρη*... έχοντας στην πλάτη μου τά χρέη ενός χρόνου!

Κουφόν: Ο φίλος σας, ο αρχιτέκτονας Χερνάν Βιέκο, δίνει μιάν εικόνα σας εκείνης τής εποχής: «Βοήθα τον Γκάμπο σ' εκείνο τό δωμάτιο ύπηρεσίας, μέσα στο καταχείμωνο. Θέρμανση δέν ύπήρχε. Αυτός ήταν καθισμένος μπροστά στή γραφομηχανή. Φορούσε γάντια, παλτό, σκούφο, κι έγραφε».

Μάρκες: Ο Χερνάν Βιέκο ήταν αυτός που μ' έσωσε. Μιά νύχτα μ' έβαλε σ' άμάξι του, ένα M.G. και μου έλεγε: «Έχεις ένα σοβαρό πρόβλημα και δέ μου έλπες τίποτα γι' αυτό. Έγώ μπορώ να τό λύσω». «Όχι, δέ μπορείς. Ούτε έσύ ούτε κανένας άλλος». «Λοιπόν, λέγε, πόσα σου χρειάζονται;». «Τριακόσια δολάρια», έλεγα. Μου υπέγραψε μιάν έπιταγή πάνω στο καπό του αυτοκινήτου του. «Θά μέ ξεπληρώσεις όποτε μπορέσεις». Τήν άλλη μέρα κατέβηκα τά σκαλιά τραγουδώντας και πήγα και πλήρωσα την κυρία Λακρουά. Έκείνη θέλησε να μέ μεταλείσει: «Μά, είναι πάρα πολλά. Γιατί δέ μου δίνετε τά μισά σήμερα και τ' άλλα μισά άργότερα;». Άρνήθηκα, γιατί επρόκειτο να φύγω πιά. Θά πήγαινα να εγκατασταθώ στην οδό Assas, σέ μιά σοφίτα που μου την παραχωρούσε κάποια φίλη μου, Ισπανή. Ώστόσο, ήθελα να μάθω. «Γιατί ύπήρξατε τόσο πολύ ύπομονετική άπέναντί μου;», τή ρώτησα. Και ή κυρία Λακρουά μου έδωσε αυτή τήν ύπεροχη άπάντηση: «Γιατί, οί λατινοαμερικανοί που μένον στο ξενοδοχείο μου τό ρίχνουν έξω κάθε βράδυ. Ένώ εσάς σάς άκούω να χτυπάτε στή γραφομηχανή ως τίς τρεις ή τέσσερις τό πρωί, για να μέ πληρώσετε». Ποτέ δέν τό είχα σκεφτεί αυτό. Ότι μπορείς, δηλαδή, να γράψεις ένα ολόκληρο βιβλίο κινούμενος από τό άγχος να άπαλλαγείο ένα χρέος!

Στά 1955 εκδίδονται τά *Ξερά φύλλα*, στην πρώτη σειρά βιβλίων τσέπης που δημιουργήθηκε στή Λατινική Άμερική από τον συγγραφέα-εκδότη Μανουέλ Σκόρστα. Κυκλοφορούν σέ τριάντα χιλιάδες αντίτυπα.

Ο καιρός περνάει. Ο Γκαρσία Μάρκες γράφει ένα καινούριο μυθιστόρημα, τήν *Κακιά ώρα*, πάνω σ' ένα θέμα που τό δανείστηκε από ένα πραγματικό περιστατικό που συνέβη στο Σύκρε: μιά μέρα εμφανίστηκαν στους τοίχους άνυπόγραφες έπιγραφές μέ τίς όποιες καταγγέλλονταν σκανδαλώδη γεγονότα· αποτέλεσμα ήταν να προκληθούν αίματηρές συγκρούσεις μέσα στην πόλη, ή όποια, διαμιάς, έρημώθηκε. Στή συνέχεια ο Γκαρσία Μάρκες ταξιδεύει. Τόν Αύγουστο του 1957 πηγαίνει στή Μόσχα, συνοδευόμενος ως «διερμηνέας» ένα φολκλορικό συγκρότημα τής Κολομβίας που πρόκειται να συμμετάσχει στο Φεστιβάλ Νεολαίας.

Μάρκες: Πήγαμε σιδηροδρομικώς. Άπό τό Παρίσι ως τήν Πράγα τήν έβγαλα όρθιος, δίπλα στίς τουαλέτες. Έμαθα έτσι ότι μπορεί κανείς να κοιμάται όρθιος. Μόλις «τόν παίρναμε» για τά καλά, κατέφθανε κάποιος, έλεγε «μέ συγχωρείτε, κύριοι», μάς παραμέριζε, μάς ξύπναγε, έμπαινε κι έπειτα έβγαίνει. Κι εμείς ξανακοιμόμασταν. Στή Μόσχα, ο φίλος μου ο Παμ-

πλίτο έπαθε πνευμονία. Οί Ρώσοι γελάστηκαν και τόν έκλεισαν σ' ένα άσυλο φρενοβλαδών. Έμεινε εκεί για ένα μικρό διάστημα, παίζοντας σκάκι με τούς τρελούς...

Κουφόν: Και ή επιστροφή;

Μάρκες: Μετά από πενήντα μία ώρες ταξίδι με τό τρένο, μου είχε απομείνει στήν τσέπη μόνον ένα τηλεφωνικό κέρμα. Καθώς δέν ήθελα νά τό χάσω και καθώς ήταν πολύ νωρίς, περίμενα νά πάει έννιά ή ώρα, τό πρωί, για νά τηλεφωνήσω σ' ένα φίλο. «Περιμένε με», μου είπε αυτός. Μέ πήγε σέ μία γκαρσονιέρα πού νοίκιαζε στό Neuilly και μου τήν παραχώρησε. Έκει ξανάρχισα νά γράφω τήν *Κακιά ώρα*.

Τό μυθιστόρημα αυτό τιμήθηκε με τό βραβείο Esso⁷ στά 1961.

Μάρκες: Είναι μία όλόκληρη ιστορία. Φεύγοντας από τό Παρίσι για τό Καράκας, τό είχα σχεδόν τελειώσει. Είχα πολλούς φίλους από τή Βενεζουέλα στό Καρτιέ Λατέν. Ζωγράφους, συγγραφείς, τραγουδιστές. Στά 1958 όλοι αυτοί ξανάφυγαν για νά πάνε νά πραγματοποιήσουν εκεί κάτω τή σοσιαλιστική επανάσταση. Άπατήθηκαν, αλλά σέ μικρό βαθμό, είναι ή αλήθεια.

Φτάνοντας στήν Εύρώπη κουβαλούσα δυό βαλίτσες. Κατεβαίνοντας στό Καράκας κουβαλούσα ένα μπλού-τζήν, ένα πουκάμισο νάυλον πού τό πλενα κάθε βράδυ κι ένα κιβωτιάκι μέσα στό όποιο είχα τυλίξει τό χειρόγραφο μου και τό 'χα δέσει με μία γραβάτα. Πετάχτηκα στήν Μπαρτανκουίγια για νά παντρευτώ κι επέστρεψα στό Καράκας, με τή γυναίκα μου, τή Μερσέντες. Ή Μερσέντες έβαλε κάποια τάξη στό διαμέρισμα. Έπιασε τή γραβάτα, είδε τό ρολό και με ρώτησε: «Αυτό τί θά τό κάνουμε; Θά τό πετάξουμε;». «Άμα θέλεις, πέταξέ το», τής είπα, «είναι ένα χαρομυθιστόρημα». Έκεινήν τό ξανάβαλε στό κιβωτιάκι.

Πήγαμε στήν Κολομβία, στή Νέα Ύορκη φτάσαμε τελικά στό Μεξικό και τό μυθιστόρημα παρέμενε τυλιγμένο με τή γραβάτα. Μία μέρα, ένας φίλος, ό Γκιλέρμο Άνγκουίλο, με ρώτησε γιατί δέ δάζω ύποψηφιότητα για τό βραβείο ESSO. «Δέν έχω τίποτα νά υποβάλω» είπα. «Καλά, κι αυτό τό ρημάδι πού 'χεις μέσα στή γραβάτα, τί είναι;», είπε ή Μερσέντες. Τό είχα ξεχάσει. Τό παρέδωσα όπως ήταν στόν Άνγκουίλο κι αυτός τό πήγε στήν Μπογκοτά. Έτσι πήρα τό βραβείο ESSO — 3.000 δολάρια — τή μέρα πού γεννιόταν ό γιός μου ό Γκονζάλο. Πλήρωσα τά έξοδα τής κλινικής κι αγόρασα ένα αυτοκίνητο. Δέ μου έμεινε δεκάρα. Άλλά είχα πλέον ένα γιό κι ένα αυτοκίνητο.

Κουφόν: Τό βιβλίο λογοκρίθηκε όταν εκδόθηκε τόν επόμενο χρόνο στή Μαδρίτη;

Μάρκες: Λίγο καιρό μετά τή θράβευση, μου τηλεφώνησε ό πρεσβευτής τής Κολομβίας στό Μεξικό: «Κύριε Γκαρσία Μάρκες», μου είπε, «ό πατήρ Φελίξ Ρεστρέπο, πρόεδρος τής Άκαδημίας, σάς παρακαλεί θερμώς νά αλλάξετε δυό λέξεις πού θίγουν τήν εθιμοθσία του άναγνώστη: “προφυλακτικό” και “άυνανίζομαι”». «Δέ δέχομαι κουθέντα πάνω σ' αυτό», άπάντησα εγώ. Τό συζητήσαμε. Στό τέλος, του είπα: «Κύριε πρέσβη, θά κάνω μία παραχώρηση: δγάλτε μία από τίς δυό λέξεις· όποια θέλετε». Όταν κυκλο-

φόρησε τό μυθιστόρημα, τήν παραμονή των Χριστουγέννων, διαπίστωσα ότι είχαν άφαιρέσει και τίς δυό. Καθώς και πολλές άλλες. Κάποιοι διορθωτές πήρε τό ελεύθερο ν' αλλάξει όρισμένες εκφράσεις εν όνόματι τής άγνότητας τής γλώσσας!».

Όλο αυτό τό διάστημα ό Γκαρσία Μάρκες γράφει συνεχώς μυθικά άφηγήματα πού, μόλις τά τελειώνει, τά ρίχνει σέ μία βαλίτσα. Μία μέρα παίρνει ένα γράμμα από τόν συμπατριώτη του Άλβάρο Μούτις, κρατούμενο τότε σέ μία φυλακή του Μεξικού: «Στείλε μου κάτι νά διαβάσω», του γράφει. Βγάζει τά διηγήματα από τή βαλίτσα και του τά στέλνει. Ό Μούτις τά διαδάζει, ένθουσιάζεται, και τά στέλνει σέ μία μεξικανή δημοσιογράφο, τήν Έλενα Πονιατόφσκα. Αυτή χάνει τά χειρόγραφα. Έπειτα, εύτυχώς, τά ξαναβρίσκει. Ό Άλβάρο Μούτις, τότε, τά ύποβάλλει στό πανεπιστήμιο τής Βέρα Κρούς, τό όποιο και τά εκδίδει τόν Άπρίλιο του 1962, με τόν τίτλο *Ή κηδεία τής Μεγάλης Μάμα*. Τό βιβλίο δέν σημειώνει ιδιαίτερη έμπορική επιτυχία.

Τόν Μάιο του 1967 ό Μάρκες δημοσιεύει τά *Έκατό χρόνια μοναξιά*.

Μάρκες: Τό μυθιστόρημά μου αυτό τό έγραψα στό Μεξικό, από τό 1965 ως τό 1967. Σέ μία εποχή δύσκολη, γιατί δέν είχαμε χρήματα, αλλά και ώραία, γιατί έγραφα σάν τρένο. Όταν είδα ότι τό μυθιστόρημά μου έτρεχε κι ότι τίποτα δέν τό σταματούσε, είπα στή Μερσέντες: «Άσ' αυτή τή στιγμή άναλαμβάνεις τά πάντα». Είχα τήν εντύπωση ότι ήμουν ό πιό κοινωνικός και ζεστός άνθρωπος του κόσμου. Κι ώστόσο έμεινα δεκαοχτώ μήνες κλεισμένος στό δωμάτιό μου. Ή, μάλλον, βγήκα μία φορά. Ή Μερσέντες μου είχε ανακοινώσει ότι ήμασταν πανί με πανί κι έτσι πήγα τό αυτοκίνητό μου στό ένεχυροδανειστήριο και τής έφερα τά χρήματα: «Τώρα έχεις λεφτά για δέκα χρόνια», τής είπα. Άποδείχτηκε ότι είχαμε για τρεις μήνες.

Έγώ συνέχιζα νά γράφω. Είχα ήδη ολοκληρώσει τό μισό κείμενο, όταν ό νοικοκύρης μας τηλεφώνησε στή Μερσέντες: «Κυρία μου, μου χρωστάτε τό νοίκι τριών μηνών». Ή Μερσέντες σκέπασε με τό χέρι της τό άκουστικό και μου φώναξε: «Πόσο καιρό χρειάζεσαι για νά τελειώσεις τό βιβλίο σου;». «Έξι μήνες», τής άποκρίθηκα. Κι εκείνη, ξανά στό μικρόφωνο: «Κύριε, όχι μόνο σάς χρωστάμε τούς τρεις μήνες, αλλά θά σάς χρωστάμε κι άλλους τρεις». Κι ό άλλος: «Θά με πληρώσετε σέ επτά μήνες; Μου δίνετε τό λόγο σας;» Ή Μερσέντες σκέπασε και πάλι με τό χέρι της τό άκουστικό: «Του δίνεις τό λόγο σου;», μου είπε. «Μάλιστα. Τό λόγο τής τιμής μου», είπα.

Κουφόν: Με τά *Έκατό χρόνια μοναξιά* γίνετε πλούσιος! Πού νά τό ξέρατε αυτό...

Μάρκες: Πλούσιος... όχι άμέσως. Τή μέρα πού τελείωσα τό μυθιστόρημά μου, πήγαμε, ή Μερσέντες κι εγώ, στό ταχυδρομείο, για νά ταχυδρομήσουμε τό χειρόγραφο στόν εκδότη μου, στήν Άργεντινή. Ό ύπάλληλος ζύγισε τίς 700 σελίδες: «83 πέσος, παρακαλώ», είπε. «Έχουμε μόνο 45», του άνακοίνωσε ή Μερσέντες. Χώρισα τό χειρόγραφο σέ δυό στοίβες και άπευθύνθηκα στόν ύπάλληλο: «Ζυγίστε αυτό και σταματήστε στό βάρος πού άντιστοιχεί σέ 45 πέσος».

7. Μέγα βραβείο κολομβιανής λογοτεχνίας.

Γκαρσία Μάρκες

Κόβαμε τά φύλλα του χαρτιού όπως κόβει κανείς τό κρέας. Άφου ξαναφτιάξαμε τό δέμα και τό στείλαμε, γυρίσαμε στό σπίτι, κουβαλώντας μαζί μας τό δεύτερο μισό του βιβλίου. Η Μερσέντες πήρε τότε και μετέφερε στό ένεχυροδανειστήριο όλη τήν περιουσία μας: τό καλοριφέρ (όταν κρυώνω δέ μπορώ νά γράψω), τό «πιστολάκι» γιά τά μαλλιά κι ένα μίξερ. Γιά όλα αυτά τής έδωσαν 50 πέσος. Αυτή ή δεύτερη ταχυδρομική αποστολή κόστιζε 48 πέσος. Η Μερσέντες έβαλε στήν τσέπη τά δύο πέσος πού τής έδωσε ρέστα ο υπάλληλος. Είχε γίνει πράσινη από τή λύσσα της: «Και τώρα ένα μόνο μας λείπει: νά βγει κακό αυτό τό καταραμένο τό παλιοβιβλίο σου!»

Τό βιβλίο δέ βγήκε κακό! Η πρώτη έκδοση του *Έκατό χρόνια μοναξιά* έγινε από τόν οίκο Sudamericana του Μπουένος Άιρες, σέ 8.000 αντίτυπα. Πουλήθηκε ως και σίς εισόδους του μετρό και εξαντλήθηκε μέσα σέ τρεις μέρες. Σήμερα, εννιά χρόνια μετά τήν πρώτη αυτή έκδοση,⁸ τό συνολικό τιράζ του, στή ισπανικά, έχει φτάσει τά τρία εκατομμύρια αντίτυπα, κι έχει μεταφραστεί σέ είκοσι μία γλώσσες.

Κουφόν: Πώς εξηγείτε αυτή τήν έπιτυχία;

Μάρκες: Άπ' ό,τι μου λένε, τό βιβλίο μου έχει μία παράξενη δύναμη: όταν τό διαβάζεις, θέλεις νά τό κουβεντιάσεις. Τό προσφέρεις, λοιπόν, στους φίλους σου γιά νά έχετε θέμα κουβέντας. Κι εκείνοι τό αγοράζουν μέ τή σειρά τους, τό χαρίζουν και τό κουβεντιάζουν. Δημοιουργείται έτσι μία άλυσίδα από αγοραστής. Μόλις πρωτοκυκλοφόρησε, μία φίλη μου προμηθεύτηκε 250 αντίτυπα γιά νά τά δωρίσει στους γνωστούς της γιά τά Χριστούγεννα: «Αυτή ή χρονιά θά είναι ή καλύτερη τής ζωής μου», είπε, «θά τήν περάσω κουβεντιάζοντας γιά τά *Έκατό χρόνια μοναξιά*».

Κουφόν: Ποιά είναι ή γνώμη σας γιά τή διασημότητα;

Μάρκες: Έχει τίσ δυσάρεστες πλευρές της αλλά έχει και τά πλεονεκτήματά της. Π.χ., μου συνέβη νά τηλεφωνήσω και ν' άκούσω νά μέ ρωτούν: «Ποίός τηλεφωνεί;» «Γκαρσία Μάρκες». Κι ο τηλεφωνητής: «Κύριε, σήμερα άπεργούμε, αλλά όχι γιά σάς». Αυτό είναι ευχάριστο. Άπό τήν άλλη μεριά, ή δυσκολία συνίσταται στό νά διαφυλάξεις τήν ιδιωτική σου ζωή. Λένε πολλά γιά τίσ δραστηριότητές μου. Στήν πραγματικότητα ή μόνη, ή μεγάλη μου άπασχόληση, είναι τό γράψιμο. Στό γράψιμο άφιερώνω, έν γενεί, ένα μεγάλο διάστημα τής μέρας: από τίσ εννιά τό πρωί ως τίσ δύο τό μεσημέρι. Τόν υπόλοιπο χρόνο μου τόν περνάω μέ τούς φίλους μου. Η μέ τά παιδιά μου.

Κουφόν: Γιατί γράφετε;

Μάρκες: Τό είπα κάποτε κι εξακολουθώ νά τό πιστεύω: γράφω γιά νά μ' αγαπούν περισσότερο. Πιστεύω ότι αυτή είναι μία από τίσ βασικές επιδιώξεις του συγγραφέα.

Κουφόν: Είστε πάντα πολύ διακριτικός όσον άφορά στήν καταγωγή των ήρώων σας.

Μάρκες: Τούς προστατεύω. Ένας σοβαρός συγγραφέας δέν άποκαλύπτει από τί — ή από ποιόν — είναι φτιαγμένα τά πρόσωπά του. Άλλωστε ένα μυθιστορηματικό πρόσωπο δέν άντιστοιχεί ποτέ σέ ένα και μόνο πρόσωπο· είναι ένα είδος κολλάζ, ένα κράμα

από διάφορα πρόσωπα πού γνώρισε ο συγγραφέας. Τά πρόσωπα αυτά ο συγγραφέας, μόλις τά ιδιοποιηθεί, τά προστατεύει. Είναι θέμα αιδούς.

Όσο γιά τίσ πράξεις των ήρώων, αυτές προέρχονται μερικές φορές από τυχαίες παρατηρήσεις. Γράφοντας τά *Έκατό χρόνια μοναξιά* είχα φτάσει στό σημείο πού ήθελα νά ιστορήσω τήν περιπέτεια τής Ωραιάς Ρεμέδιος ή όποια όφειλε νά άναληφθεί στους ουρανούς «ψυχή τε και σώματι». Μάταια έγραφα και ξανάγραφα τό επεισόδιο· ή άνάληψη τής Ωραιάς Ρεμέδιος δέν πραγματοποιούνταν. Όσπου, μία μέρα, βγήκα στήν αύλή και είδα τήν πλύστρα μας πού άπλωνε σεντόνια. Φυσούσε άέρας. Τά σεντόνια, κολπωμένα, πετάριζαν. Κατάλαβα τότε ότι ή Ρεμέδιος δέν ύψωνόταν γιατί είχα ξεχάσει τά σεντόνια. Ξαναμπήκα άμέσως στό δωμάτιό μου και προίκισα μέ σεντόνια τή Ρεμέδιος, πού διαμιάς πέταξε μέσα σ' ένα φτερωτό λινό περιδλήμα, μ' ένα πετάρισμα μαγευτικό, και χάθηκε στά σύννεφα μ' άπίστευτη εύκολία.

Κουφόν: Οί άρσενικοί ήρωές σας συχνά είναι όνειροπόλοι. Άπεναντίας οί γυναίκες πού πλάθετε μοιάζουν πολύ ρεαλίστριες. Γιατί;

Μάρκες: Τόν περασμένο αιώνα, όταν γινόταν κάποια σύρραξη, κάποιοι εμφύλιος πόλεμος, ο άντρας ξεκρεμούσε τό τουφέκι του κι έλεγε: «Πάω νά πολεμήσω», και δέ μάθαινες τίποτα πιά γι' αυτόν. Αυτή ή έλευθερία του άντρα ήταν επιική τόσο και μόνο γιατί οί γυναίκες άσχολούνταν μέ τό σπίτι. Είναι κάπως σάν κι αυτό πού έκανα εγώ, όταν είπα στή Μερσέντες: «Θά κλειστώ μέσα γιά νά γράψω τά *Έκατό χρόνια μοναξιά*. Άπ' αυτή τή στιγμή, έσύ άναλαμβάνεις τά πάντα». Όταν έφτασα στά μισά του μυθιστορηματός μου, είχα προδλήματα μέ τό πρόσωπο τής Ούρσουλα, ή όποία, σύμφωνα μέ τό πλάνο μου, έπρεπε νά πεθάνει ενόσω γίνονταν οί εμφύλιες συρράξεις. Σ' ένα πρώτο σκίτσο, μόλις πέθαινε ή Ούρσουλα, οί εμφύλιοι πόλεμοι καταλάγιαζαν κι όλόκληρο τό μυθιστόρημά μου κατέρρεε. Έτσι, λοιπόν, γιά ν' άποφύγω αυτή τήν καταστροφή, άποφάσισα νά τήν κρατήσω στή ζωή ως τή στιγμή πού ο θάνατός της δέ θά ήταν πιά μοιραίος, δηλαδή ως τό σημείο εκείνο πού ή διήγηση θά είχε πάρει ένα δρόμο τόσο στερεο και άκαταμάχητο, ώστε ο χαμός άκόμη και αυτής τής Ούρσουλα δέ θά ήταν σέ θέση νά τήν τινάξει στον άέρα.

Είκοσι χρόνια έχουν περάσει από τότε πού ο Μιγέλ Άνχελ Άστούριας πρόβαλε στήν όθόνη τής παγκόσμιας λογοτεχνίας τή μακάβρια και, άλίμονο, τόσο οικεία εικόνα του λατινοαμερικανού δικτάτορα, μέ τό βιβλίο του *Ο κύριος πρόεδρος*. Όστόσο, τό θέμα αυτό εμπνέει ξανά, έδώ και δύο χρόνια, τούς κορυφαίους έκπροσώπους του λατινοαμερικανικού μυθιστορηματος. Παράδειγμα τά βιβλία: *Έγώ, ο Ύψιστος* του Άουγουστο Ρόα Μπάστος, *Η προσφηνή στή Μέθοδο* του Άλέχο Καρπεντιέ και τό *Φθινόπωρο του Πατριάρχη* του Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες.

Μάρκες: Έδώ και πολύν καιρό είχα μέσα μου τήν εικόνα ενός άπίστευτα γέρου ανθρώπου πού έκανε τόν περίπατό του μέσα στά τεράστια έγκαταλειμμένα σαλόνια ενός άνακτόρου. Ένός άνακτόρου γεμάτου μέ πουλιά κι άγελάδες. Μ' αυτό τό όραμα αρχίζει ή εξέλιξη του μύθου αυτού του μανιακού ζώου πού δέν

8. Η συνέντευξη πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1977 (Σ.τ. μετ.)

είναι άλλο από τον λατινοαμερικανό δικτάτορα. 'Αλλά μή γελιόμαστε: τό βιβλίο μου έχει κι άλλα κλειδιά.

Κουφόν: Δηλαδή;

Μάρκες: Τά 'Εκατό χρόνια μοναξιά γράφτηκαν μέ δάση τίς εμπειρίες τών γονιών και τών παππούδων μου, τών ανθρώπων πού είχα γνωρίσει όταν ήμουνα παιδί, τών πραγμάτων πού μου είχαν διηγηθεί, τών λαϊκών θρύλων και δοξασιών κ.λπ. Τό *Φθινόπωρο του Πατριάρχη*, αντίθετα, είναι ένα μυθιστόρημα πού βασίζεται ολοκληρωτικά στίς προσωπικές μου εμπειρίες. 'Εμπειρίες προσωπικές αλλά και χρονολογημένες. Είναι, άν θέλετε, ένα κομμάτι από τά 'Απομνημονεύματά μου.

Κουφόν: Έχει αλλάξει μήπως και τό ύφος σας;

Μάρκες: Μιά λογοτεχνική φόρμα δέν τή διαλέγεις από καπρίτσιο· τήν υίοθετείς γιατί σου τήν επιβάλλει τό θέμα. Τά *Έκατό χρόνια μοναξιά* ήταν ένα γραμμικό μυθιστόρημα πού τά επεισόδιά του ακολουθούσαν τή ροή του παραδοσιακού χρόνου. Τό *Φθινόπωρο του Πατριάρχη* περιέχει, στό ίδιο ποσοστό, σκηνές διασκεδαστικές ή τραγελαφικά ευτράπελες, αλλά ό χρόνος έδω έχει καταρρηθεί. 'Ο στρατηγός μου είναι τόσο γέρος πού έχει ξεχάσει πιά τήν προέλευσή του. 'Ετσι προκύπτει αυτή ή έλικειδής δομή του βιβλίου.

Κουφόν: Μεταφράζοντας τό μυθιστόρημά σας, μέ εντυπωσίασε ιδιαίτερα ένα στοιχείο: ή μαγευτική δύναμη τών αισθησιακών εικόνων. Ποιά αίσθηση παίξει τό μεγαλύτερο ρόλο στό έργο σας;

Μάρκες: 'Η άσφρηση. Τά παιδιά μου χρόνια είναι ταξινομημένα στή μνήμη μου περισσότερο σέ συνάρτηση μέ όσμές παρά μέ ήχους. Πιστεύω ότι ή πιο σημαντική αίσθηση για τήν ποίηση είναι ή άσφρηση.

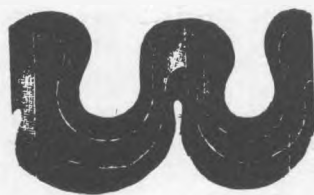
Κουφόν: Καί ή μουσική; Στο *Φθινόπωρο του Πατριάρχη* οί δίσκοι μέ μουσική του Μπρούκνερ σκεπάζουν τίς κραυγές τών ανθρώπων πού βασανίζονται. Μ' αυτό τόν τρόπο ξεκαθαρίζετε τούς λογαριασμούς σας μέ τόν συγκεκριμένο συνθέτη;

Μάρκες: Πράγματι, έχω ένα μυστικό πάθος πού τό ξέρετε «εσείς, εγώ κι όλος ό κόσμος». Είναι ή μουσική. Έχω δίσκους όλων τών συνθετών εκτός του

Μπερλιόζ και του Χάνντν. Πιστεύω ότι αυτοί οί δυό φέρνουν δυστυχία. 'Ορισμένοι μουσικοί, διά τής κακογουστιάς, προκαλούν, τελικά, τήν κακοτυχία. Τή μέρα πού θά μπει Μπερλιόζ στό σπίτι μου, κάτι κακό θά συμβεί. "Όταν άκουσα για πρώτη φορά Μπερλιόζ, σηκώθηκαν οί τρίχες τής κεφαλής μου και τό 'βαλα στά πόδια, πεπεισμένος ότι κάποιο κακό μέ περίμενε. "Εκτοτε, δέν μόρεσα νά τόν άκούσω... 'Απέναντι στον Χάνντν ήμουν έξισου προληπτικός. 'Αλλά μία μέρα, σ' ένα δισκάδικο του Σάν Φραντσίσκο, άκουσα ένα κομμάτι πραγματικά εξαίσιο, τή «Δημιουργία», και κατάλαβα ότι είχα γελαστεί.

Κουφόν: 'Αληθεύει ότι τό *Φθινόπωρο του Πατριάρχη* θά είναι τό τελευταίο σας μυθιστόρημα;

Μάρκες: "Όλα μου τά μυθιστορήματα υπήρξαν άποτέλεσμα μιās μακράς έσωτερικής επεξεργασίας. Για τά *Έκατό χρόνια μοναξιά* κρατούσα, επί δεκαεπτά χρόνια, σημειώσεις· τό *Φθινόπωρο του Πατριάρχη* πιστεύω ότι ώρίμαζε μέσα μου επί δεκαπέντε χρόνια. Μ' άλλα λόγια, όταν τελείωνα ένα μυθιστόρημα, ήξερα ποιό ήταν αυτό πού θά 'ρχόταν μετά, γιατί, άπλυστάτα, στριφογύριζε στό μυαλό μου για πολύν καιρό. Σήμερα δέν υπάρχει κανένα μυθιστόρημα μέσα μου. Σχεδιάζω, όμως, καμιά εκατοστή άφηγήματα και πολλούς τόμους 'Απομνημονευμάτων. Γράφω, επίσης, μία μελέτη πάνω στήν κουβανέζικη επανάσταση, ή μάλλον, άκριδέστερα, πάνω στήν καθημερινή ζωή στήν Κούβα κατά τή διάρκεια τής άπομόνωσης του νησιού. 'Αφήνω στους ιστορικούς τό καθήκον νά προσκομίσουν νούμερα κι αναλύσεις. 'Εγώ θέλω νά εξιστορήσω, χωρίς τούτη τή φορά νά μυθολογήσω τίποτα, τί ήταν αυτός ό καθημερινός και μυστικός άγώνας του λαού τής Κούβας, τί είδους φαντασία ανέπτυξε ό λαός αυτός για τήν άντιμετώπιση και τήν επίλυση τών προβλημάτων, πόση πίστη έδειξε για τό ξεπέραςμα τών δυσκολιών πού προκάλεσε ό αποκλεισμός και για νά διαφυλάξει τό έμφυτο κέφι του. "Όλα αυτά θά ήθελαν ορισμένοι, και θά ήταν εύκολο έδω πού τά λέμε, νά τά πάρει μαζί του ό καιρός στό διάβα του. "Ε, λοιπόν, εγώ θέλω νά τά σώσω από τό χρόνο.

Ἐνα ἑλληνικό μυθιστόρημα «Ἐντιποίησις ἀρχῆς» τοῦ Ἀλέξανδρου Κοτζιά ΔΟΚΙΜΙΟ

τοῦ Π.Α. Ζάννα

(συνέχεια ἀπό τό προηγούμενο τεῦχος)

Οἱ ἄρμοι

Στό μυθιστορηματικό χρονοχώρο κινούνται τά πρόσωπα ἀλλά καί ὅλα ἐκεῖνα τά ἄψυχα πού παίξουν κάποιο ρόλο, ὀρίζουν τίς σχέσεις τῶν προσώπων μέ τήν ἐξέλιξή τους. Τά ἄψυχα αὐτά ἀντικείμενα ἤ καί ἄλλα χαρακτηριστικά στοιχεία τῆς ἀφήγησης (λεπτομέρειες κάθε εἶδους, δευτερεύοντα πρόσωπα, ἐκφράσεις πού ἐπανερχονται στόν προφορικό λόγο ἢ στήν ἀφηγηματική περιγραφή) μέ τήν ἐπανάληψη ἢ τόν κατάλληλο φωτισμό, διαρθρώνουν τό μυθιστόρημα, ἀποτελοῦν τούς ἄρμους πάνω στούς ὁποίους ἡ ἀφήγηση στηρίζεται γιά νά μή διαλυθεῖ, νά μήν κυλήσει σά νερό μέσα ἀπό τά δάχτυλά μας, καί γιά νά ἀποκτήσουν ὑπόσταση καί συνοχή τά πρόσωπα.

Καί οἱ συνειρμοί (ὄπτικοί, ἀκουστικοί, λεκτικοί, γλωσσικοί καί ἄλλοι – ἀκόμη καί τῆς ὀσφρησης) πρέπει νά λειτουργήσουν ὡς συνειρμοί ὄχι μόνο τοῦ μυθιστορηματικοῦ ἥρωα ἀλλά καί ὡς συνειρμοί τοῦ ἀναγνώστη – τῆς ἀνάγνωσης πού, κάθε φορά, ξαναστήνει, ξαναδημιουργεῖ τό μυθιστόρημα. Οἱ ἐπαναλήψεις, οἱ ἀναλογίες, οἱ συσχετισμοί λειτουργοῦν καί γιά νά μπορέσει ὁ ἀναγνώστης νά συνδέσει τά φαινομενικά ἑτερόκλητα στοιχεία πού θά τοῦ ἐπιτρέψουν νά ἀναγνωρίσει πρόσωπα, πράγματα, τόπους, χρόνους, καταστάσεις, σχέσεις καί ἀντιθέσεις. Καί τή ροή τοῦ χρόνου καί τίς ἀλλαγές στά πρόσωπα καί στίς καταστάσεις, κι αὐτή τήν πορεία φθορᾶς πού γίνεται πορεία θανάτου. Ὅλα διαρθρώνονται, τό ἕνα στηρίζει τό ἄλλο, τό καθένα ἀπαντᾷ σέ κάτι ἄλλο καί τό δικαιολογεῖ. Δημιουργοῦν μιὰ κατασκευή: τό διβλίο, μέ τή δικιά του ὀργάνωση καί τάξη. Ἔργο τοῦ μυθιστοριογράφου στό ἐπίπεδο τῆς γραφῆς – τοῦ κάθε ἄλλου στό ἐπίπεδο τῆς ἀνάγνωσης.

Ἐπίσης ἀπό μιὰ ἀποψη ἡ Ἐντιποίησις ἀρχῆς εἶναι μυθιστόρημα τῆς ἀπουσίας, τῆς ἐξαφάνισης, τῆς κλοπῆς – τῆς στέρησης (φυσικά καί τοῦ σφετερισμοῦ).

Ἡ ἐξαφάνιση τοῦ πιστολιοῦ στήν πρώτη σκηνή γίνεται βασικός μοχλός τῆς ἀφήγησης. Σχετίζεται φρουδικά μέ τήν ἀπιστή Βούλα πού θά τό κλέψει φεύγοντας μέ τό Γεράσιμο (θά μπορούσε νά συνδυαστεῖ καί μέ τόν τονισμένο ἀνδρισμό τοῦ μακαρίτη Ντίνου πού τό ὄνομά του ἐπανερχεται τόσο ἐπίμονα στό παραλήρημα τοῦ Μένιου).

Ἡ στέρηση τοῦ πιστολιοῦ θά γίνει ἀφορμή νά περάσει ὁ Κατσαντώνης ἀπό τά χέρια τῶν βασανιστῶν καί ἀπό τήν ἀνάκριση τοῦ λοχαγοῦ.

Ἀργότερα, στό γραφεῖο τοῦ Γιαμπᾶ, οἱ κλάψες καί τά παρακάλια θά περάσουν ἀπό τό «φαντάσου, πρόεδρε, τό ὑπερσειακό πιστόλι τοῦ σουφρώσανε [...] ἀπειλεῖ ὁ μπόγιας ὁ λοχαγός νά τοὺς παραπέμψει στό στρατοδικεῖο, Βούλα καί Καρδερίνη... (σ. 167), στό «στά κομμάτια τό πιστόλι του! ἄς τὸ καμαρώνει ὁ Γεράσιμος» (σ. 168) καί στό «σέ ἱκετεύω, κράτα τό πιστόλι ἅμα τό γουστάρεις γιά τόν κόπο σου καί δῶ μου τά παλιοπράματα πού σου ἀκουμπήσανε... (σ. 175). Ἀργότερα, στόν καπετάν Φωτιά, πού κάνει νά τόν ψάξει, θά κλαφεῖ: «μή μέ γαργαλᾶς, καπετάνιο, μου τό πήρανε τό πιστόλι οἱ μαυροκόρακες» (σ. 232).

Μέ πιστόλι θά ξαναβρεθεῖ ὁ Μένιος τό βράδυ τῆς Παρασκευῆς: τοῦ τό προσφέρει ὁ λοχαγός ἀνταμιοδῆ γιά τίς πληροφορίες του: «ἡ ἐπιτυχία ὑπερέβη πᾶσαν, τό δίκτυο ὀλοσχερώς» (σ. 259). Θά φορτωθεῖ ὁμως καί μιὰ καραμπίνα, ἀφοῦ τόν ἐπιστρατεύουν μέ τοὺς «ἐλευθέρους». Μέ κόπο τῆ σηκώνει καί μέ τό στανιό θά ἀναγκαστεῖ νά πυροβολήσει ἀπό τήν ταράτσα. Τοῦ λένε «μπράβο! εἶσαι μάστορης!» Σκότωσε ἄραγε κάποιο ἀπό τά «ἀναρχοτσολγάνια, μουσι δέν ἔχουνε ἀλλά μοιάζουνε τοῦ Σάκη» (σ. 280);

Μά καί τό πιστόλι, πάλι στήν τσέπη, τόν βαραίνει (σ. 266) – κι ὕστερα τόν φοβίζει ἡ σκέψη μήπως τό βροῦν οἱ «ἀναρχικοί» «δικοὶ τοὺς οἱ γιατροὶ μιά ἔνεση στραβή καί ἀλληλοῦ!» (σ. 284). Καί στό τελικό του παραλήρημα, ὅταν ὁ νοῦς του πάει στή «γκιόσα» καί στό «μούλικο» καί στό Γιαμπᾶ: «τό πιστόλι μου νά τό παζαρέψεις πονηρά θά σ' τό πλερώσει μπαγκουὶ ὁ πρόεδρος» (σ. 289). Ὁ κύκλος ὀλοκληρώνεται.

Μένει νά προσθέσουμε πὼς ὁ πατέρας τοῦ Μένιου, ὁ Ἀθανάσιος Κατσαντώνης «πιστόλισε» καί σκότωσε τῆ γυναῖκα του, τῆ μάνα τοῦ Μένιου (σ. 270). Κι αὐτό ἴσως ἐξηγεῖ τήν ἐπιμονή τοῦ Μένιου Κατσαντώνη νά τονίζει τό καύχημά του: «τριάντα χρόνια πόλεμος ἐκτελέσεις φονικά χωσιές, ὁ Μένιος Κατσαντώνης τό καυχιέται: βόλι δέν τράβηξε ποτέ καταπάνω σέ ζωντανό κορμί στό αἷμα δέν ἔβαψε τά χέρια του καί ἀπεχθάνεται τῆ δία, τό πιστόλι ἀχρεῖαστο· στανικά τοῦ τό φορτώσανε στό Σῶμα γιά ὦρα ἀνάγκης λέει, τό δικό του πόστο δίχως αἷματα: καφενεῖα ζαχαροπλαστεῖα οὐζερί...» (σ. 35 καί ξανά σ. 71). Καί ἴσως νά εἶναι ἀλήθεια, ἂν ἡ σκοπευτική του ικανότητα δὲ χρησιμοποιήθηκε ἀπό τοὺς Ἑγγλέζους πάνω σέ ζωντανούς στόχους (σ. 253-254) κι ἂν δὲ συνεργάστηκε μέ ἄλλους σκοπευτῆς «στό Γιοφύρι» (σ. 252). Ἐάν εἶναι, τότε ἡ ἀναίμακτη τριακονταετία τοῦ Κατσαντώνη λήγει τῆ βραδιά τοῦ Πολυτεχνείου – γιὰ τὸ φυσικά ὁ Μένιος δέν καταλογίζει στήν πλάτη του

δες εκτελέσεις, φόνους, βασανισμούς μπορεί να προκάλεσαν οι πληροφορίες με τις οποίες έσωσε ξανά και ξανά το τομάρι του, ακόμη κι αφού κατέληξε, δημοσιούπαλληλικά, χαφίες στα καφενεύια.

Και πάλι, στην παραζάλη του τριήμερου ό Κατσαντώνης, πού νιώθει να περνά από τή Σκύλα στή Χάρυβδη, να πουλά τήν πραμάτεια του χωρίς όφελος, να χάνει τήν ύπόστασή του, θά καταφύγει – στοιχειώδης πρόνοια – στό γιατρό Γιαννέλη (κι άς κατέδωσε τήν κόρη του) πού θά μπορούσε να είναι ύπουργός τής μεταχουντικής κυβέρνησης, και στό Μήτσο, τόν καπετάν Φωτιά («... άν έρθετε στό πράματα θά τρίζει ξανά ή άρθύλα σου, θά πετάει φωτιές...» σ. 231).

Και τή συμπόνια όμως πού του προσφέρουν τή φοβάται. Και δέ θά παίξει μόνο τόν ψεύτικο ρόλο του άπέναντι σ' αυτός τούς δύο («ό Καρδερίνης ό δόλιος είναι αισθηματίας, είναι άντιφασίστας» σ. 212). Θά μεταμφιεστεί (άθελά του; πάντως έπωφελείται) σέ θύμα τών ελευθέρων σκοπευτών, δηλαδή σέ θύμα του έαυτου του, και θά τόν περιθάλψουν οι «άναρχικοί».

Η φιλοσοφία του Κατσαντώνη μπορεί να συνοψιστεί στή φράση πού έπαναλαμβάνει μέσα του ξανά και ξανά: «Η ζωή είναι μία βιοπάλη» (σ. 12, 54, 73, 109, 138) – φράση πού στήν παραζάλη του θά ξετομίσει στό γιατρό Γιαννέλη (σ. 213, 217). Άλλοθι; δι-καιολογία ένός ανθρώπου πού μόρεσε πάντα να έπιπλεύσει; όμολογία, τώρα, τής τελικής άποτυχίας; Τήν «Παρασκευή» ή φράση δέ θά ξανακουστεί.

Στή «βιοπάλη» του Μένιου συμπαραστέκεται ένα άγαπημένο άντικείμενο: τό κομπολόι. Μπορεί να τό χρησιμοποιεί για να παριστάνει καλύτερα τόν καφενόδιο, αλλά και τό ξεκουκίζει «τάκα-τάκα μήπως και λαγαρίσουνε οι λογισμοί του» (σ. 81 και σ. 12, 104, 111).

Τό κομπολόι, οίκογενειακό κειμήλιο από τό μάστορο-Μπαμπά, – «κάθε φαμελιά έχει τά δικά της πατροπαράδοτα» (σ. 111), «τριάντα χρόνους ό Μένιος λεφτό δέν τό 'χει άποχωριστεί» (σ. 149) – ό Καρδερίνης θέλει τώρα να τό στείλει μήνυμα στόν πρωτοξάδελφο: να προσέχει. Και θά γίνει έμμογη ή ιδέα «νά δώσει τό κομπολόι» (σ. 110, 112, 125) ώσπου να τό παραδώσει στήν κερ-Άννα: «Νά δέσει τή θράκα του. Έτσι να του πείς» (σ. 149).

Άπό κείνη τή στιγμή τό κομπολόι του λείπει. «Του Καρδερίνη τά δάχτυλα γυρίζουνε σά να παίζουνε τό κομπολόι του· μόνο πού κομπολόι δέν κρατάει στό δάχτυλα» (σ. 155). Και τό κομπολόι θά μπει στή βιτρίνα του πρωτοξάδερφου-ύπουργού. Πού θά άρνηθεί να του τό έπιστρέψει: «τό κομπολόι είναι του πατέρα μου. Άπορώ γιατί τόσα χρόνια τό κατακράτησες... Είναι κομμάτι έποχής εξαίρετο» (σ. 195).

Η στέρηση αυτή θά εκδηλωθεί έμπρακτα στή συνάντηση με τούς Γιαννέλη: «άνασηκώθηκε κι από του γιατρού τό γραφείο τράβηξε ένα μακρύ κομπολόι μέ φούντα μεταξωτή, τό ξεκουκίζει τάκα-τάκα-τάκα περίλυπος» (σ. 210). Τό ξεκουκίζει, τό μπεγλεράει (σ. 211, 212) και διαπιστώνει: «μήτε ένα τιποτένιο κομπολογάκι δέν αξίζεις ρέ σκάτε ξάδερφε» (σ. 212). Ύστερα θά τό ξεκουκίσει «μέ τίς εύχές του άποχαιρεισμού» (σ. 215). Και σέ λίγο: «ό κύριος Μένιος Κατσαντώνης έχει αισθήματα – μήτε πού είδα μήτε πού ξέρω τίποτα, κι άς μή μέ χαλαρίζει ένα παλιοκομπολογάκι ό ξάδερφος! χόρεψε στή χούφτα του τό κομπολόι τους και τ' άφησε πάνω στού γιατρού τό γραφείο» (σ. 216). Τήν τελευταία στιγμή ή γιατρίνα «του τό κρέμασε στό δάχτυλα: “Άφου σ' άρέσει σ' τό

χαρίζω. Πάρ' το ξεροκέφαλε!... καραγκιόζη!... κά-θαρμα!... ήλίθιε!” (σ. 217).

Μά ή στέρηση του άλλου κομπολογιού δέ θά λείπει (σ. 222). Και τήν «Παρασκευή» πάλι τό παράπονο «άφήστε μου τό κομπολόι παρηγοριά τούς παρακάλεσε» (σ. 238). Τό καινούριο κομπολόι είναι κι αυτό κάποια βοήθεια (σ. 243) κι άς μή λαγαρίζουν πιά οι λογισμοί. Τά ξημερώματα του Σαββάτου «μήτε να ξεκουκίσει τό κομπολόι του δέν έχει πιά τή δύναμη» (σ. 276). Και ή προτελευταία του φράση: «πού είναι τό κομπολόι μου βοήθεια» (σ. 289).

Τό κομπολόι παιχνίδι είναι και τό κομπολόι τής φυγής και τής περιουλλογής. Γίνεται συνδυετικό στοιχείο – μήνυμα – τής οίκογένειας, τής παράδοσης. Ξαφνικά άπόδειξη τής ρήξης με τόν ξάδελφο (σέ συνδυασμό με τήν άλλαγή του όνόματος πού θά μäs άπασχολήσει παρακάτω). Άπό ζωντανό άντικείμενο στό χέρι του Κατσαντώνη, άψυχο έργο τέχνης στή βιτρίνα. Άλλά για τό Μένιο παραμένει («τάκα-τάκα-τάκα») μετρητής τής ροής, κομπολόι-ρολόι, κλεψύδρα. Η τελική έρώτηση-έπίκληση έρχεται να ύποδηλώσει πώς τό κομπολόι (ό κύκλος) έσπασε, οι χάντρες σκόρπισαν: «και τώρα;» (σ. 289).

Έξαφανίζεται τό πιστόλι, τό σκάει ή Βούλα, του στερούν τό οίκογενειακό κομπολόι. Και τά τρία ό Μένιος θά τά ξαναβρεί ή θά τά άντικαταστήσει. Τίποτα όμως δέ θά είναι πιά όπως πριν. Και δέν είναι οι μόνες άπώλειες πού σημαδεύουν τή φθορά και τή διάλυση.

Τό σπιτικό (τό ύλικό του περιεχόμενο) φαίνεται να του κοστίζει περισσότερο από τό φευγιό τής Βούλας, ίσως γιατί διαισθάνεται πώς εκείνη θά ξαναγυρίσει (δέν είναι πρώτη φορά). Δύο άλλα άψυχα συνδέονται με τό σπιτικό του: τό τηλέφωνο (τό καλώδιο θά τό κόψει ό λοχίας ενώ «έχει άδράξει [...] τό μπράτσο» τής Βούλας, σ. 54), και τό καταραδιάκι: δώρο του ξαδέρφου ύπουργού, έξω από τό σπίτι του θά του μαχαιρώσει τά λάστιχα ό «μαχαιροβγάλτης» Γεράσιμος Δρακόπουλος (σ. 151). Μπορεί κανείς να διακρίνει κι εδώ φροϋδικούς άπόηχους.

Άλλωστε ειδικά τό τηλέφωνο (παράλληλα με τό ραδιόφωνο) παίξει σημαντικό ρόλο στό μυθιστόρημα. Πραγματοποιεί τίς διασυνδέσεις. Κι άν οι άλλοι (ή Βούλα, ό δεκανέας, ό λοχαγός, ό Γιαμπάς, ό ξάδερφος) έξασφαλίζουν εύκολα τήν επικοινωνία, ό Μένιος πάντα συναντά έμπόδια. Μόνο για να μιλήσει στό γραμματικό του λοχαγού βρίσκει άμέσως άκρη: θά καταδώσει τό παράνομο δίκτυο τής κυρίας Μνησικλέους (σ. 127).

Του Μένιου θά του λείπει άκόμη, όσο περιμένει «στό δωματιάκι με τούς άσυρμάτους» (σ. 62), τό «έμορφο ελληνικό μυθιστόρημα», πού τό είχε πάντα συντροφιά στή φυλακή και τό έμαθε πιά άπ' έξω. Οι άσύρματοι, στό μικρό δωμάτιο, είναι κι αυτοί ένα μέσο επικοινωνίας, αλλά για τό Μένιο νεκρό, άχρηστο.

Η πιο κρίσιμη όμως άπώλεια σ' αυτή τήν πορεία τής φθοράς, είναι ή άπώλεια του όνόματος.

Πρέπει όμως πρώτα να τονιστεί ή σημασία τής έπιλογής τών όνομάτων. Γύρω από τό Μένιο: ή Κούλα, ό Σάκης και ή Σούλα, ή Ρούλα και ή Βούλα. Όλα ύποχριστικά πού δέ σου έπιτρέπουν να μαντέψεις με τη γουριά τό άρχικό τους όνομα. Όνόματα πού με τη μορφή αυτή γίνονται χαρακτηριστικά μιάς τάξης μικροαστικής στίς παρυφές του ύπόκοσμου. Ύποκορι-

Ἀντιποίησης ἀρχῆς

στικό καί τό ὄνομα τοῦ Ντίνου καί τοῦ Μένιου – πού ὅπως μαθαίνουμε καί τό κανονικό του ὄνομα: ὄχι Ἄγαμέμνων ἀλλά Μενέλαος.

Αὕτη ἡ θελημένη σύγχυση πού δημιουργοῦν τὰ τρία ὁμοιοκατάληκτα γυναικεία ὀνόματα καί ἀναγκάζουν τόν ἀναγνώστη νά γίνει πλιό προσεκτικός, ἐρχεται σέ ἀντίθεση μέ τά πλιό σπάνια ὀνόματα στήν ἀντίπερα ὄχθη: Θάλεια, Μίρκα (οἱ δύο Γιαννέλη) Ντόρα (ἡ Μνησικλέους).

Ἐπιπλέον συνδέεται ἡχητικά μέ τό μαστρο-Μπαμπά – ὁ πατέρας τῆς Βούλας (πεθερός περιπού τοῦ Μένιου) κι ὁ παππούς. Κι ἀκόμη ὑπάρχει τό μπέρδεμα Ἄληπασας καί «Ἀλήγιαμπας» (σ. 239).

Ἐπὶ τοῦτον δύο τουλάχιστον Κυριάκοι: ὁ λοχίας Κεχαγιάς κι ὁ λοχαγός. Ἴσως κι ἓνας τρίτος μέ τόν ὅποιον μιλά ὁ ξάδερφος ἀγγλικά στή τηλέφωνο.

Τό ὄνομα τοῦ Σάκη ξανακούγεται δίχως νά προσδιορίζεται σέ ποιόν ἀνήκει.

Χαρακτηριστικά τὰ παρατσούκλια τῶν βασανιστῶν: Γκόγκος, Χταπόδας, Ντίλιγκερ. Ἄλλα καί τό παρατσούκλι τοῦ δικτάτορα: Χαμάλης.

Συνονόματα τὰ ξαδέφρα ξεπέρασαν μαζί τίς περιπέτειες μιᾶς τριακονταετίας, κι ἂν πιστέψουμε τό Μένιο τοῦ Ἀθανασίου αὐτός ἔσωσε συχνά τόν ξάδερφό του. Ὁ Μένιος ὅμως τοῦ Ἀθανασίου θά γίνει Καρδερίνης (ὄνομα πού τοῦ κόλλησαν καί πού θέλοντας καί μή τό δέχεται), παρά λίγο νά γίνει Μοναχομουμούρας («τόν εἶχανε βαπτίσει οἱ χωροφυλάκοι στό Τμήμα Μεταγωγῶν, εὐτυχῶς δέν τοῦ κόλλησε», σ. 71).

Τό ἱστορικό μυθιστόρημα τοῦ Κατσαντώνη, πού ὁ Μένιος τό διαβάξει καί τό ξαναδιαβάξει ὥσπου νά τό μάθει ἀπ' ἔξω, τόν κάνει νά περηφανεύεται γιά τό ὄνομα καί τήν καταγωγή του.

Ἡ συνωνυμία ὅμως ἐνοχλεῖ τό Μένιο Κατσαντώνη, ὑπουργό καί ἐπίδοξο πρωθυπουργό, θέλει νά τήν ἐξαφανίσει: «...ἀποκλείεται νά ἐξακολουθήσεις νά φέρεις τό ὄνομα Μενέλαος Κατσαντώνη. Διαρρήδην ἀποκλείεται!» (σ. 188). Καί «ὡς τῆ Δευτέρα» πού θά ἔχει ἀποκατασταθεῖ ἡ τάξη, μπορεῖ νά διαλέξει καινούριο ὄνομα καί νά συναντήσει τό δικηγόρο γιά τὰ τυπικά. «Καί νά στυματήσει αὐτό τό ξάδερφο καί ξάδερφο. Μέ τό ποιόν σου δέν ἔχεις τό δικαίωμα νά λέγῃσαι Μένιος Κατσαντώνη, θά προστατεύσω τ' ὄνομά μου» (σ. 191). Στήν ἀπειλή τοῦ ξάδερφου «ὡς τῆ Δευτέρα» ἔρχεται νά δώσει ἀπάντηση ὁ τελευταῖος μονόλογος τοῦ Μένιου: «Καρδερίνη τῆ Δευτέρα θά ἔχουμε τήν κηδεῖα σου» (σ. 289).

Καί ὁ Μένιος Κατσαντώνη (ὁ Καρδερίνης, ὁ Μοναχομουμούρας) συνειδητοποιεῖ σιγά σιγά τί τοῦ ζητοῦν: «Ἐγώ Μένιος Κατσαντώνη λέγομαι ἀφότου γεννήθηκα...» (σ. 191). «Καί πῶς θά λέγομαι ἄμα δέ λέγομαι;... Κι ἄμα ἐγώ δέ λέγομαι...» «Πλὴν ἐγώ ἄμα δέ λέγομαι... Ἄς μὴν ἀλλάξω τό Μένιος. Πειράζει;» «Μά τό'χω συνηθίσει τό Μένιος κοντά πηνήντα χρόνια. Κι ἄμα ἐγώ δέ λέγομαι...» Γιά νά καταλήξει στό «στερνό ἐπιχείρημα: «Πῶς θά 'μαι ἐγώ ἄμα δέ λέγομαι;»» (σ. 192).

Ἐπιπλέον ὁ Καρδερίνης καταρρέει. Ἄλλωστε ὁ ξάδερφος μπορεῖ νά λείπει ὅ,τι θέλει, τό δικό του τό «ποιόν» μήπως εἶναι καλύτερο; Κι ἀνακαλύπτει τώρα πῶς ὁ ξάδερφος, πού τόσο προσπάθησε ὁ ἴδιος νά προστατέψει, συνεννοεῖται θαυμάσια μέ τό λοχαγό, ἴσως καί μέ τό Γιαμπά.

Ἡ στέρηση τοῦ ὀνόματος τοῦ Μένιου Κατσαντώνη εἶναι καιρῖο σημεῖο τῆς ἀφήγησης. Τοποθετημένο στή μέση περιπού τοῦ τριήμερου, εἶναι τό σημεῖο στό

ὁποῖο θά διαλυθεῖ τό ἱστορικό παρελθόν τῆς οἰκογένειας, ἡ οἰκογενειακή σχέση, τό μόνο σίγουρο στήριγμα πού ὁ Καρδερίνης πίστευε πῶς διατηροῦσε. Κι ἐδῶ τονίζεται πάλι ἡ πολύπλοκη σχέση τοῦ Μένιου Κατσαντώνη μέ τόν Καρδερίνη τοῦ ἱστορικοῦ μυθιστορήματος – μιᾶ σχέση ὀνομάτων.

Ὅσο προχωρᾷ ἡ ἀφήγηση ὁ Κατσαντώνης γίνεται ὄλο καί περισσότερο Καρδερίνης – ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ὀνόματος ἔχει προχωρήσει περισσότερο ἀπ' ὅσο φαντάζεται ὁ ἴδιος. Ὁ «κύριος Κατσαντώνης» χάνεται σιγά σιγά. Μόνο στήν ἀρχή, μιᾶ φορά, ὁ Μένιος θά διαμαρτυρηθεῖ γιά τό παρατσούκλι πού τοῦ τό «κολῆσαν ἐπικατοχῆς»... «οἱ ἀναρχικοί» (σ. 41). Ὁ Καρδερίνης (τό ὄνομα) τοῦ ἔσωσε τῆ ζωῆ, κι ἀπό Κατσαντώνη μπορεῖ ἂν θέλει νά γίνει ἐπίσημα Καρδερίνης, ὁ ξάδερφος δέν ἔχει ἀντίρρηση (σ. 191).

Τώρα ἡ στέρηση τοῦ ὀνόματος φέρνει τό Μένιο πλιό κοντά στό ἱστορικό μυθιστόρημα. Ὁ «ἥρωας» Κατσαντώνη θά ἀναφερθεῖ δύο φορές (σ. 208, 214) καί τό οἰκογενειακό ὄνομα μόνο σέ σχέση μέ τόν ξάδερφο (σ. 201-262) καί τόν πατέρα (σ. 270).

Στό Γιαννέλη θά κλαφεῖ ὁ Μένιος: «Ἐγώ, γιατρέ μου, δέν ἔχω πλιόν ὀνοματεπώνυμο, δές τά ποδαράκια μου!» (σ. 206) δένοντας στήν ἴδια φράση τὰ πονεμένα τραύματα καί τούτη τήν ἀόρατη πληγή. Καί παρακάτω θά μπλέξει τόν Κατσαντώνη καί τόν Καρδερίνη τῆς ἱστορίας μέ τό δικό του ὄνομα, δίχως νά ξεχωρίζει πάντα ποιό τοῦ ἀνήκει (σ. 208). «Ἀφοῦ ἐγώ ὀνομάζομαι Κατσαντώνης μωρέ Ἰσοῦφ-Ἀράπη, ἐγώ νά σοῦ πῶ τό μυστικόν» (σ. 209) τό μυστικό δηλαδή πού πρόδωσε ὁ Καρδερίνης. Καί σέ λίγο: «Γίνεσαι γιατρέ, νά γεννηθῶ ἐγώ μέ τέτοιο ἐνδοξο ὄνομα; Ξέρεις τί λογιαῖζω; ὁ ἥρωας Κατσαντώνη, λέω, μέ συχώρεσε... εἶναι ἅγιος καί μέ πήρε ψυχοπαῖδι του, λέω ἐκεῖ πού ὄνειρεύομαι, καί τ' ὄνομά του μοῦ χάρισε. Ἔτσι μονάχα ἐξηγεῖται... Εἶναι ὅμως ἄδικο, γιατρέ! εἶναι ἄδικο!» (σ. 214).

Ὁ Μένιος θά ἀποχαιρετηθεῖ τό γιατρό καί τή γυναίκα του μέ τό ὄνομά του: «ὁ Μένιος Κατσαντώνη ἔχει αἰσθήματα» (σ. 216). Καχύποπος ὅμως, δέν ἐμπιστεύεται κανένα, οὔτε τό γιατρό (σ. 225) οὔτε τόν καπετάνιο – πού καί σ' αὐτόν θά κλαφεῖ γιά τ' ὄνομά του (σ. 222). Ἄλλωστε πέρα ἀπό τήν καλοσύνη καί τήν γιατρική φροντίδα, μήπως τόν ἐμπιστεύεται τό Μένιο ὁ καπετάνιος ἢ ὁ γιατρός; Κι ὁ Μήτσος ὁ Φωτιάς θά τοῦ πει ξεκάθαρα: «Θά 'πρεπε νά 'χεις ἐκλείψει προπολλοῦ, μαυροκόρακα». Κι ὁ Μένιος: «θά 'πρεπε καπετάνιο... θά 'πρεπε, ἄχ» (σ. 227 καί σ. 146).

Τό «πολύ ἔμορφο ἑλληνικόν μυθιστόρημα» δέ δίνει μόνο ὀνόματα στό Μένιο. Καθρεφτίζει τῆ ζωῆ του. Ἄκόμη καί τό πρόσωπό του. Ὁ Μένιος ἔχει ἓνα «σημάδι ἀπό γεννησιμιού του στό κούτελο, ἴδιο τάλιρο» (σ. 15), τό βλέπει στόν καθρέφτη. Μά καί στό «ἔμορφο μυθιστόρημα» τό ἴδιο καθρέφτισμα: «Ὁ Ἰσοῦφ-Ἀράπη ἰχνηλατῶν τόν Κατσαντώνη περὶ τήν δύσιν τοῦ ἡλίου εὔρεν ἐλαύνοντα ἀγέλην αἰγῶν τόν καλόγηρον Καρδερίνην, οὔτος ἔχων ἐρυθρόν στίγμα ἐπὶ τοῦ μετώπου μεγαλύτερον ταλλήρου» (σ. 50).

Ἄν ὅμως στήν ἀρχή ὁ Μένιος μπορεῖ νά ξουρίζεται καί νά κοιτάζεται στόν καθρέφτη, στό τέλος τοῦ ἔχουν πάρει καί ξουράφια καί καθρέφτη (σ. 241).

Καθρέφτες πολῦτιμοι στολίζουν τήν εἰσοδο τοῦ ξάδερφου (σ. 140-141). Γιά τό Μένιο μόνος καθρέφτης ὁ Καρδερίνης τοῦ χαμένου βιβλίου, πού τό ξέρει ἀπ' ἔξω, κι ἔτσι βρῖσκεται πάντα μαζί του.

Ὁ Μένιος χάνει τὴν προστασία τοῦ πρωτοξάδερφου, κάτι πού τὸ θεωροῦσε ἀδιανόητο ὕστερα ἀπὸ τόσες κοινές δοκιμασίες, κι ἀφοῦ τόσες φορές μπόρεσαν νά ἐπιπλεύσουν μαζί. Ἀπέναντι στοὺς δύο Μένιους, δύο ἄλλα πρόσωπα ἀποκοτῶν ξεχωριστῆ σημασία: ὁ Θωμᾶς ὁ Χεμαγγιόρος καὶ ὁ Μῆτσος ὁ καπετάν Φωτιάς. Θῦμα καὶ ὑπόμνηση τῆς κατοχῆς ὁ πρῶτος, τοῦ ἐμφύλιου ὁ δεύτερος. Ὁ πρῶτος περιφέρεται τρελός στοὺς δρόμους, τὸν βασανίζουν στὴν ΕΣΑ καὶ θυμίζει τὸ γερμανό χεμαγγιόρο Οὐρλιχ πού ὀργάνωνε τίς ἐκτελέσεις στὴν Κοκκινιά. Χρόνια στὴ φυλακὴ ὁ δεύτερος, δὲν ἀπαρνήθηκε τὸν Ἄρη καὶ τὸν Πεردίκη, δὲν ἀπαρνήθηκε τὸ κόμμα – «*τριάντα χρόνια ἡ ἡγεσία κράτησε τὸν καπετάνιο σὲ ἀπομόνωση χολεριασμένο προδότη καὶ πιστὸς τῶν πιστῶν δὲ βαρυνκόμηση...*» (σ. 231). Οἱ Κατσαντώνηδες τοῦ χρωστᾶνε τὴ ζωή.

Ὁ Θωμᾶς κι ὁ Μῆτσος πέρασαν κι αὐτοὶ τὸν «*τριακονταετὴ πόλεμο*», ὁ καθένας τὸν ὑπέστη μὲ τὸν τρόπο του, πού δὲν ἦταν ὁ τρόπος τοῦ Καρδερίνη.

Ὁ Καρδερίνης ἐπιζητεῖ καταγγέλλοντας τοὺς ἐχθρούς τῆς κάθε πολιτικῆς ἐξουσίας. Στὰ θύματά του δὲ θά διατάσει νά συμπεριλάβει ἀκόμη καὶ τὰ παιδιά του. Νιώθει ἄραγε τύψεις; Ἴσως κάποια μεταμέλεια, ἀργότερα. Ἔτσι, ἀφοῦ καταδώσει τὸν κουνιάδο του, τὸ γιό του, τὴν κόρη του, θά πει στό Σάκη νά μὴν περιφέρεται μὲ τὴν κίτρινη τσάντα, αὐτὴν πού ὁ ἴδιος ἐπισήμανε στὴν ἀνάκριση (σ. 138).

Καὶ στό γιατρό: «*δῶσε σύρμα στὴν ὀργανωτικὴ ἐπιτροπὴ νά σώσουμε τὰ παιδάκια μας, θά τὰ μακελέψουνε. Ἐγώ, πατέρας ἀγωνιστῶν, μὲ κίνδυνο ζωῆς εἶπα καὶ ἐλάλησα.*» (σ. 212).

Στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ δὲν ὑπάρχει πιά περιθώριο γιὰ ἠθικὲς ἐπιλογές. Ἡ ζωὴ, ἡ οἰκογένεια, οἱ γυναῖκες (ἔρωτας δὲν ὑπάρχει), οἱ φίλεις – ὅλα ἐντάσσονται στὴ «*βιοπάλη*», πού δὲν μπορεῖ παρά νά καταλήξει στὴν πάλη μὲ τὸ θάνατο.

Γιατὶ ὁ μηχανισμός τῆς βίας, τῆς παρακολούθησης καὶ τῆς καταπίεσης εἶναι ἕνας ἐφιαλτικὸς μηχανισμὸς καταστροφῆς καὶ αὐτοκαταστροφῆς. Μηχανισμὸς πού λειτουργεῖ μὲ τὴ λογικὴ καὶ τὸν παραλογισμό του καὶ πού νιώθουμε τὴν παρουσία του ἀκόμη κι ὅταν δὲν περιγράφεται. Μηχανισμὸς πού ἔχει ἀμέτρητα θύματα. Μερικὰ ἐμφανίζονται καὶ χάνονται: ὁ Θωμᾶς Χεμαγγιόρος, ἡ οἰκογένεια Γιαννέλη, ἡ Μνηοκλέους, τὰ παιδιά τοῦ Πολυτεχνείου, οἱ ἀγνωστοὶ τραυματίες καὶ νεκροὶ στό δρόμο. Ἀλλὰ κι ἔξω ἀπὸ τὸ ὀπτικοακουστικὸ πεδίο τοῦ Μένιου (ἐκεῖ ὅπου δὲ θέλει νά κοιτάξει) τὰ ἄλλα θύματα ὑπάρχουν, τὰ μαντεύουμε. Ἡ ἀόρατη παρουσία τους βαραίνει πάνω στὴν ἀφήγηση. Διακριτικά, παγερά, συχνὰ ἀβάσταχτα. Μὲ τὴ σιωπηλὴ ἀξιοπρέπεια πού στέκει ἀπέναντι στὴν ψευτιά, τὴν ἀπάτη καὶ «*τὰ σιδερένια τέρατα*».

Ἐπὶ τῆς ἀφήγησης ὀρισμένες ἐντυπώσεις, ὀρισμένες εἰκόνες πού βλέπει ἢ περιγράφει ὁ Μένιος καὶ πού, δοσμένες ἀρχικά ὡς ἀντικειμενικὲς, ἀποκαλύπτεται ἀργότερα πὼς δὲν εἶναι παρά φαντασιώσεις, ἔμμονες ἰδέες τοῦ ἥρωα. Εἶναι κι αὐτές ἕνας τρόπος νά ἀμφισβητηθεῖ ἡ ἀξιοπιστία τοῦ χαφιέ – μήπως ψεύδεται; μήπως ὄνειρεύεται; μήπως τρελάθηκε; Καθὼς δμως προχωρεῖ ἡ ἀφήγηση οἱ ἐντυπώσεις αὐτές προβάλλονται σὰ σημάδια, σὰ προμηνύματα θανάτου.

Πιὸ χαρακτηριστικὴ ἀπ' ὅλες εἶναι ἐντύπωση, ἡ αἰσθησιμὴ τῆς μπόχας – μ' αὐτὴν ἀρχίζει τὸ μυθιστόρημα.

Ἡ Ἑλληνικὴ Ποιησὴ

ΤΟΜΟΣ Α ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ

- ΕΠΟΣ ΔΙΓΕΝΗ ΑΚΡΙΤΑ ■ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ
- ΔΗΜΩΔΗΣ ΠΟΙΗΣΗ

ΤΟΜΟΣ Β Μ. Μ. ΠΑΠΑΓΩΑΝΝΟΥ

- ΦΑΝΑΡΙΩΤΕΣ (Βηλαράς, Χριστόπουλος κ.λ.π.)
- ΠΡΟΣΟΛΩΜΙΚΟΙ
- ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗ ΣΧΟΛΗ (Σολωμός, Κάλβος κ.λ.π.)

ΤΟΜΟΣ Γ Μ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ

- ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ (Ζυλόκωστας, Παράσχος, Σούτσος κ.λ.π.)
- ΕΠΟΧΗ ΕΘΝΙΚΩΝ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΩΝ (Παλαμᾶς, Ἐφταλιώτης, Πορφύρας, κ.λ.π.)
- ΕΠΑΦΗ ΜΕ ΤΟ ΒΟΡΡΑ
- ΟΙ ΣΑΤΙΡΙΚΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΓΟΝΟΙ

ΤΟΜΟΣ Δ ΚΩΣΤΑΣ ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ

- ΝΕΟ ΑΙΜΑ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ (Μελαχρινός, Σικελιανός, Βάρναλης, Αὔγερος, Καζαντζάκης)
- ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΣ ΚΥΚΛΟΣ (Καβάφης, Μάνης, Ἀλιθέρσης, κ.λ.π.)
- ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΑΝΑΝΕΩΣΕΙΣ (Φιλύρας, Λαπαθιώτης, Οὐράνης, Καρωτάκης, Ἄγρας, Πολυδούρη, κ.λ.π.)
- ΕΝΔΙΑΜΕΣΟΙ ΚΑΙ ΕΠΙΓΟΝΟΙ (Καββαδίας κ.λ.π.)

ΤΟΜΟΣ Ε ΑΛΕΞ. ΑΡΓΥΡΙΟΥ

- ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ (Παπατσώνης, Δρίβας, Ντόρος, Ράντος, Σεφέρης, Σαραντάρης, Ἐμπειρικός, Βρεττάκος, Ἐλύτης, Ρίτσος κ.λ.π.)

ΤΟΜΟΣ ΣΤ ΑΛΕΞ. ΑΡΓΥΡΙΟΥ

- ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΓΕΝΙΑ (Δημάκης, Δικταῖος, Παπαδῖτσας, Κακναβάτος κ.λ.π.)

ΤΟΜΟΣ Ζ ΑΛΕΞ. ΑΡΓΥΡΙΟΥ

- ΔΕΥΤΕΡΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΓΕΝΙΑ (Χριστιανόπουλος, Δημουλά, Ἀσλάνογλου κ.λ.π.)

Τιμὴ κάθε τόμου 1500 δρχ.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΟΚΟΛΗ Γραβιάς 10-12 τηλ. 3605-520

Ἀντιποίησης ἀρχῆς

«Καί λέω πὼς ἅμα εἶναι δυὸ χιλιάδες ποντίκια τουμπανιασμένα δέκα χιλιάδες ποντίκια ψόφια ὡς ἑκατὸ χιλιάδες τουμπανιασμένα ψοφίμια κάργα τὸ μπουντρούμι τοῦ Ἀλήπασα θέ νά βρωμάει πολὺ ὁ ἀτμοσφαιρικός ἀγέρας...» (σ. 9).

Τὴ βρώμα τὴ νιώθει ὁ Μένιος στὸ ὑπόγειό του, θὰ προσπαθῆσει νά τὴν ἐξηγήσει στὸ γιατρό: «Βρώμα, γιατρέ μου, χολέρα! Δέν τὴν ἀκοῦς τὴ μόχα, ἔ; [...] ἔχει καργάει ὁ φωταγωγός μας ψοφίμια» (σ. 204). Κι ὁ γιατρός τοῦ ἀπαντᾷ: «Μυρίστε! Δέ βρωμάει ἀπολύτως τίποτα...» (σ. 207). Ὁ Μένιος ἐπιμένει. Καί εἰμαστε πιά βέβαιοι πὼς ἔχει παραισθήσεις: «σέ πνίγει ἡ μόχα στὸ μπουντρούμι τουμπανιασμένα ποντίκια κάργα κεφάλια καί ποντίκια» (σ. 216).

Ἀπὸ ἓνα σημεῖο κι ἔπειτα δέν ξέρεις ἂν ἡ μόχα εἶναι πραγματική, ἀνύπαρκτη ἢ μεταφορική (σ. 236), ἴσως καί μεταφυσική.

Τὴν Παρασκευὴ τὸ θέμα τῆς βρώμας ξαναγυρίζει ὄλο καί πιὸ ἔντονο: «τόν ἔχει ἀλαλιάσει ἡ μόχα γουστερίτσες ποντίκια φίδια τουμπανιασμένα ποντίκια» (σ. 251 καί 265) κάτω ἀπὸ τὸν πέτσινο καναπέ ὅπου κάθετα ὁ λοχαγός, ὅπου πλάγιασε μὲ τὴ Βούλα, ὅπου δέχεται τὸν «ξανθόκωλο» ἀμερικάνο. Ἡ ἴδια ἐντύπωση ἀργότερα καί στὴν ταράτσα ὅπου, στ' ἀρχεῖα τοῦ Ὁργανισμοῦ, γίνονται «οἱ φάκελοι πρωτοκολλημένα ψοφίμια» (σ. 271).

Ἡ μόχα βγαίνει κι ἀπ' τὸν ὑπόνομο, πού παραπέμπει στὸ βουρκο, καί «βουρκος» εἶναι ὁ πρωτοξάδερφος ὑπουργός (σ. 141, 224, 228, 265). Μπόχα πού ἄλλου συνδέεται μὲ κομμένα κεφάλια (σ. 216) πού συνειρμικά ὁδηγοῦν στὴν καρμανιόλα (ὁ παππούς) καί στὴν πριονοκορδέλα (ὁ Ντίνος).

Τὰ δύο ἀνὰ μοτίβα (καρμανιόλα-πριονοκορδέλα) θὰ ἐμφανιστοῦν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ (σ. 13, 19) καί θὰ ἀναπτυχθοῦν παράλληλα μὲ τὰ δύο πρόσωπα μὲ τὰ ὅποια συνδέονται. Ὅμως κάποια στιγμή θὰ μπλέξουν μὲ τρόπο ἐντυπωσιακό:

Ἀπὸ τὸ δωματιάκι ὅπου ἐκλείσαν τὸ Μένιο στὴν ΕΣΑ, ἀκούει καί παρακολουθεῖ τὰ «παλικάρια» πού παίζουν μπάσκετ καί φωνάζουν «καλαθιά! καλαθιά! καθὼς ἡ μπάλα κατακόκκινη πού νά στραγγίξει τὸ αἷμα ἔπεσε μέσα στὸ καλάθι ἀναμαλλιάριχο τὸ κεφάλι τοῦ παππούλη τοῦ μάστορο-Μπαμπᾶ στὸ Παλαμίδι χαράματα τὸν δέσανε πιστάγκωνα πάνω στὸ σανίδι κι ἔκοψε ἡ πριονοκορδέλα τὸ κουφάρι τοῦ συχωρεμένου τοῦ Ντίνου κύλησε στὰ ροκανίδια τῆς φάμπρικας ἀκέφαλο...

Ὁ Μένιος ἀνοίξε τὰ μάτια. Βαστάει τὸ κεφάλι του στίς ἀπαλάμες. Ἀσάλευτος.» (σ. 67).

Ὑστερα ἀπὸ αὐτὰ τὰ περάσματα ἡ περιγραφή θὰ συνεχιστεῖ πιὸ ἀναλυτικά γιὰ τὸν παππού καί γιὰ τὸ Ντίνιο.

Τὸ θάνατο τοῦ Ντίνου ὁ Μένιος θὰ τὸν χρησιμοποιῆσει καί γιὰ ἐκδιασμό στὸν καπετάν Φωτιά (σ. 232), ὅμως αὐτὸς ξέρει πὼς ἔχει νά κάνει μὲ προδοκάτορα (σ. 235). Κι ὁ Μένιος τελικά θὰ ὁμολογήσει: «τόν μεθύσανε τὸ μπεκρούλιακα στὴ φάμπρικα» (σ. 236), ὅπου ὁ Ντίνος κατασκόπευε, τάχα ἐργάτης, τοὺς ἀναρχικούς (σ. 287). Ποιὸς τὸν πρόδωσε ἀραγε (σ. 93); Μήπως ὁ Μένιος;

Κι ὅταν πλησιάζει «ἡ ὥρα τοῦ θανάτου» ἡ καρμανιόλα καί ἡ πριονοκορδέλα θὰ μπλέξουν ἐφιαλτικά μὲ τοὺς δύο γύφτους, τοὺς δῆμιους τοῦ ἥρωα Κατσαντώνη (σ. 238, 288). Τὸ λεπίδι φαίνεται νά εἶναι ὁ τρόμος τοῦ θανάτου γιὰ τὸν Καρδερίνη.

Μιά ἄλλη ὀπτική ἐντύπωση τοῦ Μένιου παρουσιά-

ζεται μὲ τὸν ἴδιο ἀρχικά ρεαλιστικὸ τρόπο γιὰ νά φαίνεται ἀργότερα πὼς εἶναι κι αὐτὴ ψεύτικα.

Στὸ πρῶτο τοῦ πρῶτο ξεκίνημα βλέπει μπροστά του ἓνα μαῦρο ταξί καί «ξάπλα σά δεσπότης ἓνας ὑπομοίραρχος φτυστός ὁ συχωρεμένος» ὁ Ντίνος (σ. 30). Κι ἀπὸ κείνη τὴ στιγμή ἀναρωτιέται ἂν ὑπάρχουν μαῦρα ταξιά, ἂν ξέμεινε κανένα (σ. 59, 89, 209, 244).

Πέντε μαῦρες λιμουζίνες στέκουν μπροστά στὸ σπίτι τοῦ ὑπουργοῦ (σ. 139), καί μαῦρη λιμουζίνα ἔχει ὁ ἴδιος ὁ ὑπουργός, φυσικά (σ. 15).

Ἀργότερα γεννιέται ἡ φοβία τοῦ μαύρου ταξί: «κρῶνω, ρέ Μῆτσο, ξύλιασα... ὄχι μαῦρο ταξί, φοδᾶμαι!» (σ. 233, 234). Καί θὰ ζητήσει: «Κόκκινο ταξί, ρέ Μῆτσο... νά χαρεῖς!» (σ. 234). Μαῦρο καί τὸ «Πεξῶ» πού θὰ μεταφέρει τὸ Μένιο στὴν ταράτσα (σ. 263).

Στὸ τέλος, ἡ μοτοσυκλέτα πού ἴσως θὰ τὸν μεταφέρει στὰ Τουρκοβούνια, εἶναι «κοκκινόμαυρη» (σ. 287).

Ἄλλο μεταφορικό μέσο – πραγματικὸ αὐτὸ – τὸ πράσινο τρίκυκλο τοῦ Γεράσιμου (σ. 89, 151).

Τὰ χρώματα παίζουν κι αὐτὸ ρόλο στὴν ἀφήγηση καθὼς, μέσα στὴ γενικὴ μωντη ἀτμόσφαιρα, προβάλλονται ξαφνικά, ἔντονα, τονισμένα, δίχως ἀποχρώσεις.

«Πορτοκαλί φουλάρι» τοῦ Χεμαγγιόρου (σ. 38), «κίτρινη τσάντα» τοῦ Σάκη (σ. 99, 138), «κίτρινο μέ πορτοκαλιά νερά» τὸ κομπολόι (σ. 182), «πράσινα κόκκινα γαλάζια χρυσαφένια» τὰ βεγγαλικά (σ. 218).

Κόκκινο τὸ πορτοφόλι πού θὰ κλέψει ὁ Μένιος (σ. 160, 161), κόκκινο γαρύφαλλο ρίχνει κάποιος κουτσός στοὺς φοιτητές (σ. 160).

Καφεδὶ τὸ χρῶμα τοῦ λεκέ πού ἄφησε ὁ καφές (σ. 278) στὴν ταράτσα, ὅπου καί «κοκκίνισε ἡ πλάκα» (σ. 281) ἀπὸ τὸ αἷμα. «Τὸ αἷμα ἔχει ἀπλώσει λεκέδες στὸ μωσαϊκό» (σ. 281), κι ὕστερα «κόκκινος λεκές στὸ πεζοδρόμιο» (σ. 283).

Πιὸ ἔντονες οἱ ἀντιθέσεις τοῦ μαύρου (μαῦρη κι ἡ τσάντα μὲ τὰ πυρομαχικά, σ. 279) καί τοῦ κόκκινου. Μαῦρο τὸ κυρίαρχο χρῶμα στὸ τέλος – μαῦρο τῆς νύχτας καί τῆς τελευταίας μέρας πού θαρρεῖς πὼς μένει ἀφώτιστη. Καί τὸ «χαλκόχρουν» στὴν ὄψη τοῦ Χούσου καί τοῦ Μούστου.

Οἱ παραπάνω παρατηρήσεις δέν ἐξαντλοῦν τὰ θέματα καί τὰ μοτίβα πού ὑφαίνονται στὴν κατασκευὴ τοῦ μυθιστορήματος. Οἱ συνειρμικές διασυνδέσεις εἶναι τόσο πυκνές ὥστε ἡ καταγραφή τους θὰ ἀπαιτοῦσε τὴν ἀντιγραφή τοῦ διβλίου.

Τὸ διβλίο λειτουργεῖ καί σὰ γρίφος, ἓνα σταυρόλεξο πού προσφέρεται στὸν ἀναγνώστη.

Τὸ «Ἑλληνικὸν μυθιστόρημα»

Ὁ Κωνσταντῖνος Ράμφος (1776-1871), γεννημένος στὴ Χίο, τυπώνει τὸ 1862 στὴν Ἀθήνα τὸ πρῶτο του ἔργο: ὁ Κατσαντώνης, κλέφτικον ἐπεισόδιον ἢ ἑλληνικὸν μυθιστόρημα. Εἶναι τὸ διβλίο πού τριάντα χρόνια συνοδεύει τὸ Μένιο Κατσαντώνη ἢ Καρδερίνη.

Μυθιστόρημα ἱστορικὸ θὰ πάρει τὴ θέση τοῦ μέσα σ' ἓνα ἄλλο ἱστορικὸ μυθιστόρημα. Τὸ μυθιστόρημα τοῦ Κοτζιά παραπέμπει στὸ μυθιστόρημα τοῦ Ράμφου, τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ράμφου λειτουργεῖ μέσα στὸ μυθιστόρημα τοῦ Κοτζιά, τὸ προεκτείνει, τὸ διαμορφώνει ὡς ἓνα σημεῖο, ἐξηγεῖ κατὰ κάποιο τρόπο τὸν ἥρωα.

Δέν είναι πρώτη φορά πού ἕνα πραγματικό μυθιστόρημα λειτουργεῖ ἔτσι μέσα σ' ἕνα ἄλλο. Σκέφτομαι τό ρόλο πού παίζει τό μυθιστόρημα τοῦ Μαρσέλ Προύστ στό *Μεγάλο ταξίδι* τοῦ Jorge Semprun – ρόλο σίγουρα λιγότερο σημαντικό ἀπ' αὐτόν πού παίζει ὁ *Κατσαντώνης* στόν Κοτζιά. Ὅμως κι ἐκεῖ ἡ ἐπαφή μέ τό βιβλίο γινόταν μέ τήν ἀνάμνηση, ὄχι μέ τήν ἀνάγνωση. ἀνάμνηση πού προσπαθοῦσε (μέσα στό τρένο μέ προορισμό ἕνα γερμανικό στρατόπεδο συγκεντρώσεως) νά ξαναστήσει τό μυθιστόρημα.

Ἐδῶ, στόν Κοτζιά, ὀρισμένα ἀποσπάσματα τοῦ μυθιστορήματος ὑπάρχουν αὐτούσια, ἀκριβέστατα, γιατί ὁ Μένιος Κατσαντώνης τά εἶχε μάθει ἀπ' ἔξω καί τά χρησιμοποιοῦ – ὅπως ὁ πιστός χρησιμοποιοῦ περικοπές ἀπό τά Εὐαγγέλια. Τά κομμάτια αὐτά μέ τόν ἀποσπασματικό τους χαρακτήρα, λειτουργοῦν ὅπως καί οἱ συνειρημοί: μᾶς προσφέρονται κάπως ἀσυνάρτητα, ἀσύνδετα, γιά νά μᾶς ἀποκαλύψουν σιγά σιγά κάποια ἐνότητα, τήν ἱστορία τῆς προδοσίας τοῦ Κατσαντώνη, τῆς σύλληψης καί τῆς θανάτωσής του.

Βιβλίο μέσα στό βιβλίο, κείμενο μέσα σέ ἄλλο κείμενο, τό *ἑλληνικόν μυθιστόρημα* τοῦ 1862 στηρίζεται τώρα τό μυθιστόρημα τοῦ 1979. Τό τοποθετεῖ σέ μιάν ἄλλη ἱστορική διάσταση ἀλλά καί σέ μιὰ συγκεκριμένη ἀπόσταση ἀπό μιὰ παλαιότερη φάση τῆς γλωσσικῆς καί τῆς λογοτεχνικῆς μας ἱστορίας. Κι ἔχει σημασία τό γεγονός πώς τό κείμενο τοῦ Ράμφου μᾶς παρέχεται μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια, τά ἀποσπάσματα εἶναι σωστά, λέξη πρὸς λέξη.¹⁶

Τό πρωτότυπο κείμενο τοῦ *Κατσαντώνη*, ὑπαρκτό ἀνεξάρτητα ἀπό τή γραφή τῆς *Ἀντιποίησώς ἀρχῆς*, μᾶς παρέχει τό τρίτο ἐξακριβωμένο στοιχεῖο πού ἐπιτρέπει στό μυθιστόρημα τοῦ Κοτζιά νά προσγειωθεῖ σέ μιὰ πραγματικότητα πού θρῖσκειται ἔξω ἀπό τόν ἴδιο τό μυθιστορηματικό λόγο πού ἡ γραφή του δημιουργεῖ. Ὑστερα ἀπό τή δυνατότητα ἀναγωγῆς σέ συγκεκριμένο, πραγματικό χώρο (δρόμοι τῆς Ἀθήνας) καί τή δυνατότητα ἀναγωγῆς σέ συγκεκριμένο χρόνο καί αὐστηρά καθορισμένα ἱστορικά γεγονότα (οἱ ἐκπομπές τοῦ Πολυτεχνείου), τό μυθιστόρημα μέσα στό μυθιστόρημα (ὁ *Κατσαντώνης* μέσα στήν *Ἀντιποίησιν ἀρχῆς*) λειτουργεῖ σάν κάτι ὑπαρκτό, πραγματικό, μέσα στόν κόσμο τοῦ μυθιστορήματος. Ἐπιτρέπει τήν ἀναγωγή σέ κάτι ὅμοιο, πού δέν εἶναι ὅμως μυθιστορηματικός λόγος στό ἴδιο ἐπίπεδο, ἀλλά λόγος προγενέστερος, πρώτη ὕλη πού δέν μπορεῖ νά ὑπαχθεῖ (ὅσο διατηρεῖ τήν αὐτοτέλειά της) στόν καινούριο μυθιστορηματικό λόγο ἀλλά ἐντάσσεται σ' αὐτόν ὡς ἀντικείμενο, ὡς δεδομένο ἱστορικό καί γλωσσικό.

«... Ὁ Ράμφος δείχνει μιὰ ἐντελῶς νεανική ἀφηγηματική ἱκανότητα, συμπλέκει περιπέτειες σέ σφικτά ἐπεισόδια μέ μιὰ πνοή ἀληθινά ἐπική. Τά προτερήματά του αὐτά τόν κατέστησαν ἀγαπητό μυθιστοριογράφο στίς λαϊκές τάξεις, πού ἐξακολουθοῦσαν νά τόν διαβάζουν ὡς τά χρόνια μας. Μερικές παραχωρήσεις τίς ὁποῖες κάνει στήν δημοτική μέσα στοῦς διαλόγους του, δέν ἀρκοῦν γιά νά ζωντανέψουν τήν γλώσσα του, πού εἶναι στερημένη ἀπό ἐπιμέλεια καί λογοτεχνικό χαρακτήρα».¹⁷

16. Βλ. *Τό Ἱστορικόν Μυθιστόρημα*, ἐπιμέλεια Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Βασική Βιβλιοθήκη ἀρ. 17, 1955, σ. 19-67, ὅπου ὑπάρχει ἡ πιό πρόσφατη ἀναδημοσίευση τοῦ ἔργου (ἀποσπασματική).

17. Κ.Θ. Δημαράς, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, 6η ἐκδοσι, Ἰκαρος 1975, σ. 330.

Κοντά στό σπίτι σας καί δίπλα στό Λυκαβηττό λειτουργεῖ τό νηπιαγωγεῖο «Τό Ἀστεράκι»

- Μιά μικρή ὄαση μέσα στό τοιμένο.
- Πρόγραμμα μελετημένο. Διδασκαλία καί ἐπίβλεψη ἀπό ἐμπειρο προσωπικό.
- Παιχνίδι καί μάθηση σ' ἕνα περιβάλλον φροντίδας καί ἀγάπης γιά τό παιδί.
- Ἐλάτε νά γνωριστοῦμε καί νά συζητήσουμε γιά τό παιδί σας.

Βαλασαμῶνος 4 καί Ἀσκληπιοῦ
τηλ. 6447830 3635419
Γκόλφω Π. Εὐθυμίου

Σ.Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε.

ΝΕΟ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ
στό κέντρο τοῦ ΠΕΙΡΑΙΑ
ΠΡΑΞΙΤΕΛΟΥΣ 141

Θά βρεῖτε ὅ,τι χρειάζεστε γιά τή μάθηση τήν ἐκπαίδευση, τόν προβληματισμό σας

• **ΕΞΥΠΗΡΕΤΕΙΣΤΕ** •
 μ' ἕνα σας τηλεφώνημα
 στό 41.16.530

Ἀντιποίησις ἀρχῆς

Κείμενο λόγιο, ἀλλὰ ἀγαπητό ἀκόμη καί στίς μέρες μας, στό ὅποιο ἀνακατώνεται ἡ καθαρεύουσα καί μιᾶ λαϊκόμορφη δημοτική, ταιριάζει ὄχι μόνο στό βίο τοῦ Μένιου Κατσαντώνη ἀλλά καί στή δικιά του αἴσθηση τῆς ἱστορίας καί τῆς γλώσσας. Πέρα ἀπό ὅσα ἔχουν κιάλας ἐπισημανθεῖ γιά τό καθρέφτισμα τοῦ Μένιου μέσα στό βιβλίο αὐτό, γιά τήν ἀναγνώριση τοῦ Μένιου στά πρόσωπα τοῦ Κατσαντώνη καί τοῦ Καρδερίνη, πρέπει νά τονιστεῖ ἐδῶ αὐτή ἡ ἄλλη συγγένεια πού κάνει τό μυθιστόρημα τοῦ Ράμφου νά λειτουργεῖ ὡς συνειρμικό κανάλι μέσα στήν πρόσφατή μας ἱστορία.

Τήν πρώτη φορά πού συναντοῦμε φράσεις ἀπό τόν Κατσαντώνη στήν Ἀντιποίησις ἀρχῆς εἶναι δταν ἀναβιώνουν ἀναμνήσεις τῆς κατοχῆς (πού τίς προκάλεσε πρῶτα ἡ ἐμφάνιση καί τό ὄνομα τοῦ Θωμά Χεμαγγιόρου, σ. 45-46). Τά γερμανικά (ἐλληνοποιημένα, ὅπως γινόταν τότε) δένονται μέ τό λόγιο καί τό λαϊκό κείμενο τοῦ Ράμφου:

«*Ἄν-τσάι-ράους!* ἔξω ὦρέ παντίδο ἐκράυασεν ὁ Ἀληπασάς ἔξαφθεις εἰς ἄκρον ὑπ' ὀργῆς καί ἠγέρθη ἢ μᾶλλον ἐπήδησεν ὡς τίγρις μαινομένη ἐκ τοῦ ἀνακλίντρον μουσκέτ! φουζιλίρεν! οὐρλιάζει ὁ Οὐρλιχ ξεπλυμένος βεληγκέας ξανθομπούμπουρας τρίζουνε στά σανίδια οἱ μαῦρες μπότες του καθρέφτης καί σύμπας ἡ κομαντατούρα κλαρίνο στό διάβα του, τσουρμπελετόν! μουσκέτ! οὐρλιάζει ὁ Οὐρλιχ τό καθημερινό προσφάγι του, φουζιλίρεν! λαός! οὐρλιάζει. Γιαβόλ χερμαγιόρ! κλαρίνο οἱ Βάφεν καμεράντ καθεμέρα γιαβόλ χερμαγιόρ καί κατόπιν φόγιαρ! φόγιαρ! καί κατόπιν τραγονδάνε στό προαῦλιο τῆς κομαντατούρας ἐνσώματι ὀσολαρία-ὀλαλά ὀσολαρία-ὀλαλά. Χορμούλ Καρτερίνης, προστάζει ὁ χερμαγιόρ μετά φωνῆς τραχείας καί ἀπειλητικῆς ρίψας ἐπί τοῦ ἐδάφους τό τιμπουκλιόν του, πολύ ἔμορφο Ἑλληνικό μυθιστόρημα ἢ κλέφτικον ἐπεισόδιον ὁ Κατσαντώνης τό σούφρωσε ὁ Μένιος...» κτλ. κτλ. (σ. 46).

Ἡ ταύτιση Ἀλήπασα-Οὐρλιχ, ἀλλά καί Βεληγκέα-Οὐρλιχ, πού ξεκινᾶ ἀπό τόν Κατσαντώνη, ὀδηγεῖ σέ ἀντιστοιχίες πρῶτα λεκτικές (οἱ γερμανικές κρανυγές - οἱ κρανυγές τοῦ Ἀλήπασα) καί ὕστερα ἐμφάνισης ὀπτικῆς καί συμπεριφορᾶς. Καί πάνω ἀπ' αὐτές ἄλλες παρηγήσεις δένουν τό κείμενο τοῦ Ράμφου μέ τόν ἐσωτερικό μονόλογο τοῦ Μένιου (τό κείμενο τοῦ Κοτζιά): *ράους - ὦρέ - ὀργῆς - οὐρλιάζει - Οὐρλιχ - χερμαγιόρ - φόγιαρ - χορμούλ*, γιά νά περιοριστοῦμε στίς πιό σημαντικές καί μέ τή σειρά πού ἔρχονται στό κείμενο. Ἔτσι ἡ κατοχική ἀτμόσφαιρα δένεται μέ τό Σεράγι τοῦ Ἀλήπασα, καί ὁ Καρδερίνης τοῦ Κατσαντώνη μέ τό Μένιο στήν πλατεία τῆς Κοκκινιάς. Καί ἡ ἀνάμνηση τῆς κατοχῆς θά δοθεῖ μ' αὐτό τό ἀνακάτωμα καί στήν ἐπόμενη σελίδα, ἐνῶ λίγο πιό πέρα (σ. 49-50) τό παρατσούκλι Καρδερίνης θά βρεῖ τήν ἐξηγήσή του στό παλιό βιβλίο.

Τό κείμενο τοῦ Ράμφου θά ξανακάνει τήν ἐμφάνισή του ὅσο περιμένει ὁ Μένιος κλεισμένος στό δωματιάκι τῆς ΕΣΑ (σ. 66) καί ὕστερα στή σκηνή τῶν βασανιστηρίων (σ. 76-77) πού συνδυάζονται μέ τούς δῆμιους καί τή θανάτωση τοῦ Κατσαντώνη, ὅπου «ἤφρωσεν ὑπ' ὀργῆς ὁ θεομάχος Ἀλήπασας σφίγγων τούς ὀδόντας του ὡς μανιώδης».

Τό «ὡς μανιώδης» θά ἀποδοθεῖ συχνά στόν κύριο λοχαγό (σ. 95, 97, 105). Ἀργότερα, δταν μπροστά στούς Γιαννέλη ὁ Μένιος «*πασχίζει νά ξεδιαλύνει στό γιατρό τοῦς λογιμούς του*» (σ. 208), τό κείμενο θά μπλέξει μέ τό «*χερμαγιόρ*» ἀλλά καί τή «*γκιόσα*» καί μέ τά δύο ὀνόματα: Κατσαντώνης Καρδερίνης (καί

πάλι στή σ. 214). Ἐδῶ ἐμφανίζεται (ὅπως καί λίγο ἀργότερα, μέ τόν καπετάνιο, σ. 228) τό θέμα τῆς προδοσίας «Πέ μου ὦρέ Καρδερίνη ἕνα μυστικόν! πού εἶναι ὦρέ τό Κατσαντώνη», πού εἶχε πρωτοεμφανιστεῖ σέ σχέση μέ τήν κατοχή (σ. 49-50).

Ἴσως περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο συνειρμό ἡ ἀναφορά στόν Κατσαντώνη (τό μυθιστόρημα) νά δένει τούς Γερμανούς μέ τούς στρατιωτικούς τῆς ΕΣΑ, τήν Κατοχή μέ τήν ἄλλη κατοχή τῆς δικτατορίας. Ἐκεῖ, στόν Κατσαντώνη, πρωτοδιασταυρώνονται καί ἀργότερα οἱ συσχετισμοί θά πυκνώσουν: ἕνα πράγμα ὁ Κυριάκος καί ὁ Οὐρλιχ, οἱ «*Βάφεν*» καί οἱ «*σατανάδες*» (σ. 213). Κι ὕστερα, τήν Παρασκευή, τή νύχτα τοῦ Πολυτεχνείου, «*οἱ χερμαγιόροι*» καί «*τά σίδερα στήν ἄσφαλτο*» καί πάλι «*ὁ χερμαγιόρος Οὐρλιχ μέ ἰοδόλον ὄμμα τσουρμπελετόν μουσκέτ κι ἄς τόν περικαλᾶνε ἀπό τό ράδιο τ' ἀναρχοσκατόπαιδα ἀδέρφια μας στρατιῶτες ἀδέρφια μας στρατιῶτες ἀδέρφια μας στρατιῶ*» (σ. 274).

Μέ τό κείμενο τοῦ Κατσαντώνη ἀρχίζει ἡ «*Παρασκευή*» «... ἡ ὥρα τοῦ θανάτου»: «περὶ τό μεσονύκτιον ἢ ἀπόκρυφος θύρα τοῦ σεραγίου ἠνεώχθη» (σ. 237) καί θά κάνουν τήν ἐμφάνισή τους οἱ γύφτοι, ὁ Χοῦσος καί ὁ Μοῦστος, πού θανατώνουν τόν ἥρωα Κατσαντώνη. Καί τό θέμα τοῦ θανάτου, ξεκινώντας ἀπ' αὐτούς, θά περάσει στό Ντίνο, στόν «*μανροπαπούλη*» καί ὕστερα σέ ὅλα τά γεγονότα τῆς Παρασκευῆς, ὡς τό γκρέμισμα τῆς πύλης, καί πάλι στόν ἐτομοθάνατο Μένιο (τώρα καί μέ ἀσπασμάτα ἀπό τά τροπάρια τοῦ Ἀσώτου¹⁸) γιά νά καταλήξει πάλι στόν Κατσαντώνη: «... *Ντίνο ἀδερφέ μου φοβᾶμαι φοβᾶμαι κοίτα ἀδερφέ μου χαλκόχρουν ἔχοντες τήν ὄψιν ὁ Χοῦσος καί ὁ Μοῦστος οἱ δύο γύφτοι νάτοι φτάσανε...*» (σ. 289).

Ὁ Κατσαντώνης διαπερνᾶ σά συνδετικό νῆμα τά σκόρπια κομμάτια τῆς ζωῆς τοῦ Μένιου καί ταυτόχρονα δένει διαφορετικές ἱστορικές στιγμές: ἀντάρτικο-κατοχή καί χρόνια τῆς δικτατορίας, τήν ἀρχή καί τό τέλος τοῦ «Τριακονταετή Πολέμου».

Τό μυθιστόρημα μέσα στό μυθιστόρημα δημιουργεῖ μιάν ἀμφίδρομη σχέση, ὅπου τό προγενέστερο φωτίζει τό μεταγενέστερο καί ἀντίστροφα. Ὅπου ἡ ἱστορία καί ὁ μῦθος πού συνθέτουν τό κάθε μυθιστόρημα δημιουργοῦν συγχρονικές καί διαχρονικές διασυνδέσεις καί ἐπιδράσεις: στό ἐπίπεδο τῆς πλοκῆς καί τῆς σύλληψης τῶν προσώπων, στό ἐπίπεδο τῆς γραφῆς καί τῆς γλώσσας, στό ἐπίπεδο, τελικά, τῆς ἀνάγνωσης.

Ἡ γλώσσα

Ὁ μυθιστοριογράφος δουλεύει πάνω σέ λέξεις. Πρῶτη του ἔλη ἡ γλώσσα. Κι ὄχι μιᾶ γλώσσα ἀφηρημένη ἔτσι ὅπως τήν ὀρίζουν οἱ κανόνες τῆς, ἀλλά μιᾶ γλώσσα ζωντανή, ὅπου ἡ κάθε γωνιά καί ἡ κάθε κοινωνική ὁμάδα ἔχει τή δικιά της λαλιά, τό δικό της λεξιλόγιο, τούς δικούς της τονισμούς. Μιᾶ γλώσσα ὅπου, σέ κάποια δεδομένη ἱστορική στιγμή, συνυπάρχουν καί οἱ γλώσσες οἱ προγενέστερες πού ἀνήκουν σέ ἄλλη κοινωνική ζωὴ καί ἰδεολογία.

Ὁ μυθιστοριογράφος δουλεύει πάνω σ' αὐτή τήν «πολυγλωσσία» καί σ' αὐτή τήν «πολυφωνία», δημιουργώντας τό δικό του λογοτεχνικό σύστημα τῆς

18. Πού ἀκούγονται καί ἄλλοι, δταν τοῦ τά ψέλνει ἡ Κούλα πίσω ἀπό τή σίτα στή φυλακή μαζί μέ τά ξόρκια (σ. 68-69).

γλώσσας, τό δικό του ὕφος πού προσδιορίζεται κοινωνιολογικά, καί πού ὑπηρετεῖ τίς δικές τους προθέσεις. Ἡ γλώσσα τοῦ μυθιστοριογράφου δέν εἶναι ἡ γλώσσα του – δέν τή μιλάει – , εἶναι ὁ λόγος του ὁ μυθιστορηματικός, ἡ γραφή του.¹⁹

Ἡ ἔνταξη τοῦ *Κατσαντώνη* στό μυθιστόρημα τοῦ Ἄλ. Κοτζιά, φέρνει στήν Ἀντιποίηση ἀρχῆς στοιχεῖα μιᾶς λόγιας ἀλλά καί μιᾶς λαϊκίζουσας γλωσσικῆς παράδοσης. Τά στοιχεῖα αὐτά ἀλλοῦ θά ξεχώριζαν σάν ξένο σῶμα· ἐδῶ δένονται φυσιολογικά. Γιατί τό γλωσσικό ἰδίωμα τοῦ Μένιου Κατσαντώνη ὑπακούει σ' αὐτή τήν παραμόρφωση πού ἔχει ὑποστῆ ἡ δημοτική σέ ὀρισμένα κοινωνικά στρώματα, ὅπου ἡ (ἀνεξέλεγκτη καί αὐθαίρετη) χρήση στοιχείων τῆς καθαρεύουσας θεωρεῖται ἔνδειξη κοινωνικῆς ἀνόδου. Ἔτσι τό τυπικό τῆς δημοσιούπαλληλικῆς γραπτῆς ἀναφορᾶς εἰσχωρεῖ στόν προφορικό λόγο, διαστρεβλώνει τίς ζωντανές ρίζες καί δημιουργεῖ μιᾶ λαλιά πού δέν ὑπακούει σέ γλωσσικούς κανόνες ἀλλά, ἀντίθετα, τονίζει τή γλωσσική παραφθορά. Γλωσσική παραφθορά πού ἔγινε πολύ πῶς εὐδιάκριτη στή διάρκεια τῆς δικτατορίας, ὄχι πιά στό ἐπίπεδο μιᾶς περιορισμένης ἢ καί μὴ ἔνταγμένης στό κοινωνικό σύνολο ὁμάδας, ἀλλά στό ἐπίπεδο τῆς πρόσκαιρης «ἡγεσίας» πού διατηροῦσε τόν ἔλεγχο τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ καί τῆς ἐκπαίδευσης.

Ἄλλωστε, κι ἂν ἀκόμη ὑποθέσουμε πῶς ὁ Μένιος ἀπ' τό Μελιγαλά κρατοῦσε κάποια ἐπαφή μέ τίς λαϊκές του ρίζες, πολύ γρήγορα ἀποξενώθηκε κι ἀπ' αὐτές καθῶς ἔγινε κάτοικος τῆς πρωτεύουσας, τρόφιμος τῶν φυλακῶν κι ἐντάχθηκε στόν ὑπόκοσμο τοῦ ἐγκλήματος καί τοῦ χαφιεδισμοῦ. Αὐτή εἶναι ἡ «κοινωνική ἀνοδος» τοῦ Μένιου, καί τό πιστεύει. Δέ θεωρεῖ ἄλλωστε (καί μέ τό δίκιο του) πῶς στέκει πολύ μακριά ἀπό τόν πρωτοξάδερφο, κι ἄς ἔγινε ἐκεῖνος ὑπουργός, κι ἄς ζεῖ στήν πολυτέλεια. Ἦταν πῶς τυχερός, ἀλλά ὁμοῖος του.

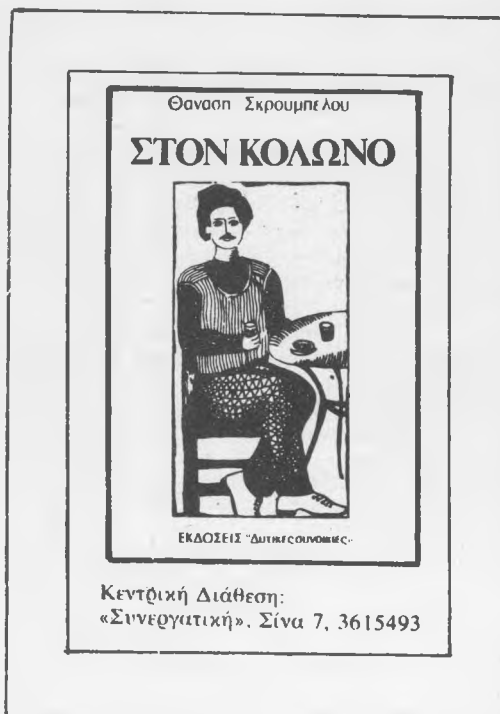
Τό στίγμα μιᾶς τέτοιας πορείας ἐπισημαίνει τό γλωσσικό ἰδίωμα πού νιοθετεῖ ὁ Κοτζιάς. Καί διατηρεῖ (ἢ ὑπογραμμίζει) τίς βωμολοχίες, ἀφήνει νά ξεχυθεῖ «ὁ βούρκος», «ἡ μπόχα» καί στή γλώσσα, πού στό ἐπίπεδο αὐτό διόλου δέν ἐνοχλεῖ τό Μένιο Κατσαντώνη, ἀφοῦ οἱ προϊστάμενοί του μ' αὐτή τή γλώσσα διοικοῦν, μ' αὐτή τή γλώσσα διατάζουν τούς ἀνώτερούς τους ἢ βασανίζουν τά θύματά τους. Ἡ γλώσσα αὐτή ἐκφράζει τά ἐρεῖσματα τῆς καταπίεσης καί τῆς βίας, τοῦ πολιτικοῦ σφετερισμοῦ. Ἀντιποίσεις ἀρχῆς – ἀντιποίσεις τῆς γλώσσας.

Ἡ γλωσσική ἐκφραση τοῦ Μένιου ἀγκαλιάζει πολύ φυσικά τόν κόσμο του, τίς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐπαγγέλματος πού διαστρέβλωσε τή σκέψη του ἀλλά καί τίς συναισθηματικές του ἀντιδράσεις.

Ἐπισημάνθηκε ἤδη ὁ ρόλος τῆς «ιδιωματικῆς ἢ ιδιόγλωσσας ἀφήγησης» στό μυθιστόρημα τοῦ Ἄλ. Κοτζιά, σέ συσχετισμό καί μέ τή «ροή τῆς συνείδησης».²⁰ Καί ἀναφέρθηκαν προηγούμενα στήν ἀγγλοσαξονική λογοτεχνία. Θά μπορούσαν νά ἀναφερθοῦν καί ἀντίστοιχα γαλλικά παραδείγματα. Ἴσως νά εἶναι πῶς χαρακτηριστικά, γιατί ἡ ιδιωματική ἀφήγηση εἶναι πῶς βαθιά ριζωμένη στήν ἀγγλοσαξονική μυθι-

19. Βλ. γιά τό θέμα τῆς «πολυγλωσσίας» στό μυθιστόρημα, Mikhail Bakhtine, *Esthétique et théorie du roman* (γαλλική μετάφραση), Gallimard 1978, σ. 83-151.

20. Ἀπό τό Σπύρο Τσακνιά, στή *Φιλολογική Καθημερινή* τῆς 12 Ἰουλίου 1979.

Ἀντιποίησις ἀρχῆς

στορηματική και γλωσσική παράδοση, ενώ αντίθετα ή «ώραία» γλώσσα, τό «ώραίο» ὕφος κυριάρχησαν στή γαλλική λογοτεχνική ιστορία. Ἴσως, ἀπό τήν ἀποψη τουλάχιστον αὐτή, ή δικιά μας λογοτεχνική και γλωσσική παράδοση νά στέκει πιό κοντά στή γαλλική.

Σκέφτομαι τήν τεράστια σημασία τοῦ μυθιστορηματος τοῦ Louis-Ferdinand Céline *Ταξίδι στήν ἀκρη τῆς νύχτας* (1932) πού τόσο ἐπηρέασε τίς μεταγενέστερες γενεές (ἐναν Sartre, ἐναν Queneau). Μιά ἀβάσταχτη ἀπαισιοδοξία, μαυρίλα, βρωμιά, δοσμένη μέ γλώσσα ἀντιλογοτεχνική, καθημερινή, – «χυδαία» θά τήν ἔλεγαν πολλοί.

Ὁ Raymond Queneau προσπάθησε λίγο ἀργότερα νά φέρει στό γαλλικό μυθιστόρημα τήν καθημερινή λαλιά. Διαπίστωσε πώς ή νεοελληνική μας διγλωσσία (καθαρεύουσα-δημοτική) ὑπάρχει και στή γαλλική γλώσσα και προσπάθησε νά φέρει τή γλώσσα πού μιλιέται στό γραφτό λόγο, ἀλλοιώνοντας ἀκόμη και τή γραφή γιά νά ἀποδοθεῖ ὁ προφορικός ἦχος πού δένει δύο λέξεις σέ μία, δημιουργεῖ ή καταργεῖ καθιερωμένες συναυρέσεις.²¹

Ὁ Κοτζιάς (πού δέ νομίζω νά δέχτηκε τέτοιες γαλλικές ἐπιδράσεις) προχωρεῖ συχνά κατά τόν ἴδιο τρόπο. Ἐπισημάνθηκαν ἀπό ἐναν εὐσυνείδητο και προσεκτικό ἀναγνώστη πάνω ἀπό 140 λέξεις πού σχηματίζονται ἀπό δύο ή και περισσότερες, ἀλλά γράφονται στό μυθιστόρημα και ἀκούγονται ὡς μία.²² Μερικά παραδείγματα: *ἐντηθασιλεία, πραισινάλογα, ἐκτουφυσικου, Τζιμλόντος, φυρδημίγδη, γησμαδιά, ὀμηγένιοιτο*.

Πολλά ἀπό τά μονολεκτικά αὐτά συμπλέγματα ἔχουν καθαρευουσιάνικη προέλευση και λαϊκοποιούνται στόν προφορικό λόγο ἐνώ ἄλλα ἔχουν προέλευση καθαρά λαϊκή. Ἡ γραφή τους ἐμφάνιση μπορεῖ νά ξαφνιαίνει ἀλλά ἀποδίδει σωστά τήν αἴσθηση τοῦ κοινου προφορικού λόγου. Καί ή ρυθμική αἴσθηση τῶν συνθημάτων στίς φοιτητικές συγκεντρώσεις ή τῶν τραγουδιῶν ἀποδίδεται κι αὐτή στό γραφτό κείμενο. Ἐνα μόνο παράδειγμα:

«ήλλάαα – δα ποτεδενπεθαίαι-νει» (σ. 109).

Ἡ ἐπεξεργασία τῆς γλώσσας πού πραγματοποιεῖ ὁ Ἀλέξανδρος Κοτζιάς ἀνταποκρίνεται ἀπόλυτα στίς μυθιστορηματικές του προθέσεις και στόν τόπο πού διάλεξε γιά νά τίς ἀποδώσει. Ἐτσι ὅλα τά στοιχεία πού ἐπισημάνθηκαν παραπάνω (μυθιστορηματικός χωροχρόνος, ἀφηγηματικό ἐπίκεντρο και ἀφηγηματική σκοπιά, βιβλίο μέσα στό βιβλίο κτλ.) διυλίζονται γιά νά περάσουν στή γραφή πού θά τούς προσδώσει τήν τελική και οὐσιαστική τους δικαίωση και ὑπόσταση.

Τό πολύπλοκο σύστημα ὑπαινιγμῶν και συνειρμῶν πού διαπερνά ὅλο τό μυθιστόρημα στηρίζεται πάνω σέ μία σύνθετη ἐπεξεργασία τῆς γλώσσας, μέ ἐπαναλήψεις, ἀλλοιώσεις, ἐπαναφορές, πού ἐπιβάλλουν τήν αἴσθηση τοῦ χρόνου ἀλλά και τοῦ ρυθμου. Στό πλέγμα τοῦ μηχανισμου πού περιβάλλει τό Μένιο

Κατσαντώνη, ἀντιστοιχεῖ τό γλωσσικό πλέγμα τῆς μυθιστορηματικῆς γραφῆς, πού ἔρχεται τελικά (μέ τή διεργασία τῆς ἀνάγνωσης) νά τυλίξει τόν ἀναγνώστη.

Τό μυθιστόρημα τοῦ Κοτζιά ἐίναι πολυφωνικό στή σύλληψή του: τά πολλαπλά νήματα πού βάζει στόν ἀργαλειό του ἀκολουθοῦν πολύπλοκους μαϊανδρους πρὶν μάς ἀποκαλύψουν τήν τελική σύνθεση. Μέ τόν ἴδιο τρόπο λειτουργεῖ και ή «πολυγλωσσία» του.

Γλώσσα τοῦ Κωνσταντίνου Ράμφου (και ἐίναι τουλάχιστο δύο τά γλωσσικά ιδιώματα στόν *Κατσαντώνη*), γλώσσα τῶν ἐφημερίδων, γλώσσα τῶν φοιτητικῶν ἐκπομπῶν τοῦ Πολυτεχνείου, γλώσσα «ὑπουργική» μέ κάποιο μεγαλειό, γλώσσα τῆς ΕΣΑ (ἀπό τήν τυπική εὐγενική διατύπωση ὡς τή βωμολοχία και τήν ἀναρθρη κραυγή), γλώσσα τῆς φυλακῆς, τῆς πόρνης, τοῦ ὑπόκοσμου, γλώσσα τοῦ καθηγητῆ Πανεπιστημίου, τίς ἀγκαλιάζει ὅλες τό γλωσσικό ιδίωμα και τό παραφθαμένο γλωσσικό αἰσθητήριο τοῦ Μένιου Κατσαντώνη.

Ὅλες αὐτές οἱ γλώσσες μέ τίς ιδιωματικές τους ἀποχρώσεις τονίζουν ή κάθε μία (λιγότερο ή περισσότερο) τή διάλυση, τήν καταστροφή τῆς γλώσσας.

Κι ὅμως τό πολυγλωσσικό και πολυφωνικό ἀποτέλεσμα τῆς ἐπεξεργασίας τῆς κάθε ιδιωματικῆς γλώσσας ἐίναι κάτι ἄλλο. Εἶναι, ἀντίθετα (μέ τή σπάνια αἴσθηση τῆς γλωσσικῆς ἀκρίβειας και τοῦ γλωσσικου ρυθμου πού διαθέτει ὁ συγγραφέας), μία γλωσσική ἀναδημιουργία πού ἀποκαλύπτει ταυτόχρονα τήν παραφθορά τῆς γλώσσας ἀλλά και τίς δυνατότητες τῆς. Δυνατότητες πού τό ἴδιο τό βιβλίο τίς ἀξιοποιεῖ στό ἐπακρο.

Και βρισκόμαστε μπροστά σέ τοῦτο τό παράδοξο ἀποτέλεσμα: ή γλώσσα αὐτή ή διαλυμένη, ή σακατεμένη, ή γλώσσα δόρυβρος, γλώσσα δίχως φραγμούς κι ἀναστολές, νά γίνεται, στή μυθιστορηματική γραφή τοῦ Κοτζιά, γλώσσα καθαρῆ κι ἀστραφτερῆ, γλωσσικό ἦθος και γλωσσική ἐλπίδα. Κοπιαστική δουλειά πάνω στίς λέξεις πού προωθεῖ τή μυθιστορηματική γραφή ἀλλά και τήν ἴδια τή γλώσσα, διερευνώντας τί και πόσο ἀντέχει.

Γλώσσα πού λειτουργεῖ μέσα στό κείμενο ὄχι μόνο μυθιστορηματικά ἀλλά και «ποιητικά». Μέ τήν ποίηση πού δέ δανείζεται τίποτα ἀπό τόν ποιητικό λόγο γιά νά στήσει μία ψεύτικη «ποιητικότητα» ἀλλά πού βρίσκει τίς ζωογόνες ρίζες τῆς στήν ἴδια τήν πεζογραφία, στό λόγο τό μυθιστορηματικό, στή σωστή θέση και λειτουργία τῆς λέξης πού δημιουργεῖ ρυθμούς, μελωδίες και παύσεις στό πεζό κείμενο.

Και ή ἀνάγνωση, ξεπερνώντας τίς πρώτες ἀναστολές – «μπόχα γουστερίτσες ποντίκια φίδια τουμπανιασμένα ψοφίμια» – θά βρεῖ τήν καθαρῆ, τή μεγάλη ἀνάσα.

Ἰούλιος 1979

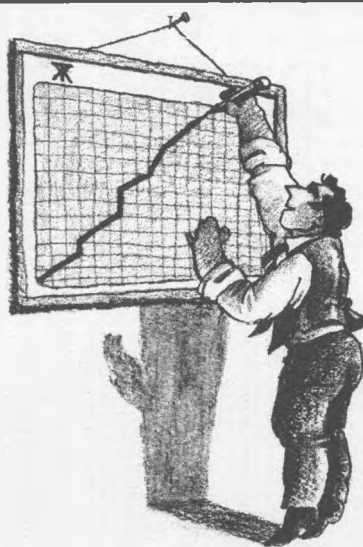
21. Βλ. σχετικά Π.Α. Ζάννα «Ἡ Ζαζί, ή λογοτεχνία και ὁ κινηματογράφος» στό περιοδικό *Ἡ Τέχνη στή Θεσσαλονίκη*, Περίοδος Β, Τεύχος 2, 1961.

22. Ἀπό τό φίλο Ἡλία Παπαδημητριάκου, πού μέ τήν ἀδεία του μπορῶ νά ἀναφερθῶ σ' αὐτή τήν πρόχειρή ἀλλά χρήσιμη ἀποδελτίωση. Θά πρόσθετα στόν κατάλογο του τήν πολύ χαρακτηριστική μονολεκτική ἐκφραση «κακοχροννάχεις» (σ. 216).

Η Τράπεζα Κρήτης μεγαλώνει σταθερά

	<u>1979</u>	<u>1978</u>	
ΣΥΝΟΛΟ ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΟΥ	9,5 δισεκ.	7,1 δισεκ.	+33%
ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ	3,6 δισεκ.	2,7 δισεκ.	+34%
ΧΟΡΗΓΗΣΕΙΣ	2,7 δισεκ.	2,1 δισεκ.	+29%
ΚΑΘΑΡΑ ΚΕΡΔΗ	127,3 έκ.	106,3 έκ.	+20%
ΜΕΡΙΣΜΑ (ανά μετοχή)	86 δρχ.	70,40 δρχ.	+22%

ΤΡΑΠΕΖΑ ΚΡΗΤΗΣ

Ταχύτητα και συνέπεια.

Ὁ υπερρεαλισμός ανάμεσά μας;

Ἡ τελευταία συνέντευξη πού ἔδωσε ὁ Τριστάν Τζαρά, ἓνα μήνα περίπου πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό του, τὸ 1963, ἀρχίζει μὲ τὴν ἐξῆς ἐρωταπόκριση:

«- Ἀφοῦ πιστεύετε πῶς ὁ ντανταϊσμός συμπλήρωσε τὸν κύκλο τῆς ζωῆς του, ποῖο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει γιὰ σᾶς ἡ ἐπανάκδοση τῶν «Μανιφέστων»;

- Κανένα.

Ὅμως, Δέν γίνεται νὰ μὴν προσέξει

κανεὶς πῶς τὸν τελευταῖο καιρὸ νέα σχετικὰ ἐκδοτικὰ δοκιμάζουν τὴν τύχη τους παρουσιάζοντας κάποια κείμενα τοῦ υπερρεαλιστικοῦ κινήματος: τὸ «Πλέθρον» τὴν ἔγκυρη πλέον «Ἱστορία τοῦ σουρεαλισμοῦ» τοῦ Μ. Ναντώ, τὰ «Ὑψιλον/βιβλία» τὸν Τριστάν Τζαρά «Ὁ υπερρεαλισμὸς καὶ ὁ μεταπολεμὸς», οἱ ἐκδόσεις «Αἰγόκερως» τὴν «Ἀνθολογία τοῦ μαύρου χιούμορ» τοῦ Μπρετόν, ἡ «Οὐτοπία» τὴν «Πολιτικὴ θέση τοῦ σουρεαλισμοῦ» τοῦ Α. Μπρετόν. Τὸ περιοδικὸ «Τομές» (τεύχ. 60) δημοσιεύει τὴν συνέντευξη τοῦ Τ. Τζαρά πού ἀνέφερα παραπάνω. Σίγουρα μοῦ διαφεύγουν κι ἄλλα κείμενα - κυρίως σέ περιοδικὰ - χωρὶς νὰ ξεχνῶ πῶς ἡ ἀρχὴ ἐνὸς εὐρύτερου ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸν Ὑπερρεαλισμὸ ἀρχίζει περίπου μὲ τὴν μετάφραση τῶν «Μανιφέστων» τοῦ Μπρετόν (1972) καὶ τὸ ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ «Ἡριδανός» (1976). Σκέφτομαι πῶς θὰ μποροῦσε νὰ κρίνει κανεὶς κάποιο ἀπ' αὐτὰ τὰ βιβλία - μὲ τὴν ἔννοια πού ἐκκρεμει π.χ. μία βιβλιοκρισία (μελέτη καὶ τοποθέτηση) τῆς «Ἀνθολογίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὑπερρεαλισμοῦ» (ἐπιμέλεια Φρ. Ἀρπατζοπούλου, Νεφέλη 1980). Ἐπισημαίνουμε ἀπλῶς ἓνα γεγονός πού δέν εἶναι φυσικὰ μονάχα προῖον ἐκδοτικῆς δραστηριότητος. Τὰ στοιχεῖα πού ὡς ἓνα σημεῖο «ἐξηγοῦν» τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν Ὑπερρεαλισμὸ σήμερα στὴν Ἑλλάδα, μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ ὑποψιαστεῖ, νὰ τὰ μυρίσει στὸν ἀέρα πού πνέει στὰ φραῖα μαλλιά τῆς νεότητος: στὴ χρήση πού κάνει τῆς γλώσσας, ὅπου ἡ αὐταξία τῆς νεογέννητης (σέ παλιὰ λεξικά) λέξης θὰ σπάσει τὴν κοινὴ τυπὴ λειτουργία τοῦ λόγου, στὴν

ἀνακάλυψη τῆς τρέλας καὶ τοῦ φροῦδισμοῦ στὴν πολιτικὴ, σέ μιά σειρά ἀπὸ ἀρνήσεις δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν «καθιερωμένων» κ.λπ. Τί σημαίνει αὐτὸ τὸ κουβάρι παρόμοιων ἀπόψεων καὶ ἐκδηλώσεων - τόσο νέων γιὰ τὰ δικά μας ἤθη ἀλλὰ καὶ τόσο παλιῶν (δέν ἀξιολογῶ, ἀφοῦ οὔτε κἀν τὰ ἀπαριθμῶ) - πού ἄλλοτε παίρνομε χαμπάρι ὅτι ἐμφανίζονται κάπου κοντὰ μας, ἄλλοτε τὰ θεωροῦμε ἀσήμαντα, εἶναι μιά «ἄλλη» ἱστορία. Ὅπως εἶναι μιά «ἄλλη» ἱστορία τὸ κείμενο τοῦ Μπρετόν Ἡ πολιτικὴ θέση τοῦ σουρεαλισμοῦ στὰ 1935 ἢ τοῦ Τζαρά Ὁ Ὑπερρεαλισμὸς καὶ ὁ μεταπολεμὸς στὰ 1947. Σ' αὐτὴν ἐδῶ, τουλάχιστον, τὴν περίπτωσή δέν πιστεύω ὅτι πάσχω ἀπὸ «ιστορικισμό»: ἀναφέροντας τίς χρονολογίες ὡς ἀνὰ σύμβολα κάποιων εποχῶν, λυπῶμαι στ' ἀλήθεια, ἀναλογιζόμενη τί θὰ σήμαιναν αὐτές οἱ σκέψεις ἂν τότε υπήρχαν ἀνάμεσά μας καὶ σκέφτομαι σέ τί ἄραγε θὰ μπορούσαν νὰ μεταφραστοῦν σήμερα. Στὴν ἀποπολιτικοποιημένη πολιτιστικὴ ζωὴ μας ἐπενδύονται σέ κάποια «Αὐγά» π.χ. ἀλλὰ χωρὶς τὸ τσόφλι ἔκεινο πού τότε συντάραζε ἀνθρώπους μαχητικούς καὶ προικισμένους, ἐφτιαχνε ἰδέες, πολιτικὴ καὶ ποίηση καὶ ἔρωτα γιὰ τὰ ὅποια, εἰ μὴ τί ἄλλο, ἐκείνοι κονταροχτυπιόντανε.

Μαριάννα Δήτσα

Υ.Γ. «Πρέπει ν' αποφασίσουμε ἐπειγόντως μέσα στὴν προσεχὴ ἑκατονταετία ἂν ἡ ποίηση θὰ συνεχίσει νὰ εἶναι μιά ἀνάπτυξις στίλβοντος ποδηλάτου»

(Τ. Σινόπουλος, **Νυχτολόγιο**, σ. 15)

Ὁδεῖα

Παιδαγωγικά ἰδρύματα
ἢ ἐπιχειρήσεις;

Ὁ ἀριθμὸς τῶν Ὁδαιῶν ἢ μουσικῶν σχολῶν πού λειτουργοῦν αὐτὴ τὴ στιγμή στὴν Ἀθήνα εἶναι ἐντυπωσιακός: 108 ἰδρύματα ἐπὶ συνόλου 230 γιὰ ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Ἐπιπλέον ἡ κατανομή τῶν ὑπόλοιπων σχολῶν στὴν ἐπαρχία εἶναι πολὺ ἀνισή, γιατί ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τους βρίσκεται στὶς τρεῖς τέσσερις μεγάλες πόλεις τῆς Ἑλλάδας (Θεσσαλονίκη, Ἡράκλειο, Βόλος, Πάτρα κ.λπ.) ἐνῶ πολλές μικρότερες πόλεις, ὅπως τὸ Ἄργος π.χ., δέν ἔχουν Ὁδεῖο.

Κι ἐνῶ ἀπὸ τὴ μιά μεριὰ ὁ ἀριθμὸς εἶναι ὑψηλός, ἀπὸ τὴν ἄλλη οὔτε τὸ ἐπίπεδο τῶν ἐπαγγελματιῶν μουσικῶν τῆς χώρας, οὔτε ἡ μουσικὴ ζωὴ μας βρίσκονται σέ ἀνάλογο ὕψος. Ἀρκεῖ νὰ σκεφτεῖ κανεὶς πῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν

ἐπαγγελματιῶν μουσικῶν ὀρχήστρας πού θὰ μπορούσαν νὰ σταθοῦν καὶ σέ μιά εὐρωπαϊκὴ ὀρχήστρα δέν θὰ πρέπει νὰ ξεπερνᾷ τὴν ἑκατοντάδα, ἐνῶ οἱ συναυλίες ἢ γενικά οἱ μουσικὲς ἐκδηλώσεις στὴν Ἀθήνα, σέ κανονικὲς περιόδους (χωρὶς τὴν καλοκαιρινὴ «ἐπέμβαση» τοῦ ΕΟΤ), μόλις φτάνουν, στὴ διάρκεια μίας βδομάδας, τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀντίστοιχων ἐκδηλώσεων μίας μόνο μέρας τοῦ Παρισιοῦ ἢ τοῦ Λονδίνου.

Τί ἀκριβῶς συμβαίνει; πού εἶναι ὄλο αὐτὸ τὸ δυναμικὸ πού θεωρητικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ «παράγουν» ὄλες αὐτές οἱ σχολές; Ὑπάρχουν αὐτὴ τὴ στιγμή 10.000 μαθητὲς σ' ὅλη τὴ χώρα, ἀπὸ τους ὁποῖους 7.000 στὴν Ἀθήνα καὶ 3.000

στην επαρχία (εδώ η κατανομή των αριθμών είναι ακόμη πιο άνοση). Τι μαθαίνουν και τί γίνονται μετά; Πρώτα απ' όλα υπάρχει – κατά γενική ομολογία – ένα 30% τουλάχιστον εικονικών μαθητών· είναι αυτοί που εγγράφονται σ' ένα Ώδειο για να πάρουν αναβολή από το στρατό. Νά ηδη μία πλευρά ενδιαφέρουσα για επιχειρησιακή επένδυση άσχετη προς τη μουσική: ο οποιοσδήποτε νεαρός μπορεί, έναντι ενός σχετικά χαμηλού ποσού, να εξαγοράσει την αναβολή του για μερικά χρόνια. Μιά δεύτερη τώρα πλευρά είναι τα πιάνο. Οι μαθητές πιάνου καλύπτουν πάνω από το 50% του συνολικού αριθμού των μαθητών. Μόνο στο Ώδειο Αθηνών που είναι και το πιο αυστηρό, σε σχέση με τα άλλα, φοιτούσαν πέρσι 546 μαθητές πιάνου επί συνόλου 1003 μαθητών. Ποιά μητέρα σήμερα, από μικροαστή κι επάνω, δεν θέλει να μάθει το παιδί της πιάνο. Είναι και φυσικό και δυνατό – μέσα στα οικονομικά όρια δηλαδή του βιοτικού μας επιπέδου. Κι αυτή η επιθυμία των γονιών όπως και των παιδιών θά ήταν πολύ θετικό φαινόμενο, αν υπήρχε η σωστή ανταπόκριση από την πλευρά της μουσικής παιδείας. Θά έπρεπε δηλαδή και οι γονείς και τα παιδιά να ξέρουν πρην απ' όλα πώς μαθαίνω μουσική δεν σημαίνει υποχρεωτικά πώς προορίζομαι για επαγγελματίας μουσικός και κατά συνέπεια ή οπτική γωνία και οι παιδαγωγικοί μέθοδοι της μουσικής αλλάζουν ανάλογα με το στόχο. Ύστερα θά έπρεπε να καταλάβουν πώς η σωστή επαφή με τη μουσική δεν γίνεται αποκλειστικά μέσα από το πιάνο· κι ακόμη πώς αν πραγματικά προορίζονται για επαγγελματίες μουσικοί, το πιάνο είναι σήμερα η χειρότερη δυνατή επένδυση, γιατί υπάρχει υπερπληθώρα πανιστών, κι ελάχιστη ζήτηση – αυτό πιά διεθνώς – ενώ υπάρχουν στην Ελλάδα τεράστιες ελλείψεις σε πολλά όργανα (βιόλες π.χ. ή ορισμένα πνευστά) που υποστούντα μία θαυμάσια επαγγελματική καριέρα για όποιον θά ήθελε ν' ασχοληθεί σοβαρά μ' αυτά. Όμως πώς θά τα εξηγήσει όλα αυτά στους φτωχούς γονείς και στα ίδια τα παιδιά αν όχι οι ίδιοι οι διευθυντές οι δάσκαλοι και οι εν γένει υπεύθυνοι της μουσικής παιδείας; Άλλα όλοι αυτοί δεν έχουν κανένα ιδιαίτερο συμφέρον να το κάνουν, γιατί τα πιάνο είναι μία θαυμάσια επιχείρηση. Μ' ένα μόνο δάσκαλο πιάνου – κι όχι καλόν απαραίτητα – μπορούν να βολεύουν πλήθος μαθητών που πληρώνουν εγγραφές και μηνιαία κανένα ενός αστραπιαίου «μαθήματος» πιάνου, βασισμένου στις πιο σχολαστικές κι άπαρχαιωμένες μεθόδους, που αντί να διευρύνουν στενεύουν αφόρητα τον μουσικό όριζοντα του μαθητή και που φτάνουν συχνά μέχρι και την καταστροφή της έμφυτης του ευαισθησίας, την απογοήτευση, την εγκατάλειψη. Κι όλα αυτά ανακατεμένα με μία αντιδραστική ιδεολογία, αυτή του μουσικού-ιδιοφυίας, του «διαφορετικού από τους άλλους ανθρώπους», του μουσικού-βεντέτας, αντικείμενου λατρείας του φτωχού λαού, του μουσικού-άλογο του ιπποδρόμου που πρέπει με κάθε μέσο να νικήσει (βλέπε να εκτοπίσει ή να εξοντώσει) όλα τα άλλα άλογα, του μουσικού που «δεν πρέπει ν' ασχολείται παρά με την Τέχνη του», άδιαφορώντας για τό τί γίνεται γύρω του...

Γιατί ένα Ώδειο να πληρώνει ένα δάσκαλο του όμπε, π.χ., όταν δεν θά υπάρχουν παρά δυό-τρεις μαθητές που δεν θά καλύπτουν τα έξοδά του;

Γιατί να ξοδέψει χρήματα για να προσελκύσει τους μαθητές με συναυλίες, επιδείξεις και την κατάλληλη διαφήμιση, στα όργανα που πραγματικά μας χρειάζονται, όταν έχει μία τόσο απλή και συμφέρουσα λύση «άφετε τα παιδιά έλθειν προς τό πιάνο».

Ύπάρχει επίσης (στην Αθήνα κυρίως) μία άλλη κατηγορία μαθητών, αυτών που μαθαίνουν «θεωρητικά» – αρμονία, αντίστιξη, φούγκα, σύνθεση κ.λπ. – και που έχουν δύο συνήθως επαγγελματικές διεξόδους: να διδάξουν μουσική σαν καθηγητές στη μέση εκπαίδευση ή να ασχοληθούν με τη σύνθεση. Ποιό είναι τό επίπεδό τους, νομίζω ότι για μόν τους πρώτους, όλοι όσοι έχουμε κάνει τό Γυμνάσιο έχουμε μία κάποια ιδέα. Άλλωστε συνέθη συχνά τα τελευταία χρόνια, παιδιά που είχαν τό «Πτυχίο

Ώδικής» που τους δίνει τό δικαίωμα να διδάξουν (και που κατά συνέπεια μπορεί να γίνει αντικείμενο χρηματισμού), όταν θέλησαν να συνεχίσουν σπουδές στο Conservatoire του Παρισιού, πιστεύοντας (μέ αρκετή άφέλεια) πώς το χαρτί τους θ' αναγνωριστεί, αναγκάστηκαν να δώσουν εξετάσεις και απέτυχαν στις εισαγωγικές της τάξης της αρμονίας. Για τους δεύτερους, τους «συνθέτες» δηλαδή, είναι λιγότερο εύκολο να έχει κανείς μία ιδέα, γιατί εδώ τα πράγματα μπερδεύονται. Πάντως είναι χαρακτηριστικό ότι οποιοσδήποτε άνθρωπος φτάσει στο επίπεδο να σφυρίζει και να γράφει μία μελωδία (καλή ή κακή) και να βάζει από κάτω δυό-τρία ακκόρντα (σωστά ή όχι), μπορεί άνετα να κερδίζει τό ψωμί του σαν «συνθέτης», βγάζοντας δίσκους, δίνοντας συναυλίες (ένιοτε μάλιστα διεκδικώντας και παίρνοντας τόν Λυκαβηττό από τόν ΕΟΤ), γράφοντας «μουσική» για θέατρο (οι άρχαίες τραγωδίες προσφέρονται ιδιαίτερα), κ.λπ. Αυτό βέβαια δείχνει και τό γενικότερο μουσικό επίπεδο της χώρας, κι όχι μόνο των μουσικών.

Αν λοιπόν, μετά απ' όλα αυτά, σκεφθεί κανείς πώς υπάρχει και μία άλλη κατηγορία μαθητών, αριθμητικά ιδιαίτερα σημαντική, που μαθαίνουν κιθάρα ή άκκόρντα σε καθαρά έρασιτεχνικό επίπεδο, τότε θά καταλάβει πόσο χαμηλό πρέπει να είναι τό ποσοστό εκείνων που ασχολούνται άληθινά δημιουργικά με τη μουσική, και πόσο ακόμη πιο μικρό τό ποσοστό εκείνων που θά πάνον τα απαραίτητα έφοδια για τήν επαγγελματική τους ζωή.

Ύπάρχουν βέβαια οι εξαιρέσεις (αναγκάζομαι να τό πώ, παρόλο που θρίσκω άφόρητη αυτή τή φράση – κλισέ, που χρησιμοποιείται συνήθως για τόν έφησυχασμό της συνείδησής μας). Είναι γεγονός πώς και οι καλοί μας μουσικοί, αυτοί έστω οι λίγοι, αυτοί που συχνά έχουν και διεθνή άκτινοβολία, από τα ίδια αυτά Ώδεια μας βγαίνουν. Δεν μπορεί όμως να είναι κανείς ικανοποιημένος μόνο και μόνο έπειδή μερικά παιδιά, είτε λόγω έξαιρετικών ικανοτήτων κατάφεραν να ξεφύγουν από τόν ένδοξισμó της ώδειακής παιδείας, είτε έτυχε να πέσουν εν φωτισμένο και εύσυνειδητο δάσκαλο – υπάρχουν σίγουρα και τέτοιοι ακόμη και στα Ώδεια.

Άλλωστε, όπως είχε πει και κάποιοι πρην από 100 χρόνια, ξεκινώντας από τελείως διαφορετική σκοπιά, αλλά να δοθούν οι ίδιες δυνατότητες σε όλους όσους θά μπορούσαν να γίνουν Μότσαρτ».

Γιώργος Κουρουπός

Σκιάζομαι...

«Ἡ ὄλη ὑπόθεση είναι κάποια γιορτή πού συναντιούνται δυό οικογένειες νά περάσουν μιά βραδιά μαζί. Ἡ ἐξέλιξη ὅμως είναι ὀλωσδιόλου πέρα ἀπό κάθε λογική. Στό βάθος ὅμως δρᾷ δυναμικά ἡ λογική τοῦ συγγραφέα πού ὀδηγεῖ τό θέμα του ἔτσι γιατί τά πράγματα ὡς ἔχουν, ἀποκλείουν ὅποιαδήποτε ἄλλη ἐξέλιξη. Ὦντας οἱ χαρακτήρες κούφια σκαριά φωτεινῶν ἐνθυμᾶτων μέ πρόθεση νά φανοῦν, νά δειχτοῦν κι ἄς μήν είναι ἔτσι, δέν θρίσκουν καμιά ἄκρη ἐπικοινωνίας. Χωρίς κανένα ὑπόβαθρο, ἀπλά θορυβοῦν μέ τρύπια μάτια καί αὐτιά καί ἡ βραδιά κάτω ἀπό αὐτό τό «ἔχει» τῶν ἀνθρώπων καταλήγει σέ πόλεμο. Μέσα σ' αὐτό τό πανδαιμόνιο μπαίνει τό μικρό παιδί, τό «ἄταχτο» πού κοιμάται στό διπλανό δωμάτιο καί φωνάζει ἀπεγνωσμένα: «σκιάζομαι». Φωνή πού πιστεύουμε πῶς ἀντηχεῖ σά σειρήνα σ' αὐτιά τῶν νουνεχῶν».

Ἄράδες ἀπό τό φυλλάδιο-πρόγραμμα πού μοίρασε ἡ ΕΦΕΕ τίς μέρες τῆς «Βδομάδας παρουσίαισης φοιτητικῆς πολιτιστικῆς δουλειᾶς» (20-25 τοῦ Μάη). Ἄράδες προκλητικά ἄσχημες καί πολιτικά ἄσημες - ἡ ὄχι; Μερικές ὑφαρπαγές ἀπ' τίς σελίδες τοῦ ἐντύπου:

1. Δεῖ δὴ πολιτισμοῦ καί ὁ μεσσιανισμός τῶν ἐκπολιτιστῶν

«Πιστεύουμε ὅτι μέ τῆ δουλειά μας πρέπει νά συμβάλλουμε στό ξεκαθάρισμα τῆς πολιτιστικῆς μας ταυτότητας σά λαός. Γι' αὐτό χρειάζεται νά ἀξιοποιήσουμε γόνιμα κάθε ντόπια καί ξένη μορφή τέχνης. Σάν τέτοια δεχόμαστε κάθε μορφή ἐμπνευσμένη καί γαλουχημένη ἀπό γνήσιες πολιτιστικές ἀξίες».

«...γιὰ ἀνοιγμα τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος μέσα ἀπό τέτοιες ἐκδηλώσεις στό λαό, μέ στόχο νά δημιουργηθοῦν τέτοιου εἶδους πολιτιστικές διεγέρσεις πού νά τόν ὠθήσουν σέ μιά προσπάθεια ἀπαγκίστρωσης ἀπὸ τίς «πολιτιστικές» διαστρεβλώσεις».

2. Λαϊκισμός-ἀντικυβερνητισμός

«Τό φοιτητικό κίνημα μέ τήν πολιτιστική δραστηριότητα δίνει σ' ἕνα ἀκόμα μέτωπο μάχη, ἐναντία στήν κυβερνητική πολιτική γιά νά προωθήσει τίς δικές του λύσεις, μέσα στούς γενικότερους στόχους του, καί νά συμβάλει στήν πάλη τοῦ λαοῦ».

«Πιστεύουμε ὅτι πρέπει ν' ἀλλάξουμε στάση ἀπέναντι στήν τέχνη. Ἀπό τήν οὐδέτερη, τήν καταναλωτική στάση πού εἶχαμε ὡς πύρα, νά πάροουμε ἐνεργητική. Νά δημιουργήσουμε. Νά ἀξιοποιήσουμε τῆ μεγάλη παραδοσιακή κουλτούρα τοῦ λαοῦ μας».

3. Ἡ εὐρύτητα τῶν γλωσσοκτόνων

«Ξέροντας πῶς μέσα στό φοιτητικό κίνημα ὑπάρχουν τά ταλέντα, οἱ διαθέσεις, οἱ δυνατότητες καί κύρια ἡ ἀνάγκη ἀνάπτυξης τῆς συλλογικῆς πολιτιστικῆς δημιουργίας, σέ προοδευτική κατεύθυνση πλατιά, ξεκινήσαμε μέ στόχο νά ἀξιοποιηθεῖ τό τεράστιο δυναμικό πού κρύβει μέσα του τό φοιτητικό κίνημα...»

«Ἡ Μουσική είναι ἡ γλώσσα πού χρειάζεται λιγότερους προλόγους γιατί μιλάει ἀπὸ μόνη της πλατιά».

Σκιάζομαι...

4. Ἐνέσεις καί παραινέσεις

Ἐνέσεις ἀντι(ἰμπεριαλιστικοῦ+καπιταλιστικοῦ+κ.τ.λ.) πολιτισμοῦ ὅλα τούτα. Κινήσεις προτελεσμένες καί μονόδρομες πού τακτοποιοῦν τά ποικίλα κομματικά χρέη: «Πρέπει νά

ἀνεβάσουμε τό πολιτιστικό ἐπίπεδο τοῦ λαοῦ». Μά μήπως μόνον «ἀπολίτιστος» μάς ἐξυπηρετεῖ;

5. Ὅπου ἡ ἰδεολογία κατασκευάζει συγκίνηση

Ἄναφορά στίς, παρά τήν ΕΦΕΕ, πολιτιστικές ἐκδηλώσεις τόν ἴδιο καιρό στό χώρο τοῦ Πολυτεχνείου: Ρόκ μέχρι ἰδεολογίας ἢ ἰδεολογία μέχρι ρόκ: Ὁ διά τοῦ ἀντικονφορμισμού κονφορμισμός.

Τ' αὐθόρμητο τό ἐφεύραμε διαβάζοντας τά βιβλία τοῦ Φρόνυτ. Τῆ ρόκ τήν γεύομαστε ἀφοῦ καταβροχθίσουμε μπόλικα μυθοπλαστικά κείμενα. Πῶς νά συγκινηθεῖς ὅταν χρειάζεται νά ἐπιχειρηματολογήσεις γιά τό εἶδος τῆς συγκίνησης σου; Καί πάλι, σκιάζομαι...

Πα.Μ.

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΕΨΗ

P. ΒΑΝΕΓΚΕΜ Ἡ Βίβλος τῶν ἡδονῶν	170
M. ΜΠΟΥΚΤΣΚΙΝ-Κ. ΓΟΥΩΡΝΤ Αὐθορμητισμός καί Ὀργάνωση	80
M. ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ-Α. ΡΟΜΠΕΡΤΣ Ἡ Οἰκολογία κι ἡ Ἐπαναστατική Σκέψη	80
MARRAIH ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ Ἱεραρχία καί Κυριαρχία	60
MARRAIH ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ Τά Ὁρία τῆς Πόλης: Ἡ διαλεκτική τῆς ἱστορικῆς ἀνάπτυξης τῶν πόλεων	110
ΝΤΑΝΙΕΛ ΚΟΝ-ΜΠΕΝΤΙΤ Τό Μεγάλο Παζάρι	150
ΑΛΜΠΕΡΤ ΚΑΜΥ Οὔτε Δῆμοι Οὔτε Θύματα	60
ΑΛΝΤΟΥΣ ΧΑΞΕΛΕΥ Ἐπιστροφή στόν Θουμαστό Νέο Κόσμο	100
Φ. ΠΕΡΑΜΑΝ-Ρ. ΒΑΝΕΓΚΕΜ Ἡ Ἀναπαραγωγή τῆς Καθημερινῆς Ζωῆς	100

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ - ΑΝΤΙΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ

ΒΙΛΧΕΑΜ ΡΑΪΧ Οἱ Ρίζες τῆς Σεξουαλικῆς Καταπίεσης	70
ΒΙΛΧΕΑΜ ΡΑΪΧ Ἡ Πάλη τῶν Τάξεων καί ἡ Ψυχανάλυση	110
ΒΙΛΧΕΑΜ ΡΑΪΧ Τό Ξεπέρασμα τοῦ Οἰδιπόδειου Συμπλέγματος	70
ΒΙΛΧΕΑΜ ΡΑΪΧ Ἐρωτισμός καί Αὐτοερωτισμός	80
ΒΙΛΧΕΑΜ ΡΑΪΧ Χειρόγραφα Βιοφυσικῆς	150
ΒΙΛΧΕΑΜ ΡΑΪΧ Ὁ Μαζοχιστικός Χαρακτήρας	90
ΛΑΙΝΓΚ-ΖΑΑΣ Δύο Δοκίμια γιά τήν Ψυχιατρική Καταπίεση	60

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

Κιάφας 3, Αθήνα, τηλ 3639980

καί γράμματα γνωρίζω

Κριτική του Ευρωκομμουνισμού

του Έρνέστ Μαντέλ

μετάφραση: Θ. Θαλασσινού
Νέα Σύνορα, Αθήνα 1980

Όταν ο Μαντέλ ήταν γύρω στα 17, ο Ραμόν Μερκαντέρ δολοφονούσε τον Τρότσκι. Ή μέρα στάθηκε μοιραία για τον νεαρό Έρνέστο: φαίνεται ότι εκεί, στο Μεξικό, και τότε, στα 1940, σταμάτησε το μυαλό του. Δέν νομίζω ότι έχει να μάς πει τίποτα ακόμα και για τότε. Για σήμερα πάντως σίγουρα δέν έχει. Καί αν πραγματικά είναι, όπως λέει τό οπισθόφυλλο, «ένας από τούς σημαντικότερους πολιτικούς στοχαστές τής εποχής μας», τότε ή εποχή μας κι εμείς μαζί τής τήν έχουμε άσχημα.

Πρόκειται λοιπόν για μία λίθινη πολιτική σκέψη πού ό σκληρός πυρήνας τής - όλοιδίου, στή ρίζα του, μέ τόν σοβιετικό και φιλοσοβιετικό - πάει κάπως έτσι: οί κατά χώρα εργατικές τάξεις είναι «θυγατρικές μιάς και τής ίδιας πολυεθνικής» (202). Έξου και τό ρητορικό δίλημμα «διεθνής όργάνωση ή σοσιαλπατριωτικός διασκορπισμός;» (46). Καί άρα «τό περίφημο ένιαίο κέντρο, πού ό Στάλιν και ό σταλι-

νισμός τό δυσφήμισαν τόσο πολύ..., είναι ή μόνη έναλλακτική λύση πού περιμένει τούς κομμουνιστές άγωνιστές» (44). Μόνο πού αυτή τή φορά θά είναι μία «πραγματικά Κομμουνιστική Διεθνής δημοκρατικά συγκεντρωτική» (46-47). Άλλά τό πιο εύχαριστο δέν τό παμε ακόμα: ή Διεθνής αυτή ύπάρχει. Πράγματι, «για τούς αυθεντικούς κομμουνιστές δέν ύπάρχει άλλη διέξοδος από τό δρόμο του κομμουνισμού, τής 4ης Διεθνούς» (64). Ή όποία, θά πει σεμνά και μέ ευθύτητα πνεύματος ό Μαντέλ, είναι ή «νόμιμη κληρονόμος του κομμουνισμού και τής Κομμουνιστικής Διεθνούς» και «ενσαρκώνει σήμερα τή ζωντανή μαρξιστική σκέψη». Μέ δυνάμεις «άκόμα ισχνές και τόσο ανεπαρκείς σε σχέση μέ τά γιγαντιαία καθήκοντα τής εποχής μας, αλλά μέ δυνάμεις επιτέλους σε γρήγορη ανάπτυξη πού δεκαπλασιάστηκαν μέσα στα τελευταία χρόνια» (77). Δέν είμαστε μεις, σάν μερικούς μερικούς, «μικρές περιθωριακές σέκτες τής πολιτικής και κοινωνικής ζωής πού μπορεί να φυτοζωούν επί δεκαετίας στή σιά τής πραγματικής ταξικής πάλης» (165).

Πατώντας γερά στο έδαφος των πραγματικών συγκρούσεων και μέ τό να μάτι στο παρελθόν και τό άλλο στο μέλλον, ό Μαντέλ ζωγραφίζει έτσι μέ φωτεινές πινελιές τό σοσιαλιστικό αύριο, καταστρώνει σχέδια περί του πώς θά αποκολλήσουμε τή βέβαιη αντίδραση του ιμπεριαλισμού, φωνάζει «Για τής Ένωμένες Σοσιαλιστικές Πολιτείες τής Ευρώπης!» (37 και 202) και καταρτίζει μεταβατικά, υπερβατικά και άλλα προγράμματα για τήν επανάσταση στήν ΕΣΣΔ και άλλου, προγράμματα πού δέν άστειεύονται: τό καθένα τους είναι και «ένα αντικαπιταλιστικό πρόγραμμα άναμέτρησης των τάξεων και όχι συμφιλίωσης τους» (233).

Μά ύπάρχουν, τελοσπάντων, άνθρωποι του 1980 πού έχουν να πάρουν κάτι από ένα τέτοιο βιβλίο; Φαίνεται πώς ναί. Γιατί τό ένλόγω βιβλίο έχει και τά καλά του.

Συνοπτικά και πρόχειρα, λοιπόν, τά θετικά στοιχεία του είναι τά εξής:

- ή λατρεία τής έν ουρανών Έπανάστασης (τής Άλλαγής).
- ή πίστη στίς έμφυτες δυνατότητες του επί γής Προγράμματός τής.
- ή πίστη στον Άρχηγό, τήν

έξουσιοδοτημένη επί γής φωνή τής.

- ή αισιοδοξία του Πιστού.

- σάν συνέπεια των παραπάνω, για να γίνουμε πιο συγκεκριμένοι, ό πιο άκραιοι μανιχαϊσμός άταξικών κατηγοριών και ή άλλεργία άπέναντι στα Λαϊκά Μέτωπα και τίς συμμαχίες. Πράγματι, για τόν Μαντέλ, «τό προλεταριάτο περικλείνει» τούς πάντες, όπως π.χ. «όλους τούς "χαρτογιακάδες" καθώς και τούς τεχνικούς και όλα τά "νέα στρώματα" των μισθωτών», και άρα άποτελεί «τό 70-90% του ενεργού πληθυσμού στίς δυτικές ιμπεριαλιστικές χώρες». Μέ βάση αυτόν «τόν κλασικό όρισμό» τό μόνο πού ύπάρχει είναι τό Προλεταριάτο (κατ' άλλους ό Λαός), τό όποιο (ό όποιος) είναι βέβαια άνθρωπίνως άδύνατο να συμμαχήσει μέ τόν έαυτό του: έτσι άπλά καταρθεί αυτόματα και ή ευρωκομμουνιστική έπιχειρηματολογία για τόν «άποφασιστικό» και «ζωτικό», τάχα μου, χαρακτήρα των «συμμαχιών των τάξεων» στή Δυτική Ευρώπη (193). Δέν συμμαχούμε λοιπόν μέ κανένα, γιατί τά πάντα είμαστε εμείς.

Σε αυτά τά βασικά προτερήματα του Μαντέλ πρέπει να προστεθεί και τό σπουδαιότερο: είναι πολιτικά άκίνδυνος, άμελητέος, άνυπαρκτος, δέν άπειλεί κανέναν. Μπορεί δηλαδή να χρησιμοποιηθεί ελεύθερα. Για όσους «μη προνομιούχους» λοιπόν έχουν κάθε λόγο να άπεχθάνονται ό,τι νέο έφερε (ή θά μπορούσε να είχε φέρει) ό ευρωκομμουνισμός, αλλά δέν διαθέτουν τούς διανοούμενους ή τή θεωρία ή τής άπόψεις ή ούτε τούς διανοούμενους ούτε τή θεωρία ούτε τίς άπόψεις να τόν πολεμήσουν μέ αξιώσεις, γι' αυτούς τό βιβλίο του Μαντέλ μπορεί να κάνει, κουτσα στραβά έστω, τή δουλειά.

Γιώργος Καρράς

καί γράμματα γνωρίζω

βιβλία
δισκοί
αφίσσες

γιώργος τσιλδερίκης

κίαφας 5 και ακαδημίας τηλ. 36.05.493

σωστή επιλογή βιβλίων χαμηλές τιμές

ΚΑΘΕ ΠΡΩΙ

αφρατζε

διαβατζε

διαδιδε

την ΑΥΓΗ

κη δίκμη 68

ΦΩΝΗ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ
ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ

1-4

"Αγροα

ΙΟΥΝΙΟΣ 1980

Πλατεία Σταδίου 5, Αθήνα 501, τηλ. 728.263

— ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ —

«... Η ΕΛΛΑΔΑ ΜΕ ΠΛΗΓΩΝΕΙ...»

Ἄγαπητέ «Πολίτη»,
διάβασα μ' ενδιαφέρον καί ειλκρινή ευχαρίστηση τό σχόλιο τῆς Μαρίας Δήτσα «Ἐπιτέλους σ' αὐτό τόν τόπο» (τεύχος 34, Μάιος 1980). Ποιός θά βρεθεῖ «σ' αὐτό τόν τόπο» νά διαφωνήσει μέ τίς ὀρθότατες διαπιστώσεις τῆς; Ὅχι ἐγώ. Εἶναι λ.χ. πραγματικά ἐμετική ἡ κατάχρηση τοῦ στίχου τοῦ Σεφέρη «ὅπου καί νά ταξιδέψω ἡ Ἑλλάδα μέ πληγώνει» καί τῶν ποικίλων παραλλαγῶν του. Ἄλλ' ὄχι, φεῦ, μόνο ἀπό τίς στήλες τῶν ἐφημερίδων. Καί, γιά νά μήν πάμε μακριά, νά! φτάνω στή σελ. 71 τοῦ ἴδιου τεύχους καί τό μάτι μου πέφτει ἀμέσως σέ μιά τέτοια παραλλαγή πού προβάλλει σάν ἐμβλημα στό δοκίμιο τοῦ Π.Α. Ζάννα «Ἐνα ἑλληνικό μυθιστόρημα, «Ἄντιποίηση ἀρχῆς»» τοῦ Ἀλέξανδρου Κοτζιά. Εἶναι ὁ στίχος τοῦ Τάκη Σινόπουλου «Ἡ Ἑλλάδα ταξιδεύει χρόνια ἀνάμεσα στοὺς δολοφόνους». Κι ὅμως, ποτέ δέν πεθαίνει! ἐμβάλλεται τις εἰς τόν πειρασμόν νά προσθέσει. Ἄλλ' αὐτό εἶναι ἄλλου παπα... λιβάνισμα, γιά τό ὅποιο δέν εὐθύνεται βέβαια ἡ Μαρίας Δήτσα.

Πολύ φιλικά
Κώστας Ταχτσής

Ἄν καί ἡ ἐπιστολή σας ἀπευθύνεται πρὸς τόν «Πολίτη», ποιός ἄλλος παρά ἐγώ θά μπορούσε νά σας εὐχαριστήσῃ γιά τόν ἐπαινετικό σας λόγο; Ξέρω πῶς τό σχόλιό μου ἀπλῶς θίγει, σχεδόν ἀπό διαισθητική ἀντίδραση, πολλά, ἴσως ἑτερογενή, προβλήματα. Πάντως τά φαινόμενα πού περιγράφω, συνοπτικά εἶναι ἀλήθεια - αὐτόνομα κινήματα, περιθωριακή ἰδεολογία κλπ. - στό σχόλιο αὐτό τά συσχετίζω μέ τή δημοσιογραφική τους προβολή καί κακομεταχείριση: συνιστοῦν θάλαγα κάτι σάν παραδείγματα τοῦ ἐπιτυχῶς ἐμπορευματοποιημένου λουμπενισμοῦ πού αἴφνης μᾶς περικυκλώνει ἀπό παντοῦ. Δέν ἔχω τίποτε ἐναντίον τοῦ στίχου τοῦ Σεφέρη ἢ τοῦ Σινόπουλου, πού μιλοῦν μάλιστα γιά τόσο διαφορετικές Ἑλλάδες. Καί δέν θεωρῶ, φυσικά, οὔτε τόν Παῦλο Ζάννα οὔτε τόν «Πολίτη» συνένοχος αὐτῆς τῆς δημοσιογραφικῆς πρακτικῆς. Κάθε ἄλλο. Ἡ ἀσκηση λογοτεχνικῆς κριτικῆς καί ἡ ἀνάλυση λογοτεχνικῶν ἔργων μᾶς προφυλάσσουν ἄλλωστε κατά κάποιον τρόπο ἀπό τά «λιβανίσματα».

Μαρίας Δήτσα